

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Predicaat experimentele woningbouw 1968-1980

Verkenning Post 65

Marcel Barzilay, Ruben Ferwerda, Anita Blom

Predicaat experimentele woningbouw 1968-1980

Verkenning Post 65

Marcel Barzilay, Ruben Ferwerda, Anita Blom

Colofon

Predicaat experimentele woningbouw 1968-1980. Verkenning Post 65

Deze verkenning is uitgevoerd door Bureau MB/a en Urben in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Auteurs: Marcel Barzilay (Bureau MB/a), Ruben Ferwerda (Urben) en Anita Blom (RCE)

Kaarten Factsheets: Bureau MB/a

Oorspronkelijke plantekeningen: publicaties ministerie van VRO 1971-1981

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel erfgoed, Ruben Ferwerda en Francois Hendrickx Photography

Opmaak en druk: Xerox/OBT, Den Haag

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2018

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Postbus 1600

3800 BP Amersfoort

www.cultureelerfgoed.nl

Inhoud

Voorwoord	4	5	Resultaten en invloed	39
1 Inleiding	5	5.1	Resultaten van het experimentele beleid	41
1.1 Doelstellingen onderzoek	5	5.2	Invloed van het experimentele beleid	43
1.2 Achtergrond en aanleiding onderzoek	5	5.3	Tekortkomingen en mislukkingen	44
1.3 Werkwijze	7	6 De 64 gerealiseerde projecten	47	
2 Context	9	6.1	Thematiek	47
2.1 Nederland groeit	9	6.2	Nadere toelichting	49
2.2 Ontwikkeling woonvormen en woonomgevingen		6.3	kernkwaliteiten	50
1966-1979	10	7 Actualiteitswaarde en vervolgonderzoek	53	
2.3 Experimenteren en vernieuwen in de jaren 70	13	7.1	Opbrengsten onderbelicht: herwaardering nodig	53
3 Opzet programma Experimentele Woningbouw	19	7.2	Onderwerpen rondom actualiteitswaarden	53
3.1 Doelstelling	19	7.3	Vervolgonderzoek: casestudies	57
3.2 De beoordelingscriteria	20	Literatuurlijst	58	
3.3 De samenstelling van de Adviescommissie		Fotoverantwoording	60	
Experimentele Woningbouw	21	Projectenlijst	62	
3.4 Procedure	21	Projecten	70	
3.5 De financiële regeling	21	Factsheets	72	
3.6 Sleutelprojecten	21			
4 Ontwikkeling tijdens de looptijd van het programma	25			
4.1 1968-1971 opstartfase	26			
4.2 1971-1976: het experimentenbeleid op stoom	31			
4.3 1977-1979: thematische opzet van het experimentenbeleid	34			
4.4 1980-1982: opheffing, afhandeling en voortzetting van het programma	37			

Deze publicatie is opgesteld als resultaat van een onderzoek naar het programma Experimentele Woningbouw (1968-1980). Dit onderzoek maakt deel uit van de *Verkenning Post 65*, een deelprogramma van het *Programma Toekomst Monumentenbestand*. De *Verkenning Post 65* is aangekondigd in de nieuwe beleidsregel, die in juli 2016 tegelijk met de nieuwe Erfgoedwet is gepubliceerd en wordt uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). De verkenning heeft tot doel de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap te adviseren over de betekenis van erfgoed uit de periode na 1965 en hoe daarmee om te gaan. Het gaat daarbij om kennisopbouw en -verspreiding, onderzoek naar 'het veld', naar instrumentarium, draagvlak, etc. Een ander belangrijk aspect van de Verkenning is de koppeling met actuele opgaven en ontwikkelingen. Daarom zijn criteria als **urgentie**, **relevantie** en **samenwerking** gehanteerd voor de prioritering van deelonderzoeken en zijn deelprojecten gekoppeld aan thema's.

Het aanwijzen van monumenten of beschermde gebieden vormt niet de aanleiding of het doel van de *Verkenning Post 65*, maar een voorstel daartoe kan wel één van de uitkomsten zijn. Van groot belang is de ontwikkeling van een toekomstgerichte benadering van de omgang met het erfgoed uit deze periode. De hedendaagse fysieke omgeving staat voor grote opgaves: ruimtelijke herinrichting als gevolg van ruimtedruk of juist krimp, verduurzamingsopgaven, veranderend gebruik van voorzieningen en openbare ruimte en heroverwegingen op de woningmarkt door een veranderende bevolkingssamenstelling en andere woonbehoeftes. Is hiervoor het juiste instrumentarium voor handen? Ook zorgen gewijzigde verhoudingen tussen het Rijk en de gemeenten, tussen overheden en markt voor nieuwe benaderingen en meer nadruk op integraliteit in de processen in de erfgoedzorg. De *Verkenning Post 65* kan en wil hierin een initiërende en agenderende functie hebben.

Ten slotte gaat het ook om bewustwording en betrokkenheid van bewoners en gebruikers van gebouwen en gebieden uit deze periode. De *Verkenning Post 65* wil met de manier waarop ze is opgezet een aanzet geven tot vervolgacties, bijvoorbeeld door ambassadeurschap van personen of instanties buiten de RCE. Daarbij valt te denken aan lokale architectuurcentra of aan inbedding in het onderwijscurriculum van relevante opleidingen.

Rijksbouwmeester Floris van Alkemade: *"We moeten onze naoorlogse woonwijken aanpassen aan de grote maatschappelijke en demografische ontwikkelingen van nu. We kunnen daarbij leren van het experimentele ontwerp van de wijken uit de jaren 1970 waarin ontmoeten en sociale binding gezien werden als belangrijke stedenbouwkundige uitgangspunten. De nieuwsgierigheid van toen naar vernieuwende woningbouw en collectieve vormen van huisvesting is actueel en van grote betekenis voor de huidige woningbouwopgave. Het initiatief van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed om de woningbouw uit de jaren 1970 te inventariseren en te onderzoeken op de relevantie voor de woningbouwopgave van nu, steun ik van harte en beveel ik graag aan."*

Het programma Experimentele Woningbouw, ingesteld door minister Schut van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, was zeer kenmerkend voor zijn tijd en voorbeeldstellend voor een aantal belangrijke vernieuwingen op het gebied van volkshuisvesting en woningbouw: aandacht voor flexibiliteit in gebruik en inrichting, voor de woonomgeving, kleinschaligheid, meer aandacht voor bouwen voor de buurt, eerste pogingen tot inspraak door bewoners, compact bouwen en de menging van verschillende woningtypen. Aspecten die later in de jaren 70 heel gewoon zouden worden. Maar ook meer aandacht voor vormgeving – al was dat niet een van de gestelde criteria – als reactie op de alleen op aantallen gestuurde stroom van woningbouwprojecten ten gevolge van de naoorlogse woningnood.

Het programma is destijds grotendeels geëvalueerd, mede om te bepalen óf en hoe het programma zou moeten worden voortgezet. De resultaten van het gehele programma zijn echter nooit in zijn geheel beschreven. Dit is nu alsnog gebeurd in het kader van de Verkenning Post 65. Hierbij is niet alleen het toenmalige experiment beoordeeld, maar ook de actuele situatie en betekenis van de gerealiseerde projecten voor nu.

Het onderzoek is uitgevoerd door Marcel Barzilay, architect en Ruben Ferwerda, stedenbouwkundig ontwerper en docent/onderzoeker aan hogeschool Saxion te Deventer. Anita Blom (RCE en projectleider van de *Verkenning Post 65*) is betrokken geweest bij de opzet en werkwijze van het onderzoek en heeft tekstuele en redactionele bijdragen geleverd aan dit rapport.

1.1 Doelstellingen onderzoek

Het onderzoek heeft een meerledig doel:

- Het verkrijgen van een overzicht van alle geprediceerde projecten, die ook daadwerkelijk tot uitvoering zijn gekomen;
- Het in beeld brengen en beschrijven van deze projecten in factsheets, conform een gezamenlijk opgesteld model;
- Het benoemen van de kernkwaliteiten van de actuele situatie, in relatie tot de destijds opgestelde uitgangspunten;
- Het bepalen van de eventuele actualiteitswaarde en opgave;
- De verspreiding van de opgedane kennis van dit bijzondere woningbouwprogramma;

- Het agenderen van het onderwerp Experimentele Woningbouw voor de hedendaagse en toekomstige woningbouwopgaven.

Het is de bedoeling van de onderzoekers om een vervolg te geven aan deze verkenning met als doel de thema's en de actualiteitswaarde van de experimentele projecten uit de jaren 70 voor de huidige bouwpraktijk uit te diepen.

1.2 Achtergrond en aanleiding onderzoek

Een groot deel van de woonwijken uit de periode van het programma Experimentele Woningbouw (1968-1980) staat bekend vanwege zijn kenmerkende inrichting en opbouw: de woonerfwijken en bloemkoolwijken. Het zijn veelal wijken met eengezinswoningen met tuin, verspringende rooilijnen en meanderende verkavelingsvormen, een veelal kleinschalig in architectuur en verschijningsvorm met soms nieuwe woningtypologieën en woningplattegronden. Koopwoningen en huurwoningen worden meestal in verschillende buurten ondergebracht. Na de crisis van 1979 zijn de wijken beduidend soberder van architectuur en groenkwaliteit, en zijn overwegend uitgevoerd in de sociale huursector.

Het programma Experimentele Woningbouw diende als katalysator voor de vernieuwing van de woonwijken, de woningtypologieën en de woonvormen. Het programma was daarmee niet uitsluitend een reactie op de eenvormigheid en de op kwantiteit gerichte woningbouwprogramma's uit eerste helft van de jaren 60. De rijksoverheid wilde met het programma inspiratie bieden aan marktpartijen en lagere overheden. Inspraak door bewoners en aandacht voor kwaliteit moesten de woning niet alleen aantrekkelijker maken, maar er ook voor zorgen dat er een goede huurprijs gevraagd kon worden. Zo zou de particuliere bouw kunnen aantrekken.

Ook hielp het programma nieuwe thema's te agenderen (stadsvernieuwing, seniorenhuisvesting) en gebruikte men volkshuisvesting als hefboom voor ruimtelijke opgaven (compact bouwen, inrichting collectieve ruimte). Naast het bouwen in de nieuwe wijken ontstond er een tweede groep woningbouwexperimenten in de bestaande stad, met name in de verkommerde binnensteden. Deze groep experimenten maakten deel uit van de stadsvernieuwingsopgave, als tegenhanger van de cityvorming uit de jaren 50 en 60.

Vanuit de vakwereld was men niet onverdeeld positief over de architectuur, de opzet en de inrichting van de woonwijken, zeker nadat ze in de schralere jaren 80 door Carel Weeber werden getypeerd als gebieden van 'de nieuwe truttigheid'.¹ De critici uit de vakwereld gingen hierbij niet zozeer in op de woonkwaliteit en het gebruik, maar vooral op de vormgeving. Daarbij gingen ze voorbij aan de positieve waardering van de bewoners. Zij waardeerden juist de woningen, het groen, de goede fiets- en loopverbindingen met de voorzieningen, de uitgebalanceerde mix tussen privacy en collectiviteit, en de kindvriendelijke inrichting. Terugkijkend op de resultaten van het programma waren de experimenten zelf, met 64 gerealiseerde projecten en daarmee een totaal van ruim 8000 woningen in 10 jaar, van grote invloed op de hoofdstroom van de woningbouw in die periode (meer dan 1 miljoen woningen).

Nu verdwijnt de eerste generatie bewoners uit het beeld waardoor de projecten minder worden bevolkt door bewoners die destijds een bewuste keus maakten voor de buurt. De woningen beginnen gebreken te vertonen, de functie van de openbare ruimte is aan verandering onderhevig en het aanwezige groen wordt minimaal onderhouden. Dit alles maakt dat er nagedacht moet worden over de toekomst van deze projecten. De vragen bij deze opgave zijn: in welke mate kunnen de oorspron-

kelijke sociale idealen vandaag de dag nog standhouden? Wat is de urgentie of noodzaak voor sociale, economische of fysieke interventies en wat zal de aard en omvang van de eventuele fysieke ingreep moeten zijn? Voor de RCE is het van belang te bepalen wat de waarden zijn van deze gebieden en projecten, welke kwaliteiten ingezet kunnen worden bij de gewenste vernieuwing en welke rol zij binnen dit proces kan of moet vervullen. Het gaat daarbij niet alleen om de actuele architectonische kwaliteit, maar ook over de cultuurhistorische betekenis van de buurten en woningcomplexen en de voorbeeld-functie vanuit bewonersinspraak en collectief beheer.

De projectresultaten en de waardering van het toenmalig programma Experimentele Woningbouw zouden een voorbeeld kunnen zijn voor een toekomstige aanpak van het woningbouwvraagstuk. In de zoektocht naar strategieën en samenwerkingsvormen om de verduurzaming van onze leefomgeving vorm te geven zou een breed gedragen experimentenprogramma een interessante basis kunnen zijn.

In toenemende mate worden ook de positieve kanten van het wonen in de woonerbuurten uit de jaren 70 gezien. De betere buurten zijn nog steeds geliefd en populair en vormen een inspiratiebron voor nieuwe collectieve woonmilieus, bijvoorbeeld in de vorm van

Verandawoningen, Almere Buiten.

¹ Carel Weeber, lid van het eerste uur van de werkgroep Stichting Experimentele Woonvormen, sprak in dezelfde tijd ook over de 'stichting nieuwe dakvormen'. Weeber, p. 26-35

Collectief Particulier Opdrachtgeverschap (CPO). Maar ook nieuwe gemeentelijke plannen, zoals de Verandawoningen in Almere (Onix Architecten, 2009), de Staalmanpleinbuurt in Amsterdam Slotervaart of de buurt Scherf 13 in Leidsche Rijn (SeArch), bewijzen het bestaansrecht van het hedendaagse woonerf.²

1.3 Werkwijze

Afbakening

Het onderzoek naar het programma Experimentele Woningbouw begon met de vraag naar de definitie van experimentele woningbouwprojecten en de gehanteerde afbakening van dergelijke projecten. Ook is de keuze gemaakt om allereerst een inventariserend onderzoek uit te voeren om inzicht te krijgen in de materie en de hedendaagse situatie.

Dit onderzoek heeft zich nu beperkt tot projecten die het predicaat Experimentele Woningbouw hebben gekregen in het kader van het betreffende programma met bijbehorende subsidieregeling van het ministerie van VRO. Bovendien gaat het specifiek om de geprediceerde projecten die daadwerkelijk zijn uitgevoerd.³ Daarmee vielen projecten af die in opdracht van andere partijen, zoals de Stichting Experimentele Woningbouw of Stichting Nieuwe Woonvormen werden uitgevoerd, tenzij deze natuurlijk subsidie uit het programma Experimentele Woningbouw hebben gekregen. Dit betreft bijvoorbeeld de Diagoonwoningen van Herman Hertzberger in Delft of de Eurowoningen van Henk Klunder.

Eén van de beoogde resultaten vormde een beschrijving van de context en ontwikkeling van het subsidieprogramma. Hiervoor is onderzoek gedaan in het archief van het Nieuwe Instituut⁴ en zijn publicaties uit deze periode in vaktijdschriften, kranten en boeken geraadpleegd.

Het tweede beoogde resultaat was om van elk van de gerealiseerde projecten een factsheet te maken met een beschrijving van het geprediceerde plan en een beschrijving van de staat anno 2017. Daartoe is eerst een overzichtslijst gemaakt van de gerealiseerde plannen.

Vervolgens is in overleg met de RCE een selectie gemaakt van de te bezoeken projecten. Van bepaalde projecten bleek immers al voldoende informatie voorhanden vanuit literatuur, inclusief beschrijvingen van de huidige staat, waardoor op basis van deze informatie een factsheet kon worden gemaakt. Uiteindelijk zijn 48 van de 64 gerealiseerde projecten bezocht in de periode juli-september 2017, van Maastricht tot Den Helder en van Hellevoetsluis tot Delfzijl. Op een dag werden gemiddeld 4 projecten bezocht. Hierbij stonden de volgende vragen centraal: bestaat het gerealiseerde project nog, is het uitgevoerd conform het geprediceerde plan, wat is de ontwikkeling geweest sinds realisatie, wat is de actuele staat en wat speelt er op het moment rondom het project?

Op de factsheets zijn de volgende gegevens per project genoteerd:

- algemene gegevens (projectnaam, -nummer, adres, architect, opdrachtgever, jaar);
- kentallen (type project, aantallen);
- een korte beschrijving, incl. context;
- reden van toekenning van het predicaat;
- bestaande afbeeldingen van de plannen;
- foto's en beschrijving van de huidige toestand en van eventuele wijzigingen;
- benoeming van de kernwaarden, die van betekenis zijn voor nu en voor de toekomst;
- korte analyse van problematiek en de relevante thema's en de actualiteitswaarde daarvan.

De lijst van geprediceerde plannen

De verkenning begon met het maken van een overzichtslijst van alle geprediceerde plannen. Daarbij is gebruik gemaakt van de 5 overzichtspublicaties van geprediceerde plannen van het ministerie zelf, opgehaald uit het archief van Het Nieuwe Instituut (HNI), het voormalige Nederlands Architectuurinstituut. Deze overzichtslijst, gerangschikt op het projectnummer binnen het programma Experimentele Woningbouw, is vervolgens opgeschoond. Enkele projecten bleken namelijk meerdere malen opnieuw ingediend te zijn, waarbij steeds een nieuw projectnummer werd toegekend. Een dergelijk projectnummer bestaat uit de lettercombinatie 'EX', gevolgd door de laatste twee cijfers van het jaartal van indiening en een volgnummer.

Vervolgens is onderzocht welke projecten daadwerkelijk zijn gerealiseerd. Hierbij kon gebruik worden gemaakt van het onderzoekswerk van Andreas Louws, student Bouwkunde van de TU Delft. Hij had op eigen initiatief en

² In de laatste twee projecten gaat het om huurwoningen. Hier lijkt het concept kwetsbaarder vanwege de door sommigen als betuttelend ervaren bemoeienis van de eigenaar.

³ Alle gerealiseerde projecten bestaan ook nog.

⁴ Omdat het om een verkenning gaat is er nog geen onderzoek in het archief van het voormalige ministerie van VRO gedaan. Problematisch daarbij is dat het ministerie al enige tijd is opgeheven, de archieven zijn opgeschoond en op verschillende locaties worden beheerd.

op basis van zoekwerk via luchtfoto's in Google Earth een kaart gemaakt van gerealiseerde projecten.⁵

Daarnaast is gebruik gemaakt van verschillende bronnen, zoals de publicatie van journalist Wim J. van Heuvel, *Experimentele woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten* uit 1976. Ook zijn de gepubliceerde bewoners-onderzoeken, voor zover aanwezig in het archief van HNI bestudeerd. Een belangrijke doorbraak was de vondst van een lijst in een publicatie over het programma experimentele woningbouw van de Adviescommissie uit september 1978, waarin de stand van zaken tot 1 juni 1978 was opgenomen. Daarin zijn 39 plannen vermeld als zijnde gerealiseerd, en 9 in uitvoering, ten tijde van publicatie. Ook worden hierin plannen vermeld die in voorbereiding waren en een aantal plannen die niet zijn gerealiseerd óf niet conform het ingediende plan zijn uitgevoerd.

Ook is in publicaties gezocht naar berichtgeving rondom de oplevering van projecten. Daarbij ging het vooral over de geprediceerde projecten uit de laatste fase van het programma, maar ook om ideeplannen die waren geprediceerd zonder opdrachtgever. Soms werden ideeplannen bij het vinden van een opdrachtgever

namelijk opnieuw ingediend voor een bijdrage voor de uitvoering. Zo zijn een aantal geprediceerde ideeplannen achterhaald die toch gerealiseerd bleken te zijn.

Eén project met opdrachtgever bleek, hoewel opgenomen in de lijst van het ministerie als zijnde niet-gerealiseerd, in een andere gemeente tóch te zijn gebouwd. Bij deze laatste projecten is het niet bekend of ze een financiële bijdrage van het Rijk hebben gekregen voor de realisatiefase.

Uiteindelijk beslaat de lijst van gerealiseerde plannen met het predicaat Experimentele Woningbouw op dit moment 64 projecten, uit een totaal van 87 door de Adviescommissie geprediceerde plannen. Er zijn mogelijk meer dan 344 plannen ingediend bij de Adviescommissie. Dit is geconcludeerd op basis van het projectnummer van het laatst bekende geprediceerde plan en het feit dat de projecten opeenvolgend genummerd werden. Eén plan, dat al in een ver gevorderd stadium was, is overgeheveld naar de opvolger van de Adviescommissie Experimentele Woningbouw, namelijk de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV). Het gaat hier om de Bolwoningen in Den Bosch (EX 82-001 in de notatie van de SEV).

Bolwoningen Den Bosch.

⁵ Bijzonder spijtig is dat Louws in 2013 op 29-jarige leeftijd is overleden en dat zijn onderzoekswerk naar de Experimentele Woningbouw daarmee abrupt werd afgebroken. Met toestemming van de nabestaanden mocht gebruik worden gemaakt van zijn voorwerk.

Monotonie: straatbeeld Overvecht, 1967.

2.1 Nederland groeit

Na 1965 breken de jaren van welvaart en vooruitgang echt aan in Nederland. Door de stijgende lonen nemen de bestedingsmogelijkheden flink toe en wordt autobezit voor meerdere groepen Nederlanders bereikbaar. De welvaart gaat ook gepaard met een toenemend ruimtegebruik per inwoner. In 1965 werden de Wenken en Voorschriften uit 1951 herzien. Nu de woningnood in grote delen van Nederland was opgelost, kon meer worden ingezet op de kwaliteit van de woningen: meer ruimte en meer comfort. Een kenmerkend voorbeeld hiervan: in 1963 werd bij 1% van de bouw aanvragen voor eengezinswoningen in een centrale verwarming voorzien en bij 28% van de meergezinswoningen; in 1965 was dat 38% en resp. 95%.⁶

Tijdens de voorbereiding van de Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening (1966) was de verwachting nog steeds dat de bevolking zou groeien tot 20 miljoen in het jaar 2000. Hoewel het ruimtelijke ordeningsbeleid was

Groeikernen en groeisteden. Bron: RCE

⁶ Baas, p. 29

gericht op (verdere) decentralisatie zette het Rijk in op 'gebundelde deconcentratie', met door het Rijk aangewezen 'groeikernen'. Dit vanwege twee geconstateerde ruimtelijke knelpunten: de tegenstelling tussen het overbevolkte westen en de rest van Nederland en de zorg voor het behoud van het waardevol leefmilieu, in het bijzonder in de Randstad. Overal in het land, maar vooral in de buurt van de grote steden, werden dorpen en kleine steden aangewezen als groeikernen, namelijk Alkmaar, Capelle aan den IJssel, Duiven en Westervoort, Etten-Leur, Haarlemmermeer, Heerhugowaard, Hellevoetsluis, Helmond, Hoorn, Houten, Huizen, Lelystad, Leusden, Nieuwegein, Purmerend, Spijkenisse en Zoetermeer. Deze gemeenten kregen vanaf 1972 geld en middelen om in korte tijd sterk te groeien.⁷ In de Nota Volkshuisvesting (1972) zijn ook een aantal groeisteden (of overloopsteden) buiten de Randstad aangewezen: Amersfoort, Apeldoorn, Breda, Groningen en Zwolle.

2.2 Ontwikkeling woonvormen en woon-omgevingen 1966-1979

Vanaf het begin van de jaren 60 van de twintigste eeuw raakt de architectuur en stedenbouw behoorlijk op drift. Er ontstaat een groeiende weerstand tegen het rigide modernisme in de architectuur en stedenbouw. In de architectuurkritiek werd 'afgerekend' met de Modern Movement door schrijvers/architecten zoals de leden van

CIAM-Team 10 en de Forumredactie, Robert Venturi & Denise Scott Brown, Charles Jencks, Aldo Rossi, Jean Castex en vele anderen. Met 'het verhaal van een andere gedachte' propageert Aldo van Eyck de betekenis van de historisch gegroeide stad en het belang van de 'menselijke maat'.⁸ Het architectuurblad *Forum* van het genootschap *Architectura et Amicitia* verkondigt de boodschap van de structuralistische aanpak: gebouwen samengesteld uit geometrische elementen en structuren, van kleine eenheden, gerelateerd aan de menselijke schaal. Diverse Forumleden drukken ook hun stempel op het architectuuronderwijs, waardoor hun visie zich snel verspreidt. In 1961 komt het boek *De dragers en de mensen* van John Habraken uit, waarin gepleit wordt voor aanpasbaar bouwen op basis van de levensfase en woonwensen van de bewoners. Hiermee doet de inspraak zijn intrede.

Met de sterke nadruk op de woningbouw bij de stads- en dorpsuitbreidingen zien we een afname van de invloed van de stedenbouw als integrale ontwerpdiscipline. Ook het nog jonge curriculum stedenbouw (sinds 1948) aan de Technische Hogeschool in Delft neemt in betekenis af ten gunste van volkshuisvesting en woningbouw.

Tegelijkertijd is het vakgebied van de planologie in opkomst, net als de disciplines verkeerskunde⁹ en de sociologie van het wonen. Daarmee maakt de ruimtelijke ordening zich los van haar oorsprong, de architectuur en stedenbouw. Blauwdrukken en eindplannen uit de traditie van de stedenbouw voldoen niet meer, de

Flatneurose: flatwoningen Overvecht.

⁷ De groeikernen stonden al aangegeven in het Randstadplan uit 1958. In eerste instantie groeiden ook andere kleine gemeenten sterk. En niet alleen voor eigen behoefte, uitgangspunt van de Tweede Nota. Pas na de Nota Volkshuisvesting 1972 en nadat vanaf 1973 de woningnood afnam, kwam er een toenemende coördinatie tussen de beleidsterreinen VH en RO.

⁸ Aldo van Eyck, "Het verhaal van een andere gedachte", in *Forum* 7/1959.

⁹ Dit begon met een 'invasie' van buitenlandse verkeerskundigen: Jokinen, Feuchtinger, Schächtele.

Protestbijeenkomst bewoners Bickerseiland begin jaren '70, met architecten P. de Ley en J. van den Bout.

ruimtelijke ordening richt zich op het ruimtelijk proces, dat voor een langere termijn een flexibel plan nodig heeft dat aanpasbaar is aan maatschappelijke veranderingen.

Met de aandacht voor kleinschaligheid van de Forum-architecten nam ook de kritiek op de hoogbouw weer toe. In eerste instantie kwam deze uit de hoek van sociologen en artsen – met de introductie van de ‘flatneurose’ verbreedde de discussie zich ook tot de politiek. Na de komst van minister Schut op het ministerie van VRO in 1968 neemt het percentage hoogbouw sterk af, vooral doordat hij de subsidie op hoogbouw afschaft en er worden extra woningcontingenten toegekend. Zo is tijdens de uitwerkingsfase van de wijk Meerzicht in Zoetermeer grotendeels afgestapt van het plan om 75% hoogbouw te realiseren. Het ideaal van een huis met een tuin, onbereikbaar bij het wonen in de grote stad, ligt bij de keuze voor de groeikernen bij kleine steden en dorpen meer voor de hand. Ook een toenemend milieubewustzijn, na de eerste oliecrisis en het Rapport van de Club van Rome, versterkt de trek uit de ‘ongezonde stad’. Talloze gezinnen met een woning ‘drie-hoog-achter’ trekken naar één van de groeikernen. In de grote steden neemt het inwonertal sterk af: in Amsterdam van 870.000 in 1958 tot 700.000 in 1982.¹⁰ In Rotterdam daalt het aantal inwoners tussen 1965 en 1975 van 731.000 tot 616.000.¹¹ Door de falende aanpak van de krotopruijning en de nadruk op het sociaaleconomisch belang van cityvorming, verkeersdoorbraken en de daarmee gepaard gaande verdringing van oorspronkelijke bewoners, groeit het verzet tegen de afbraak van de historische binnensteden. De Forumarchitecten kiezen de zijde van het verzet. Toch duurt het nog jaren voordat de regelingen van de overheid zijn gericht op verbetering van het bestaande

woningbestand en herstel van de woonfunctie in de binnensteden. Tot begin jaren 70 neemt het Rijk 80% van de verwervings- en sloopkosten voor zijn rekening bij de sanering van binnensteden en 19^e-eeuwse wijken. Pas onder Jan Schaefer als staatssecretaris worden rehabilitatie en stadsvernieuwing uitgangspunten bij de aanpak van de binnensteden en oude wijken. ‘Bouwen voor de buurt’ wordt het motto, want “*in geouwehoer kun je niet wonen*” aldus zijn bekende uitspraak.

Het grootste deel van de woningbouwproductie blijft gericht op de uitbreidingslocaties. Het debat in de architectuur speelt zich niet meer af in de discussie over architectuurstijlen, maar lijkt zich genormaliseerd te hebben tot een ‘gewoon’ generatieconflict. Aaron Betsky, directeur van het Nederlands Architectuur Instituut van 2001 tot 2006, schrijft in zijn bijdrage in *De kritiese jaren zeventig. Architectuur en stedenbouw in Nederland* (2004), dat de essentie van de Nederlandse architectuur in de jaren zeventig consensus en gemeenschap was. Volgens hem liet het woonerf de plattelandstraditie herleven in een stedelijke context.¹² Hoewel er een sociologisch gedachtegoed aanwezig lijkt, komt het concept van het woonerf geheel voor rekening van de ontwerpers. Ivan Nio merkt op dat er destijds geen sociologische theorieën circuleerden over het woonerf, aangezien de menswetenschappen na hun kritiek op hoogbouw niet meer in direct contact stonden met de ontwerpdisciplines.¹³ De ontwikkeling van het woonerf kan ook gezien worden als een pragmatische oplossing voor de enorme toename van het aantal auto's en daarmee eveneens toegenomen aantal verkeersongelukken, waarbij vooral kinderen veelvuldig slachtoffer waren.¹⁴ De groei van het aantal auto's lag van 522.000 in 1960 tot 3,2 miljoen in 1973. De verkeersstructuur werd meer bepalend voor de inrichting van de ruimte en ook was er meer aandacht voor de toenemende parkeerbehoefte. Tegelijkertijd was het ongewenst de auto te dominant te laten zijn in de woon- en leefomgeving. Omdat ook vanuit overwegingen van kindveiligheid de (woon)straat niet langer voldeed, werden als oplossingen de woonerven¹⁴ en de bloemkoolwijken ontwikkeld. De bloemkoolvormige verkavelingen en dito wegen moesten het doorgaande verkeer en sluipverkeer ontmoedigen. Doorgaande, veelal vierbaanswegen voor de auto werden meestal rondom het geheel van buurten aangelegd en veroorzaakten een sterke barrièrewerking.

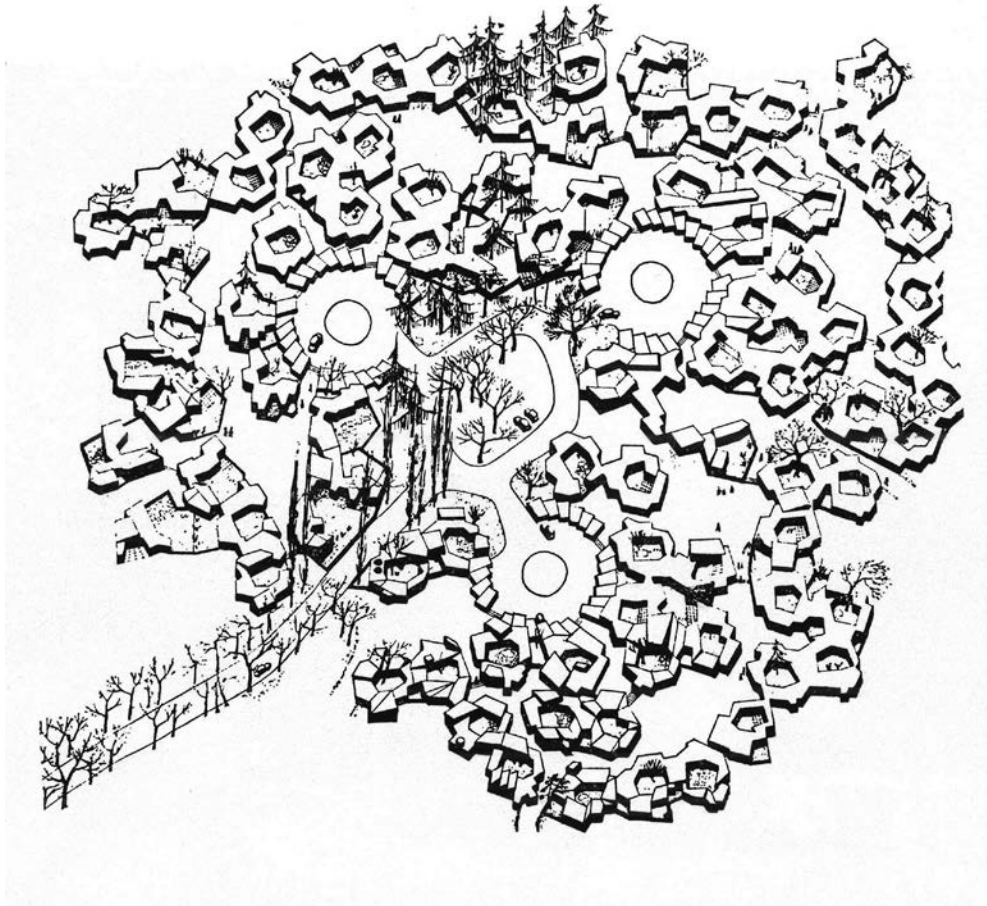
¹² Betsky, p.9

¹³ Nio, p.4-17

¹⁴ We kennen uit deze periode nog een tweede vorm van het woonerf: straten in oudere wijken en binnensteden die (veelal in het kader van de stadsvernieuwing) zijn heringericht met speelplekken en groen, waarbij de auto uit de straat is verdwenen of een ondergeschikte positie heeft gekregen door verkeer remmende maatregelen.

¹⁰ Van den Berg, p.216-226

¹¹ De Liagre Böhl, p.86

Schema woonwijk Niek de Boer.

In diverse uitbreidingswijken werden het gemotoriseerd en langzaam verkeer fysiek gescheiden. Naast de scheidingen van wonen en van verkeer onderling zien we concentraties van winkels in winkelcentra. Ook werden er middelbare scholen en sportvoorzieningen naast of tussen de wijken. Alles ruim voorzien van parkeergelegenheden. Het ideaal van de wijkgedachte met goed, veelal te voet bereikbare voorzieningen in de woonwijken werd ingeruild voor monofunctionele woongebieden met individuele tuintjes en met minder ongedefinieerd openbaar groen.

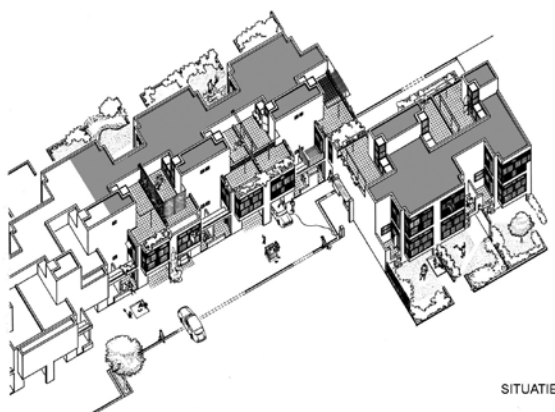
De Derde Nota over de Ruimtelijke Ordening bestond uit drie delen, die verspreid over zes jaar gepresenteerd werden: de Oriënteringsnota, de Verstedelijkingsnota en de Nota Landelijk Gebied. De Verstedelijkingsnota, belangrijk voor de woonwijken, verscheen in 1976 en werd in 1977 door de regering vastgesteld. Daar waar in de Tweede nota nog sporen van het organiseren en inrichten van de samenleving te vinden waren, richtte de Derde nota zich vooral op de ordening van het ruimte-

gebruik en de ontwikkeling van de leefomgeving. Uit de nota spreekt dan ook meer bewustzijn van de bestaande omgeving en het voordeel van het gebruik van bestaande kwaliteiten.

Vanaf begin jaren 70 nam het aantal gebouwde woningen sterk toe, met als record 150.000 woningen in 1973. Hoewel de overheid zelf nauwelijks meer bouwde, stimuleerde het de woningbouw sterk met een omvangrijk stelsel van subsidies en premies. Door deze subsidies bleef de overheid een bepalende factor bij de hoogte van de stichtingskosten, de woninggrootte, de basiskwaliteit en de hoogte van de huur en de jaarlijkse huurverhoging. Door de premiekoopwoningen was een toenemende bevolkingsgroep in staat een eigen woning te verwerven. Na 1973 groeit het aantal vrije sectorwoningen tot 33% in 1979, wanneer de tweede oliecrisis een abrupt einde maakt aan de groei van de vraag naar koopwoningen. Door de toenemende materiaal- en loonkosten waren de bouwkosten vanaf eind jaren 60 al flink toegenomen.

Door de crisis stegen ook de rentekosten sterk: tot zelfs 13% begin jaren 80.¹⁵

De IJsselmeerpolders vormen een hoofdstuk apart in de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. Vanaf de jaren 30 vormen ze een proeftuin op gebied van de land-inrichting en stedenbouw. De vormgeving van nieuw land heeft de top van de Nederlandse planologen, stedenbouwers, verkeerskundigen, landschapsarchitecten, sociologen en andere planners de mogelijkheid gegeven hun idealen en theorieën in praktijk te brengen. In de polders zijn de ontwikkelingen van dit denken en de uitvoering daarvan dan ook af te lezen.

Diagoonwoning isometrie.

2.3 Experimenteren en vernieuwen in de jaren 70

Met de groei van welvaart en de opheffing van de woningnood werden er ook meer luxe particuliere koopwoningen ontworpen en gebouwd. Daarin werd geëxperimenteerd met nieuwe vormen en stijlen, zoals het Structuralisme. Nieuwe ruimtevormen als de zitkuil of de split-level-woning worden als eerste in particuliere woningen geïntroduceerd.

Minister Schut nam in 1968 het initiatief voor vernieuwing met het programma Experimentele Woningbouw.¹⁶ De stap van de minister stond niet op zichzelf. Ook andere (overheids-)organisaties en particuliere initiatieven hielden zich bezig met experimenteren of vernieuwen.

In 1968 kwamen er gelijktijdig met het programma nog twee andere initiatieven van de grond om de woningbouw te vernieuwen. De Stichting Experimentele Woningbouw werd dat najaar opgericht op initiatief van het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten. In de zomer ging ook de Stichting Nieuwe Woonvormen van start op initiatief van Ab van Dien en Aldo van Eyck.

2.3.1 Stichting Experimentele Woningbouw (1968-1975)

De Stichting Experimentele Woningbouw werd opgericht met geld dat het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten beschikbaar had gesteld om de realisatie van de 25.000^e woning na de Tweede Wereldoorlog te vieren. Door de

stichting werd een garantiefonds ingesteld om de financiële risico's van experimentele woningbouw te dragen. De stichting richtte zich op woningbouw in de vrije sector die buiten het programma van het ministerie vielen. De stichting had niet de intentie om zelf projecten te initiëren, maar om vernieuwende ontwerpen en plannen van architecten en stedenbouwkundigen mogelijk te maken die anders wegens de hogere stichtingskosten geen doorgang zouden vinden. Het eerste project was een ontwerp van architect Hertzberger voor de gemeente Vaassen, maar dat bleek daar te duur. Een deel van dit plan is in Delft in 1971 gerealiseerd: 8 Diagoonwoningen. Dit zijn zgn. casco-woningen en vormen een concrete uitwerking van het principe van scheiding van drager en inbouw, zoals geformuleerd in het boek van John Habraken uit 1961.¹⁷

2.3.2 Nationale Stichting Nieuwe Woonvormen (1968-1977)

Een belangrijke stimulator van vernieuwing was de Nationale Stichting Nieuwe Woonvormen (SNW), een stichting die verankerd was in de structuralistische ideeën van de Forum-generatie. De SNW wilde een intermediair zijn tussen ontwerpers, bouwers en andere disciplines. De drijvende kracht hierachter was Ab van Dien, geïnspireerd door de ideeën van en gesteund door Aldo van Eyck, maar ook kinderarts H. Fiedelij Dop en psycholoog W.J. Bladergroen maakten deel uit van de stichting.

¹⁵ Ubink, p.33-34

¹⁶ Zie voor de regeling Hoofdstuk 3 en 4

¹⁷ Het enige andere project dat de SEW financieel heeft ondersteund was van het Research Instituut voor de Woningbouw van de TH Delft onder leiding van dr.ir. Hugo Priemus. Het betrof het ontwikkelen van een procedure voor bewonersparticipatie waarbij aspirant-bewoners betrokken konden worden bij het ontwerpproces en een proef om de procedure in de praktijk te toetsen bij de realisatie van een complex van circa 70 woningen van verschillende typen in Middelburg.

De SNW wilde de door de Functionalisten gescheiden functies wonen, werken, recreëren en sociale interactie weer integreren in meer leefbare woonvormen. Met de gebouwde voorbeelden wilde de stichting aantonen dat, binnen normale wettelijke en economische kaders, het creëren van een meer op de bewoner afgestemd woonmilieu mogelijk was. De stichting was zeer actief in de publiciteit en met rondreizende tentoonstellingen, want er werd grote waarde gehecht aan het bewust maken van de bevolking, de mensen om wie het uiteindelijk draaide: *“Beter één artikel in Libelle dan tien in Forum”*.¹⁸

De SNW concentreerde zich naast functiemenging op compact bouwen, de ontwikkeling van gemengde woonvormen en het scheppen van een woonmilieu in overeenstemming met de karakteristieke eigenschappen van de omgeving. Dit alles in samenspraak met bewoners en andere belangstellenden. Het plan van de architect Jan Verhoeven in Hoevelaken, aan de Kyftenbeltlaan uit 1968 werd door de SNW geadopteerd als eerste voorbeeld. Op het terrein waren in eerste instantie 24 woningen gepland. Hier heeft Verhoeven echter 35 meandervormige rijhuizen ontworpen, vanuit een visie op kleinschaligheid, identiteitsgevoel met individuele huizen rond kleine, meerhoekige gemeenschappelijke pleinen.

Kyftenbeltlaan, Hoevelaken.

Behalve experimenten op het gebied van vormgeving, wilde de stichting ook nieuwe woonstijlen een kans geven. Minister Schut steunde de stichting door zich als eerste sympathisant aan te melden. In een werkgroep van de stichting zaten architecten als Aldo van Eyck, Max Risselada, Wiek Röling, Joop van Stigt, Dick Apon, Henk Klunder, Nico Witstok en Jan Verhoeven. Bij een opdracht kon de stichting uit deze groep architecten putten.

Twee plannen van de SNW zijn met subsidie en het predicaat Experimentele Woningbouw gerealiseerd. Het uiteindelijke succes van het plan voor de Sterrenbuurt in Berkel en Rodenrijs (EX 70-096) leidde tot een nieuw plan voor het Koggeschip in Den Helder (EX 72-132), dat nog meer focuste op bebouwingsdichtheid. Een derde project, het stadsvernieuwingsproject Sluisdijkbuurt in Den Helder, werd weer met dezelfde architectengroep ontworpen, maar nu zonder coördinerende rol van de SNW en zonder een bijdrage uit het programma Experimentele Woningbouw.¹⁹

Het Koggeschip, Den Helder.

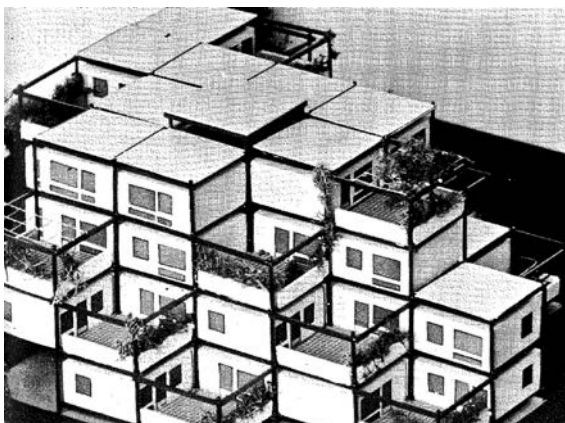
Sluisdijkbuurt, Den Helder.

¹⁸ Timmer, p. 38

¹⁹ Henk Klunder en Jan Verhoeven hebben buiten de stichting om in deze periode ook enkele andere experimentele of vernieuwende woningprojecten gerealiseerd.

2.3.3 Overige private initiatieven

Eind jaren zestig zijn er ook een aantal pogingen geweest van grote landelijke bedrijven die niet tot de traditionele bouwkolom behoorden als Shell, DSM en Fokker om industriële (woning-) bouwsystemen te ontwikkelen. Deze initiatieven zijn over het algemeen niet verder gekomen dan plannen. Shell en architect Moshé Swartz hebben in Assen een proefwoning gebouwd. Het meest ambitieuze programma was van vliegtuigbouwer Fokker, die graag een diversificatie zag naast haar kernactiviteiten. Op het fabrieksterrein in Dordrecht werd een proefwoning gebouwd. Deze bestond uit een staalskelet waarin kunststof-modules van 5,70m bij 5,70m werden ingeschoven. Deze modules konden vrij worden ingedeeld en konden worden gekoppeld tot woningen van verschillende grootte. Ook was uitbreidingen en koppeling. Nadat er een tijd proefechtparen in hadden gewoond, werd in 1974 aan dit idee-plan het predicaat Experimentele Woningbouw toegekend (EX 74-201). Net toen er plannen waren voor het realiseren van een eerste woonheuvel, kreeg Fokker een grote opdracht voor F-16 vliegtuigen en werd het project afgeblazen.

Fokkerwoningen.

Naast deze landelijke initiatieven ontstonden op lokaal niveau initiatieven van projectontwikkelaars en particulieren die als experimentele woningbouw bekend zijn geworden. Deze projectontwikkelaars reageerden vaak op actieve bewonersverenigingen, zoals in de wijk Aa-landen in Zwolle om 'anders dan gebruikelijk' project te ontwikkelen. Zo heeft het Bouwbedrijf voor Bedrijven en Instellingen (BBI) samen met architect Benno Stegeman

Koepelwoningen Zwolle.

Eurowoningen Park Rozendaal, Leusden, 1980.

in Zoetermeer en Zwolle²⁰ de zgn. koepelwoningen (in de volksmond ook wel 'condoomwoningen' genoemd) gerealiseerd. Een zusterproject de Tweevoren in Nuenen (EX 72-144) werd het predicaat toebedeeld en zijn gerealiseerd als premiekoopwoningen. Ontwikkelaar Blauwhoed realiseerde het project Eurowoningen in Leusden en Almere. Midden jaren 70 had het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten in Nunspeet een 'proeftuin' waar zij verschillende typen experimentele proefwoningen hebben gebouwd. Deze Proeftuin was bedoeld om bepaalde prefab-technieken uit te proberen, maar fungeerde ook als showroom voor opdrachtgevers.

²⁰ In Zwolle had de HBG een grondpositie en vroeg zij architect Stegeman een plan te maken. Stegeman had in Zoetermeer met BBI. Hij ontwikkelde een integraal plan, inclusief groenplan. De openbare ruimte is via een VVE eigendom van alle bewoners.

Een van deze series proefwoningen heeft als idee-plan het predicaat Experimenteel gekregen en is later uitgevoerd (EX 77-297).

Bijzonder zijn de woningbouwprojecten die door Centraal Wonen zijn gerealiseerd. In 1971 werd met financiële steun van het ministerie van CRM de Stichting Centraal Wonen opgericht. Deze stichting had als doelstelling het realiseren van een bijzonder sociaal concept, waarin verschillende soorten huishoudens van verschillende groottes in woongemeenschappen waren ondergebracht. Het ging om het delen van gemeenschappelijke voorzieningen en bijvoorbeeld ook kinderopvang, wat het voor vrouwen makkelijker maakte om deel te nemen aan het maatschappelijk leven. Het geprediceerde project de Wandelmeent in Hilversum (EX 73-183) was het eerste project dat werd gebouwd. Het concept kreeg ook buiten de Stichting veel navolging.

Ook ontstonden er lokaal initiatieven die nu als Collectief Particulier Opdrachtgeverschap zouden worden beschouwd. Zo ontwierp architect Hans Ruijsenaars in 1978 voor een groep van 11 families die zich hadden verenigd in een collectief bouwinitiatief woningen het project Egelwier in Leusden. De woningen zijn gelegen rond een hofje, verstoppt in een bloemkoolwijk, uitgevoerd in kenmerkende schoonwerk-betonsteen en afgedekt met betonbalken.²¹

2.3 4 Andere overheidsinitiatieven en regelingen

Ook op provinciaal en gemeentelijk niveau waren er verschillende overheden die vernieuwing in de woningbouw stimuleerden. De Provincie Zuid-Holland initieerde in 1970 het project 'Woning en Woonmilieu'.

Wandelmeent, Hilversum.

Woning en Woonmilieu, Bloemendaal-Oost, Gouda.

In vier gemeenten²² werden plannen voor hoogwaardige woonwijken ontwikkeld waarbij de ontwerpteams en gemeentelijke diensten tijdens het planningsproces werden bijgestaan door deskundigen uit verschillende vakgebieden en de toekomstige bewoners. De kwaliteit van de woning en de woonomgeving stonden hier op de voorgrond. Uitgangspunten waren een diversiteit van woonvoorkeuren, flexibiliteit om te kunnen inspelen op toekomstige veranderingen, de bewoner moest zijn woonomgeving eigen kunnen maken en de woning moest betaalbaar zijn.

Op het projectbureau Almere van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders werkte een jonge garde stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten. Bij de ontwikkeling van de tweede stad van de IJsselmeerpolders wilden zij zich afzetten tegen de kille functionalistische opzet van Lelystad. Voor de ontwikkeling van de eerste woonwijken gaf men opdracht aan structuralistische architecten als Joop van Stigt (De Werven) en Jan Verhoeven (Noordmark). Omdat de rijksoverheid als opdrachtgever zelf niet in aanmerking kon komen voor subsidies zijn deze projecten niet in het programma Experimenteel Woningbouw opgenomen. Bij het project voor het centrum van Almere-Haven (EX 76-266) kon dat wel omdat dit werd overgedragen aan – en gerealiseerd door commerciële partijen.

De gemeente Dordrecht had besloten dat de uitbreidingswijk Sterrenburg zou worden opgezet volgens de principes van de SAR, waarvan er twee ook het predicaat hebben gekregen. Het meest bekende project vormen de Legowoningen, de uitwerking van een geprediceerd ideeplan (EX 72-152) en ook Sterrenburg III van De Jong

²¹ Van Gameren, *DASH* #8, p.100

²² Karakteristieke voorbeelden van het project Woon en Woonmilieu waren het Cascoplan voor 200 woningen in Delft; Nieuwbouw en renovatie in de binnenstad van Dordrecht; Bebouwingsplannen binnen het vlekkenplan 'Bloemendaal-Oost' in Gouda; Project met duizend woningen, waaronder een aantal cascowoningen in Zoetermeer.

en Van Olphen (EX 77-293). Verder heeft Hein de Haan er terrasvormige flats gerealiseerd.

In 1974 ontstond de stimuleringsregeling 'Goed en goedkoop' voor de bouw van goedkope woningen in stadsvernieuwingsgebieden, waarbij gaandeweg meer nadruk werd gelegd op de kwaliteit van het proces van besluitvorming in de planontwikkelingsfase en minder op de kwaliteit van de woning. In 1975 ging in het kader van de Nota Huisvesting alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens een pakket van maatregelen van kracht om de bouw van kleine woningen en groepshuisvesting te stimuleren: de zogenaamde HAT-eenheden. Sinds 1974 bestond de Commissie Voorbeeldplannen die tot taak had om uitgevoerde projecten met een bijzonder kwaliteitsniveau op te sporen en deze met extra publiciteit bij opdrachtgevers en architecten onder de aandacht te brengen.

Legowoningen Dordrecht.

3 Opzet programma Experimentele Woningbouw

Experimentele Flats, 1975.

In 1967 trad het kabinet De Jong aan, een centrum-rechtse coalitie van KVP, ARP, CHU en VVD. Ir. W.F. Schut van de ARP werd minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijk Ordening, een echte vakminister als afgestudeerd Delftse stedenbouwkundige. Als directeur van stedenbouwkundig adviesbureau Instituut Stad en Landschap van Zuid-Holland te Rotterdam speelde hij een belangrijke rol bij het opstellen van een stedenbouwkundig plan voor Zoetermeer in 1965.

In algemene zin probeerde het kabinet marktwerking in de volkshuisvesting te herstellen door onder andere de huren te liberaliseren en tegelijkertijd de individuele huursubsidie in te voeren. In een toelichting op de eerste begroting voor het ministerie 1968 verkondigde minister Schut medewerking aan initiatieven voor vernieuwing in de woningbouw. In 1968 kwam hij vervolgens met het programma Experimentele Woningbouw. Dit was doelbewust opgezet als een open oproep.²³ Een *bottom-up* aanpak zouden we nu zeggen, te interpreteren als een uitdaging aan het vakgebied.

3.1 Doelstelling

*“Men wéét niet wat men mist. Daarom geven we die prikkel, om te laten voelen dat het ook anders zou kunnen. De mensen worden zich intussen wel bewust van hun woonmilieu. Het is de omgeving die hen teleurstelt. Die biedt te weinig variatie, daar is niet genoeg zorg aan besteed.”*²⁴ Zo verwoordde minister Schut de onvrede over de monotonie, de eenvormigheid van de woningbouw uit de wederopbouwperiode.

Via een circulaire in mei 1968 informeerde minister Schut de gemeentebesturen dat hij het programma Experimentele Woningbouw had ingesteld.²⁵ Het doel van dit programma was het bevorderen van vernieuwingen die bijdroegen aan een betere kwaliteit van het wonen. Er moest beter worden ingespeeld op ‘de sterke variatie in persoonlijke omstandigheden en voorkeuren van bewoners. Hieraan kon slechts recht worden gedaan door een zeer gevarieerd aanbod van woningen en woon-omgevingen. In het verleden werd veelvuldig gebouwd voor wat men beschouwde als de ‘gemiddelde bewoner’.²⁶

²⁴ ‘Minister Schut: ik wil de mensen weer gek maken voor het huis’, in: NRC, 31 januari 1970.

²⁵ In eerste opzet had het programma veel weg van de BNA prijsvraag Experimentele woningbouw uit 1962. Ook bij deze prijsvraag ging het om woningtype en stedenbouwkundige verkaveling.

²⁶ Steemers, p.10.

²³ Hovens Greve, p.4

Stedenbouwkundige Ir. W.F. Schut van de werkgroep Zoetermeer geeft uitleg bij de stadsmaquette, 1966.

In juni 1968 volgde de instelling van de Adviescommissie Experimentele Woningbouw, die de minister adviseerde over de toekenning van het predicaat en de subsidie. Het ging om een stimuleringsprogramma voor vernieuwing van woningen: een grotere variatie in de visuele en functionele vormgeving van woningen en meer aandacht voor de woonomgeving. Met het programma wilde minister Schut een aantal experimentele woningbouwprojecten laten realiseren, waarin nieuwe mogelijkheden verkend en beproefd konden worden, “(...) waarbij de afwijking **de belofte** inhoudt, dat daarmee voldaan zal worden aan bepaalde **woonbehoeften** of andere **desiderata**, welke in het normale kader onvoldoende tot hun recht komen”.²⁷ Aan plannen die een genoemde verhoging van het woonpeil nastreefden, kon het predicaat Experimenteel Woningbouwproject worden toegekend met een bijbehorende subsidie. Zowel particuliere huurwoningen als woningwetwoningen kwamen in aanmerking voor de

Monotonie: luchtfoto Overvecht, 1963.

regeling. De bedoeling was om interessante projecten een steuntje in de rug te geven, zodat deze naderhand opvolging konden krijgen zonder subsidie. Men hoopte ook dat ze bij een herhaling goedkoper konden worden geproduceerd of dat bewoners bereid waren iets meer te betalen voor de extra woonkwaliteit.

3.2 De beoordelingscriteria

Vernieuwingen binnen een plan konden betrekking hebben op de *woning, de woonvorm of de woonomgeving*. Voor de woning moesten de experimenten gericht zijn op indeling, woontechnische uitrusting, architectonische verschijningsvorm en constructie; voor de woonvorm onderscheidde men experimenten met horizontale aaneenschakeling, verticale stapeling, collectieve voorzieningen en de totale verschijningsvorm; en voor de woonomgeving waren van belang de relatie tussen woning en woonomgeving, de verkavelingsvorm, de ontsluiting, het parkeren, de terreininrichting en de stedenbouwkundige verschijningsvorm.

Op grond van het predicaat kon de gemeente vrijstelling te verlenen van bepaalde voorschriften uit de Voorschriften en Wenken en de plaatselijk geldende bouwverordening. Dit kon alleen als de afwijking onderdeel van het experiment was en er verder aan ‘normale, redelijke eisen van bewoonbaarheid en van technische uitvoerbaarheid wordt voldaan’.

Er werd een beperking gesteld aan de grootte van de plannen: minimaal 10 en niet meer dan 300 woningen. Ook werd bij de beoordeling gekeken of plannen geen ander beleid doorkruisten, zoals de maximale hoeveelheid woningen die een gemeente mocht bijbouwen. Daarnaast was een idee alleen bij een eerste uitvoering experimenteel en kon een herhaling in principe geen predicaat meer krijgen. De commissie beoordeelde of een ingediend plan voldoende kwaliteit bezat om als zinvol project, met kansen voor de reguliere woningbouwpraktijk, te worden beproefd.

²⁷ Schut, p.1.

3.3 De samenstelling van de Adviescommissie Experimentele Woningbouw

De Adviescommissie kwam vanaf juni 1968 maandelijks bijeen om plannen te beoordelen. Zij bestond uit leden van verschillende bouwdisciplines: binnenhuisarchitecten, architecten, stedenbouwkundigen, bouwtechnici, woningbouwverenigingen, aannemers, beleggers, sociologen en consumenten. Het waren vooral gearriveerde personen, soms uit het netwerk van minister Schut zelf. Zo kende minister Schut architect Leo de Jonge uit de tijd dat hij in Zoetermeer werkte als stedenbouwkundige, waar De Jonge een groot aantal flats had ontworpen, onder andere in de wijk Meerzicht. Ook was De Jonge actief binnen de BNA en was hij medeoprichter van de Stichting Architecten Research (SAR). Binnenhuisarchitecte Bé Niegeman-Brand was één van de eerste invloedrijke dames in het vak. Zij was eind jaren betrokken bij de Stichting Goed Wonen, die in de toonzaal aan het Rokin consumenten voorlichting gaf hoe zijn hun woning op een moderne manier konden inrichten. Architect C.J. Gillis was minder bekend. Hij was werkzaam voor de koepelorganisatie voor katholieke woningbouwverenigingen. Aannemer Bep Meijer had vele woningen in de wederopbouwijken van Den Haag gebouwd. Behalve stedenbouwkundige André de Jong uit Emmen, waren het in het algemeen geen personen die zich kenmerkten door een vernieuwende visie. De Adviescommissie werd ondersteund door een ambtelijke werkgroep vanuit het ministerie, belast met de voorbereiding, communicatie en uitvoering van de regeling.

3.4 Procedure

Zowel ideeplannen als concrete plannen met een opdrachtgever konden bij de Adviescommissie worden ingediend door een gemeente. Dit gebeurde via de Hoofdingenieur-Directeur van de Volkshuisvesting en Bouwnijverheid van de provincie. Een plan moest worden ingeleverd met een toelichting en begroting van de stichtingskosten, met een uitleg over de 'extra' kosten ten gevolge van het experiment. De Adviescommissie kon daarop vragen stellen aan de indieners en aanpas-

singen voorstellen. Vervolgens bracht ze rapport uit aan de minister van VRO. Deze nam formeel het besluit tot toekenning van het predicaat Experimentele Woningbouw met de bijbehorende extra subsidie.

De predicaatverlening bleek in de praktijk vaak een lange procedure. Veel tijd ging zitten in het overleg over een ingediend plan. Ook andere afdelingen van het ministerie bemoeide zich soms met een plan, bijvoorbeeld op het gebied van financiën of planprocedures. Zodoende kon het ook na een positief advies aan de minister nog een tijd duren voordat een definitief besluit werd genomen.

3.5 De financiële regeling

De subsidieregeling hield in dat de toelaatbare rijkslening gemiddeld met 3000 gulden per woning werd verhoogd om tegemoet te komen aan de extra bouwkosten. Daarnaast werd de jaarlijkse bijdrage met 200 gulden per woning verhoogd. Dat werd in 1971 verhoogd naar respectievelijk fl. 3500,- en fl. 250,- en bij de reorganisatie in 1977 naar fl. 5000,- in verband met de snel stijgende bouwkosten in die periode.

De financiële afwikkeling van de projecten werd in de loop van de jaren 70 steeds ingewikkelder omdat er op het gebied van de sociale woningbouw steeds meer subsidies ontstonden.²⁸

3.6 Sleutelprojecten

De experimenten konden betrekking hebben op breed scala aan thema's binnen de woningbouw en volkshuisvesting, actueel of niet, politiek belangrijk of niet. In hoofdstuk 6 wordt nader ingegaan op een verdeling van de thema's die de verschillende projecten aansnijden. Er zijn een aantal sleutelprojecten die als exemplarisch kunnen gelden voor de geprediceerde projecten.²⁹ Uit deze projecten blijkt wat de commissie belangrijk vond bij het verlenen van een predicaat en hoe de beoordelingscriteria werden gehanteerd. Ook trokken deze projecten veel aandacht in de landelijke pers en zijn ze van grote invloed geweest. In hoofdstuk 5 wordt nader ingegaan op de invloed en resultaten van het programma.

²⁸ De gemeente Amsterdam had eind jaren 70 een lijst op de afdeling Stedenbouw waarop 26 regelingen stonden die konden worden aangewend om een project te realiseren.

²⁹ Ook was er een grotere betrokkenheid van de adviescommissie en het ministerie bij deze projecten dan bij de overige plannen.

3.6.1 Sterrenbuurt, Berkel en Rodenrijs, EX 70-096

Dit plan werd ingediend namens de Stichting Nieuwe Woonvormen (zie Hoofdstuk 2) en kwam daarmee direct uit de koker van de Forum-architecten, de initiators van de kritiek op de monotonie in de woningbouw en de opstellers van 'Het verhaal van de andere gedachte'. De commissie vermeldt in haar toelichting: *"Over géén van de ingediende projecten is zó vaak, zó uitvoerig en soms zo principieel van gedachten gewisseld als over dit ontwerp; géén ander project heeft het ook gebracht tot het tellen van stemmen 'vóór of tegen' van commissieleden en adviseurs."*³⁰

De woningen waren aan de ene kant gericht op gemeenschapsvorming, rond autovrije pleinen en overdekte straatjes en aan de andere kant op een grotere privacy, met lage kappen met dakramen die verhinderden dat je in de tuin van de burens kon kijken. Dit structuralistische plan was in de ogen van veel commissieleden zodanig afwijkend in zijn vormgeving, dat de vraag opkwam of deze zogenaamde 'vormwil' het wonen niet in de weg stond. *"Houdt dit ándere nu echt beloften in? Zal het straks voor herhaling vatbaar zijn en aanbevolen kunnen worden?; is dát nu het juiste antwoord op het 'onbehagen'?"*,³¹ aldus de commissie.

Sterrenbuurt, Berkel en Rodenrijs.

³⁰ Hovens Greve, H.J.A., p.32.

³¹ Hovens Greve, H.J.A., p.34.

3.6.2 Kasbah, Hengelo, EX 69-056

Dit plan is hét uithangbord van het subsidieprogramma Experimentele Woningbouw geworden en de commissie was erg verheugd over dit eerste werkelijk experimentele project.

“De Kasbah is bijna een karikatuur zo simpel als het is gedacht: een wijk van ééngezinswoningen wordt één verdieping van de grond opgetild. De woningen schuiven dan vervolgens wat in elkaar tot een vlechtmatje met openingen.” aldus de architect Piet Blom.³²

De Kasbah heeft een dichtheid van zo’n 100 woningen per hectare. De woningen staan op palen boven een

collectieve ruimte waar het stedelijk en gemeenschappelijke leven tot bloei moest komen. In het plan waren gemeenschappelijke ruimtes opgenomen, die door de architect bewust niet definitief werden ingevuld. Blom voorzag een mogelijke invulling door een buurtwinkel, bibliotheek, café of kinderopvang. Onder de open plekken in de structuur was ruimte voor een groentetuin en kinderboerderij. De commissie was onder de indruk van zowel het ontwerp als de onderliggende onderbouwing: de gehele presentatie van het project van architect Blom onderscheidt zich tegenover andere experimenten als een ‘getuigenis’. In het gehele proces is veel energie gestoken door de commissie en de ambtenaren van het ministerie. Minister Schut correspondeerde uiteindelijk persoonlijk met Blom. Het project is gerealiseerd met een ruime financiële bijdragen uit verscheidene gelden en subsidieregelingen.³³

Kasbah Hengelo.

³² Pas, B. 1974: *Bewonersonderzoek Kasbah, Serie D3*, p.8.

³³ Het hele project kwam wel met veel moeite tot stand. Dat blijkt ook uit de realisatieperiode. In 1969 werd het project ingediend en pas in 1976 start de laatste bouwphase.

3.6.3 Woningenwoud, Helmond, EX 73-177

Het tweede echte experiment was ook van Piet Blom. Met het plan voor het Woningwoud bouwde hij verder op zijn ideeën over 'Wonen als stedelijk dak' – zoals in de Kasbah te Hengelo. Voor Helmond ontwerpt hij in het stadscentrum een gelaagde stad, met op het maaiveld openbare ruimte en een gevarieerd aanbod van functies met daarboven (op poten) een 'dak' van dicht op elkaar gebouwde woningen. Hij beoogde daarmee een levendig stedelijk milieu creëren. De woningen in het plan bestaan uit gekantelde kubussen die onderling geschakeld zijn en ieder met een punt rusten op een betonnen kern, waarin de trap is opgenomen. De eerste etage noemde Blom het

'straathuis', de tweede het 'hemelhuis' en de derde etage de 'loofhut'. Blom: *'Voor ieder moment van de dag en voor ieder humeur, is er een apart niveau om tot jezelf te komen.'*³⁴

De woningen waren geschakeld om een theater, Het Speelhuis, ook opgebouwd uit deze kubussen.

Hans Gruijters, de minister van VRO van 1973 tot 1977, kwam uit Helmond en was persoonlijk betrokken bij het realiseren van dit plan. Hij was erg trots op het project en verkondigde bij de opening dat de kubuswoningen en het theater het grootste cadeau waren dat de stad Helmond voor haar 800^e verjaardag had kunnen krijgen.

Woningwoud, Helmond.

³⁴ Hengeveld, p.71.

4 Ontwikkeling tijdens de looptijd van het programma

Vier Vierkanten, Alkmaar, begin jaren '80.

De Adviescommissie Experimentele Woningbouw kwam sinds de installatie in augustus 1968 maandelijks bij elkaar. Ze is in eerste instantie gewoon van start gegaan met haar werkzaamheden. Gaandeweg werd de uitvoering professioneler en ontwikkelde het programma zich inhoudelijk doordat de betrokken leerden van hun ervaringen en zich professionaliseerden. Na een aantal jaren is er het evaluatieprogramma opgezet en groeide de aandacht voor het genereren van publiciteit rondom het programma.

Kijkend naar de ontwikkelingen die het programma Experimentele Woningbouw doormaakte, zijn er 4 tijdvakken te onderscheiden:

- **1968-1971.** Het eerste tijdvak betreft de opstartfase met enkele gerealiseerde projecten. Een serie interviews van minister Schut aan het einde van zijn ambtsperiode en de publicatie van een eerste overzicht van geprediceerde plannen markeert het einde van deze periode.
- **1972-1976.** Het tweede tijdvak wordt gekenmerkt door het op stoom raken van de realisatie van projecten, een eerste professionaliseringsslag, het opstarten van het evaluatieprogramma en toenemende kritiek op uitblijvende publiciteit.

- **1977-1979.** Tijdens het derde tijdvak vindt een inhoudelijke verandering plaats: er worden 3 thema's geïntroduceerd waarbinnen nieuwe experimentele projecten moeten vallen. Op het gebied van publiciteit en evaluatierapporten wordt een inhaalslag gemaakt.
- **1980-1982.** Binnen het vierde tijdvak vinden de opheffing, afhandeling en voorzetting van het experimentele programma plaats.

In dit hoofdstuk worden per tijdvak zowel de ontwikkelingen en keuzes binnen het programma beschreven. Ook wordt de ontvangst in de vakwereld en pers in deze periode beschreven. Daarbij valt op dat, na een aanvankelijke positieve ontvangst, er stevige kritiek op het programma is ontstaan in de vakpers.

Het blijkt dat het beeld van het beperkte succes van het programma gebaseerd is op enkel de productie en de werkwijze van de eerste jaren van het bestaan van de commissie. In deze periode was er nog sprake van opstartproblemen in de uitvoering van de regeling en de innovatieve kwaliteit van de projecten was nog beperkt. Ook veranderde de politieke context. De ontwikkeling die werd doorgemaakt in de werkwijze van de Advies-

commissie en de kwaliteit van de projecten kwam te laat om het beeld te doen kantelen. Doordat de evaluaties laat op gang kwamen klonk de eerder genoemde kritiek steeds opnieuw door. Wat nu blijkt is dat het programma aan zijn doelstelling heeft beantwoord, nl. met een beperkte financiële stimulans de kwaliteit van de woningbouw in Nederland verbeteren.

4.1 1968-1971 opstartfase

4.1.1 Een positief stempel

Een jaar na de instelling van de Adviescommissie, tijdens een persconferentie op 13 augustus 1969, maakte minister Schut de eerste negen ontwerpen bekend waaraan het predicaat was verleend, samen met een overzichtsbrochure. Van deze 9 plannen, waren er 3 idee-plannen zonder opdrachtgever. De eerste experimenten betroffen onder andere pogingen tot vernieuwing van het flatgebouw, bijvoorbeeld contextgevoelige flatgebouwen, of flatgebouwen met de menging van meerdere type appartement in één gebouw of een mix in het programma. Ook waren er experimenten met een andere indeling van de appartementen of met flexibele wanden en zelfs een nieuwe functie. Dat laatste project

Minister ir. W.F. Schut van Volkhuysvesting en Ruimtelijke Ordening (links) tijdens de overhandiging van het predicaat voor de Experimentele Flats in de gemeente Utrecht aan burgemeester jhr. mr. C.J.A. de Ranitz.

Piet Blom geeft uitleg aan de bewoners van de Kasbah.

was dan ook één van de meest opvallende projecten van de eerste 9. Ook gingen meerdere geprediceerde plannen over een andere schakeling van eengezinswoningen, bijvoorbeeld rond een woonhof of autovrije straat. Ten slotte was er een project waarin bewoners de vrijheid kregen om zelf hun woning in te delen.

In 1970 werd het eerste geprediceerde plan gerealiseerd in Eibergen. In 1970 werden er vier projecten gebouwd, in 1971 twee. Het aantal plannen dat in de eerste jaren tot realisatie kwam, was daarmee nog niet zo groot. In deze eerste fase vonden echter veel voorbereidingen plaats van plannen die later heel invloedrijk werden, bijvoorbeeld de Kasbah (EX 69-056) of de Sterrenbuurt in Berkel Rodenrijs (EX 70-096). De eerste gerealiseerde geprediceerde projecten waren plannen die al behoorlijk ver in het voorbereidingsproces waren op het moment dat het voor het predicaat werd ingediend.

Het predicaat werd gezien als een positief stempel en trok brede belangstelling. Aan de oplevering van de 'Experimentele Flats' in Utrecht-Overvecht (EX 68-018) en de patiowoningen in Eibergen (EX 69-028) werd aandacht besteed in landelijke kranten, tijdschriften en op de televisie. Dat werd in het begin ook actief opgepakt door het ministerie, zoals ook in de circulaire was aangekondigd. Zo was de minister vaak zelf aanwezig bij ceremonies rondom het heien van de eerste paal en opleveringen, bijvoorbeeld bij de Sterflats in Hoorn (EX 69-025) of de patiowoningen in Eibergen (EX 69-028). Na de eerste persconferentie werd de communicatie vanuit de commissie omtrent de geprediceerde plannen minder regelmatig. Als er aan een nieuw plan het predicaat was toebedeeld, werd dat bekend gemaakt met een persbericht. Hierbij verscheen ook een brochure met een korte beschrijving en toelichting van de commissie. Deze toelichtingen waren wisselend qua

Experimentele Flats, Utrecht.

lengte en inhoud en waren half een beschrijving van het project en half een beoordeling. Deze berichten werden dan gepubliceerd in tijdschriften als BOUW en het Tijdschrift voor de Stedebouw en Volkshuisvesting (TSV). Bij oplevering van plannen stuurde de commissie echter geen persberichten uit.

De toekenning van het predicaat kende een grillig verloop in deze eerste periode: minder dan een kwart van de ingediende plannen verkreeg het predicaat.

De bekendheid met de regeling moest ook nog zijn weg vinden binnen de vakgemeenschap, evenals de vraag hoe je een succesvolle aanvraag deed. De eerste drie jaar nam het aantal inzendingen wel toe, maar daarna liep het weer terug om in de volgende periode vanaf 1971 – na de publicatie – weer toe te nemen. In het begin kwam het vaak voor dat ontwerpideeën met een of andere ‘vinding’ op bouw- of woontechnisch gebied werden aangeboden, zonder dat er sprake was van een volledig ontwerp. Ook werden er, blijkens de toelichting van de commissie, plannen ingediend op oneigenlijke gronden: plannen met een gat in de begroting of een gemeente die via predicering hoopten meer woningen te mogen maken dan op basis van landelijke afspraken.

Als een plan het predicaat eenmaal had verkregen, dan spande de commissie zich in om de plannen daadwerkelijk gerealiseerd te krijgen. Een voorbeeld is het plan

Vossenkamp, Winschoten met eengezinswoningen rondom een woonhof (EX 69-042) dat in eerste instantie bedoeld was voor de gemeente Bellingwedde. Toen bleek dat deze gemeente niet voldoende woningcontingent had, is in overleg met de Adviescommissie een andere locatie en opdrachtgever gevonden in Winschoten; een stad die wel groeien mocht en een regionale functie kreeg. Het plan werd ingepast in een wijk die al was ontworpen.

Zo zijn twee van de drie eerste geprediceerde ideeplannen uit 1969 gerealiseerd. Achteraf kan gesteld worden dat er hierbij wel sprake was van een zeker mate van inconsequentie. Een persoonlijke toelichting bij de Adviescommissie kon helpen om een plan alsnog goedgekeurd te krijgen, zoals Piet Blom ondervond.

Vossenkamp, Winschoten 1977.

Maar ook de formele positie van de commissie speelde daarbij een rol. Zij was een inhoudelijk adviesorgaan aan de minister, maar de definitieve toekenning en uitbetaling van de financiële bijdrage was een zaak van het ministerie. Zo kon de centrale directie van het ministerie de toekenning van een predicaat na een positief advies van de commissie aanhouden, totdat bepaalde onduidelijkheden rond de financiering waren opgelost (bijvoorbeeld als er andere subsidieverstrekkende ministeries in het spel waren).

Niet de commissie maar het ministerie was verantwoordelijk voor de uitvoering. Bij de dergelijk snelle invoering van een nieuwe programma is het welhaast onvermijdelijk dat er in het begin sprake is van kinderziektes. Het toezicht op de uitwerking van een plan en de bouw, na predicering, was in het begin dan ook geen geoliede machine. Bij het plan Vossenkamp in Winschoten kwamen na de oplevering erachter dat juist de elementen die het tot een experimenteel project hadden gekwalificeerd weg waren bezuinigd. Dat daarmee eigenlijk de subsidie zou komen te vervallen was iets waarover niet duidelijk werd gecommuniceerd, zowel intern als naar de buitenwereld. Bij het plan Borkeres, Westerbork (EX 69-039) dat niet conform het ingediende plan was uitgevoerd, verviel de extra bijdrage wel. Dit was weer niet het geval met het project Walburg II, Zwijndrecht (EX 69-052), dat hoewel als houtskeletbouwproject geprediceerd, toch op traditionele wijze werd gerealiseerd.³⁵

Van Heuvel merkt op dat de gepredikeerde plannen vooral van architecten van een jongere generatie komen en niet van de manager-architecten van de wederopbouw. Wie hij daarmee bedoelt is niet duidelijk, want bijvoorbeeld W. Wissing, het bureau van Van Tijen en Leo de Jonge, ontwerpers van vele wederopbouwplannen, hebben ook gepredikeerde plannen ontworpen. De Jonge was overigens ook zelf lid van de Adviescommissie.

In het begin kwam het ook voor dat geprediceerde plannen waar een opdrachtgever vanaf het begin bij betrokken was, uiteindelijk niet werden gerealiseerd. Zo gebeurde dat met de eengezinswoningen in het plan in de wijk het Duifje in Arnhem (EX 68-001), met een plan Con Spirito voor seniorenwoningen in Rotterdam (EX 70-086) en met de patiowoningen in Kerkrade (EX 70-091).

In deze eerste periode zijn er nog geen experimenten geëvalueerd. Men begon pas met de voorbereidingen hierop toen de eerste projecten waren gerealiseerd begin jaren zeventig. Er was in het budget van de Adviescommissie hier ook nog geen geld voor opgenomen, zo werd later als excuus gebruikt door de secretaris van de commissie.

4.1.2 Het doorbreken van de eenvormigheid

De eerste fase van het programma Experimentele Woningbouw is te beschouwen als een opstartfase waarin de Adviescommissie haar weg nog moest vinden. Het programma was bedoeld als een stimulans voor de verbetering van de kwaliteit middels een bottom-up aanpak, maar dat vormde een nieuwe manier van werken voor het ministerie van VRO. Binnen de Adviescommissie is vanaf het begin veel gediscussieerd over de vraag wat nu precies de criteria waren op grond waarvan de kwaliteit van een experimenteel project kon worden bepaald en hoe die criteria moesten worden toegepast. Hoe te handelen als in een project één aspect duidelijk ten koste van een ander ging (bijvoorbeeld vormgeving ten koste van bewoonbaarheid), of wanneer één criterium duidelijk achterbleef ten opzichte van het normale niveau? De Adviescommissie vond het van belang dat een experimenteel project *'getuigde van een waardevolle originaliteit en zou bijdragen tot een verhoging van de woonwaarde'*.³⁶

In de eerste jaren lag het accent van 'het doorbreken van eenvormigheid', met een enkel plan gericht op een andere doelgroep of een ander programma. In 1969 werd een plan ingediend voor stadsvernieuwing, een bouwplan in de oude binnenstad van Delft. De commissie vond dat er eigenlijk geen sprake was van vernieuwing van de woonomgeving, maar dat het onderwerp toch zo belangrijk was dat ze het project Huigh de Groothof, een plan voor krotopruiming, sanering en monumentenzorg (EX 69-044) prediceerde. Bij het plan Onder de Bogen in Zwolle van Van Eyck en Bosch (EX 70-112) omzeilde ze de discussie over al dan niet vernieuwing door te stellen dat een stadsvernieuwingsproject op zich al een experiment vormde. Deze twee projecten waren de eerste van een significante groep experimentele woningbouwprojecten in de binnensteden. Vanaf 1977 werd de stadsvernieuwing – of nieuwbouw in oudere woonmilieus – een van de drie hoofdthema's van het experimentele woningbouwprogramma.

³⁵ Deze inconsequentie was onderdeel van een breder probleem binnen het ministerie van VRO rond de toekenning en uitvoering van subsidieregelingen en leidde eind jaren 80 zelfs tot een parlementaire enquête over subsidies.

³⁶ De Vreeze, p. 356.

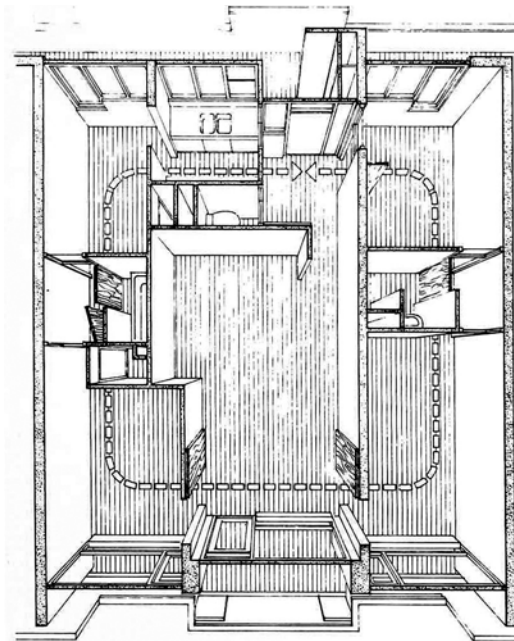

Vroege stadsvernieuwing: Nieuwe Herengracht, Amsterdam.

4.1.3 'Niet ontevreden, maar ook zeker niet voldaan'

Aan het eind van de bewindstermijn van minister Schut in 1971 ontstond er behoefte aan een terugblik en het afleggen van verantwoording. Minister Schut toonde zich in zijn interviews tegen het einde van zijn ambtstermijn enigszins teleurgesteld over de kwaliteit van de plannen, maar hij meende wel een stijgende lijn te zien. In april 1971 verscheen in een speciaal nummer van het nieuwe vaktijdschrift Plan een overzicht van alle 21 geprediceerde plannen uit de eerste drie jaren. In de toelichting op de geprediceerde plannen van de eerste drie jaar betoonde de commissie zich: *"niet ontevreden maar ook zeker niet voldaan. Niet ontevreden onder meer, omdat zich een stijgende lijn lijkt af te tekenen in het niveau van de plannen die ter beoordeling worden ingediend; onvoldaan onder meer, omdat in het totaal van de ingediende projecten, en zeker ook van die welke tot nu toe voor het predicaat in aanmerking kwamen, bepaalde onderwerpen, (...) niet of te weinig naar voren komen"*.³⁷

Ook kwam er een tentoonstelling van de plannen die van 1972 tot 1974 door het land trok.

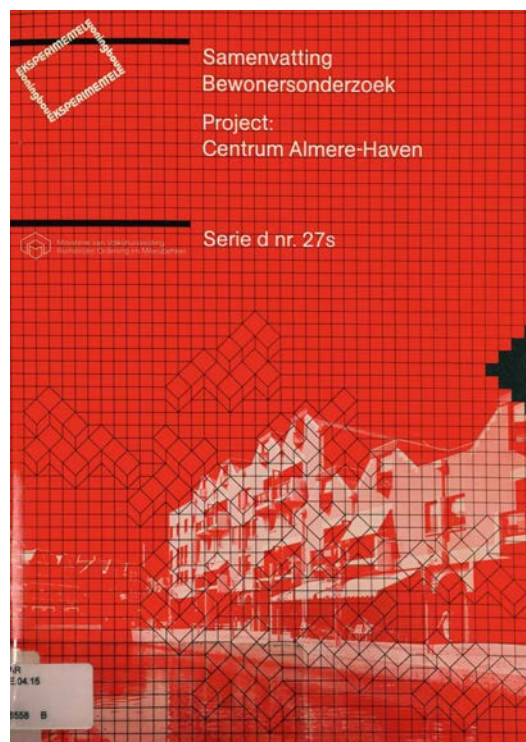

Rondloop-woning Keizershof, Arnhem.

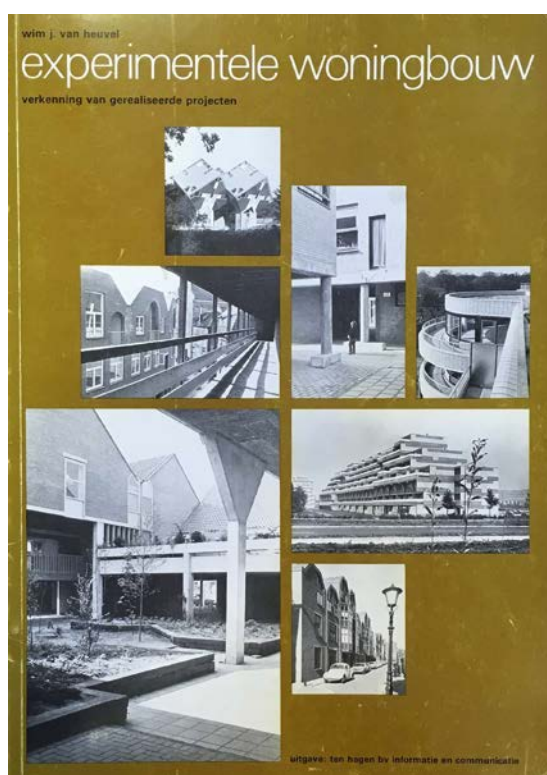
³⁷ Van Ruler, p. 3.

Wim van Heuvel. Eerste overzicht geprediceerde plannen.

Publicatie bewonersonderzoek.

Win van Heuvel.

Eigen Huis & Interieur.

Na de positieve start in de pers, was journalist D. de Jonge de eerste die een kritisch artikel over dit onderwerp in het vakblad *De Architect*³⁸ publiceerde in 1970. Hij kwam met forse kritiek op de opzet van het programma en de vermeende pretenties. Er was naar zijn mening vóór het begin van het programma geen goede analyse gemaakt van de tekortkomingen in de woningbouw. Hij miste met name systematisch onderzoek naar woonbehoeften en woonvoorkeuren van bewoners. Daarnaast ontbrak het volgens hem aan doelgerichte en goed omschreven probleemstellingen en onderzoeksstrategieën. De beoordelingscriteria waren niet helder. Inhoudelijk vond De Jonge de tot dan toe gepubliceerde ontwerpen alleen maar anders dan gebruikelijk. Hierbij haalde hij de bijvoorbeeld de rondloop-woning van het echtpaar Hartsuyker-Curjel aan (EX 68-001). Het was volgens hem moeilijk aan te tonen dat dit werkelijk heeft geleid tot een verbetering voor bewoners.

4.2 1971-1976: het experimentenbeleid op stoom

4.2.1 Echte experimenten

In deze fase kwam het programma pas eigenlijk echt op gang. Na een dip in 1971 nam het aantal inzendingen weer toen, maar ook het aantal projecten dat een predicaat kreeg.

In 1972 werden relatief veel projecten opgeleverd, namelijk zeven. De rest van de periode bleef dit aantal een beetje schommelen. In 1973 werden drie projecten opgeleverd, in 1974 weer zeven projecten, in 1975 vijf en in 1976 weer vijf. In 1973 wijzigde het subsidiestelsel van de woningbouw en vanaf dat moment konden ook premiekoop woningen het predicaat krijgen.

Naar aanleiding van de kritiek in de pers, die zelfs de Tweede Kamer haalde³⁹, en interne evaluaties werden er aanpassingen gedaan in de werkwijze van de Adviescommissie.⁴⁰ Er werd meer methodisch vastgelegd op welke gronden een project experimenteel was verklaard. Toelichtende teksten kregen een eenduidige opbouw.⁴¹

De ambtelijke ondersteuning van de commissie werd in 1974 uitgebreid, zodat deze meer slagkracht kreeg op het gebied van publiciteit en onderzoek. Een belangrijke impuls kwam met het aantreden van staatssecretaris Marcel van Dam, die in het algemeen de wetenschappelijke onderbouwing van het beleid van het ministerie van VRO wilde versterken.

In 1972 werd een begin gemaakt met het aangekondigde sociaalwetenschappelijke evaluatieonderzoek. Daartoe moest er eerst een methodiek ontwikkeld voor een wetenschappelijk verantwoorde evaluatie van de projecten, omdat er binnen het vakgebied van de architectuur geen ervaring was met dergelijke onderzoeken. In september 1973 verscheen een eerste rapport met uitgangspunten en een opzet voor de sociaalwetenschappelijke evaluatieonderzoeken, waarbij onder andere Hedy D'Ancona en het Instituut voor Toegepaste Sociologie in Nijmegen een grote rol speelden. Deze rapporten focusten zich op hoe de bewoners de projecten ervoeren en waardeerden. In mei 1974 verscheen een eerste interim-rapport over de Kasbah (EX 69-056) dat net was opgeleverd, zij het met onvolledige conclusies omdat de onderzochte groep bewoners nog niet representatief was. In september 1974 verscheen het eerste volledige onderzoeksrapport van het project Vossenkamp in Winschoten (EX 69-042). Het was een lijvig boekwerk. Het bleek een wat ongelukkige start, omdat van het project moest worden geconstateerd dat het eigenlijk als experiment mislukt was. In november 1974 verscheen het tweede volledige onderzoeksrapport, over het seniorencentrum in IJlst (EX 70-080). Daar waren de onderzoekers een stuk positiever over. Vervolgens duurde het anderhalf jaar, tot mei 1976, voor er een vierde onderzoeksrapport verscheen.

Vanaf 1974 werd gewerkt aan de opzet van zogenaamde Projectevaluaties, die meer ingingen op de bouwkundige, technische en financiële aspecten van gerealiseerde projecten. Ook hier waren de projecten Winschoten en IJlst de eerste behandelde projecten.

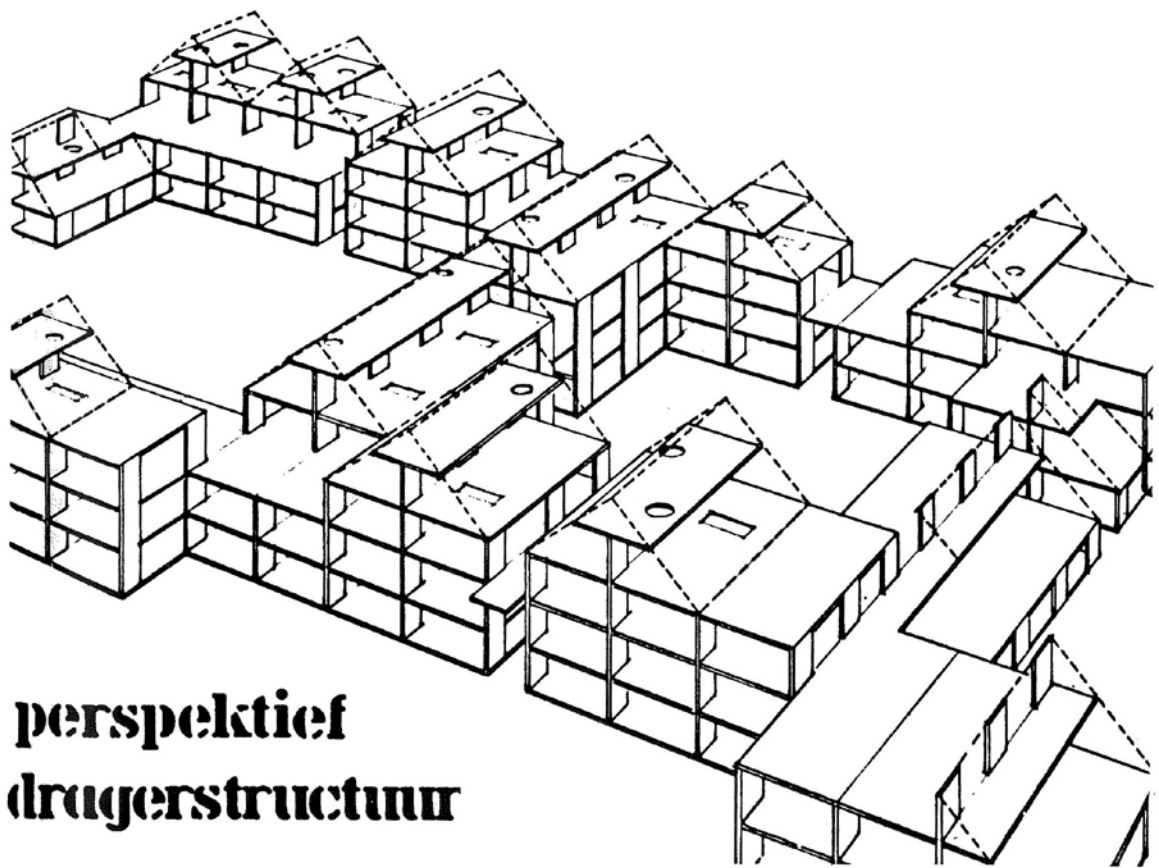
Vanwege het gebrek aan systematische informatie vanuit de commissie over de *gerealiseerde* experimentele projecten (anders dan de publicatie van plannen) publiceert journalist Wim van Heuvel in januari 1976 op eigen initiatief een overzicht van 28 experimentele woningbouwprojecten die tot dan gebouwd zijn. Hij zag 'generaties' van in toenemende mate 'echte' experimenten. De eerste generatie plannen waren in zijn ogen nog zo weinig experimenteel dat ze niet eens in aanmerking zouden komen voor het – sinds 1974 bestaande – predicaat Voorbeeldplannen. De tweede generatie

³⁸ De Jonge, p. 160-168.

³⁹ In augustus 1974 werden er vragen gesteld in de Tweede Kamer, naar aanleiding van een kritisch artikel in *Bouw* 'Vijf jaar experimenteren zonder uitgangspunten', waarin werd gesteld, dat zonder overzicht van de gang van zaken rond experimentele ontwerpen moeilijk was na te gaan wat voor nuttig effect de experimenten voor de sociale woningbouw hebben opgeleverd.

⁴⁰ Hovens Greve, pg 5.

⁴¹ Na een beschrijving van de ontwerpers wordt er paragraafsgewijs ingegaan op de woning, woonvorm, de woonomgeving en de meerkosten. Ten slotte een conclusie met een beschrijving van de experimentele kenmerken voor het predicaat.

perspektief dragerstructuur

SAR: perspectief dragerstructuur, Molenvliet, Papendrecht.

plannen kwam daarvoor wel in aanmerking omdat ze kwaliteiten hadden die nog niet in de gemiddelde sociale woningbouw waren doorgedrongen. De derde generatie plannen kende experimentele kenmerken. Slechts twee projecten behoorden tot de vierde generatie, die werkelijk experimentele woningbouwprojecten vormden. Dit waren beide projecten van Piet Blom. Van Heuvel meende dat van de projecten na 1970 er meer tot de 3^e generatie behoorden en dat de kwaliteit van de projecten sindsdien toenam.

Ondanks de gebrekkige PR vanuit het ministerie bleven gerealiseerde projecten ook de populaire pers halen, waaronder de nieuwe bladen met aandacht voor interieur. Het project De Wouden in Assen (EX 69-054) krijgt bijvoorbeeld reportages in *Eigen Huis & Interieur* en *Ideaal Wonen*. Ook alle ontwikkelingen rond de projecten van Piet Blom, zoals de Kasbah in Hengelo (EX 69-056) en het Woningenwoud te Helmond (EX 73-177) haalden de landelijke kranten en televisie.

4.2.2 Woonkwaliteit

In deze fase verschoof het accent van 'het doorbreken van eenvormigheid' als doelstelling naar 'het bevorderen van een betere woonkwaliteit'. De onderwerpen van de experimenten verbreedden zich van de middelhoogbouw en de woonerf woning naar bijna alle actuele thema's in de woningbouw. De Adviescommissie is middels haar adviezen inhoudelijk betrokken bij diverse projecten zoals de kubuswoningen van Piet Blom (EX 73-177), het contextgevoelige flatgebouw Couperusduin (EX 72-137) en de Boerderijwoningen van Schamhart (EX 73-180), de prefab Fokkerwoningen (EX 74-201) en Legowoningen (EX 73-152), experimenten in systeembouw in kunststof en beton gedragen vanuit de industrie, maar ook de eerste stadsvernieuwingsprojecten gedragen door bewoners Bickerseiland (EX 72-146) in Amsterdam en de woongemeenschap van Centraal Wonen in de Hilversumse Meent (EX 73-183). Dit waren projecten die met recht experimenteel te noemen waren.

Een thema waarop de commissie vanaf 1973⁴² projecten als experimenteel is gaan verklaren is het onderwerp inspraak. Hoewel de commissie formeel vond dat het haar taak was om projecten in eerste instantie te beoordelen op hun ontwerpresultaat en niet op het – mogelijk vernieuwende – ontwerpproces, heeft ze toch een hele serie van projecten van architecten betrokken bij de Stichting Architecten Research (SAR) geprediceerd.⁴³ In een serie projecten werd de reikwijdte van de bewonersinspraak in het planproces uitgebreid, van woning-indeling tot stedenbouwkundige opzet van een wijk. Hoogtepunt van deze aanpak is het project voor de wijk Lunetten, Utrecht (EX 77-299) geweest.

Onder de opvolgers van minister Schut op het ministerie van VRO, Berend Jan Udink (CHU – Kabinetten Biesheuvel I en II – 1971-1973) en Hans Gruijters (D'66 – kabinet Den Uyl 1973-1977) ontstond de behoefte tot verdere inhoudelijke sturing op de onderwerpen waarmee geëxperimenteerd kon worden. Het experimentenbeleid werd onderdeel van de politieke sturing en de projecten moesten bijdragen aan oplossingen voor actuele thema's in de volkshuisvesting. Bij de publicatie van het eerste overzicht van geprediceerde plannen in maart 1971, deed de Adviescommissie al een oproep voor het indienen van plannen op het gebied van: nieuwe vormen van middelhoogbouw, oplossingen voor het toenemende autobezit, woningbouw in hoge dichtheden en inpassing van nieuwbouw in bestaande stedelijke gebieden, oftewel de stadsvernieuwing. Deze oproep werd herhaald door minister Udink in de Nota Volkshuisvesting uit 1972. De druk om de experimenten-regeling in te zetten als instrument van inhoudelijke sturing kwam in de loop van de jaren 70 ook van buiten het ministerie.

4.2.3 Paradepaardjes

Woningbouw in het algemeen was een onderwerp geworden in een steeds meer polariserend politiek klimaat. Wat daarbij vanuit het perspectief van het heden opvalt, is hoe rechtlijnig en absoluut deze kritiek door de verschillende personen wordt gesteld. De kritiek op het

Diagoonwoningen.

experimentenbeleid krijgt met name door de linkse ambities een extra dimensie. In plaats van alleen het bestrijden van monotonie en het vergroten van de diversiteit wat er aan sociale woningbouw wordt gebouwd in Nederland, wordt het programma ook afgerekend op wat het doet om sociale problemen binnen de woningbouw op te lossen.

In januari 1973 werd in reactie op de eerste overzichts-publicatie een groot congres over de experimentele woningbouw georganiseerd door de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. *“Voor hen die verknocht zijn aan experimentele woningbouw met inspraak is een zeer bruikbaar product in de handel, waarmee uiterst boeiende maquettes kunnen worden gemaakt: LEGO”* aldus prof.dr.ir. Hugo Priemus tijdens dit symposium.⁴⁴ Het was franje, volgens hem: een kleine groep van bevoorrechten zou er nog meer door worden begunstigd. Het programma zou te willekeurig zijn en te veel gericht op vormexperimenten en uiterlijk vertoon.

In het tijdschrift ‘de Architect’ herhaalt De Jonge deze kritiek: Door de hoge bouwkosten bleken de huren vaak behoorlijk hoog, en dus waren de woningen alleen voor een beperkte groep beschikbaar en niet geschikt voor de sociale woningbouw. *“Het gaat slechts om het fokken van enkele paradepaardjes van architecten en tot hun supporters behorende deskundigen”*,⁴⁵ schreef De Jonge. En in letterlijke navolging van het motto van het kabinet Den Uyl:

⁴² Kort achter elkaar worden Gouda (EX 73-162) en Papendrecht (EX 73-165) geprediceerd. Het project Tuikwerd (EX 73-163) en een ideeplan van Bonnema voor cascowoningen (EX 73-158) hebben alle 4 bijna opeenvolgende archiefnummers.

⁴³ De SAR had een methodiek ontwikkeld waarbij het ontwerpproces in schaalstappen was onderverdeeld van stedenbouwkundig plan tot indeling van het interieur van een woning. Op de schaal van de woning was de woning opgedeeld in een drager en een inbouwpakket. Dit gaf de bewoners vrijheid zelf een woning in te delen en later ook weer te veranderen. Per stap konden bewoners worden betrokken om mee te beslissen.

⁴⁴ De Vreeze, p. 355.

⁴⁵ De Vreeze, p. 354.

spreiding van kennis, macht en inkomen zijn de experimenten ook niet goed gespreid over het land.

Het is niet goed, of het deugt niet. Zo is de houding ten opzichte van het programma wel samen te vatten. Vanuit de Adviescommissie of het ministerie zijn er nauwelijks pogingen om een tegengeluid te laten horen. Pas in 1976 verschijnt er een tweede overzicht van geprediceerde plannen, nu uit de jaren 1971-1972. Toch vormde de kritiek nooit een oproep tot stopzetting van het programma of het idee van het ondersteunen van experimenten vanuit de overheid. Het moest alleen anders met meer centrale sturing. Meerdere deskundigen op het eerder genoemde congres pleitten voor bepaalde thema's waar de commissie zich op moest focussen. Genoemd worden o.a. stadsvernieuwing, verdichting en bouwen voor andere doelgroepen dan het standaard gezin.

4.3 1977-1979: thematische opzet van het experimentenbeleid

4.3.1 Thema's

In april ontvingen alle gemeentebesturen de circulaire 'Nieuwe werkwijze experimentele woningbouw' van de minister van VRO. In de loop van de jaren 70 was het volkshuisvestingsbeleid mede door het kabinet Den Uyl een steeds belangrijker politiek thema geworden. De prioriteit was de stadsvernieuwing (bouwen voor de buurt) en daarin moest eerst en vooral betaalbare nieuwbouw worden nagestreefd. Voor de hele woningbouwproductie betekende dit een verschuiving naar kleinere woningen. In verband met de zich snel wijzigende samenstelling van huishoudens bleek de woningnood nog niet opgelost. Het idee dat het experimentenprogramma hier ook aan moest bijdragen was in de voorgaande periode gegroeid. In 1977 werd het programma inhoudelijk stevig hervormd. Voortaan kwamen alleen plannen in aanmerking voor het predicaat die betrekking hadden op thema's die een concrete bijdrage leverden aan deze actuele ontwikkelingen.

Wandelstraat, Woerden.

Dit waren:

1. urbanisatie i.p.v. suburbanisatie (verdichting);
2. nieuwbouw in oudere woonmilieus (stadsvernieuwing);
3. specifieke vormen van huisvesting (andere doelgroepen dan alleen een het gezin).

Verder bleef de doelstelling van het programma gelijk. Werd deze doelstelling in 1968 nog omschreven als 'het doorbreken van de eenvormigheid van de naoorlogse woningbouw'; in de nieuwe circulaire werd zij iets uitvoeriger weergegeven:

- 'het bevorderen van nieuwe woonmogelijkheden die meer voldoening zullen geven;
- bewoners een grotere keuzevrijheid bieden;
- bijdragen tot een zinvolle en karakteristieke verscheidenheid in de verschijningsvorm'

In de uitvoering ging het programma ook gestaag door. Het tempo waarin projecten gereed kwamen bleef gelijk: In 1977 werden zes projecten opgeleverd, in 1978 zeven projecten en in 1979 vijf.

Naast de geïntroduceerde thema's is, en een bescheiden verhoging van de financiële bijdrage per woning van fl. 3500,- naar fl. 5000,-, was het grootste verschil in deze fase het genereren van publiciteit die professioneler werd aangepakt. De publicaties van de commissie werden gebundeld in een viertal reeksen: In de serie A verschenen de overzichten van de ingediende plannen. In de serie B zouden de overzichten van de gerealiseerde plannen komen. In de serie C werden de projectevaluaties opgenomen en in serie D de bewonersonderzoeken. Er werd een huisstijl ontwikkeld met een eigen logo. Er volgde een inhaalslag van de publicaties van geprediceerde plannen: in 1978 verscheen het overzicht over 1973-74, in 1979 over 1975-76. Een jaar later na opheffing in 1980 de laatste. Ook kwam er vaart in de bewonersonderzoeken en projectevaluaties met elke twee maanden een nieuw gereed rapport. In de aanloop naar het 10-jarig bestaan van de regeling werd een evaluatie onder architecten en onder corporaties en bewoners gehouden over de invloed van de regeling en de waarde van de publicaties en onderzoeksrapporten. Naar aanleiding daarvan werden voortaan kortere samenvattingen van de onderzoeksresultaten gepubliceerd.

4.3.2 Creatief

In deze periode komen ook werkelijk experimentele en originele projecten van de grond. Hoewel het stellen van

thema's door sommigen als een inperking van de creativiteit werd gezien, blijkt dat de geprediceerde plannen en de Adviescommissie er creatief mee om konden gaan. De onderwerpen waarmee werd geëxperimenteerd breidden zich uit en zijn anno 2017 nog steeds verrassend actueel.⁴⁶

De stadsvernieuwing ging niet alleen over de middel-eeuwse binnensteden, maar is ook contextgevoelig binnen de 19^e-eeuwse revolutiebouw als in het plan voor het Heinekenterrein in Rotterdam (EX 76-259). Nadenken over duurzaamheid doet in deze fase zijn intrede in de projecten. Dit is bij twee plannen het geval in de vorm van bouwen in houtskeletbouw, de Vier Vierkanten in Alkmaar (EX 78-317) en de Inbreiwoningen in Utrecht-Overvecht (EX 79-338). Bij het plan 1^e Jan Steenstraat in Amsterdam (EX 79-344) is er sprake van hergebruik. Met het thema verdichting middels inbreiding wordt geëxperimenteerd bij de Inbreiwoningen in Utrecht-Overvecht (EX 79-338). Levensloop-bestendige woningen of kleine appartementen worden toegepast bij het project Aanpasbaar Wonen in Nunspeet (EX 77-297) en in De Vijfhoek op Marken (EX 76-270). Ook opvallend zijn drie plannen die in hun vormtaal bewust niet modern of eigentijds zijn, maar teruggrijpen op architectuur en stedenbouw uit het verleden: het centrumplan voor Almere-Haven (EX 76-266), het historiserende plan de Wandelstraat in Woerden (EX 77-303) en het als laatste geprediceerde plan in de Amsterdamse Pijp, dat in de stijl van de Amsterdamse School is gebouwd (EX 79-344).

4.3.3 Onderzoeksresultaten

Door het op gang komen van de publicaties van onderzoeksrapporten van de gerealiseerde projecten uit de eerdere fases, verschenen er ook ineens artikelen in de vakpers met koppen als: *"Tamelijk positieve reacties op de experimentele woningen"*.⁴⁷ Eind 1977 publiceerde de onderzoekers van het Instituut van Toegepaste Sociologie in Nijmegen een serie artikelen in BOUW waarin ze aan de hand van de eerste serie bewonersonderzoeken conclusies probeerden te trekken over het succes van de ontwerpen.⁴⁸ Ook hier is het beeld overwegend positief. Voor wat betreft de woonvorm, de verkavelingswijze en de woonomgeving in zijn algemeenheid, heeft dit in onderzochte projecten instemming gevonden bij de meeste bewoners ervan, afgezien van enkele detailpunten in sommige projecten.

⁴⁶ Hier wordt in hoofdstuk 6 en 7 nader op ingegaan.

⁴⁷ BOUW 1978, 2, p. 7.

⁴⁸ In de nummers van BOUW 1977, 13, 17, 18, 21 en 1978, 2.

Ook is gekeken naar vernieuwingen in de inrichting van de woning als open keukens, open trappen en vides en schuifwanden. De extra's die door de experimentele woningbouwprojecten werden toegevoegd aan de woning waren van bescheiden betekenis vergeleken met het grotere belang dat werd gehecht aan de grootte van de woning of de huurprijs. Wel werden zij over het algemeen door een relatief groot aandeel van de bewoners positief gewaardeerd en in hun woongedrag geïntegreerd. De keuze voor het wonen in een experimenteel project vormde veelal geen bewuste keuze voor het experiment, maar werd juist vaak ingegeven door de situatie op de woningmarkt: men had er gewoonweg de grootste kans op het verkrijgen van een woning. Het bleek dat jongeren, maar ook mensen met een hoog opleidings-, beroeps- en inkomensniveau, sterker worden aangetrokken door experimentele bouw. Daarbij werd gewezen op de hoge huren in een aantal van de onderzochte projecten uit de eerdere fase, waar de bouwkosten tegenvielen. In projecten waar men van tevoren mikte op een zekere homogeniteit van het bewonersbestand, is men beter in de opzet geslaagd dan in projecten waar heterogeniteit werd beoogd.

Interessante conclusies werden ook getrokken ten aanzien van de zgn. gemeenschapsvorming. Contactbevorderende voorzieningen in wijken of projecten bleken hun doel te verwezenlijken wanneer er een organisatie achter stond die de inrichting en het gebruik propageert, als ze een besloten karakter hebben en als er per kleine groep burens (bijv. per etage) zo'n ruimte aanwezig is.

Een dergelijk genuanceerd beeld presenteerden de onderzoekers op basis van de eerste generatie experimentele plannen. Naar aanleiding van het 10-jarig bestaan van de regeling in 1978 werd een meerdaags congres georganiseerd voor de vakgemeenschap. Op dit congres bleek dat de commissie nog niet geslaagd was om met alle verbeteringen en de mening over met name de opzet en uitvoer van de regeling te beïnvloeden. Grotendeels werd dezelfde kritiek uit de eerdere periodes herhaald. Daarnaast werd gesteld dat de benoemde thema's onvoldoende gedefinieerd en begrensd waren en daarmee te vrijblijvend bleven. Maar het idee dat de overheid initiërend optreedt en experimenteert stond daarbij niet ter discussie. Hoewel oud-minister Schut meende dat het programma aan zijn doel heeft beantwoord en opperde dat het misschien gestopt kon worden, is dat niet de conclusie van het congres. Eerder andersom: de aanwezigen vonden dat er door moest worden gegaan, maar dat de Adviescommissie zelf meer de leiding moest nemen en nog meer en beter in

Hoge huren: protestacties van de bewoners van de Experimentele Flats, 1975.

Kinderfeestje in de gemeenschappelijke hal van de Experimentele Flats, 1974.

moest spelen op actuele woningmarktbehoeftes.⁴⁹

In 1979 werd de Nederlandse economie getroffen door de tweede oliecrisis, waardoor de overheid andere prioriteiten moest stellen.

⁴⁹ Al op het symposium van de Academie van Bouwkunst in 1973 bepleitte men al een stimulerend overheidsbeleid gericht op het voorkomen van ongewenste vormen van suburbanisatie en op vernieuwing van bestaande stedelijke gebieden.

Bolwoningen.

4.4 1980-1982: opheffing, afhandeling en voortzetting van het programma

4.4.1 Bezuinigingen

In april 1980 werd met een circulaire aan de gemeentes aangekondigd dat de regeling werd stopgezet. De projectnummers houden op in 1979. In 1980 werden nog zeven projecten opgeleverd. In 1981 drie projecten, in 1983 één en in 1984 wordt het laatste geprediceerde experimentele project opgeleverd. Daar waar het instellen van het programma Experimentele Woningbouw voortvarend werd aangekondigd in een circulaire van zes kantjes tekst, was het opheffen van het programma een complex politiek proces met een looptijd van 3 jaar.⁵⁰ Door de eerder genoemde tweede oliecrisis kon de Nederlandse overheid de enorme uitgaven van de omvangrijke verzorgingsstaat niet meer opbrengen. De toenmalige regering, onder leiding van premier Dries van Agt, besloot daarop de uitkeringen en de lonen te verlagen en begon met het bezuinigen op de overheidsuitgaven. Het ministerie van VRO moest fl. 300 miljoen bezuinigen. In april 1980 vond het programma Experimentele Woningbouw ook haar einde, hoewel het per jaar maar voor fl. 4,5 miljoen op de begroting drukte. Het stopzetten van het programma kwam tegelijk met

een pakket van andere bezuinigingen rondom de woningbouw.⁵¹

Bij het dichtdraaien van de geldkraan was nog niet duidelijk óf en hoe men vanuit de overheid verder wilde gaan met het stimuleren van experimenten of vernieuwingen in de woningbouw. Vanuit de Adviescommissie werd wel gelobbyd voor voortzetting van haar werk.⁵² Naar aanleiding van het commentaar van de Tweede Kamer op de evaluatie, die de commissie zelf had laten uitvoeren naar 10 jaar experimentenbeleid, werd de commissie Van Velzen ingesteld. Deze schreef een nota over de mogelijkheden voor een nieuw experimentenbeleid. Die stelde voor om de in 1977 ingezette ontwikkeling van thematisering door te zetten; in plaats van concrete ontwerpplannen te subsidiëren, moest men zich meer richten op beleidsmatige thema's binnen de volkshuisvesting en brede maatschappelijke onderwerpen. Het voorstel werd overgenomen. Voor de coördinatie en begeleiding van de diverse initiatieven werd een nieuwe stichting opgericht, de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV). De SEV werd in april 1982 ingesteld door staatssecretaris Langedijk-de Jong. De SEV ging werken met een jaarlijks experimentenprogramma binnen thema's die door de politiek werden aangedragen. De eerste twee thema's waren het vergroten van betrokkenheid van bewoners en de relatie tussen kosten en kwaliteit. Ook zou aandacht worden besteed aan kennisoverdracht en het adviseren van gemeenten en woningbouwverenigingen. Voor het programma was in

⁵⁰ Eind jaren 70 waren er al veel aanvragen in de Tweede Kamer over de experimentele woningbouw. De staatssecretaris van VRO van 1973-1977 PvdA-prominent Marcel van Dam was na de mislukte formatie van 1977 in de Tweede Kamer terecht gekomen, waar hij als woordvoerder oppositie voerde. De regeling had het imago dat het dure projecten opleverden en nu moest het soberder.

⁵¹ Ook aan bijv. de regeling Goed en Goedkoop werd een einde gemaakt.

⁵² NRC, 12-12-1980.

eerste instantie maar fl. 1 miljoen per jaar beschikbaar.⁵³ De eerste voorzitter van de SEV werd oud-minister Schut.

Uit de boedel van de Adviescommissie Experimentele Woningbouw werd slechts één experiment overgenomen. Het betrof een experiment dat al in een gevorderd stadium van voorbereiding was, namelijk vijftig bolwoningen van de architect Dries Kreijkamp, (EX 82-001), ontworpen in opdracht van het Gemeentelijk Woningbedrijf in Den Bosch. Hoewel het project pas in 1985 is opgeleverd, is duidelijk dat het in de jaren 70 is ontworpen en vormt het een goed voorbeeld van een experiment uit die tijd.

Hoe de precieze afhandeling van de laatste evaluatieonderzoeken is verlopen, is nog niet helemaal duidelijk. Tot zeker 1983 is doorgegaan met het publiceren van de evaluatierapporten. In een overzichtslijst worden dan van 25 experimentele projecten evaluatierapporten vermeld. In archieven zijn tot nu toe maar van 23 projecten rapporten teruggevonden.⁵⁴ Dit betreft voornamelijk bewonersonderzoeken, waarvan bij 6 projecten ook een projectonderzoek is gedaan. Van één project is alleen een projectonderzoek uitgevoerd.⁵⁵ Hieruit is af te leiden dat van de helft van de gerealiseerde 64 projecten geen evaluatie is uitgevoerd. Ook de geplande overzichten van gerealiseerde projecten zijn er niet gekomen.

4.4.2 Erkenning

In 1981 werd de BNA-Kubus, een onderscheiding die sinds 1965 wordt uitgereikt voor een bijzondere verdienste voor de architectuur in Nederland, aan oud-minister Schut uitgereikt *“wegens zijn bijdrage aan de totstandkoming van experimentele woningbouw tijdens de periode dat hij minister was”*, aldus het juryrapport van de BNA. In januari 1982 verleende de TH Delft hem een eredoctoraat. Op 6 februari 1982 verscheen er een groot interview met Schut in Het Vrije Volk, met als ondertitel: *“eindelijk erkenning voor visie op nieuwbouw”*, die hij – zoals het artikel zegt – had gezocht in de kwaliteit van de nieuwe huizen en nieuwe vormen van woningbouw.⁵⁶

Minister Schut krijgt BNA kubus uit handen van Piet Blom, 1981.

⁵³ NRC, 20-04-1982.

⁵⁴ In een overzichtslijst van alle publicaties in het bewonersonderzoek Nieuwe Weerddes uit maart 1982 worden deze aantallen met publicatiedatum vermeld. In het archief van het NI zijn deze rapporten niet alle aanwezig, of online niet te vinden. Duidelijk is dat in ieder geval de publicatiedata niet kloppen, want een onderzoek naar De Bergen dat in 1983 zou uitkomen is uiteindelijk op 1985 gedateerd. Volgens mondelinge informatie van de laatste secretaris van de Adviescommissie Pieter Jan Romeijn (dd. 15/12/2017 met AB) zijn alle onderzoeksrapporten afgerond. Hij kon echter niet aangeven waar de rapporten zijn terug te vinden.

⁵⁵ Er zijn een aantal aangekondigd, maar onduidelijk is of ze ook daadwerkelijk zijn uitgegeven. Nog niet teruggevonden.

⁵⁶ Het Vrije Volk, 6-2-1982.

De Bergen, Cappellevaart, Amsterdam.

Na de beschrijving van de ontwikkeling van het programma is het een interessante vraag om – aan de hand van deze eerste complete inventarisatie – na te gaan welke resultaten het programma heeft voortgebracht en hoe het van invloed is geweest, afgezet tegen de contemporaine ideeën hierover.

In 2006 heeft het voormalige Nederlands Architectuurinstituut de resultaten van het programma Experimentele Woningbouw als volgt omschreven:

“Uiteindelijk werd de experimentele woningbouw als een randverschijnsel beschouwd. De marge in de woningbouw waarbinnen de experimenten plaatsvonden, was gering. De experimenten beperkten zich veelal tot vormexperimenten die incidenteel en fragmentarisch van aard waren. Enkele projecten werden daadwerkelijk geëvalueerd. Uit de rapporten bleek dat van een heterogene bevolkingssamenstelling geen sprake was, dat er weinig aandacht was besteed aan voorzieningen en dat tijdens de bouw nogal eens van het oorspronkelijke ontwerp werd afgeweken.”⁵⁷

Voor deze interpretatie wordt ook vaak gewezen op de aantallen woningen die met het predicaat zijn gerealiseerd. In een nota aan de Tweede Kamer wordt gesproken over iets meer dan 10.000 woningen in 10 jaar

tijd, terwijl alleen al in 1973 ruim 153.000 woningen zijn gebouwd. Eind jaren 70 werd het zo in een advies geformuleerd: het experimentele programma zou niet de hoofdstroom van de sociale woningbouw hebben beïnvloed. Adviesbureau CEBEON stelde dit aan de orde in haar advies *Gewoon Wonen* over de experimentele woningbouw uit 1979.⁵⁸ Daarin wordt beschreven hoe het gewone projecten veelal vergaat, die de bijzondere procesgang, de extra aandacht, de persoonlijke inzet, en de extra financiële middelen hebben moeten ontberen.

Daartegenover staat een ander verhaal. Er is in de periode 1968-1973 een enorme omslag te zien in de stedenbouwkundige praktijk in Nederland. Variatie in de stedenbouwkundige vormgeving werd in de jaren 70 gemeengoed in de hoofdstroom van de (woningwet) woningbouw, met name de opzet van de woonerwijken. Het aandeel hoogbouw nam drastisch af. Hierover heeft A. Reijndorp e.a. een goede analyse gegeven. Het landelijke woningbouwbeleid werd vanaf 1965 lokaal vastgelegd in vlekkenplannen die voornamelijk uitspraken over aantallen deden. De uitwerking van een vlek werd overgelaten aan een architect in opdracht van de lokale overheid. Daardoor kon de druk vanuit lokale bevolking worden vertaald in een snelle omslag van de stedenbouwkundige praktijk. Met name in de New

⁵⁷ Van Es, p. 15.

⁵⁸ CEBEON was het adviesbureau van Hedy d'Ancona en Maurice de Hond.

Towns: Capelle, Zoetermeer, Houten, Lelystad en Almere, is het verschil in aanpak goed af te lezen uit de verschillen tussen de wijken uit de jaren 60 en 70. Het initiatief voor het programma Experimentele Woningbouw wordt in de Atlas Nieuwe Steden als een belangrijke inspiratiebron daarvoor gezien.⁵⁹

Ook op deze wijze werd er al in de jaren 70 naar gekeken. Tekenend daarvoor is bijvoorbeeld het artikel van Wytze Patijn in 1977 in Wonen TA/BK.⁶⁰ Dit was een aanklacht tegen de nieuwe eentonigheid in de stedenbouw en de sociale pretenties van de nieuwe architectuur. Dit artikel is voornamelijk geïllustreerd met woningen die het predicaat experimenteel hebben gekregen. Carel Weeber (1979) heeft met een ander spraakmakend artikel in 1979 ook de beeldvorming van de architectuur uit de periode langdurig bepaald met vileine bewoordingen: hij sprak van de Stichting Nieuwe Dakvormen en de Nieuwe Truttigheid. De kritiek van Weeber richt zich vooral op de afbraak van de stedenbouwkundige discipline als oorzaak van de treurige positie waarin de architectuur verkeerde. Weeber: *'In de bouwpraktijk leidde de democratiseringsgolf bij architecten tot schuldgevoelens en onzekerheid en werd het ontwerpen in het vervolg begeleid en (voorzover)*

*toegelicht in het jargon van de mens- en maatschappijwetenschappen. De woorden herbergzaamheid, identificatie, beleving, ontmoeting, herkenbaarheid, behoeften, oriëntatie, participatie, werden geacht in de vormgeving gerepresenteerd te kunnen worden'.*⁶¹

Daarvoor in de plaats bepleitte hij het neo-rationalisme: een stroming die het autonome van architectuur en stedenbouw als twee aparte, formele vakgebieden benadrukt en niet langer facetten als relatiestructuren, maar begrippen als monumentaliteit centraal stelt. Zo is enerzijds het beeld ontstaan dat het programma Experimentele Woningbouw slechts van marginale invloed is geweest. Anderzijds wordt ook het beeld geschetst dat de invloed van het programma juist groot is geweest op de jaren 70 en een doorbreking vormde van de monotonie maar doorsloeg in te dure woningbouw met een overbodige vormwil en ongegronde sociale pretenties: 'de nieuwe truttigheid'. Beide beelden schieten tekort en vinden hun oorsprong in de politieke polarisatie uit de jaren 70 zelf. Ze hangen samen met het verwachtingspatroon dat rond de term experimenteel hangt. In de toelichting op het eerste overzicht uit 1971 van geprediceerde plannen verdedigde de

Wohnhügel nr. 4, Marl, Duitsland.

⁵⁹ Reijndorp e.a., p. 83-84.

⁶⁰ Patijn, p. 5-12.

⁶¹ Weeber, p.26-35.

Adviescommissie zich al door te wijzen op het feit dat het programma zich beperkte tot de sociale woningwetwoningbouw. Daarmee waren de experimenten gebonden aan het bestaande woningbouwbeleid, maar ook aan beperkte financiële ondersteuning.

Er werd niet beoogd 'extreem' te experimenteren, zoals in het buitenland wel gebeurde (bijv. de Unité de Habitation van Le Corbusier of de Habitat 67 van Moshe Safdie in Montreal, of de Wohnhügel in Marl).⁶² Had de term 'Vernieuwende Woningbouw' dan niet beter de lading gedekt? Hoewel het programma geen remedie voortbracht voor de algemene problemen van de sociale woningbouw, was dat ook niet het hoofddoel.

Niet alle ideeën en projecten binnen het programma hebben evenveel aandacht gekregen. De invloed en navolging die de projecten hebben gehad was daarmee ook verschillend. Door de onregelmatige publicaties en het feit dat meer dan de helft van de projecten niet óf niet op tijd geëvalueerd is – van de evaluatierapporten verscheen één derde na opheffing van het programma – is het beeld van de resultaten gekleurd door de thema's uit de eerste helft van het programma.

Terugkijkend vanuit deze verkenning heeft het programma wel degelijk beantwoord aan haar doelstelling: het heeft bijgedragen aan de vernieuwing van de woningbouw en het vormde een stimulans voor de ontwikkeling van nieuwe ideeën en initiatieven. Het heeft geresulteerd in meer aandacht voor kwaliteit en diversiteit van de gebouwde omgeving.

Noud de Vreeze formuleerde in 1993 het effect van het programma als volgt: *'In de periode van grote verschuivingen in het volkshuisvestingsbeleid heeft het programma de aandacht van de gemeentebesturen, opdrachtgevers, ontwerpers en bouwbedrijven gericht op de architectonische en stedenbouwkundige problemen van de veranderende bouwopgave: woningbouw in de binnenstedelijke gebieden, op kleine locaties in kleine aantallen voor een steeds gevarieerder bevolkingssamenstelling met een grote differentiatie aan woonwensen. Dat alles, na een periode waarin grote aantallen, standaardisatie en de bouw in uitbreidingsgebieden centraal stonden.(...) Veel van de beproefde concepten zijn (...) diverse malen in gewone woningbouwprojecten herhaald, niet alleen in stadsvernieuwingsgebieden, maar ook in groeikernen en uitbreidingswijken.'*⁶³

Er is met het overzicht van projecten een fascinerende staalkaart van thema's ontstaan waarop geëxperimenteerd is en die het hele spectrum van de woningbouw in de jaren 70 beslaat: kindveilige woonwijken met aandacht voor leefbaarheid en gemeenschapsvorming, vernieuwing in de middelhoogbouw, het revitaliseren van oude stadswijken, bouwen met bewonersinspraak en klantgericht bouwen voor specifiek doelgroepen, levensloopbestendig bouwen, meervoudig grondgebruik en verdichten, maar ook technische thema's als de ontwikkeling van flexibele bouwsystemen om grote bouwaantallen te combineren met specifieke programma's. Hieruit zijn innovatieve projecten van hoge kwaliteit ontstaan, die voor een groot deel 40 jaar na dato nog functioneren als bedoeld.

5.1 Resultaten van het experimentele beleid

In 64 projecten zijn meer dan 10.097 experimentele woningen gebouwd. Daarmee werd het ten doel gestelde gemiddelde van ongeveer 700 à 800 woningen per jaar ruimschoots gehaald. Zeker 12 projecten zijn **letterlijk herhaald**, zonder subsidie, door de architecten of de stedenbouwkundige dienst zelf.⁶⁴ Dit was als expliciet doel geformuleerd in de eerste Circulaire. Het eerste gerealiseerde project, de patiowoningen in Eibergen (EX 69-028) blijken daarna ook gebouwd in Bilthoven, Zutphen en Vriezenveen. Het concept van de woondekken in Meerzicht, Zoetermeer (EX 72-140) is door de gemeente Zoetermeer als ruggengraat voor de volgende wijk Buytenwegh gebruikt. Enkele **invloedrijke projecten zouden niet zijn gerealiseerd** zonder de toekenning van het predicaat. Dit is zeker het geval bij de Kasbah in Hengelo (EX 69-056) en het Woningwoud in Helmond (EX 73-177) van Piet Blom en vooral ook de eerste

De Wandelmeent, Hilversum.

⁶² Deze voorbeelden noemden de commissie zelf. Van Ruler, Ex 68/70, p.3.

⁶³ De Vreeze, p.360.

⁶⁴ Dat betreft in ieder geval de woningen uit het plan EX 68-029 Eibergen, EX 70-066 Geestenberg, 70-075 Hippe Hoogbouw, EX 70-080 IJlst, EX 72-134 Geldrop, EX 72-137 Couperusduin, EX 72-140 Woondekken, EX 72-144 Nuenen, EX 73-163 Tuikwerd, EX 74-208 Molenvliet, EX 73-177 Helmond; EX 78-317 Huiswaard.

Woondekken Buytenwegh de Leyens, Zoetermeer

generatie stadsvernieuwingsprojecten als die in Delft (EX 69-044), Zwolle (EX 71-112) en op het Bickerseiland (EX 72-146). Er zijn **unieke projecten met hoge architectonische kwaliteit** gerealiseerd, waarvan enkele met een internationale uitstraling, zoals – wederom – de Kasbah en het Woningwoud. Maar ook het stadsvernieuwingsproject van Aldo van Eyck en Theo Bosch in Zwolle, Couperusduin in Den Haag van Sjoerd Schamhart (EX 72-137), het Centraal Wonen-project de Wandelmeent in Hilversum van Leo de Jonge (EX 73-183), het project Zonnetrap in Rotterdam van het echtpaar Hartsuyker-Curjel (EX 76-263), het project Boschstraat-Oost van Boosten en Sigmond in Maastricht (EX 78-315) en de houtskeletbouwwoningen de Vier Vierkanten in Alkmaar van Abe Bonnema (EX 78-317). Ook zijn er projecten met een **kenmerkende brutalistische of structuralistische beeldtaal**: Tweevoren in Nuenen (EX 72-144), De Bergen in Capelle aan de IJssel (EX 73-156) beide van Benno Stegeman en de Wandelmeent, terwijl andere projecten juist **opvallend tijdloos** zijn gebleken: Walburg II in Zwijndrecht (EX 69-053) van Alberts en Van den Berg, de Sterrenbuurt in Berkel en Rodenrijs (EX 70-096) van de Stichting Nieuwe Woonvormen, Couperusduin in Den Haag (EX 72-137), de Wandelstraat in Woerden (EX 77-303) van Es van Ginkel en Boschstraat-Oost in Maastricht (EX 78-315). Het verkennende onderzoek heeft ook een aantal nog **onbekende pareltjes** aan het licht gebracht: Boerderijflats 't Simmelink in Eibergen (EX 73-180) van

Schamhart, Terrasflat in Zoetermeer (EX 72-148) van W. Davidse, de Patioberg Haesselderveld te Geleen (EX 76-269) van architect B. Wauben en de romantische Wandelstraat in Woerden. Sommige projecten zijn in hun uitstraling erg gewoon. Dit is bijvoorbeeld het geval bij projecten als Tuikwerd in Delfzijl (EX 73-163), maar ook het project Nij Ylostins in IJlst (EX 70-080). Nader onderzoek zou interessant zijn om te bepalen of hier sprake is van specifieke kenmerken van deze projecten die pas later **mainstream** zijn geworden, maar in het experiment hun oorsprong vinden.

Naast deze gebouwde resultaten zijn er nog twee kenmerken te noemen die het programma heeft opgeleverd. Het programma bleek ook succesvol in de intentie om **jonge architecten** te betrekken bij de sociale woningbouwopgave.⁶⁵ Zo heeft de instelling van het predicaat kansen geboden aan een generatie jonge, sociaal betrokken architecten, waaronder Piet Blom, Jan Verhoeven, Paul de Ley, Ton Alberts en Wiek Röling. Een tweede '**spin-off**' van de Adviescommissie Experimentele Woningbouw is de in Nederland ontstane Archiprix, prijs voor de beste studentenplannen die nog altijd bestaat, zelfs internationaal. Zij heeft haar oorsprong in de mogelijkheid om binnen het programma ideeplannen zonder opdrachtgever in te dienen.

⁶⁵ Van Ruler, Plan 1971 1, p. 11.

Boerderijflats 't Simmelink, Eibergen.

Studenten dienden hun afstudeerplannen in voor het predicaat. Een enkel plan heeft ook daadwerkelijk het predicaat verkregen, wat zelfs tot realisatie kon leiden, zoals de patiowoningen in Geleen (EX 76-269). Na de reorganisatie van het programma in 1977 konden studenten geen ideeplannen meer indienen, maar in overleg met het Bouwcentrum te Rotterdam werd een nieuwe regeling getroffen. Hierdoor kon aan ontwerpers van veelbelovende studieprojecten een financiële tegemoetkoming worden verleend om hun studies verder te verdiepen en de resultaten daarvan te publiceren. Daartoe werd in overleg met de architectenopleidingen een commissie ingesteld.⁶⁶

5.2 Invloed van het experimentele beleid

In algemene zin heeft de aandacht voor ontwerp kwaliteit een enorme stimulans gegeven aan verandering in de stedenbouw en architectuur van woonwijken. Het instellen van het predicaat kan worden beschouwd als een signaal van de overheid dat het anders kan en anders moet. Daarmee heeft het initiatief een **creativiteitsimpuls** gegeven aan de woningwetwoningbouw.

Het programma Experimentele Woningbouw leverde een toenemende **maatschappelijke betrokkenheid op bij het wonen** door de aandacht voor het programma in de vakbladen en kranten, maar ook in populaire tijdschriften als *Ideaal Wonen*, *Eigen Huis* en *Interieur* en zelfs de *Libelle*.

In opdracht van het ministerie van VRO heeft onderzoeker Steemers een evaluatie uitgevoerd van het programma bij het 10-jarig bestaan ervan.⁶⁷ Hij zag in 1978 deze invloed op de volgende onderwerpen:

- woningbouwprojecten met een hoge dichtheid door dubbel grondgebruik, compacte verkavelingen en efficiënte bouwblokstructuren;
- woningbouwprojecten met veel verschillende woningtypen en een zekere mate van aanpasbaarheid aan verschillende en veranderende woonwensen;
- woningbouwprojecten in combinatie met andere stedelijke functies (met name in de stadsvernieuwing);
- woningbouwprojecten met een gevarieerde beeldkwaliteit door variaties in bouwmassa's, gevelbeelden en beeldbepalende elementen.

Het veelbesproken project de Kasbah introduceerde het thema van het dubbel grondgebruik (of meervoudig ruimtegebruik). Dit vond navolging op het gebied van parkeren bij projecten in Zoetermeer en Arnhem. Maar de invloed van de Kasbah ging ook verder. Voor het thema van de samenbindende kapvorm wordt gewezen naar het project *Onder één dak* in Rijswijk (EX 77-292). Wat dat betreft heeft de Nederlandse dakpanindustrie veel profijt gehad van het steunen van de studie *Het Stedelijk Dak* van Piet Blom in 1965.

Het programma Experimentele Woningbouw is ook van belang geweest voor de beginperiode van de **stadsvernieuwing**. Ze presenteerde voorbeeldplannen voor het herstel van het stedelijk weefsel, bijvoorbeeld in de plannen voor de binnenstad van Zwolle en het Bickerseiland in Amsterdam, maar ook wat latere plannen voor het Heineken terrein in Rotterdam (EX 76-259) en de Palmdwarsstraat in Amsterdam (EX 76-288).

Palmdwarsstraat, Amsterdam.

⁶⁶ Ministerie van VRO, brochure *Programma Experimentele Woningbouw*, 1978, p. 10.

⁶⁷ Steemers, T., *Evaluatie 10 jaar experimentele woningbouw*, 1978.

Dan is er nog de invloed op het **woonerfconcept**: Het Pleintjesplan in Zoetermeer (EX 68-022), Walburg II in Zwijndrecht (EX 69-052), De Wouden te Assen (EX 69-054), het project Emmerhout, Emmen (EX 69-059), Geestenberg van INBO in Eindhoven (EX 70-066) en de Sterrenbuurt, Berkel en Rodenrijs (EX 70-096) vormen een staalkaart van verschillende uitwerking van het woonerf. Deze vroege plannen werden allemaal druk bezocht door opdrachtgevers, architecten en studenten. Iedereen die bouwkunde studeerde in Delft is in de jaren 70 in de Sterrenbuurt geweest. Er is in de periode 1968-1973 een enorme omslag te zien in de stedenbouwkundige praktijk in Nederland.

Pleintjesplan, Zoetermeer.

Walburg II, Zwijndrecht.

Veel van de bovengenoemde voorbeelden zijn eerder beschreven en gedocumenteerd in de literatuur. Wat tijdens het uitvoeren van de verkenning is opgevallen, is dat het hier met name de projecten uit de eerste helft van het programma betreft. Nu deze verkenning is uitgevoerd kan een eerste overzicht worden gemaakt van de aangesneden thematiek in alle gerealiseerde projecten, ook die waarover weinig is gepubliceerd. In het volgende hoofdstuk wordt daar verder op ingegaan.

5.3 Tekortkomingen en mislukkingen

Bij een verkenning van de resultaten van een woningbouwprogramma dat zich bezig hield met experimenteren is het te verwachten dat er ook sprake is van projecten die mislukt zijn, waarvan de resultaten niet voldeden aan de verwachtingen.

Uit de verschillende evaluatierapporten kwam naar voren dat bij een aantal projecten de bouwkosten, ondanks de subsidie, toch hoog uitvielen. Het gevolg was dat woningen relatief hoge huren hadden. Een bijkomend probleem was dat de hoogte van de subsidie niet meeliep met de inflatie. Projecten in de laatste fase van het programma I hadden hierdoor last van de eind jaren 70 ingezette economische neergang en tegenvallers in de bouw, bijvoorbeeld de uitzonderlijke strenge winter van 1979. Bij meerdere projecten zijn daardoor aannemers failliet gegaan tijdens de uitvoering. Dat is het geval geweest bij de projecten Wandelstraat, Woerden (EX 77-303) en Vier Vierkanten, Alkmaar (EX 78-317). Bij het project Bloemendaal-Oost, Gouda (EX 73-162) was er een grote financiële nasleep in verband met een zwakke ondergrond.

Wanneer je kijkt naar projecten die in hun doelstelling van experiment zijn mislukt, zijn dat er eigenlijk opvallend weinig. Uit de hele reeks springen er twee projecten uit en dat zijn het project Vossenkamp, Winschoten (EX 69-042) en de Kuipershof, Apeldoorn (EX 76-262). In Winschoten zijn een aantal experimentele elementen geschrapt in bezuinigingsrondes vóór uitvoering. Vervolgens bleken de kosten nog zo hoog te zijn geweest, dat de huren te hoog werden en is het project midden jaren 70 al verkocht door de woningcorporatie.

Kuipershof, Apeldoorn.

De geplande collectieve binnentuin is nooit als zodanig gebruikt en tegenwoordig hebben alle woningen door de bouw van schuttingen geen noemenswaardige relatie meer met die ruimte. Wat opviel bij het bezoek in 2017 was dat het de bewoners de afgelopen 50 jaar ook niet is gelukt om een aantal problemen, zoals de inrichting van het collectieve binnenterrein, op te lossen. In Apeldoorn betrof het experiment de aanpasbaarheid van woningen gedurende de levenscyclus van bewoners. De (stedenbouwkundige) instrumenten die waren ontworpen om het geheel in goede banen te leiden, hebben duidelijk niet gewerkt. Het project staat er 40 jaar later uitgesproken rommelig bij.

Bij een aantal bewonersevaluaties bleek dat bepaalde onderdelen van een experiment niet hadden gebracht wat de indieners of de Adviescommissie ervan had verwacht. Zo waren de bewoners van Bloemendaal-Oost in Gouda (EX 73-162) achteraf cynisch over de geboden mogelijkheden voor inspraak. Deze was te haastig verlopen voor hen en *“(...) de afstandelijke passief-afwijzende opstelling van sommige officiële representanten leek de gevoelens te versterken bij de aspirant-bewoners, dat men weinig werkelijke speelruimte kreeg en dat men veeleer gemanipuleerd werd”*.⁶⁸ Van de

geïnteresseerden die mee hadden gepraat in de bewonersgroepen waren uiteindelijk slechts enkelen in het gerealiseerde project komen wonen.

In sommige plannen kwamen de beperkingen van plannen in hun sociale verwachtingen naar voren. Dit speelt vooral op het gebied van het thema gemeenschapsvorming, bijvoorbeeld door het maken van beschutte plekken voor ontmoeting. In de praktijk bleken die plekken juist kwetsbaar op het gebied van sociale veiligheid. Bij sommige projecten zie je dat dergelijke ontmoetingsruimtes de eerste paar jaar wel functioneren, maar dat door een te onoverzichtelijke openbare ruimte, andere inrichting van het groen of de verkeersstructuur of een veranderende samenstelling van de bewoners de plekken als onveilig of ongeschikt worden beoordeeld. Dit was het geval bij de Kasbah in Hengelo (EX 69-056) en de parkeerruimtes onder de woondekken van De Bergen, Capelle aan de IJssel (EX 73-256) en de Nieuwe Weerdjes, Arnhem (EX76-258). Wat bij de bezoeken in 2017 opvalt, is dat deze problemen grotendeels zijn opgelost door effectieve maatregelen, zoals het afsluiten van ruimtes of doorgangen en ze alleen toegankelijk voor bewoners te maken.

De Nieuwe Weerdjes, Arnhem.

⁶⁸ Danz e.a., *Bewonersonderzoek Bloemendaal-Oost*, Serie D23, p. 156.

De Wandelstraat, Woerden.

Van de 64 gerealiseerde plannen bleek tijdens de rondgang in 2017 nog geen enkel project gesloopt⁶⁹. Ook zijn de projecten in relatief goede staat – slechts een klein aantal staat er niet goed bij. Bij een aantal hebben delen van de openbare ruimte de tand des tijds niet doorstaan, vooral door de zogenaamde verschutting. Dit is het geval bij het project Emmerhout in Emmen (EX 69-059), het flatgebouw De Gaarde te Nieuwegein (EX 78-311) en Tweevoren, Nuenen (EX 73-144). Een beperkt aantal projecten heeft een grondige renovatie ondergaan. Bij de wijk Geestenberg, Eindhoven (EX 70-066) heeft een recente renovatie de oorspronkelijke kwaliteiten hersteld.

Dit hoofdstuk geeft een algemene en objectieve analyse van de 64 gerealiseerde Experimentele Woningbouwprojecten. Eerst wordt ingegaan op de thematiek waarmee bij de planvorming geëxperimenteerd is en vervolgens wordt ingegaan op de kernkwaliteiten, zoals zij nu aanwezig zijn.

6.1 Thematiek

Bij de 64 gerealiseerde projecten zijn een drietal hoofdthema's te herkennen, namelijk experimenten op het gebied van de stedenbouw, de vernieuwing van de woningbouw en op sociaal gebied ten aanzien van programma en proces.⁷⁰ Daarbinnen kan een verdere onderverdeling worden gemaakt op basis van doelstellingen. Dit levert de volgende zes thema's op:

1. Vernieuwende woonomgeving
2. Stadsvernieuwing
3. Vernieuwende woontypologie
4. Vernieuwing middelhoogbouw
5. Bouwen voor specifieke doelgroepen
6. Bouwen met inspraak

⁶⁹ Er is één project waar dit mogelijk speelt: EX 70-080 Nij Ylostins, IJlst. De invloed van de aardbeving in Delfzijl is nu nog niet bekend.

⁷⁰ In het evaluatieonderzoek van Steemers (1978) onderscheidde hij ruimtelijke thema's (stedenbouwkundige opzet, woonvorm en woningtype), technische thema's (bouwtechniek en procestechniek) en sociale thema's (gemeenschapsvorming). De technische thema's waren wel onderbelicht.

6.2 Nadere toelichting

Binnen de vernieuwende woonomgeving zijn op de schaal van de stedenbouw ruimtelijke en sociale subthema's te herkennen. In de architectonische en stedenbouwkundige vormgeving zijn variatie en differentiatie dominant: veel plannen vertonen complexe verkavelingsschema's en een gevelopbouw met hoogteverschillen, ritmeveranderingen en toegevoegde, beeldbepalende elementen als dakoverstekken, balkons, pergola's, korte galerijen en trappen, en verspringingen. Kenmerkend zijn de experimenten met een gevarieerd stedelijk beeld door thematische verkavelingsstructuren, nieuwe schakelmogelijkheden en plasticiteit in bouwmassa's. De projecten passen zich aan op de karakteristieken van de bestaande (binnenstads)omgeving, met daarbij als uiting van stedelijkheid de menging van wonen met andere functies. Binnen de vernieuwende woonomgeving zijn meerdere projecten in hoge dichtheid gebouwd, ook met meervoudig ruimtegebruik. Er zijn experimenten die een nieuwe verhouding tussen het privé- en collectiefdomein zoeken, en experimenten waarbij gescheiden verkeersontsluitingen worden toegepast met soms nieuwe parkeeroplossingen. Van belang is het creëren van betekenisvolle openbare ruimte, die een gevoel van herbergzaamheid, eigenheid en de mogelijkheid tot identificatie opleveren. Daarvoor wordt soms aangesloten bij het bestaande landschap.

Op het niveau van de woning richtte de experimentele innovatie zich op differentiatie van woningtypen en bewoningsmogelijkheden. Binnen de vernieuwende woontypologieën zijn op de schaal van architectuur ruimtelijke en bouw- en woontechnische subthema's te herkennen. Veel projecten introduceren nieuwe ruwbouwstructuren: bajonet-/corridor-/rug-aan-rug-/split-level-/drive-in- en patiowoningen. Ze onderscheiden zich door uitgesproken architectonische verschijningsvormen. In de binnensteden sluiten zij zich deels aan bij de karakteristieken van de bestaande bebouwing, bijvoorbeeld door een vergelijkbare kavelmaat, korrelgrootte of gevelopbouw. Er wordt in open en flexibele plattegronden gezocht naar verschillende inrichtingsmogelijkheden, ruimte-indelingen en onderlinge relaties door vides en open trappen.

Seniorenwoningen De Vijfhoek, Marken.

Een speciale categorie bestaat uit nieuwe vormen van meergezinshuizen met aandacht voor toegankelijkheid, de relatie tussen collectief en privé-domein en de toepassing van meerdere woningtypen in één gebouw. Ten slotte zijn er experimenten die binnen een bouwsysteem meer flexibiliteit proberen te verkrijgen ten behoeve van typevariatie.

Op het gebied van programmatische en procesvernieuwingen is een eerste thema "het bouwen voor specifieke doelgroepen": senioren, 1- en 2-persoonshuishoudens, gehandicapten en woongroepen. Het mixen van verschillende doelgroepen had vaak als doel gemeenschapsvorming te bewerkstelligen. Een expliciet subdoel bij de inrichting van een woonomgeving was het realiseren en/of faciliteren van ontmoetingsplekken of ruimten voor gemeenschappelijke activiteiten in woongebouwen. Om de bewoners zelf invloed te geven op de woonomgeving zijn er meerdere projecten opgezet volgens het principe drager/ inbouw, bestaande uit een standaard-casco met een zgn. inbouwpakket. Soms zijn woningen casco opgeleverd of met flexibele wanden, of er zijn voorbereidingen getroffen voor grotere aanpassingsmogelijkheden dan gebruikelijk. De vernieuwingen in het bouwproces waren gericht op het verbeteren van de besluitvorming in de ontwerpfase door het overleg tussen de verschillende participanten te verbeteren. Dit werd gedaan door de consequenties van beslissingen vroegtijdig zichtbaar te maken, bijvoorbeeld met behulp van 1:1 mockups van woningen⁷¹ of door de invloed van de consument of de bewonersparticipatie op de besluitvorming te vergroten door het organiseren van inspraak.

⁷¹ Dit is oa. gebeurd bij het project Nieuwe Herengracht, Amsterdam (EX 71-110), Bickerseiland, Amsterdam (EX 72-146) en bij het project Lunetten, Utrecht (EX 77-299).

Emmerhout, Emmen.

6.3 kernkwaliteiten

Voor de verkenning voor de RCE zijn gezamenlijk de kernkwaliteiten benoemd per project. Deze onderscheidende karakteristieken van de projecten zijn vermeld op de factsheets. De kernkwaliteiten zijn benoemd op basis van de volgende categorieën:

- Woonomgeving
- Woningbouw
- Sociale intenties

Onder die drie categorieën worden de kernkwaliteiten als volgt gescoord: + (positief onderscheidend), – (negatief onderscheidend), ± (wisselende kwaliteit), **N** (neutraal/niet van toepassing).

De kernkwaliteiten zijn onderverdeeld in subkwaliteiten die apart worden benoemd indien ze typerend zijn voor een bepaald project. Vaak wordt in een paar woorden aangegeven welk kenmerk het dan specifiek tot een kernkwaliteit maakt.

Ten aanzien van de stedenbouw, wordt er bepaald in welke mate het algemeen ontwerp, de verkaveling, compactheid en functiemenging onderscheidend is. Het algemeen ontwerp van de openbare ruimte, groen en het beheer en onderhoud daarvan wordt ook gescoord. Met behulp van de toegankelijkheid (tevens bereikbaarheid) en parkeermogelijkheden wordt de omgang met verkeer in de plannen beoordeeld.

In de architectuur speelt naast het algemeen ontwerp en de veroorzaakte bouwtechnische vernieuwing ook de vernieuwende vormgeving een belangrijke rol in de beoordeling. Is de vormgeving positief onderscheidend te noemen? De woningbouw kwaliteiten worden uitgedrukt en gescoord aan de hand van de woning-differentiatie, vernieuwende typologie, flexibiliteit van de woningen en de woontechnische kwaliteiten.

Bij burgerparticipatie en inspraak worden kwaliteiten benoemd die bij totstandkoming van de plannen aanwezig waren, alsmede bij later onderhoud en renovatie. Ook in het geval van gemeenschapsvorming en collectieve voorzieningen wordt naar de Ausgangssituatie in het verleden gekeken en naar de huidige stand van zaken.

Dit levert de volgende indeling op:

- **Woonomgeving**

- Stedenbouw (+,-,±, N)
 - algemeen ontwerp
 - verkaveling
 - compact bouwen
 - functiemenging
- Openbare ruimte en groen (+,-,±, N)
 - algemeen ontwerp
 - beheer en onderhoud
- Verkeer (+,-,±, N)
 - toegankelijkheid
 - parkeren

- **Woningbouw**

- Architectuur (+,-,±, N)
 - algemeen ontwerp
 - vernieuwende vormgeving
 - bouwtechnische vernieuwing
- Woningbouw kwaliteiten (+,-,±, N)
 - woningdifferentiatie
 - vernieuwende typologie
 - flexibiliteit
 - woontechnische kwaliteiten

- **Sociale domein**

- Burgerparticipatie en inspraak (+,-,±, N)
 - bij totstandkoming
 - bij onderhoud/ renovatie
- Gemeenschapsvorming en collectieve voorzieningen (+,-,±, N)
 - toen
 - nu

Wat opvalt bij het bepalen van de kernkwaliteiten is dat er een groot onderscheid zit in de experimenten. Er zijn projecten waarvan de kernkwaliteit beperkt is tot één categorie, de vernieuwing richtte zich maar op één van de aspecten. Er zijn ook projecten die zich op bijna alle criteria onderscheiden.

Vier Vierkanten, Alkmaar.

In het vorige hoofdstuk zijn de thema's van de experimenten beschreven. Deze thema's zijn ook nu nog springlevend of opnieuw weer actueel. Het is daarom relevant om te zien welke resultaten er binnen het programma Experimentele Woningbouw zijn gerealiseerd, waarin oplossingsrichtingen liggen voor de huidige woningbouwopgaven of voor vernieuwing van wijk of buurt.

7.1 Opbrengsten onderbelicht: herwaardering nodig

De (leer)opbrengsten van het programma Experimentele Woningbouw zijn nog onderbelicht en vragen om een herwaardering. Zoals in de hoofdstukken 4 en 5 beschreven is, schemerde eind jaren 70 vooral door dat het programma te willekeurig was in de uitvoering en een marginale invloed zou hebben gehad op de hoofdstroom van de gerealiseerde woningwetwoningen. Uit de verkenning is gebleken dat de eerdere conclusies vooral waren gebaseerd op resultaten uit de eerste helft van de looptijd van het programma en dat het programma Experimentele Woningbouw daarna een ontwikkeling heeft doorgemaakt. De resultaten en waarden uit de tweede helft van het programma bleven destijds

onderbelicht. Mede om die reden was de beeldvorming van het programma onvolledig.

Op basis van de huidige verkenning zijn wij van mening dat er binnen de gerealiseerde projecten in dit programma juist voorbeelden voor toekomstige experimentele woningbouw voor het oprapen liggen. Kijkend naar de doelstellingen en thema's waarmee destijds werd geëxperimenteerd, is het zinvol om na te gaan wat de *lessons learned* van de toenmalige resultaten zijn geweest voor de mogelijkheden binnen de woningbouwopgave van nu. Uit de beschrijving van actualiteitswaarden op de factsheets komen een aantal onderwerpen naar voren die vragen om nader onderzocht te worden.

7.2 Onderwerpen rondom actualiteitswaarden

Zonder volledig te willen zijn, worden hier een aantal onderwerpen genoemd, waarvan wij menen dat de oplossingen uit de experimentele projecten van waarde zijn voor de actuele praktijk en opgaven. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om opgaven als **verdichting, sociale cohesie, bewonersparticipatie of de aanpasbaarheid en flexibiliteit van de woningvoorraad**. Ook in de tijd van het programma Experimentele Woningbouw,

speelden enkele van deze thema's een rol, zij het in andere bewoordingen.

Daarnaast is er sprake van specifieke problemen, die kenmerkend zijn voor woningen en woonomgevingen uit de periode 60-70. Doordat een groot deel van de bestaande Nederlandse woningvoorraad in deze tijd is gerealiseerd, zijn de problemen als veelvoorkomend en generiek te beschouwen. Nieuw te ontwikkelen oplossingsstrategieën zouden daardoor breed inzetbaar kunnen zijn. De gerealiseerde projecten van het programma Experimentele Woningbouw kunnen hierbij als een staalkaart van typerende problemen en opgaven gelden. Met behulp van onderzoek naar – en de toepassing van oplossingsrichtingen zouden zij opnieuw als experiment kunnen gelden.

Hierbij valt te denken aan de verpaupering van woningen doordat woningen bouwtechnisch aan het einde van hun levensduur zijn. Welke verduurzaming (renovatie, klimaatadaptatie en energietransitie) is nodig en hoe kan dit worden georganiseerd? Sommige projecten hebben een levensduurverlengende renovatie achter de rug, maar andere projecten wachten hier nog op. De wijze waarop renovaties zijn uitgevoerd en de mate van integraliteit van de aanpassingen (denk aan verduurzamingsmaatregelen) verschilt. Bovendien is er bij veel projecten inmiddels sprake van een mix van particulier en corporatiebezit. Dit komt de algemene staat van het onderhoud niet overal ten goede.

Ook het sleets worden van de openbare en collectieve ruimten, vormt meermaals een probleem. De betekenis van deze ruimten is sinds oplevering veranderd door ontwikkelingen in de sociale opbouw van de wijken, toegenomen parkeerdruk en verscutting. En hoe om te gaan met bodemdaling in de bestaande bebouwde omgeving, zoals het geval is bij de Wandelstraat, Woerden (EX 77-303) en Tweevoren, Nuenen (EX 72-144)?

De thema's waarmee binnen het programma is geëxperimenteerd is eveneens van waarde voor de huidige praktijk. Sinds de economische crisis van 2008-2016 lijkt het in de woningbouw namelijk weer *business as usual* en ligt er een opgave voor de bouw van 1 miljoen woningen in de periode tot 2030⁷². Het gros van de marktpartijen die ontwikkelen en bouwen gaan bij hedendaagse woningbouw echter uit van standaardconcepten.

't Koggeschip, Den Helder.

Daarmee lijkt er weer, net als aan het eind van de wederopbouwperiode, sprake van een op de loer liggende mate van monotonie. Wij menen dat ook van de creativiteit van de experimentele woningbouwprojecten op het vlak van de woning en woonomgeving in dat opzicht te leren valt.

Verdichting

Het bouwen met een hoge woningdichtheid ligt bij een aantal experimentele woningbouwprojecten aan de basis van het ontwerp. Hierbij kan gewezen worden op de Sterrenbuurt, Berkel en Rodenrijs (EX 70-096), 't Koggeschip, Den Helder (EX 72-132), maar ook de Wandelstraat, Woerden (EX 77-303). Deze projecten vormen interessante cases om na te gaan hoe ontwerp-oplossingen werden gevonden voor meervoudig ruimtegebruik, het mengen van functies en compact bouwen.

Bij de Kasbah, Hengelo (EX 69-056), De Nieuwe Weerdjes, Arnhem (EX 76-258), De Bergen, Capelle aan den IJssel (EX 73-156) en de Woondekken, Zoetermeer (EX 72-140) is er sprake van combinaties van woonlagen/-dekken met parkeren daaronder of het wonen boven een collectieve buitenruimte.

Het bieden van privacy binnen deze projecten werd gezocht in de zorgvuldig ontworpen overgangen tussen openbare, collectieve en privé ruimten. Toch varieert het succes hiervan per project. Ook binnen de projecten differentieert het resultaat per straat of type woning, zo blijkt uit de eerste observaties en gesprekken met bewoners, tijdens deze verkenning. Waardoor wordt dit veroorzaakt en wat kunnen we hiervan leren?

⁷² <https://www.bpd.nl/actueel/blog/integrale-gebiedsontwikkeling/1-miljoen-woningen-nodig-tot-2030>.

Kasbah, Hengelo.

Gezien recente hoogstedelijke ontwikkelingen, waarbij vaak gekozen wordt voor middelhoogbouw, verdienen ook de experimenten met vernieuwingen in middelhoogbouw de aandacht. Het gaat daarbij om projecten als Couperusduin, Den Haag (EX 72-137), de Terrasflat, Zoetermeer (EX 72-148) en De Coeveringh, Geldrop (EX 72-134).

Sociale cohesie

In diverse plannen is geëxperimenteerd met het stimuleren van sociale cohesie. Dit heeft geresulteerd in projecten met woonerven, woongroepen, koppeling van woningen en opname van collectieve voorzieningen in het programma. Binnen de middelhoogbouw, zoals bij de projecten De Zonnetrap, Rotterdam (EX-76-263) en Experimentele Flats, Utrecht-Overvecht (EX-68-018), gelden de ontmoetingsruimten als plekken voor sociale interactie.

De bevolkingsopbouw binnen de experimentele wijken is sinds oplevering echter aanzienlijk veranderd en heeft invloed op de samenhang en gemeenschapszin. Hierbij kan gewezen worden op invloedrijke factoren als krimp en verarming, maar ook de komst van vermogende particulieren en expats. Hoe worden omgegaan met deze nieuwe bevolkingsopbouw binnen de wijk of hoe kan de balans hersteld worden?

Bij enkele projecten constateren we dat er na 40 jaar nog steeds sprake is van sociale cohesie in de woonomgeving en zelfs een trots op de wijk bij bewoners: Molenstraat, Assen (EX 77-282), Vier Vierkanten, Alkmaar, (EX 78-317), Wandelmeent, Hilversumse Meent (EX 73-183) en De Banier, Rotterdam (EX 78-305). Bij andere projecten is dit verwaterd. Onderzoek naar welke ontwerp oplossingen hieraan ten grondslag liggen en welke ingrepen er benodigd zijn om sociale cohesie te verkrijgen of te herstellen, verdient een nader vervolg.

Bewonersinvloed

Uit de experimentele projecten kunnen lessen worden getrokken over hoe je bewoners succesvol kunnen laten participeren in het plan- en ontwerpproces. Welke vormen hiervan zouden nu toepasbaar kunnen zijn? Invloed van bewoners binnen het plan- en ontwerpproces gold bij enkele projecten als uitgangspunt. Dit kon door keuzemogelijkheden te integreren in het ontwerp van de woning ten aanzien van de plattegrond, indeling of gevelindeling, zoals bij de SAR-projecten Bloemendaal-Oost, Gouda (EX 73-162), Molenvliet, Papendrecht (EX 74-208), Sterrenburg III, Dordrecht (EX 77-293) en Lunetten, Utrecht (EX 77-299). De woningen binnen deze plannen werden ontworpen aan de hand van de SAR-methode met een eigen bouwsysteem. Hierbij hadden de bewoners inspraakmogelijkheden tijdens het ontwerpproces. De systemen die

bruikbaar werden bevonden zijn vervolgens ruim toegepast in andere projecten.

Een bijzonder voorbeeld van de invloed van bewoners in het planvormingsproces vormt het project de Woondekken, Zoetermeer (EX 72-140). Dit vormt een vroege variant van een *Engineer & Build* aanbesteding waarbij potentiële kopers mochten stemmen op verschillende planuitwerkingen binnen het door de gemeente Zoetermeer ontwikkelde stedenbouwkundige concept.

Ook zijn er voorbeelden te noemen van projecten waarbij bewonersinvloed juist ná realisatie mogelijk is, in de vorm van aanpasbaarheid.

Aanpasbaarheid en flexibiliteit van woningvoorraad

De flexibiliteit en aanpassingsmogelijkheden in het ontwerp van de woningen, zoals bij enkele projecten het geval is, draagt bij aan de toekomst- en levensloopbestendigheid van de woningen. Zo zijn er voorbeelden waarbij een latere uitbreiding van de woning wordt vereenvoudigd door hiervoor in het initiële ontwerp al voorbereidingen voor te treffen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de Patiowoningen, Eibergen (EX 69-028) die als casco's werden opgeleverd en Kuipershof, Apeldoorn (EX 76-262), waarbij uitbreidbaarheid een uitgangspunt vormde in de verkaveling en het ontwerp van een

Patiowoningen Eibergen.

basiswoning met zones voor uitbreiding. Het creëren van een nieuwe indeling van woningen met behulp van losse tussenwanden zien we bij de Hippe Hoogbouw, Nijmegen (EX 70-075). Ook de eerdergenoemde SAR-projecten voorzagen in mogelijkheden voor aanpassing.

Bij Aanpasbaar Wonen, Nunspeet (EX 77-297) stond – zoals de naam al zegt – zelfs het gehele ontwerp van de woning in het teken van aanpasbaarheid.

Ook Haesselderveld, Geleen (EX 76-269) betreft een uitzonderlijk voorbeeld. Hier zijn namelijk niet alleen uitbreidingsmogelijkheden geïntegreerd in de grondgebonden patiowoningen, maar ook de gestapelde

Haesselderveld, Geleen.

woningen in de woonheuvels zijn uit te breiden op de dakterrassen, een vernieuwing in de middelhoogbouw.

De projecten met houtskeletbouw binnen het programma blijken in het bijzonder een grote mate van flexibiliteit te bieden. Het betreft hier de projecten Vier Vierkanten, Alkmaar, (EX 78-317) en Inbreiwoningen, Utrecht-Overvecht (EX 79-338).

Vervolgonderzoek naar de aanpassingsmogelijkheden in deze projecten en effecten hiervan op de lange termijn zou een nieuw licht kunnen werpen op het ontwerp van de hedendaagse woningplattegrond.

7.3 Vervolgonderzoek: casestudies

Op basis van deze verkenning en benoemde onderwerpen voor vervolgonderzoek zal getracht worden één of enkele casussen verder uit te diepen met de betreffende stakeholders. In een dergelijke *casestudy* wordt het plan eerst uitvoerig geanalyseerd om een 'diagnose' te

kunnen stellen. Dit omvat een stedenbouwkundige analyse op kavel-, blok-, buurt- en wijkniveau en een analyse naar architectonische kenmerken. Er worden gesprekken gevoerd met de bewoners en andere belanghebbenden. Met de betrokken stakeholders wordt vervolgens gekomen tot het benoemen van een opgave binnen het desbetreffende project. Hierbinnen worden ontwerp oplossingen en -strategieën op de schaal van stedenbouw en architectuur ontwikkeld, middels ontwerpend onderzoek. Met de uitkomsten van deze ontwerpende studie kunnen aanbevelingen worden gedaan voor – bijvoorbeeld – een transformatie-, verduurzamings- of renovatie-opgave binnen het specifieke project. Vervolgens kan worden onderzocht of deze specifieke aanpak ook toepasbaar is bij soortgelijke projecten uit dezelfde jaren 60 en 70. De onderzoekers beogen met deze verkenning en een opvolging in de vorm van casestudies en daaruit voortkomende ontwerp oplossingen een integrale aanpak voor de behandelde experimentele woningbouwprojecten en jaren 60 en 70 architectuur en stedenbouw in het algemeen voor te stellen.

Voor geraadpleegde literatuur per project zie de Factsheets

Andel, F. van, Brink, L., Hovenier, J. 2010: *Zakboek parkeren voor de woonomgeving*; Uitgeverij 010, Rotterdam

Beek, H. van, 2017: *architect*; Kracht door Wisselwerking; Lecturis, Eindhoven

Es, E. van, 2006: *Acquisitieplan Collectie NAI, 1968-1979, De geëngageerde jaren zeventig*; NAI afdeling collectie, Rotterdam

Gameren, D. van (red.), 2010: *DASH#3, Het Woonerf leeft*; NAI uitgevers/publishers, Rotterdam

Gameren, D. van (red.), 2013: *DASH#8, Samen Bouwen*; NAI 010 publishers, Rotterdam

Geest, J. van, 2016: *Architectuurgids Zoetermeer*; Stokerkade cultuurhistorische uitgeverij, Amsterdam

Hengeveld, J., 2008: *Piet Blom; Jaap Hengeveld publicaties*, Amersfoort

Heuvel, W. van, 1992: *Structuralism in Dutch Architecture*; Uitgeverij 010 Publishers, Rotterdam

Heuvel, W. van, 1976: *Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten*; Ten Hagen bv., Den Haag

Hulsman, B., 2013: *Het Rijtjeshuis, de geschiedenis van een oer-Hollands fenomeen*; Nw. Adam Uitgevers, Amsterdam

Klaassen, L. (red), 2001: *Oase 57, 1970s Revisited*; Uitgeverij SUN; Nijmegen

Liagre Böhl, H. de, 2012: *Steden in de steigers. Stadsvernieuwing in Nederland 1970-1990*, Amsterdam, p. 86

Lofvers, W., Jutten, N., Leun, A. van der, 2009-9: *Layouto8, Studie Woonerven, focus op kwaliteiten*; Stimuleringsfonds voor Architectuur; Oosterhout

Moorsel, W. van, Segaar-Höweler, D., 2008: *Enrico Hartsuyker en Luzia Hartsuyker-Curjel, Modellen voor nieuwe woonvormen*, Bonas, Rotterdam

Reijnsdorp, A., Bijlsma, L., Nio, I., 2012: *Atlas Nieuwe Steden*; TrancityxValiz i.s.m. INTI, Zeist

Steeg, T. van der, Ubink, M., Leun, A. van der, 2008: *Layouto4, Bloemkoolwijken, gereedschapskist voor de doorontwikkeling van laat-naoorlogse woonwijken*; Stimuleringsfonds voor Architectuur, Rotterdam

Strauven, F., 1998: *Aldo van Eyck, the shape of relativity*; Architectura & Natura, Amsterdam

Ubink, M., Steeg, T. van der, 2011: *Bloemkoolwijken: Analyse en Perspectief*; Uitgeverij SUN, Amsterdam

Vletter, M. de, 2004: *De kritiese jaren zeventig*; NAI Uitgevers/ Publishers, Rotterdam

Vreeze, N. de, 1993: *Woningbouw, inspiratie & ambities. Kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland*; Nationale Woningraad, Almere

Zahle, M., 2012; *Jan Verhoeven, exponent van het structuralisme*; Bonas, Rotterdam

Publicaties van het Ministerie van VRO (voor de onderzoeksrapporten per project, zie de Factsheets)

Baars, H.D., Grossouw, H., Ministerie van VRO, 1978: *Ontwerpen met predikaat, 1973-1974, Serie A2*, Ministerie van VRO, Den Haag

Bas, P., Prinssen, J.C.C., Neeskens, J.A.J., Pouwels, J.P.A., Kropman, J.A., 1978: *Korporaties en bewoners over onderzoek "experimentele woningbouw"*, Serie D17, Ministerie van VRO, Den Haag

Hovens Greve, H.J.A., Ministerie van VRO, 1976: *Ontwerpen met predikaat, 1971-1972, Serie A1*, Ministerie van VRO, Den Haag

Kropman, J.A., 1973: *Uitgangspunten en opzet voor een reeks evaluatie-onderzoeken van eksperimentele woningbouw-projecten*, serie Do, Ministerie van VRO, Den Haag

Laere, E.M.P. van, 1978: *Ontwerper en onderzoeksrapporten 'Experimentele Woningbouw*, Serie D16, Ministerie van VRO, Den Haag

Ministerie van VRO, 1978: *Programma Experimentele Woningbouw*, Ministerie van VRO, Den Haag

Romeijn, P.J., Ministerie van VRO, 1979: *Ontwerpen met predikaat "experimenteel", 1975-1976, Serie A3*, Ministerie van VRO, Den Haag

Romeijn, P.J., Ministerie van VRO, 1981: *Ontwerpen met predikaat "experimenteel", 1977-1979, Serie A4*, Ministerie van VRO, Den Haag

Ruler, D.A. van, ministerie van VRO, 1971: *Ex 68/70, ontwerpen voor woningbouw aan welke het predicaat 'experimenteel' werd toegekend in Plan nr 3*, Amsterdam

Schut, W.F., 14 mei 1968: *Circulaire MG 68-5*, Ministerie van VRO, Den Haag

Steemers, T, 1978: *Resultaat 10 jaar Experimentele Woningbouw*, Adviesburo ARO

Tweede Kamer der Staten Generaal, Zitting 1974-1975, 35, Vragen van het lid Kombrink over de Experimentele Woningbouw

Tweede Kamer der Staten Generaal, Zitting 1979-1980, 15910, Nota Experimentele Woningbouw

Artikelen

Baas, G., 'De vooruitzichten van de woningbouw onder de nieuwe financiële regelingen' in: *Tijdschrift voor Stedebouw en Volkshuisvesting*, jrg 47 (1966), nr 2, p. 27-32

Berg, M. van den, 1985: 'Amsterdam. Hoogtepunten in de stedebouwkundige ontwikkeling vanaf 1901', p.223, in *Stedebouw in Nederland: 50 jaar Bond van Nederlandse Stedebouwkundigen*, Zutphen, p. 216-226

Betsky A., 2004: 'De tussenjaren: Nederlandse architectuur in de jaren zeventig', in Vletter, M. de, *De kritiese jaren zeventig. Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968-1982*, Rotterdam, p. 9

Heuvel, W. van, 1975: Ontwikkelingen in de zogenaamde experimentele woningbouw. Enige tendenties in de eerste jaren (in 4 delen) in *De Architect*, 6 10/11/12 en 7 1

Jonge, J. de, 1970: 'Experimentele' woningprojecten: voortzetting van een traditie van lukraak werken in *De Architect*, 1 3, p. 160-168

Kropman, J.A., 1977: Experimenteel wonen: zijn de verwachtingen ook uitgekomen? in *BOUW*, 32 13, p. 357-360

Kropman, J.A., 1977: Kenmerkende overeenkomsten experimentele woningprojecten in *BOUW*, 32 17, p. 441-444

Kropman, J.A., 1978: Bij experimentele woningbouw meer continuïteit nodig in *BOUW*, 33 2, p. 26-27

Kropman, J.A., 1979: Aanbevelingen voor betere doorwerking van experimentele woningbouwideeën in *BOUW*, 34 2, p. 6-8

Neeskens, J.A.J., 1977: Hoe wonen bejaarden in experimentele woningen? in *BOUW*, 32 23, p. 621-624

Nio, I., 2010, 'Tussen collectiviteit en privacy', p. 11, in: *DASH. Het woonerf leeft*, Rotterdam, p. 4-17

Pas, B., 1977: Vooral jongeren experimenteren met wonen, zij het gedwongen in *BOUW*, 32 21, p. 561-563

Patijn, W., 1977: De nieuwe eentonigheid in *Wonen-TA/BK*, 5 13, p. 5-12

Prinssen, J.C.C., 1977: Planbeoordelaars leggen accenten anders dan bewoners bij keuze in *BOUW*, 32 18, p. 482-484

Ruler, D. A. van, 1971: het gesprek met Schut in *PLAN*, 2 1, p. 8-16

Steeners, T., 1977: 'Experimenteel' wordt thematisch maar blijft incidenteel in *Wonen-TA/BK*, 5 15, p. 3-4

Timmer, P., 1983: Stichting Nieuwe Woonvormen 1968-1977 of het wel en wee van Idealisme (1) in *BOUW*, 38 17, p. 38-40

Timmer, P., 1983: Stichting Nieuwe Woonvormen 1968-1977 of het wel en wee van Idealisme (2) in *BOUW*, 38 18, p. 36-38

Velden, J.J. ten, 1978: Nieuwe Woonvormen opgeheven omdat het doel bereikt is in *BOUW*, 33 1, p. 60-61

Wassenaar, A., 1977: Verslag van negen jaar passief beleid in *Wonen-TA/BK*, 4 5, p. 5-24

Weeber, C., 1979: formele objectiviteit in stedenbouw en architectuur als onderdeel van rationele planning in *PLAN*, 10 11, p. 26-35

Zwinkels, C., 1979: Is tien jaar 'experimentele woningbouw' genoeg? in *De Architect*, 10 1, p. 26-29

Krantenartikelen

Bullhorst, R.: Experimentele bouw door sluiten subsidiekraan op sterven na dood in *NRC Handelsblad*, 12-12-1980

Bullhorst, R.: Programma experimenteel bouwen leverde weinig op in *NRC Handelsblad*, 20-4-1982

Smit, E.: Wij hebben onze steden veel te lang laten verpieteren in *Het Vrije Volk*, 6-2-1982

Redactie: Minister Schut wil experimentele Woningbouw in *NRC Handelsblad*, 23-5-1968

Redactie: Durf in de woningbouw in *De Telegraaf*, 13-8-1977

Redactie: Steun experimentele woningbouw opgeheven in *De Telegraaf*, 18-10-1980

Fotoverantwoording

Hoofdstuk	Paginanummer	Onderwerp	Bron
Omslag		Project Bergen in Capelle aan den IJssel, architect Benno Stegeman (EX 73-156)	
H1	pagina 6	Verandawoningen, Almere Buiten	François Hendrickx Photography
	pagina 8	Bolwoningen Den Bosch	François Hendrickx Photography
H2	pagina 9	Monotonie: straatbeeld Overvecht, 1967	Fotograaf: Bol, H.N., bron: Het Utrechts Archief
	pagina 9	Groeikernen en groeisteden	RCE
	pagina 10	Flatneurose: flatwoningen Overvecht	Het Utrechts Archief
	pagina 11	Protestbijeenkoms bewoners Bickerseiland begin jaren '70, met architecten P. de Ley en J. van den Bout	Arcam 2007
	pagina 12	Schema woonwijk Niek de Boer	Baksteen, 1972, p. 3
	pagina 13	Diagoonwoning isometrie	www.ahh.nl
	pagina 14	Kyftenbeltlaan, Hoevelaken	Zahle, M., 2012; Jan Verhoeven, exponent van het structuralisme; Bonas, Rotterdam
	pagina 14	Het Koggeschip, Den Helder	Bewonersonderzoek het Koggeschip, Serie D20, p. 21
	pagina 14	Sluisdijkbuurt, Den Helder	Regionaal Archief Alkmaar
	pagina 15	Fokkerwoningen	Baars, H.D., Grossouw, H. 1978: Ontwerpen met predikaat, 1973-1974, serie A2, ministerie van VRO, p. 99
	pagina 15	Koepelwoningen Zwolle	Fotograaf Malherbe, M., 1976, bron: Historisch Centrum Overijssel
	pagina 15	Eurowoningen Park Rozendaal, Leusden, 1980	Fotograaf: Delta-Phot Luchtfotografie, bron: Het Utrechts Archief
	pagina 16	Wandelmeent, Hilversum	BOUW 1978, 33 18, p. 71
	pagina 16	Woning en Woonmilieu, Bloemendaal-Oost, Gouda	Bewonersonderzoek Bloemendaal-Oost, Serie D23, p. 23
	pagina 17	Legowoningen Dordrecht	BONAS
H3	pagina 19	Experimentele Flats, 1975	Fotograaf J.P. van Alff, bron: Het Utrechts Archief
	pagina 20	Stedenbouwkundige Ir. W.F. Schut van de werkgroep Zoetermeer geeft uitleg bij de stadsmaquette, 1966	Gemeentearchief Zoetermeer, fotograaf onbekend
	pagina 20	Monotonie: luchtfoto Overvecht, 1963	Fotograaf: A.F.S.J. Hulskamp, bron: Het Utrechts Archief
	pagina 22	Sterrenbuurt, Berkel en Rodenrijs	François Hendrickx Photography
	pagina 23	Kasbah, Hengelo	François Hendrickx Photography
	pagina 24	Woningenwoud, Helmond	François Hendrickx Photography
H4	pagina 25	Vier Vierkanten, Alkmaar, begin jaren '80	Bron: Inhout sedert 1979, jubileumuitgave 2014, p. 22
	pagina 26	Minister ir. W.F. Schut van Volkhuysvesting en Ruimtelijke Ordening (links) tijdens de overhandiging van het predikaat voor de Experimentele Flats in de gemeente Utrecht aan burgemeester jhr. mr. C.J.A. de Ranitz.	Fotograaf Hofland, L.H. bron: het Utrechts Archief
	pagina 26	Piet Blom geeft uitleg toekomstige bewoners van de Kasbah	Bron: Gemeentearchief Hengelo
	pagina 27	Experimentele Flats, Utrecht	Libelle, 1971 nr1 Wonen met open deuren
	pagina 27	Vossenkamp, Winschoten 1977	Ministerie van VRO bron: BOUW, 1977, nr 32 23, p. 626-627
	pagina 29	Vroege stadsvernieuwing: Nieuwe Herengracht, Amsterdam	Fotograaf W.A. Swart, bron: Bouw 1977, nr32 13, pg 358
	pagina 29	Rondloop-woning Keizershof, Arnhem	BOUW, nr 44 1975, p. 767

Hoofdstuk	Paginanummer	Onderwerp	Bron
	pagina 30	Collage kaften:	
		Eerste overzicht geprediceerde plannen	Kaft: Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70 in Plan 3, 1971
		Wim van Heuvel	Kaft: Heuvel; W. van, 1976: Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen
		Eigen Huis & Interieur	Voorpagina Eigen Huis& Interieur, 1976, 11, 38-48
		Publicatie bewonersonderzoek	Kaft: Bakker, G.L., Bewonersonderzoek Centrum Almere-Haven, Serie D27s, Ministerie van VRO, 1983
	pagina 32	SAR: perspectief dragerstructuur, Molenvliet, Papendrecht	Ontwerpen met predikaat 'experimenteel', Serie A2, ministerie van VRO, 1978, p. 89
	pagina 33	Diagoonwoningen	OASE 57, 2001, p. 54
	pagina 34	Wandelstraat, Woerden.	Ontwerpen met predikaat "experimenteel", 1977-1979, Serie A4, Ministerie van VRO, Den Haag, p. 6
	pagina 36	Hoge huren: protestacties van de bewoners van de Experimentele Flats, 1975	Bron: Het Utrechts Archief
	pagina 36	Kinderfeestje in de gemeenschappelijke hal van de Experimentele Flats, 1974	Bron: Het Utrechts Archief
	pagina 37	Bolwoningen	François Hendrickx Photography
	pagina 38	Minister Schut krijgt BNA kubus uit handen van Piet Blom, 1981	Fotograaf Jacques Klok, bron: ANP
H5	pagina 39	De Bergen, Cappelle aan den IJssel	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 40	Wohnhügel nr. 4, Marl, Duitsland	Fotograaf Gunnar Klack CC BY-SA, www.creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0
	pagina 41	De Wandelmeent, Hilversum	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 42	Woondekken Buytenwegh de Leyens, Zoetermeer	Bron: De Gave Stad, 2001, p. 36
	pagina 43	Boerderijflats 't Simmelink, Eibergen	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 43	Palmdwarsstraat, Amsterdam	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 44	Pleintjesplan, Zoetermeer	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 44	Walburg II, Zwijndrecht	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 44	Kuipershof, Apeldoorn	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 45	De Nieuwe Weerdjes, Arnhem	Fotograaf Ruben Ferwerda
H6	pagina 47	De Wandelstraat, Woerden	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 48	Terrasflat, Zoetermeer	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 49	Seniorenwoningen De Vijfhoek, Marken	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 50	Emmerhout, Emmen	Fotograaf Ruben Ferwerda
H7	pagina 53	Vier Vierkanten, Alkmaar	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 54	Het Koggeschip, Den Helder	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 55	Kasbah, Hengelo	François Hendrickx Photography
	pagina 56	Patiowoningen Eibergen	Fotograaf Ruben Ferwerda
	pagina 56	Haesselderveld, Geleen	Fotograaf Ruben Ferwerda

	Projectnr	Plaats	Naam	Adres	Jaar	Programma		Architecten	Opdrachtgevers	Thema	Omschrijving
1	EX 68-001	Arnhem	Keizershof	Loplein, Arnhem	1972 - 1974	50 appartementen, bedrijfs-ruimtes en winkels		L. Hartsuyker-Curjel en E. Hartsuyker	N.V. Vastgoed Ontwikkelings-maatschappij Nederland V.O.M te Arnhem	vernieuwing middelhoogbouw	Galerij-flats; differentiatie in woninggrootte; ruimtebeleving binnen woning
2	EX 68-018	Utrecht	Experimentele Flats	Pernambucodreef, Cayennedreef, Marowijnedreef, Carnegiedreef , Sao Paolodreef, Trinidaddreef, Utrecht	1968 - 1970	183 woningwetapparte- menten		Gemeentelijke bouw- en woningdienst	gemeente Utrecht	vernieuwing middelhoogbouw	Flatwoningen in te 4 en scheiden 7 bouwlagen; vertrekken af te scheiden door middel van schuifwanden; per etage groepering van vier woningen rond gemeenschappelijke hal
3	EX 68-022	Zoetermeer	het Pleintjesplan	Landenbuurt, Meerzicht, Zoetermeer	1968 - 1977	626 woningwetwoningen in 3 typen		Leo de Jonge	Federatie van Woningbouw- verenigingen in Zoetermeer	vernieuwend woonomgeving	Eengezinsrijenhuizen in enkele basistypen met varianten; groepering van woonblokken in clusters om woonhoven van verschillende grootte, vorm en inrichting.
4	EX 68-023	Middelburg	De Meander	Meanderlaan, Middelburg	1968 - 1970	252 woningwetwoningen		Architektenbureau Berghoef, Hondius en Lamers te Aalsmeer	gemeente Middelburg	vernieuwing middelhoogbouw	Flatwoningen in meandervormige bouwblokken (6 lagen); beschutte toegangselementen.
5	EX 68-025	Hoorn	De Grote Waal	Astronautenweg, Hoorn	1969 - 1972	346 woningwetwoningen		Bureau Van wijk en Gelderblom i.s.m. kuiper, de Ranitz, van der Ree, van Tol en tuinarch. Meijers, Warnau, Hofman en Kalf	gemeente Hoorn	vernieuwing middelhoogbouw	Flats en maisonnettes in ster- en meandervormig geschakelde blokken (4-8 lagen); aanpassing van woningtypen en woon-vorm aan karakteristieke situatie (ligging langs hoge dijk, aan IJsselmeer).
6	EX 69-028	Eibergen	Patiowoningen	Beltrumseweg 48-56, Eibergen	1969 - 1970	5 eengezinswoningen, waarvan 1 vrijgezellen- woning		G. Schouten, Lieveelde en G. De Jonge, Velp	onbekend	bouwen met bewonersinvloed	Eengezinshuizen met “woonkuil” en insteekverdieping; vrijheid van ruimtebestemming en indeling.
7	EX 69-039	Westerbork	Borkeres	De Kampen, Westerbork	1970 - 1972	36 woningen in 3 typen		H. Morshuis, Hoogeveen	gemeente Westerbork	vernieuwend woonomgeving	Schakelbare eengezinshuizen in drie varianten; ruime, “landelijke” groepering van clusters woningen,
8	EX 69-042	Winschoten	Vossenkamp	Vossenkamp, Winschoten	1970 - 1971	30 woningwetwoningen		architektenbureau B. Wasscher, ir. H.A. Abbas b.i. en E. Klungel te Winschoten; N.V. stedebouw- kundig bureau Wiegerbruin, Vink en Van de Kuilen te Amsterdam	Christelijke Woningbouw- vereniging Winschoten	bouwen met bewonersinvloed	Eengezinsrijenhuizen met variabele begane-grondindeling; groepering rondom woonhof.
9	EX 69-044	Delft	Huigh de Groothof	Oude Langendijk, Oosteinde, Beestenmarkt, Maria van Reigersberchstraat, Delft	1968 - 1975	39 seniorenwoningen, een dienstencentrum en winkels		Ir. A.S. Galis	Delftse Katholieke Stichting voor Bejaardenzorg	stadsvernieuwing	Woongebouw voor bejaarden (4 lagen) met andere bestem-mingen op begane grond; terrasvormige opbouw aan openbaar binnenhof; inpassing in oud stedelijk gebied.
10	EX 69-052	Zwijndrecht	Walburg II	Straatburgsestraat, Fransetuin, Parijseplein, Engelsetuin, Londenseplein, Schotsetuin, Europaweg, Duitsetuin, Berlijnseplein, Zwijndrecht	1969 - 1972, 1974	223 woningwetwoningen		A. Alberts en B.O. van den Berg	Bureau Bouwcoördinatie Nederland n.v.	vernieuwend woonomgeving	Eengezinsrijenhuizen (bedoeld) in houtskeletbouw; vormverscheidenheid en differentiatie in woningtype; autovrije woonstraatjes.
11	EX 69-053	Rozenburg	Diagonaalplan	Kievitenburg, Meeuwensingel, Prinsestraat, Zwanenburg, Rozenburg	1973 - 1974	39 premiekoopwoningen		n.v. Bureau voor Architectuur en Efficiënte Bouwmethoden ir. W. Wissing b.i.	Bouw- en Handelonderneming L.T.R. B.V.	vernieuwend woonomgeving	Eengezinshuizen in clusters rondom woonhofjes; versprongen schakeling. oorspronkelijk Etten-Leur; uitgevoerd in Rozenburg
12	EX 69-054	Assen	De Wouden	De Wouden, Baggelhuizen, Assen	1969 - 1970, 1975 - 1977	112 + premiekoopwoningen en 140 premiehuur- woningen		Ben van Tongeren, Heemstede	Stichting Woningbeheer Assen	vernieuwend woontypologie	Eengezinshuizen (1 tot 3 lagen); split-level rondom kern; differentiatie in woninggrootte; karakteristieke aflopende kapvorm.
13	EX 69-056	Hengelo	Kasbah	Bazaar, Boekerij, Boomgaard, Drie Turven, Eendengang, Voorhof, Hengelo	1972 - 1973	184 woningwetwoningen, parkeren en algemene voorzieningen op begane grond		Piet Blom	gemeente Hengelo	vernieuwend woonomgeving	“Wonen onder stedelijk dak”: opgetilde eengezinshuizen; parkeren en algemene voorzieningen op begane grond onder woningen; differentiatie in woninggrootte; hoge dichtheid.
14	EX 69-059	Emmen	Emmerhout	Laan van Het Kinholt, Laan van de Iemenhees, Emmen	1969 - 1973	114 premiekoopwoningen		Bouw-Woningdienst Emmen	gemeente Emmen	vernieuwend woonomgeving	Geschakelde eengezinshuizen in 1, 2 en 3 lagen; verscheidenheid in woningtypen; gevarieerde milieuvorming.
15	EX 70-066 (EX 68-010)	Eindhoven	Geestenberg	Urkhovenseweg, Heike, Buyaard, Asberg, Spijkert, Rauwveld, Haagbeemd, Houbraken, Otterstok, Paalheuvel	1970 - 1973	269 woningwetwoningen en bejaardenwoningen		Bouwteam INBO N.V., Doorn (K. Geerts) ism. Dienst Ruimtelijke Ordening en Verkeer, gem. Eindhoven	gemeente Eindhoven	vernieuwend woontypologie	Geschakelde eengezinshuizen in 2 en 3 lagen; systeembouw; zorgvuldige detaillering van woonomgeving met gebruik-making van (geringe) hoogteverschillen; gevarieerde milieuvorming,
16	EX 70-075	Nijmegen	Hippe Hoogbouw	Weezenhof, 40e - 48e straat, Nijmegen	1968 - 1972	270 woningwetapparte- menten		W.H.Verschoor	Katholieke Woningbouw- vereniging Kolping	vernieuwing middelhoogbouw	In hoogte variërende, geschakelde woongebouwen (3, 6, 9 en 12 lagen); per etage drie woningen aan portiek,
17	EX 70-076	Renkum (te Doorwerth)	Dillenburg	Dillenburg, Doorwerth	1970 - 1973	200 premiehuurapparte- menten		Architektenbureau R.G. Rodenburg, Nijmegen	bouwcombinatie Noviomagum nv.	vernieuwing middelhoogbouw	Terraswoningen: flats en maisonnettes; overbouwde galerijen.
18	EX 70-080	IJlst	Nij Ylostins	Ylostinslaan 1, IJlst	1970 - 1972	59 appartementen voor 1- of 2-personen en ondersteundende ruimten		samenwerkende Architecten- en Ingenieursbureaus Nijenhuis en Ebbinge, Timmer, Van Manen en Zwart en ir. Thieme te Haren	stichting bejaardenzorg IJlst en omgeving	bouwen voor specifieke behoeften	Wooncomplex voor senioren (1 en 2 lagen), waarin opgenomen openbare voorzieningen; beschutte binnenstraatjes.
19	EX 70-092	Westervoort	Mosterdhof	Mosterdhof, Westervoort	1972 - 1976	66 woningwetwoningen (42 eengezins- 24 seniorenwoningen), 168 premiewoningen (huur/ verkoop		J.H. van Ardenne, Van Heelsbergen	gemeente Westervoort	bouwen voor specifieke behoeften	Koppeling bejaardenwoningen en eengezinshuizen door middel van overbouwde voetgangersstraatjes; scheiding van verkeersgebieden voor voetgangers en rijverkeer.

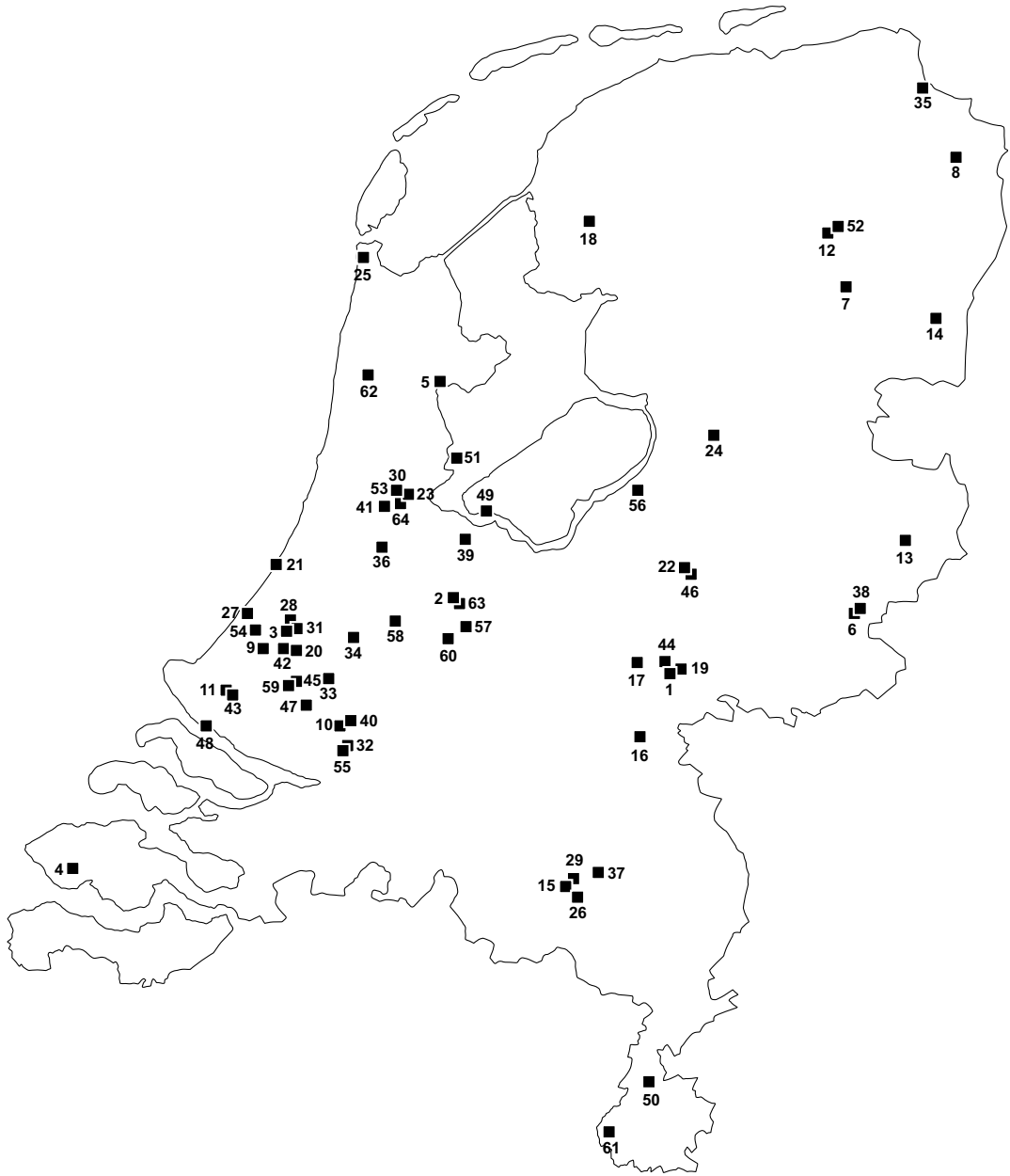
	Projectnr	Plaats	Naam	Adres	Jaar	Programma		Architecten	Opdrachtgevers	Thema	Omschrijving
20	EX 70-096	Berkel en Rodenrijs	Sterrenbuurt	Castor, Jupiter, Saturnus, Venus, Grote Beerstraat, Poolsterstraat, Pollux, Berkel en Rodenrijs	1970 - 1974	535 woningwetwoningen		Bouwteam NSNW, Verhoeven, Klunder, Witstok en Brinkman	R.K. woningbouwvereniging St. Jozef	vernieuwende woonomgeving	Combinatie van eengezins- met meergezinshuizen (3 lagen); hoefijzervormige groepering woonblokken; differentiatie in woningtype en -grootte; overbouwde voetgangersstraatjes en corridors; laag doorlopende, schuine dakvlakken.
21	EX 70-103	Katwijk aan Zee	De Driehoek	Groen van Prinstererweg 138, Katwijk	1970 - 1974	84 seniorenwoningen		Ir. Boom van Bureau voor Architectuur en Stedebouw Van Tijen, Boom, Posno en Van Randen te Rotterdam	N.C.H.B. te Amsterdam en woningbouwvereniging ‘Brittenburg’ te Katwijk aan Zee	bouwen voor specifieke behoeften	Wooncomplex voor bejaarden (4-5 lagen); galerij flats; twee parallel gesitueerde blokken, met elkaar verbonden door loopbruggen; overdekte en beschutte, gemeenschappelijke binnenruimte,
22	EX 71-106	Apeldoorn	Matendreef	Rietdekkersdreef; Gruttersdreef, Apeldoorn	1970 - 1973	263 premiehuur- en 89 premiekoopwoningen		Architectenbureau Elling, A. van Gelderen en K. Visser	NV Bouwfonds Nederlandse Gemeenten	vernieuwing woontypologie	Eengezinshuizen in versprongen verkaveling variabele indeling begane grond; verzorgde inrichting woonomgeving.
23	EX 71-110	Amsterdam	Nieuwe Herengracht	Rapenburgplein 13-79	1968 - 1972	37 wooneenheden voor alleenstaanden		Zolder voor Architectuur en Stedebouw, L.C. Röling	Vereniging Het Amsterdams Bouwfonds en De Algemene Woningbouw Vereniging	stadsvernieuwing	Woongebouw voor alleenstaanden (6 lagen + daktuin), ingevoegd in grachtenwand; kleine wooneenheden met insteekverdieping.
24	EX 71-112	Zwolle	Onder de Bogen	Nieuwstraat, Bitterstraat, Waterstraat, Zwolle	1970 - 1975	75 premiekoopwoningen en 21 bedrijfsruimten		A. van Eyck, Th. Bosch	gemeente zwolle	stadsvernieuwing	Nieuwbouw in oude binnenstad: herstel van en aanpassing aan kleinschalige, stedelijke structuur en multi-functionaliteit; meergezinshuizen (3 lagen); differentiatie in woningtype; eigentijdse vormgeving.
25	EX 72-132	Den Helder	Het Koggeschip	Het Koggeschip, Den Helder	1971 - 1975	150 woningwetwoningen (110 eengezinshuizen en 40 boven- en beneden-woningen)		A. Verhoeven, Klunder, Witstok, Brinkman	Stichting Nieuwe Woonvormen; woningstichting Den Helder	vernieuwende woonomgeving	Eengezins- en meergezinshuizen (2 lagen) gesitueerd aan smalle autovrije straatjes; hoge dichtheid; verdiepte woonruimte op begane grond; visuele privacy.
26	EX 72-134 (EX 71-120)	Geldrop	De Coevering	Reinoutlaan, Roelantlaan, Adelaartlaan, Waleweinlaan, Geldrop	1972 - 1974	188 premiehuurwoningen		K. Geerts, INBO Architecten te Woudenberg	RK woningbouwvereniging Goed Wonen te Geldrop; Bouwbank Stok te Tilburg	vernieuwing middelhoogbouw	Terrasvormig opgebouwde meergezinshuizen in 6-8 lagen; systeembouw; differentiatie in woningtype en -grootte; toegankelijkheid via corridor of galerij.
27	EX 72-137	s-Gravenhage	Couperusduin	Burgemeester Patijnlaan, Archipelbuurt ‘Alexander’, Den Haag	1972 - 1975	288 premiehuurwoningen		Sj. Schamhart, Den Haag	Bedrijfspensioenfonds voor de Metaalnijverheid, Den Haag	vernieuwing middelhoogbouw	Meandervormig woongebouw (5-9 lagen); differentiatie in woningtype en -grootte; gevarieerde toegankelijkheid via corridor, galerij, portiek en buitentrapp; ondergronds parkeren; plastische vormgeving.
28	EX 72-140	Zoetermeer	Woondekken	Turfberg, Tichelberg, Tijberg, Valenberg, Zoetermeer	1972 - 1975	239 premiekoopwoningen		A. Alberts i.s.m. L. Torn en Ir. N.A. Versluijs (Gemeentebedrijven Zoetermeer)	Stichting Bevordering Eigen Woningbezit	vernieuwende woonomgeving	Eengezinsrijenhuizen (split-level), gesitueerd aan “woondek” waarop patiowoningen en waaronder parkeergelegenheid.
29	EX 72-144	Nuenen	Tweevoren	Tweevoren, Nuenen	1972 - 1976	115 premiekoopwoningen		Bureau voor Architectuur + Stedebouw, Benno Stegeman, Rotterdam	Gemeente Nuenen en Delta Lloyd Vastgoed	vernieuwende woonomgeving	“Aangehaakte” eengezinshuizen; aanpassing woonvorm aan landschappelijke gegevens; verzorgde inrichting woonomgeving.
30	EX 72-146	Amsterdam	Bickerseiland	Bickersstraat, Bickersgracht, Amsterdam	1970 - 1975	blok 1: 18 huurwoningen en 2 bedrijfsruimten, blok 2: 11 woningen en 1 bedrijfs-ruimte.		P. de Ley, J. v.d. Bout	Stichting Lieven de Key	stadsvernieuwing	Meergezinshuizen (3-4 bouwlagen); inpassing nieuwbouw in oud stedelijk gebied; hoge dichtheid; bewonersinspraak.
31	EX 72-148	Zoetermeer	Terrasflat	Douzapad 18-43 Zoetermeer	1972 - 1978	26 premiekoop appartementen		W. Davidse	Groeneweg	vernieuwing middelhoogbouw	Stervormige “pyramidale” woongebouwen (5 lagen) met per etage vier terrasflats; “SAR-maatsysteem”; differentiatie in woninggrootte.
32	EX 73-152	Dordrecht	Legowoningen	Ockenburg, Mildenburg, Brittenburg, Puttenstein, Remmerstein, Loevestein, Schuilenburg, Essenburg	1975 - 1979	737 “ABC-woningen”, premiehuur en -koop		Environmental Design, L. Heijdenrijk, Hans Quint en Hans Hermes	Stokgroep Nederland BV	vernieuwende woontypologie	Onderling geschakelde woningen, gegroepeerd tot clusters; industrieel bouwsysteem op basis van “SAR-principe”; differentiatie in woningtype en -grootte; hoge dichtheid
33	EX 73-156	Capelle ad IJssel	De Bergen	Braamberg, Paasberg, Woldberg, Boomberg, Zijpenberg, Waterberg, Tankenberg, Lemelerberg, Holterberg, Pietersberg, Cauberg, Vaalsenberg, Capelle aan den IJssel	1974 - 1978	878 woningwetwoningen		Bureau voor Architectuur + Stedebouw, Benno Stegeman, Rotterdam	Stichting SVW	vernieuwing middelhoogbouw	Veelhoekige, terrasvormige woongebouwen (3 woonlagen+ dakwoning), onderling geschakeld en gegroepeerd rondom binnenhoven waaronder parkeergelegenheid; differentiatie in woninggrootte; hoge dichtheid.
34	EX 73-162	Gouda	Bloemendaal Oost	Zomenbuurt, Hoefbuurt en Hoevenbuurt, Gouda	1971 - 1976	370 woningwetwoningen, 286 maisonnettes en 114 flats in meergezins-huizen (ook woningwet), 92 voor de premie-huur en 336 premiekoop		De Jong, van Olphen en Bax, te Maarssen	Woningbouwvereniging St. Jozef en N.V. Bouwfonds Nederlandse Gemeenten	bouwen met bewonersinvloed	Casco-eengezinsrijenhuizen met mogelijkheden tot uitbreiding; meergezinshuizen aan galerij-straten; stedebouwkundig plan volgens “SAR-methodiek”; bewonersinspraak.
35	EX 73-163	Delfzijl	Tuikwerd I	Egge, Ploeg, Rolblok, Wendakker, Zaaibak, Zeis; Delfzijl	1974 - 1978	324 woningwetwoning		ir H. Kause i.s.m. stedebouwkundig adviesbureau Ir. Hajema & Partners	gemeente Delfzijl	vernieuwende woontypologie	Eengezinsrijenhuizen in 1 tot 3 lagen; verscheidenheid van woningtypen en -grootten; samenhang woning en woonomgeving; gevarieerde milieuvorming.
36	EX 73-168	Uithoorn	Loge-woningen	Muur, Uithoorn	1975	62 woningwetwoningen		Bureau Vink, van der Kuilen, Klein te Amsterdam	gemeente Uithoorn	vernieuwende woontypologie	brede, ondiepe eengezinswoningen, rug-aan-rug geschakeld; alle vertrekken op tuin georiënteerd.
37	EX 73-177	Helmond	Woningenwoud	Wilhelminalaan en Speelhuisplein, Helmond	1972 - 1977	3 proefwoningen en 18 premiekoopwoningen rondom cultureel centrum		Piet Blom	gemeente Helmond	vernieuwende woontypologie	Gekantelde woonkubussen op betonnen kern, gegroepeerd rondom voorzieningencentrum. Proefproject van 3 geschakelde woningen

	Projectnr	Plaats	Naam	Adres	Jaar	Programma		Architecten	Opdrachtgevers	Thema	Omschrijving
38	EX 73-180	Eibergen	't Simmelink	Wenneker, Reuvekamp, Koningsbult, Hoogkamp, Traland, Eibergen	1973 - 1980	120 woningwet- en 29 premiehuur-woningen		Sj. Scharmhart	Woningbouwvereniging Eibergen en Bedrijfspensioenfonds van de Metaalnijverheid	vernieuwend woonomgeving	Meergezinshuizen ("boerderijtype" met groot zadeldak) en eengezinshuizen in korte blokken om "woonhoven"; aanpassing aan landschappelijke gegevens.
39	EX 73-183	Hilversumse Meent	Wandelmeent	Wandelmeent, Hilversum	1972 - 1977	54 woningwetwoningen plus gemeenschapsruimten		Architectenbureau L. de Jonge, architect P.D. Weeda	stichting Centraal Wonen 'CEWON' i.s.m. stichting woningbouwcorporaties 'Het Gooi en Omstreken'	bouwen voor specifieke behoeften	Realisatie van een woongemeenschap; collectieve zeggenschap van de bewoners; clusters van 4-5 eengezinshuizen met een gemeenschappelijke ruimte.
40	EX 74-208 (EX 73-165)	Papendrecht	Molenvliet	Stellingmolen, Onderslag, Papendrecht	1969 - 1973, 1974 - 1976	123 woningwetwoningen		F.J. van der Werf, Rotterdam	gemeentebestuur en woningbouwvereniging Papendrecht	bouwen met bewonersinvloed	Planontwerp volgens "SAR-methodiek"; eengezins- en meergezinshuizen in 2 en 3 bouwlagen+ kap; verschillende woningtypen, -grootten en indelingsmogelijkheden; bewonersinspraak.
41	EX 75-227 (EX 71-113)	Amsterdam	Louweshoek	Louweshoek 1, Amsterdam	1975 - 1977	148 appartementen voor verplegend personeel		ir. V.R.A. van Hezik te Rotterdam	Stichting Nederlandse Centrale voor Huisvesting van Bejaarden (NCHB), en Bredero's Bouwbedrijf Nederland B.V.	bouwen voor specifieke behoeften	Wooncomplex voor kleine huishoudens van verplegend personeel (2 tot 6 bouwlagen); schakeling en stapeling van wooneenheden; indelingsvarianten.
42	EX 75-228 (EX 73-160)	Pijnacker	Kernpluswoningen	Delflanddreef, Kleinhof, Leeuwenberg, Klingendaal, Leyenburg, Sion, Kraaienburg, Lozerlaan, Soestburg	1975 - 1977	86 woningwetwoningen		N.Schippers te Den Haag	Woningbouwvereniging 'Pijnacker'	vernieuwend woontypologie	"Kernplus-woonprogramma": eengezinshuizen opgebouwd uit "kern"+ verschillende toevoegingen; systeembouw; verscheidenheid van woninggrootten.
43	EX 75-241	Rozenburg	Rozenburg-West	Noordererf, Oostererf, Zuidererf, Westererf, Korte Kruisweg, Rozenburg	1975 - 1977	58 woningwetwoningen en 46 premieverkoop		Architectenbureau J. Hoogstad i.s.m. Adviesbureau 'Stad en Landschap'	Woningbouwvereniging 'Rozenburg'	vernieuwend woontypologie	eengezinshuizen met geknikte plattegrond; verschillende woninggrootten en indelingsvarianten; gevarieerde schakelingen; plasticiteit van de bouwmassa's.
44	EX 76-258	Arnhem	De Nieuwe Weerdjes	Molenkom, Kalksteeg, Arnhem	1976 - 1978	65 woningwetwoningen, kantoren en parkeervoorziening		Architectengemeenschap Van den Broek/ Bakema	stichting 'de Nieuwe Weerdjes'	stadsvernieuwing	Nieuwbouw in stadsvernieuwingsgebied met bestaande (bedrijfs-) bebouwing; opgetild woon- en voetgangersniveau waaronder parkeergelegenheid; verschillende woningtypen {2-4 bouwlagen}.
45	EX 76-259 (EX 73-174)	Rotterdam	Heineken terrein	Isaïc Hubertstraat, Eduard Jacobsstraat, Alex de Haasstraat, Pisuissestraat, Dirk Wittestraat, Buziastraat, Rotterdam	1976 - 1980	270 woningwetwoningen		J.Mol, H. Reijenga	patrimoniums woningstichting te Delfshaven	stadsvernieuwing	Inpassing nieuwbouw binnen 19e eeuwse woonwijk, "stedelijk wonen"; autovrije woonstraatjes en pleintjes; binnenhoven; specifieke baksteenarchitectuur.
46	EX 76-262	Apeldoorn	Kuipershof	Holtrichtersveld, Apeldoorn	1976 - 1978	38 uitbreidbare premiekoopwoningen		Architectenbureau De Wit en Van Duivenbode	NV Bouwfonds Nederlandse Gemeenten	bouwen met bewonersinvloed	Eengezinshuizen in 1 en 2 bouwlagen met talrijke uitbreidingsmogelijkheden; driehoekige woonkavels.
47	EX 76-263	Rotterdam	Zonnetrap	Pythagorasweg, Rotterdam	1970 - 1978	179 seniorenappartementen, voorzieningen en kantoren		ir. E. Hartsuyker, L. Hartsuyker-Curjel	Woningstichting Lombardijen	bouwen voor specifieke behoeften	wooncomplex voor senioren; (5, 7 en 10 bouwlagen); trapsgewijze stapeling van wooneenheden; "leefbalkons"; centrale ruimte met voorzieningen.
48	EX 76-265	Hellevoetsluis	De Struyten	Molbord, Hellevoetsluis	1976 - 1977	76 woningwetwoningen		ir P. Hammel	Woningbouwvereniging Volkshuisvesting	vernieuwend woontypologie	Eengezinshuizen, rug-aan-rug geschakeld; toegankelijk via portieken en overdekte passage.
49	EX 76-266	Almere-Haven	Centrum	Kerkgracht, Markt, Brink, Schoolstraat, Almere-Haven	1974 - 1979	125 woningwetwoningen, 40 winkels en kantoorruimten		Architectenbureau Apon, van den Berg, Ter Braak, Tromp	Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders	vernieuwend woonomgeving	Centrumbebouwing: woningen boven winkels (2 en 5 bouwlagen); kleinschalig stedelijk milieu; beschutting tegen klimaatsinvloeden; kenmerkende architectonische vormgeving.
50	EX 76-269 (EX 73-173)	Geleen	Haesselderveld	Broekbeek, Gansbeek, Sluisbeek, Venbeek, Geleen	1975 - 1979	141 woningwetwoningen		ir. B. Wauben	Woningvereniging Geleen	vernieuwing middelhoogbouw	Patiowoningen, geschakeld of gestapeld (1 en 4 bouwlagen); gebruikmaking van "SAR-ontwerpmethodiek"; verschillende indelings- en uitbreidingsmogelijkheden.
51	EX 76-270	Marken	Vijfhoek	Hoogkamplaan, Marken	1978 - 1981	28 woningwetwoningen		H.W.M. Hupkes ism. architectenbureau A.Alberts	stichting Voor Anker	bouwen voor specifieke behoeften	Geschakelde seniorenwoningen in 2 woonlagen; zeshoekige plattegrondvorm; uitbreiding van bestaand wooncomplex.
52	EX 77-282	Assen	Molenstraat	Oude Molenstraat, Korenmolen, Zaagmolen, Eekmolen, De Stelling, Omloop, Assen	1978 - 1980	182 woningwetwoningen		architecten en ingenieursbureau Sterenberg	Stichting Woningbeheer Assen	stadsvernieuwing	Centrumbebouwing; woningen gedeeltelijk op "woondekken", waaronder parkeren; relatief hoge woningdichtheid.
53	EX 77-288	Amsterdam	Palmdwarstraat	Palmdwarsstraat, Palmstraat, Palmgracht, Goudsbloemstraat, Amsterdam	1972 - 1980	50 woningwetwoningen en 13 bedrijfsruimten		A. van Eyck en Th. Bosch	gemeentelijke woningdienst van de dienst volkshuisvesting amsterdam	stadsvernieuwing	Inpassing Nieuwbouw tussen bestaande bebouwing; woningen boven verhuurbare ruimte
54	EX 77-292	Rijswijk	Onder één dak	Doelenstraat, Blekerslaan, Schoolstraat, Rijswijk	1973 - 1984	84 woningwetwoningen		Architectenbureau Treffers en Polgar	woningbouwvereniging St. Bonifacius	stadsvernieuwing	verweving eengezinshuizen en etagewoningen binnen één bindende structuur ("doorlopend" dak); samenspel pleintjes en straatjes; relatief hoge dichtheid.
55	EX 77-293	Dordrecht	De Sterrenburg III	Assumburg, Hellenburg, Heimerstein, Goudstein, Wittenstein, Remmerstein, Nijenstein, Beekenstein, Dordrecht	1977 - 1979	279 woningwetwoningen, 120 middelhoogbouw-woningen (niet experimenteel)		F.M. de Jong en H. van Olphen	maatschappij tot verbetering van volkshuisvesting 'Dordrecht-Zwijndrecht'	bouwen met bewonersinvloed	Eengezinsrijenhuisen, op aantal wijzen in te delen en uit te breiden met behulp van een inbouwpakket; ontwerp op basis van SAR-methodiek.

	Projectnr	Plaats	Naam	Adres	Jaar	Programma		Architecten	Opdrachtgevers	Thema	Omschrijving
56	EX 77-297	Nunspeet	Aanpasbaar wonen	Mauvekant 13 - 21, Nunspeet	1975 - 1976	5 proefwoningen in de premiekoopsector		H. Schotman, Amsterdam	NV Bouwfonds Nederlandse Gemeenten	bouwen met bewonersinvloed	L-vormige patiowoningen, op velerlei wijzen uit te breiden en aan te passen
57	EX 77-299	Utrecht	Lunetten	Ardennen, Oeral, Oldambt, Hondsrug, Fivelingo, Furkabaan, Sint Gotthard, Opsterland, Zevenwouden, Utrecht	1974 - 1978, 1981 - 1983	260 woningen en 30 wooneenheden		ir. F.J. van der Werf (werkgroep Kokon)	B.V. Lunetten	bouwen met bewonersinvloed	Eengezinshuizen, etagewoningen en wooneenheden voor alleenstaanden; integratie met omringende bebouwing; ontwerp op basis van SAR-methodiek.
58	EX 77-303	Woerden	Wandelstraat	De Zaan, De Eem, Het spaarne, Woerden	1978 - 1979, 1983 - 1984	115 Premiekoopwoningen, 15 huurwoningen (cluster)		Es van Ginkel, Vleuten	gemeente Woerden, woningbouwvereniging Patrimonium	vernieuwende woonomgeving	Lintvormige schakeling van eengezinshuizen en – in elkaar hakende – bovenen benedenwoningen; verscheidenheid woningtypen; gevarieerde stedenbouwkundige vormgeving; karakteristieke architectuur.
59	EX 78-305	Rotterdam	De Banier	Banierstraat, Rotterdam	1978 - 1981	52 woningwetwoningen plus gemeenschapsruimten		Architectenbureau Eijkelenboom, Gerritse, Middelkoop, Dordrecht	patrimoniums woningstichting te Delfshaven	bouwen voor specifieke behoeften	wooncomplex in 3-4 bouwlagen (split-level); clusters van 10 woningen met gemeenschappelijke verblijfsruimten en wisselkamers; veranderbaarheid van ruimten.
60	EX 78-311	Nieuwegein	De Gaarde	Walnootgaarde, Moerbeigaarde, Nieuwegein	1977 - 1979	38 woningwetwoningen (4 typen) met winkels, kantoren en sociaal-culturele ruimtes.		Architectenbureau Broekema-Lochtenberg, Den Haag	woningbouwvereniging 'Jutphaas'	vernieuwing middelhoogbouw	Bouwcomplex met diverse bestemmingen: wonen, werken en winkelen; centrumfunctie in de woon-wijk; verhoogde binnenstraat met aangrenzend patio-woningen;
61	EX 78-315	Maastricht	Boschstraatkwartier	Veerlinxstraat, Hoog Veerlinxstraat, Antonietenstraat, Coxstraat, Maastrichter Pastoorstraat, Maastricht	1978 - 1980	65 woningwetwoningen en 266 premiekoopwoningen		samenwerkende bureaus Boosten en Sigmond	woningbouwvereniging St. Mathias	stadsvernieuwing	Karakteristieke nieuwbouw in binnenstad 3-5 bouwlagen + kap; parkeergarage onder bouwblok; binnenstraatje op 4 ^e verdieping; verscheidenheid van woningtypen en -grootten; mogelijkheid van wonen alternerend aan voor- of achterzijde.
62	EX 78-317	Alkmaar	Vier Vierkanten	Galjoenstraat, Kotterstraat, Kofschipstraat, Alkmaar	1978 - 1980	53 premiekoopwoningen en 19 vrije sectorwoningen (niet experimenteel)		Abe Bonnema	Westland/ Utrecht projectontwikkelings-maatschappij-	vernieuwende woontypologie	Eengezinshuizen in karakteristieke houtskeletbouw, 2 - 3 bouwlagen + kap; kruisvormige opbouw van woning-plattegronden en gevarieerd ruimtegebruik; beweeglijke schakeling woningen en variatie in woonsituaties.
63	EX 79-338	Utrecht	Inbreiwoningen	Guyanadreef, Sabadreef, Cheopsdreef, Papyrusdreef, Faraodreef, Vreuchdenberchdreef, Ikarosdreef, Anna van Burendreef, Heradreef, Utrecht-Overvecht	1977 - 1979	op 8 locaties een wisselende mix van in totaal: 42 eengezinshuizen (woningwet/premiekoop) (type A) 17+16 patiowoningen (premie-koop/ vrije sector) (type C) 21 wooneenheden voor 1- & 2-persoonshuishoudens (type D)		Architectenbureau Bokelman en De Lange	Stichting Sociale Woningbouw Utrecht	stadsvernieuwing	Woningverdichting in woongebied uit zestiger jaren; eengezinshuizen, patiowoningen en clusters kleine wooneenheden in houtskeletbouw; stedenbouwkundige inpassing en verlevendiging.
64	EX 79-344	Amsterdam	1e Jan Steenstraat	1e Jan Steenstraat, Amsterdam	1979 - 1981	53 woningwetwoningen		Ir. R.J. Ouëndag	Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting	stadsvernieuwing	Inpassing van wooncomplex in 19e eeuwse woonwijk, 2 - 5 bouwlagen; handhaving van kelder van oorspronkelijke melkfabriek t.b.v. parkeren en berging; verscheidenheid van woninggrootten binnen één bouwblok.

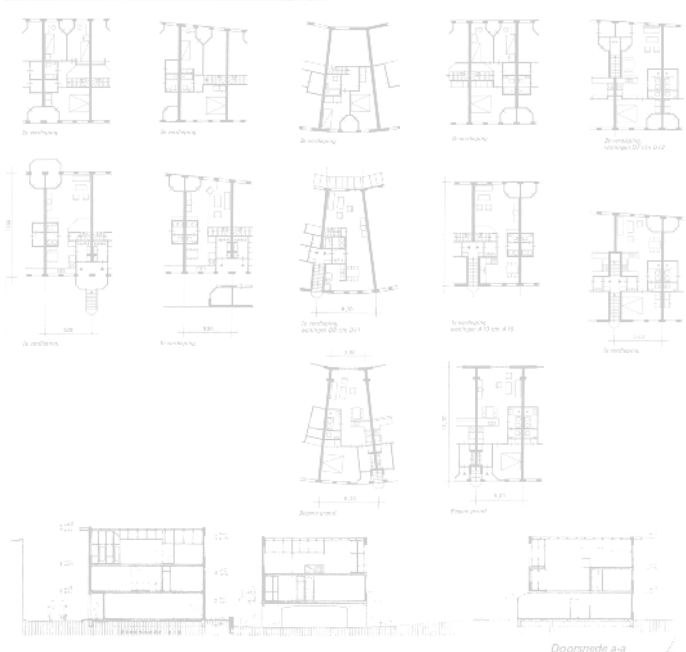
1	EX 68-001	Arnhem	Keizershof
2	EX 68-018	Utrecht	Experimentele Flats
3	EX 68-022	Zoetermeer	het Pleintjesplan
4	EX 68-023	Middelburg	De Meander
5	EX 68-025	Hoorn	De Grote Waal
6	EX 69-028	Eibergen	Patiowoningen
7	EX 69-039	Westerbork	Borkeres
8	EX 69-042	Winschoten	Vossenkamp
9	EX 69-044	Delft	Huigh de Groothof
10	EX 69-052	Zwijndrecht	Walburg II
11	EX 69-053	Rozenburg	Diagonaalplan
12	EX 69-054	Assen	De Wouden
13	EX 69-056	Hengelo	Kasbah
14	EX 69-059	Emmen	Emmerhout
15	EX 70-066	Eindhoven	Geestenberg
16	EX 70-075	Nijmegen	Hippe Hoogbouw
17	EX 70-076	Renkum	Dillenburg
18	EX 70-080	IJlst	Nij Ylostins
19	EX 70-092	Westervoort	Mosterdhof
20	EX 70-096	Berkel en Rodenrijs	Sterrenbuurt
21	EX 70-103	Katwijk aan Zee	De Driehoek
22	EX 71-106	Apeldoorn	Matendreef
23	EX 71-110	Amsterdam	Nieuwe Herengracht
24	EX 71-112	Zwolle	Onder de Bogen
25	EX 72-132	Den Helder	Het Koggeschip
26	EX 72-134	Geldrop	De Coevering
27	EX 72-137	s-Gravenhage	Couperusduin
28	EX 72-140	Zoetermeer	Woondakken
29	EX 72-144	Nuenen	Tweevoren
30	EX 72-146	Amsterdam	Bickerseiland
31	EX 72-148	Zoetermeer	Terrasflat
32	EX 73-152	Dordrecht	Legowoningen
33	EX 73-156	Capelle ad IJssel	De Bergen
34	EX 73-162	Gouda	Bloemendaal Oost
35	EX 73-163	Delfzijl	Tuikwerd I
36	EX 73-168	Uithoorn	Loge-woningen
37	EX 73-177	Helmond	Woningenwoud
38	EX 73-180	Eibergen	't Simmelink
39	EX 73-183	Hilversumse Meent	Wandelmeent
40	EX 74-208	Papendrecht	Molenvliet
41	EX 75-227	Amsterdam	Louweshoek
42	EX 75-228	Pijnacker	Kernpluwoningen
43	EX 75-241	Rozenburg	Rozenburg-West
44	EX 76-258	Arnhem	De Nieuwe Weerdjes
45	EX 76-259	Rotterdam	Heinekenterrein
46	EX 76-262	Apeldoorn	Kuipershof
47	EX 76-263	Rotterdam	Zonnetrap
48	EX 76-265	Hellevoetsluis	De Struyten
49	EX 76-266	Almere-Haven	Centrum
50	EX 76-269	Geleen	Haesselderveld
51	EX 76-270	Marken	Vijfhoek
52	EX 77-282	Assen	Molenstraat
53	EX 77-288	Amsterdam	Palmdwarstraat
54	EX 77-292	Rijswijk	Onder één dak
55	EX 77-293	Dordrecht	De Sterrenburg III
56	EX 77-297	Nunspeet	Aanpasbaar wonen
57	EX 77-299	Utrecht	Lunetten
58	EX 77-303	Woerden	Wandelstraat
59	EX 78-305	Rotterdam	De Banier
60	EX 78-311	Nieuwegein	De Gaarde
61	EX 78-315	Maastricht	Boschstraatkwartier
62	EX 78-317	Alkmaar	Vier Vierkanten
63	EX 79-338	Utrecht	Inbreiwoningen
64	EX 79-344	Amsterdam	1e Jan Steenstraat

Projectenoverzicht

Situatie, plattegronden, doorsneden en impressies van het plan zoals de ontwerpers deze destijds hebben ingediend.

LEESWIJZER FACTSHEETS

Projecttitel

er de Bogen

Plaats

le

EX 7

Projectnummer

architect

A. van Eyck, Th. Bosch

Algemene informatie en kengetallen.

woolle

straat, Waterstraat, Zwolle

programma

75 premiekoopwoningen en 21 bedrijfsruimten

Beschrijving van het plan

Het project bevindt zich in een gedeelte van de binnenstad dat na de oorlog sterk aan het verkrotten was. Door sloop waren er op vele plaatsen open gaten gevallen. Op deze plek was in het city-plan van Van Embden een verkeersweg geprojecteerd. N.a.v. de plannen voor de Nieuwmarktbuurt nodigde de gemeente Van Eyck en Bosch uit een alternatief te ontwerpen. Hiermee kregen ze eerder dan in Amsterdam de kans te tonen hoe een oude binnenstad wordt vernieuwd, op basis van een visie die respect betuigt aan de sociale, historische en stedenbouwkundige structuur. ‘De stadskern als donor’, aldus Van Eyck. Het resulteerde in het eerste stadsvernieuwingsproject waarin de aangetaste fijnmazige stedenbouwkundige structuur werd hersteld en kleinschalige functiemenging werd toegepast. Hun uitgangspunt was dezelfde bewoners te laten terugkeren. Dit werd gestimuleerd door een zo groot mogelijke diversiteit in woningtypen.

De nieuwbouw concentreerde zich rond een groene hof, waarmee de contouren van een ooit gesloten bouwblok werden hersteld. Op eigen initiatief tekenden Van Eyck en Bosch een half rond blok op het

Hier wordt de context beschreven waarbinnen het plan tot ontwikkeling kwam. Daarnaast wordt het plan omschreven zoals het destijds is ingediend bij de adviescommissie.

van Eyck en Bosch tekenden de plannen voor de oude binnenstad. Een Berlagiaans robuuste baksteenbouw in een geabstraheerd historiserend gevelbeeld met halfronde bogen in de gevels. Met de mansardedaken wordt de parcellering uitgedrukt. De wisselende nokhoogtes en raampartijen dragen bij aan een gevarieerd straatbeeld.

In het plan met 75 woningen zijn 17 verschillende woningtypen toegepast, met 2, 3 en 4-kamers en 21 bedrijfsruimten. De plattegronden gingen uit van een basis met een open trap die haaks in de kamer stond en een toilet gekoppeld aan een bergruimte. Er waren woningen voor alleenstaanden, senioren en gezinnen. Karakteristiek voor de maisonnettes, parterrewoningen en portieketagewoningen is hoe met een relatief klein vloeroppervlak ruime en lichte woningen zijn gecreëerd. In verschillende woningen zijn vides toegepast. Om het daglicht zo ver mogelijk te laten binnendringen zijn waar mogelijk glazen binnenpuien toegepast. De parterrewoningen voor senioren worden voorzien van extra licht door een uitbouw met een glaskap.

Reden van predikering

De adviescommissie vond het plan een voorbeeld van een goed stadsvernieuwingsproject: het streven om bij de herbouw van een gesaneerd gebied met eigentijdse bebouwing toch de oorspronkelijke sfeer van kleinschaligheid, intimiteit en ‘verwevenheid’ van functies te handhaven. Hoe experimenteel dat in 1971 was blijkt bij de twijfel

Hier worden de redenen gegeven voor het verlenen van het predicaat door de adviescommissie.

Specifiek experimenteel in het plan waren de plaatselijk zeer geconcentreerde bebouwing, de gemeenschappelijke binnenruimte, de architectonische vormgeving met de smalle verticale parcellering, maar ook de ruime lichttoetreding in de woning en de toepassing van één basisplattegrond van waaruit de verschillende woontypen zijn ontwikkeld.

Het hoofdthema waarmee werd geëxperimenteerd.

Staat in 2017

Actuele informatie

particulier eigendom

De Zwolse woningbouwverenigingen vonden het gepredikeerde plan te ingewikkeld. Omdat de betrokken aannemer-ontwikkelaar Sanders Bouwbedrijven ervaring had opgedaan op Bickerseiland (zie EX 72-146) trok deze het initiatief zoveel mogelijk naar zich toe. De huurwoningen werden vrije sector- en premiekoopwoningen en ook de bedrijfsruimten werden te koop aangeboden. Het ontwerp werd slechts gedeeltelijk uitgevoerd. De crescent aan het Rode Torenplein werd niet uitgevoerd. Aangezien het project uiteindelijk in de koopsector is gerealiseerd heeft dit predicaat niet geleid tot extra subsidies. Wel hebben de ontwerpers kunnen afwijken van de Voorschriften en Wenken; Daarnaast mocht in verband met de subsidieverlening van ministeriewege ongeveer 10% van de stichtingskosten in mindering worden gebracht; een rechtstreeks voordeel voor de kopers, omdat hierdoor meer woningen in de premie-sector terecht kwamen en de bijdrage hoger werd.

Hier wordt nagegaan of het plan is gerealiseerd zoals ingediend en hoe het sindsdien is getransformeerd. Ook wordt de staat van de projecten beschreven zoals wij deze hebben aangetroffen in 2017.

op gang; de bedrijfsruimten bleven de eerste jaren leegstaan. Dit lag aan het gegeven dat cityvorming doorgang had gekregen rond het Broerenkerkplein, waar een modern winkelcentrum was gebouwd.

Inmiddels zijn de bomen in de semi-openbare binnentuin volwassen. Een niet-bewoner kan zich tussen het groen voortbewegend het gevoel bekripen een indringer te zijn, maar niet onbespied, want de betrokkenheid op dit gemeenschappelijk binnengebied is verzekerd door privé-tuinen, balkons, loggia's en woningtoegangen. Het is met een voor die tijd baanbrekende zorgvuldige detaillering uitgevoerd, bijvoorbeeld met een grote halfronde betonnen tree op straatniveau. De hoge woningdichtheid komt de beslotenheid van de openbare ruimte ten goede. De krappe maatvoering verschaft intimiteit die nergens naar benauwdheid neigt, ook vanwege de beperkte omvang van het project. Zo varieert de breedte van de arcade bij de winkels en werkplaatsen tussen de 1.20 tot 1.50 m en hebben de doorgangen naar de gemeenschappelijke erf het profiel van steegjes. Wel zijn begin 2000 de toegangen tot de hof met hekken afgesloten, hoewel deze overdag vaak opengelaten worden. Op initiatief van de bewoners is in 2007 de binnentuin opnieuw ingericht.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

Woningbouw

Sociaal

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkeering

+ Architectuur

algemeen ontwerp

+ Woonkwaliteiten

+ Bewonersparticipatie

bij onderhoud/renovatie

N Collectiviteit

Weergave van kernkwaliteiten die in het project aanwezig zijn.

beheer en onderhoud

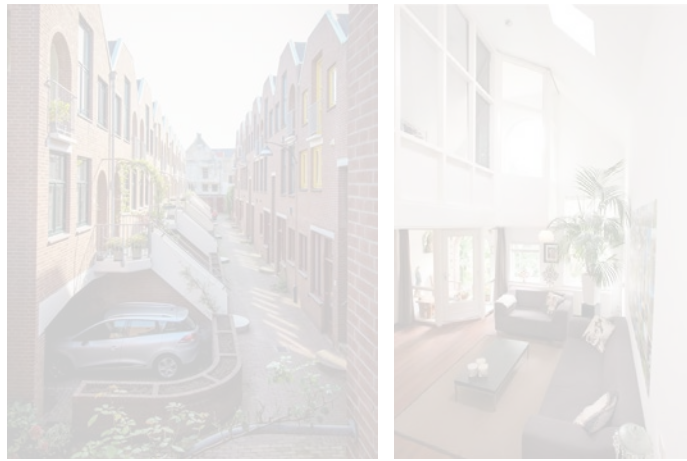
+ Verkeer

toegankelijkheid

parkeren

Actualiteitswaarde

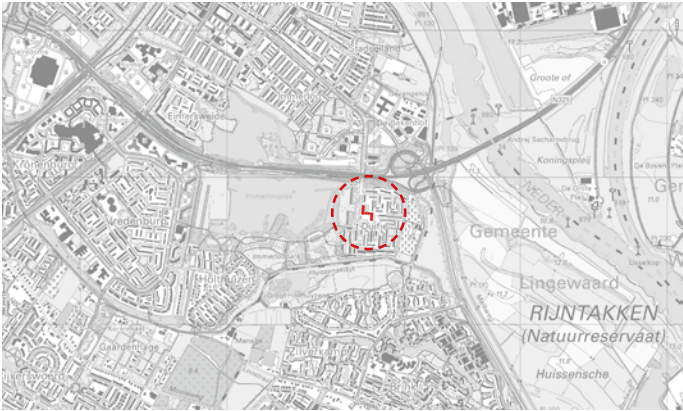
De zorgvuldigheid waarmee dit plan in de bestaande structuur is ingepast, is een voorbeeld van een goed stadsvernieuwingsproject. De waarde van het project ten opzichte van de actualiteit.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hoogstraten, D. van, Architectuurgids van Zwolle in de 20e eeuw, Uitgeverij Waanders, 1999
- Hovens Greve, H.J.A., Ontwerpen met predicaat 1971-1972, serie A1, min v VRO, 1976
- Pouwels, J.P.A., Neeskens, J.A.J., Kropman, J.A., Bewonersonderzoek Binnenstad
- Het Parool, 14-10-1975, Zwolle bewijst: goed bouwen in oud stadsdeel is mogelijk
- NRC Handelsblad, 3-3-1976, Nieuw gezicht voor stadshart van Zwolle
- NRC Handelsblad, 5-3-1976, Voorbeeldig Zwols stadsherstel
- NRC Handelsblad, 10-10-1980, Bewoners experimenteel project geheel tevreden
- http://www.bonas.nl/archiwijzer/bo_Winfo.php?Inr=0121.00029

Verwijzingen naar beschikbare bronnen waarin het project wordt beschreven of behandeld in de volgorde: boeken, tijdschriften (naam blad, jaar, jaargang, nr., pagina), krantenartikelen, websites.

Keizershof

Arnhem EX 68 - 001

architect **L. Hartsuyker-Curjel en E. Hartsuyker**
opdrachtgever **N.V. Vastgoed Ontwikkelingsmaatschappij Nederland V.O.M te Arnhem**
realisatie **1968 - 1969, 1972 - 1974**
adres **Loplein, Arnhem**
programma **50 appartementen, bedrijfsruimten en winkels**

Beschrijving van het plan

Tijdens de uitbreiding van Arnhem naar het zuiden werd de wijk Het Duifje in 1968 - samen met de wijk Immerloo - gebouwd. Waar eerst weilanden aan het "Baggergat" lagen, kwamen nu grote galerijflats te staan. Van de vier verschillende woningtypen uit het stedenbouwkundig plan werden alleen aan de galerijflat met winkelcentrum en de eengezinswoningen met de woonverdiepingen op de eerste laag het predicaat verleend. Alleen de flat is gebouwd.

Om het centrale plein liggen de drie delen van het complex - twee haaks op elkaar staande woonblokken van vier lagen (één blok met kleine 2-beukige appartementen, één met kleine en grote woningen in 3 beuken) op een onderbouw met bergingen en verhuurbare (praktijk)ruimten. Aan het gebouw zit een laag lichaam met garage, supermarkt en winkels. Het scharnierpunt wordt gevormd door het gemeenschappelijke trappen- en lifthuis, met enkele kantoor/ praktijkruimten op de woonverdiepingen. Bij de woonblokken is gezocht naar een vermindering van de monotonie en de steriliteit. De galerijen zijn bijzonder breed, de borstweringen hebben variabele hoogten op gevarieerde plaatsen. voor de borstweringsschermen zijn verschillende kleuren toegepast. Elk galerijplafond heeft een verschillende nuance geel en vooral: elke woning heeft een eigen, enigszins besloten ingangsnis.

De plattegronden zijn opgezet volgens het principe van de 'rondloop'-woning, door het bureau in 1967 ontwikkeld. De architecten wilden de omvang van een flatwoning van binnenuit voelbaar maken én een continue wandeling door de woning bevorderen, zonder opoffering van de privacy. Andere kenmerken zijn: De ruimte voor de zithoek ligt niet tegen de buitenglasgevel aan, maar is in het hart van de woning gelegd. Naast de keukenruimte ligt een extra- ruimte, te gebruiken als eethoek, als hobby-ruimte, als wasruimte, als logeerkamer of als uitbreiding van de (ouders)slaapkamer. De afmetingen van de overige kamers staan verschillend gebruik toe, waardoor er veel keuzemogelijkheden zijn voor de bewoners. Ook de twee wasruimten (één in elke beuk) dragen hieraan bij. Naast de grote woningen waren kleinere woningen gevraagd. Deze woningen zijn afgeleid van de 'rondloop'-woningen maar missen één travée met twee kamers en douche.

Reden van predicering

De experimentele elementen van de galerij - flats schuilen deels in de woningindeling, waarbij veel aandacht is besteed aan de ruimtebeleving, de differentiatie in woninggroottes en het combineren van deze woningen met een verbindingsselement waarin afzonderlijk te huren kantoor-, atelier- of praktijkruimten beschikbaar komen.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en huur**
aanpassingen **verbouwing 2005, architect onbekend**

Van het oorspronkelijke stedenbouwkundige plan met 4 woningtypen, waarvan twee experimenteel, is uiteindelijk alleen de flat in zijn oorspronkelijke vorm gerealiseerd. De realisatie van eengezinswoningen ging niet door omdat de bouwonderneming bedenkingen kreeg over de indeling van de woningen en het aansluiten daarvan bij de wensen van eventuele kopers. Deze bewuste woningen zijn begin jaren '70 nog hét voorbeeld geweest in de kritiek die de socioloog De Jong op het experimentele woningbouwprogramma ventileerde in een serie artikelen in De Architect. Hij bekritiseerde dit ontwerp (met een keuken op de begane grond en woonkamer op de 1e verdieping) als exemplarisch voor een niet-wetenschappelijk onderbouwd experiment.

Toen in 1987 de provinciale weg Pleyroute werd aangelegd raakte Het Duifje van de wijk Immerloo afgescheiden en werd het een op zichzelf staande wijk, begrensd door de Immerlooplas, de Rijn en Huissen. De wijk kreeg sindsdien een slechte naam. In 1995 verkocht de woningcorporatie het complex aan een belegger. Die begon met de verkoop van appartementen. Op dit moment zijn er nog 5 a 6 appartementen in de verhuur, allen van oudere bewoners die er al lang wonen.

Sinds de komst van het winkelcentrum Kronenburg vertrokken er steeds meer winkels. In de laagbouw heeft op de plaats van de supermarkt lang een tweedehands meubelzaak gezeten. Als laatste verdween in 2002 ook de drukbezochte snackbar. In 2002 werd begonnen met de sloop van de laagbouw en is er nieuwbouw voor terug gekomen, die de contour van de verdwenen gebouwenvelop volgt. Het betreft een losstaand blok met appartementen voor begeleid wonen van Stichting Siza, een drietal drive-in huurwoningen met een half-verdiepte parkeergarage, en een viertal woningen die in het bouwlichaam van de flat zijn ingepast: 2 maisonnettes op de begane grond en 2 boven elkaar gelegen appartementen op de hoek, met een eigen opgang voor het appartement op de 1e verdieping. Er is een doorgang gekomen tussen de drive-in woningen en de flat. Dit geheel is in 2005 opgeleverd.

De VVE verzorgd actief onderhoud aan de flat. De galerijhekken zijn in 2013 (achterzijde) en 2017 (voorzijde) vervangen voor glazen balustrades. Op verschillende plaatsen op de galerij zijn hellingbaantjes aangelegd om de hoge opstap te overbruggen, die door de gemeente worden aangelegd en gefinancierd worden in het kader van de WMO.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving	Woningbouw	Sociaal
(N) Stedenbouw	(N) Architectuur	(N) Bewonersparticipatie
(N) Openbare ruimte	galerijflat	(N) Collectiviteit
(N) Verkeer	(+) Woonkwaliteiten	
	woningdifferentiatie	
	Differentiatie in plattegrond en functie	
	flexibiliteit	
	woontechnische kwaliteiten	
	Ruimtelijkheid van de 'rondloop-indeling'	

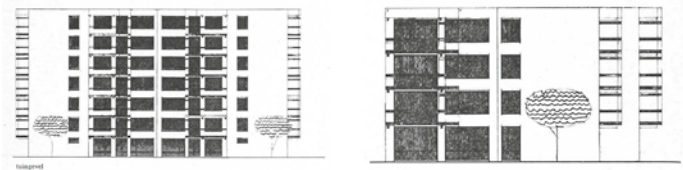
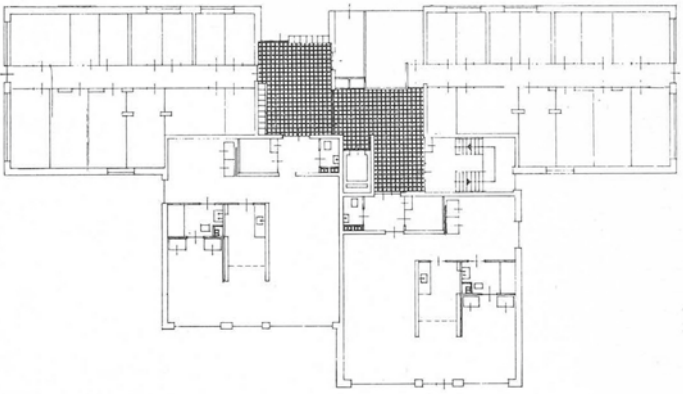
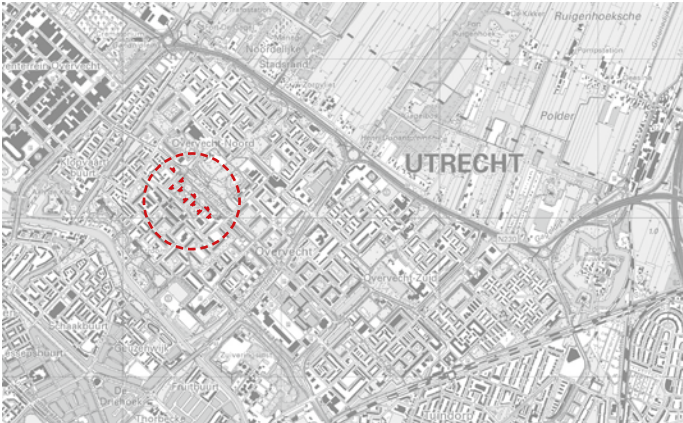
Actualiteitswaarde

Geen. Zowel de mix van functies, combinatie van verschillende typen appartementen als type galerijflat is in de hedendaagse praktijk niet bijzonder of vernieuwend te noemen.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- Moorsel, W. van, Segaar-Höweler, D.; Enrico Hartsuyker en Luzia Hartsuyker-Curjel, Modellen voor nieuwe woonvormen, Bonas, 2008
- BOUW, 1969, 24, 52, 2110-2114
- BOUW, 1975, 30, 44, 766-768
- Bouwwereld 1969, 65, 19, 1823
- De Architect, 1970, 1, 3, 160-168
- De Architect, 1981, 12, 5, 94-107

Experimentele Flats

Utrecht - Overvecht **EX 68 - 018**

architect **Gemeentelijke Bouw- en woningdienst; W.A.H.W.M. Janssen, J.J.A. Smets**
opdrachtgever **gemeente Utrecht**
realisatie **1968 - 1970**
adres **Pernambucodreef, Cayennedreef, Marowijnedreef, Carnegiedreef, Sao Paolodreef, Trinidaddreef, Utrecht**
programma **183 woningwetappartementen**

Beschrijving van het plan

Utrecht-Overvecht is een wederopbouwwijk uit de jaren '60 met veel hoogbouw in de vorm van een stempelstructuur, gekenmerkt door veel herhalingen in de stedenbouwkundige verkaveling. Vanuit de gemeentelijk bouw dienst zelf kwam het initiatief om vernieuwingen te realiseren in het aanbod van woningen in de wijk.

Het plan betreft in eerste opzet vooral een experiment binnen de typologie van het flatgebouw, met een sociaal experiment als bijverschijnsel. De flats reageren op drie punten van kritiek op de standaard flats: de eenvormigheid van het type appartement dat vooral geschikt was voor de standaarddoelgroep van het doorsnee gezin, het gebrek aan privacy bij de galerijontsluiting met tegelijkertijd het gebrek aan contact met burens in een flatwijk.

De flats staan in groepen van drie in het groen: 1 groep met 3 blokjes van 8 lagen en 3 groepen met blokjes van 4 lagen. In samenspraak met de eerste bewoners heeft het park rondom de woningen haar invulling gekregen: een speelweide, zandbak, pierenbadje, etc.

4 woningen werden gegroepeerd rond één trappenhuis in tegenstelling tot een galerijontsluiting. Per etage zijn er twee vierkamer- (86 m²) en twee driekamerwoningen (76 m²). Door de gelede opbouw die daarbij werd gerealiseerd wordt inkijk verhinderd. Ook vanaf de balkons kan niet bij de burens naar binnen worden gekeken. Om meer flexibiliteit in de bewoning van een appartement mogelijk te maken, wat het 'creatief bewonen' werd genoemd, zijn grote schuifwanden tussen de woonkamer en de slaapkamers toegepast i.p.v. standaard deuren.

De eerste ontwerpvariant van de flat bleek een overdaad aan geveloppervlakte te hebben, waardoor deze te duur zou worden. De gevel werd rechtgetrokken waardoor in het ontwerp vervolgens een verwarmde gemeenschappelijke hal met een oppervlakte van 60 m² voor de bewoners ontstond. Deze hallen werden vervolgens bewust ingezet als speelruimte voor kinderen, ruimte om te tafeltennissen, spelletjes te spelen en voor gebruik van een gezamenlijke maaltijd of feest.

Reden van predicering

Het plan werd experimenteel bevonden om drie redenen:
- De flexibele indeling met schuifwanden tussen de woon- en slaapvertrekken.
- De ongebruikelijke rangschikking van 4 woningen per etage rond één trappenhuis of lift. De rangschikking komt de uiterlijke vorm ten goede; er is minder inkijk en het bevordert de privacy.
- De mogelijkheid om de eenheden van 4 appartementen stedenbouwkundig te schakelen tot 'guirlande-achtige bouwstroken van wisselende hoogte'.

Opmerkelijk is het feit dat de commissie niet geloofde in het experiment met de gemeenschappelijke hal in iedere flat, dat tijdens het ontwerpproces ontstond. De commissie zag weinig gebruikswaarde en was van oordeel dat na een dergelijke 'grootse' entree op elke verdieping de eigenlijke toegang tot de woningen een wat bekrompen indruk zou maken. Bovendien vreesde de commissie geluidsoverlast vanuit de hal, waarvoor akoestische voorzieningen getroffen zouden moeten worden.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **Deels Bo-Ex en Portaal, deels VVE**
aanpassingen **geen**
status **gemeentelijk monument 2017**

De flats hebben een roemruchte geschiedenis achter de rug. Daarover is in veel publicaties geschreven. De flats trekken door hun opzet vanaf het begin enorme belangstelling bij bewoners en (buitenlandse) volkshuisvesters. Uit onderzoek bleek wel, dat het vooral hoogopgeleide mensen waren die er willen wonen.

Een publicatie van Libelle uit 1971 besteedt aandacht aan het project: "Wonen met open deuren; Het is een experiment dat in deze tijd van flatneuroses en slaapstedeneenzaamheid vele, vooral jongere mensen, zeer aanspreekt."

Tot op vandaag functioneren de woningen en de centrale hallen tot grote tevredenheid van de meeste bewoners. Zo zijn er hallen die gebruikt worden als speelruimte voor kinderen, schilderatelier of worden ze incidenteel ingezet bij een verjaardag, maar er zijn ook hallen die vooral fungeren als opberg- en opslagruimte voor de bewoners. De collectieve functie van de hal als ontmoetingsruimte is dus niet op elke verdieping van de flats gehandhaafd. De schuifwanden binnen de woningen bleken wel gehorig te zijn. Eind jaren '90 zijn de corporaties begonnen aan de verkoop van de appartementen. In sommige appartementen zijn behoorlijke aanpassingen gedaan waaronder het verwijderen van de schuifwanden, omdat extra vertrekken niet nodig bleken. De staat van onderhoud van de flats is goed. De omringende openbare ruimte fungeert goed, met name als speelruimte voor kinderen (zo is er in de zomermaanden een openbaar pierenbad) maar ook als aantrekkelijk "kijkgroen" vanaf de balkons.

Deze experimentele flats zijn te zien als voorloper van verdere experimenten met groepswonen als het Centraal Wonen-concept. Ook is dit een eerste realisatie van een type middelhoogbouw, dat later in de jaren tachtig een grote vlucht zou nemen onder de naam 'Urban Villa', woonblokjes van 4 lagen hoog met 4 appartementen per laag.

In het kader van het beschermen van het Wederopbouw erfgoed (1945-1970) zijn de Experimentele flats in 2017 aangewezen als gemeentelijk monument. De bescherming betreft met name de plattegronden en de gemeenschappelijke hal. Het exterieur van de flats is van minder belang.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ **Stedenbouw**
verkaveling

+ **Openbare ruimte**
algemeen ontwerp

N **Verkeer**

Woningbouw

N **Architectuur**
algemeen ontwerp
betonsteen gevel

+ **Woonkwaliteiten**
vernieuwende typologie
flexibiliteit
woontechnische kwaliteiten
gemeenschappelijke ruimte

Sociaal

+ **Bewonersparticipatie**
bij totstandkoming

+ **Collectiviteit**
Toen
Nu

Ook nu nog sprake van gemeenschapsvorming door de gedeelde hal, alhoewel wisselend per verdieping.

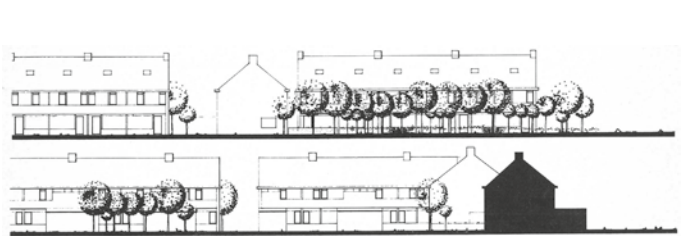
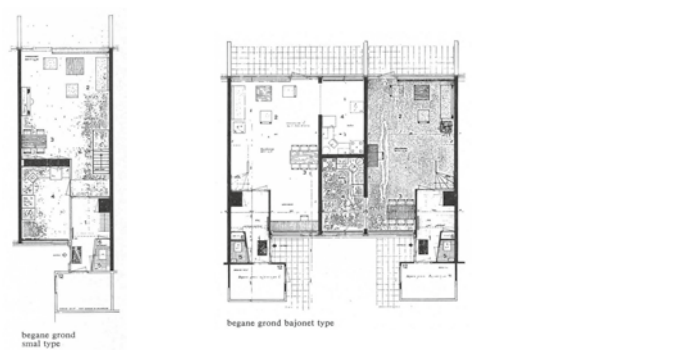
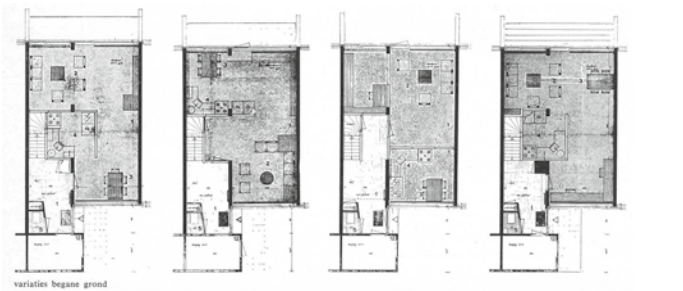
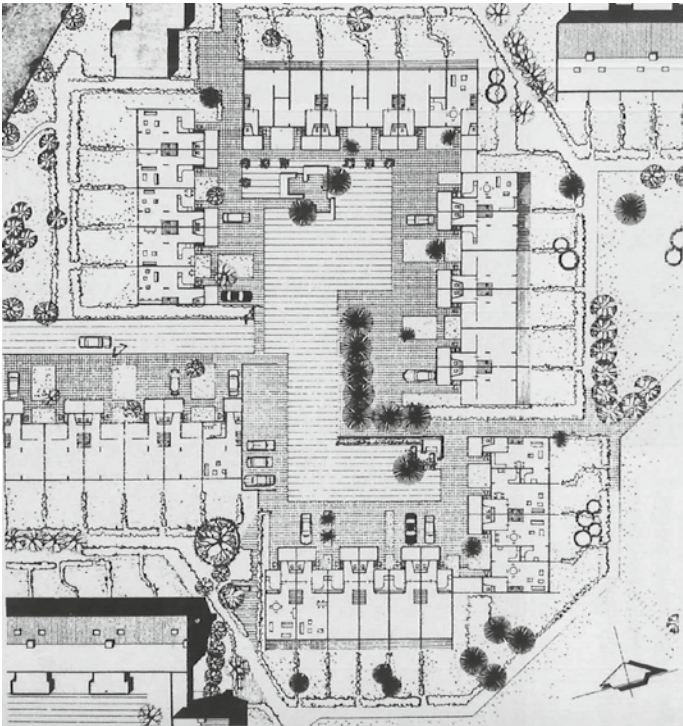
Actualiteitswaarde

De ruime gemeenschappelijke hal die op elke verdieping van de flat te vinden is, is van een bijzondere collectieve waarde. Dit zou ook in hedendaagse appartementencomplexen toegepast kunnen worden om contact te bevorderen en binnen appartementengebouwen in overloop- of speelruimte te voorzien.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Bo-ex, 1996, de experimentele flats
- Gemeente Utrecht, erfgoed van de wederopbouw, maart 2016
- Pas, B., Kropman, J.A., bewonersonderzoek "Overvecht-Noord", Utrecht, Ex. 68-18, Serie D4, Ministerie van VRO, 1976
- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- Verbeek, E.; Het redelijk alternatief; Bergboek, Utrecht, 2002
- Gewoon Anders, 2014, 37, nr 119
- Libelle, 1971, Wonen met open deuren
- Wij, 16-05-1981, 10 jaar experimenteel wonen
- BOUW, 1973, 28, 29/30, 931-934
- De Oud Utrechter, 1-4-2011, het experimentele flatleven
- TA/ BK, 1969, 36, 18, 451-453
- Ons Utrecht, 13-11-2002, het redelijk alternatief
- <http://www.experimentele-flats.nl/>
- <http://www.pernambucodreef.nl>

Het Pleintjesplan

Zoetermeer

EX 68 - 022

architect **Architectenbureau Leo de Jonge, Rotterdam** ism. **Nationale Woningraad en ontwikkelingsgroep Zoetermeer**
opdrachtgever **Federatie van Woningbouwverenigingen Zoetermeer**

realisatie **1968 - 1972**

adres **Landenbuurt, Meerzicht, Zoetermeer**

programma **626 woningwetwoningen in 3 typen**

Beschrijving van het plan

Meerzicht is de tweede wijk van Zoetermeer die werd gebouwd nadat het dorp als groeikern voor regio Den Haag werd aangewezen. Eén van de hoofdstedenbouwkundigen van het plan voor Zoetermeer was ir. W. Schut, de minister die in 1968 het subsidieprogramma Experimentele Woningbouw initieerde. Architect Leo de Jonge was de architect van de vele grootschalige flats in het eerste plandeel van Meerzicht. Tevens was hij lid van de Adviescommissie Experimentele Woningbouw. Na de kritiek vanuit de bevolking op de eerste gerealiseerde wijk met grootschalige hoogbouw, Palenstein, werd het stedenbouwkundig plan voor Zoetermeer na veel inspraak in 1972 gewijzigd. Het Pleintjesplan als tweede bouwvlek in Meerzicht is het eerste experiment met het bouwen van wat later ‘woonerven’ of ‘bloemkoolwijken’ is gaan heten.

De woningen liggen rond zgn. woonpleinen. Deze pleinen kennen geen doorgaand verkeer, waardoor de invloed van de auto op de woonomgeving werd verminderd. De woningen zijn in korte rijtjes gegroepeerd rond de pleinen waarop zowel openbaar groen, speelplaatsen als overige parkeerplaatsen zijn gesitueerd. Alle woningtypen hebben een duidelijke ingangszijde en woonzijde. Bij de helft van de woningen liggen carports voor het overdekt stallen van auto's. De carports, soms gekoppeld aan de berging, vormen een overgang tussen het openbare plein en de particuliere woning. Dit noemde de ontwerpers het ‘margegebied tussen woning en plein’ en is een alternatief op de klassieke voortuin. De woonzijde —vrij van schuren — opende de mogelijkheid tot een duidelijke relatie van het eigen groen van de tuinen met het openbare groen. Door de buurt lopen groenaders vanaf het Westerpark. Hierin voeren wandelpaden naar een centraal punt in het woongebied met winkels en kleuterschool, geheel vrij van autowegen.

De nieuwbouw is gebaseerd op een modulemaat van 1.20 m. Hierop gebaseerd werden woningplattegronden in drie basistypen ontwikkeld met vijf varianten, totaal 8 keuzemogelijkheden:
— een ‘smal type’ met traveebreedte van 4,80 m
— een ‘steunpunt-type’ met traveebreedten van 2,40 m en 3,60 m, met twee kolommen op de begane grond, waarin door een eenvoudig inbouwpakket vijf varianten van woningplattegronden zijn te maken en eventueel later ook weer aan te passen. Ook in de pui-indeling hadden de bewoners keuzemogelijkheden.
— ‘bajonet-type’. Door het toepassen van een geknikte scheidsmuur tussen de woningen ontstaan twee woningtypen die om en om een smal front aan de straat hebben en een breed front aan de tuin of een smal tuinfront en een breed straatfront.

Reden van predicering

Het experimentele karakter van dit project schuilt in de verkavelingsvorm, waarbij de vier ontworpen woningtypen telkens verenigd zijn in ‘clusters’ rond ‘woonhoven’ en waarbij carports — als overgangselement tussen woning en woonhof — en de inrichting van de hof met speelplaatsen e.d. bijzondere aandacht vragen. Een voetpadensysteem verbindt de woningen tevens met de voornaamste voorzieningselementen (scholen, winkels).

Twee typen woningen acht de adviescommissie belangwekkend als experiment: het steunpunttype en het bajonettype. De woning met een breed straatfront is ruimtelijk het meest aantrekkelijk; van de andere woning zal wellicht het brede contact met de tuin positief gewaardeerd worden, aldus de commissie.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woningcorporaties Vestia Zoetermeer, De Goede Woning en Vidomes.**
aanpassingen **beperkt**

Volgens het bewonersevaluatie-rapport kan het experimentele woningbouwproject ‘Meerzicht’ in zijn hoofdopzet als geslaagd worden beschouwd. Keuzemogelijkheid van de type woning, de flexibele indeling en het wonen aan een plein - het liefst in een vervolgproject autovrij - werden positief gewaardeerd. Met name bewoners die uit een flatwoning kwamen waren erg tevreden. De mogelijkheid om later zelf de indeling van een woning te kunnen wijzigen werd niet als heel belangrijk gezien.

De wijk ziet er in het algemeen zeer verzorgd uit. Zoals in veel wijken uit dezelfde tijd zijn de woningcorporaties op een gegeven moment overgegaan tot het verkopen van woningen. Vanwege de grote, uitgewassen grindplaten van de gevelbekleding doen later aangebrachte kleurverschillen in houtwerk en aanpassingen aan raamkozijnen geen afbreuk aan het algemene beeld. Er is geen duidelijk verschil tussen de koop- en de huurwoningen te zien. Wel zijn de woningen intern gemoderniseerd. De grindplaten geven het geheel wel nog een typisch jaren zestig gevoel.

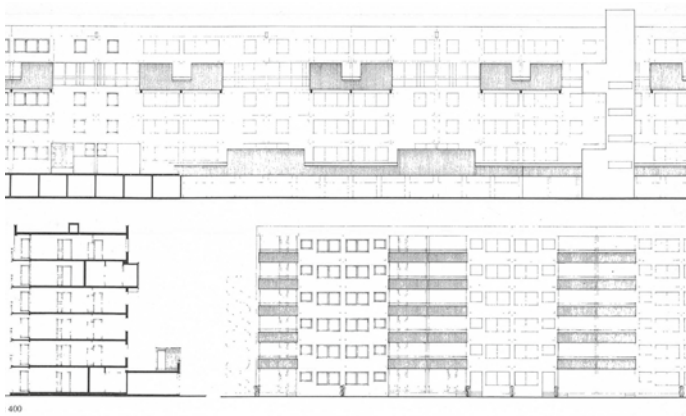
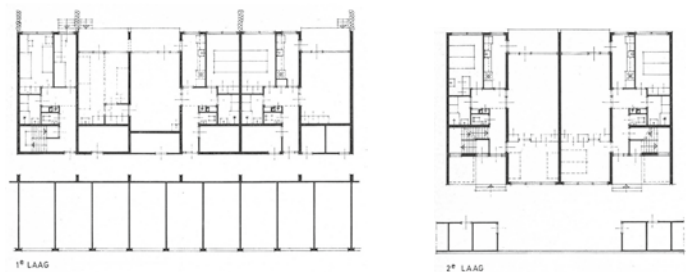
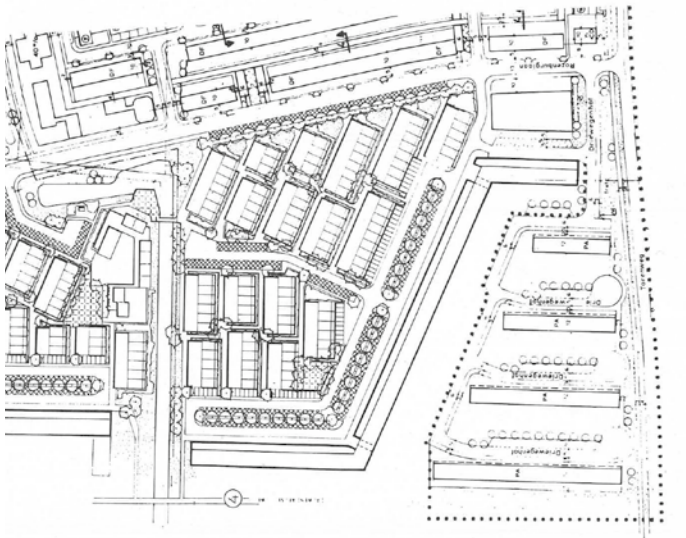
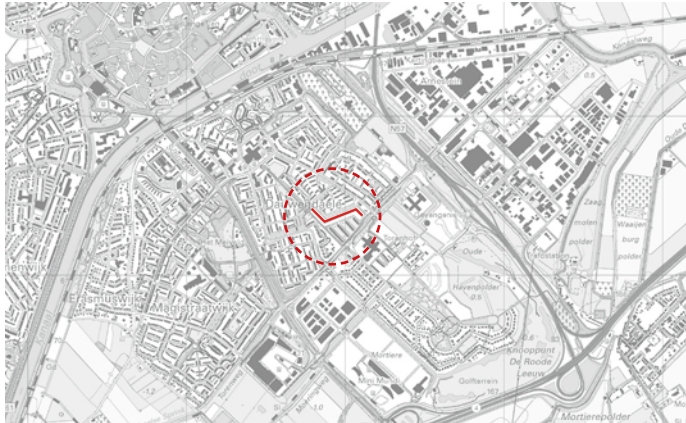
Verschillende pleintjes zijn heringericht door de gemeente. Sommige ogen nu wat kaal en versteend. Een reden daarvoor is onder andere dat er meer ruimte is gegeven aan parkeren. Andere pleintjes hebben meer kwaliteit door het volwassen groen en aandacht voor kleurgebruik en materialisering in de bestrating.

Er is op het moment geen actieve bewonersvereniging. Qua bewonerssamenstelling is de wijk wel weer wat aan het verjongen.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Bijlsma, L c.s., Transformatie van woonwijken, Nai uitgevers, 2008
- Geest, J. van; Architectuurgids Zoetermeer; Stokerkade cultuurhist. uitgeverij; 2016
- Koopmans, B. ,De Gave Stad, Meerzicht, Gemeente Zoetermeer, 2002
- Neeskens, J., Kropman, J.A., bewonersonderzoek Meerzicht, Zoetermeer 68-22, Serie D5, Ministerie van VRO, 1976
- Redactie; Het Woonerf leeft; DASH#3; TUDelft; NAi uitgevers/publishers, 2010
- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- Ubink, M., Steeg, T. van der; Bloemkoolwijken: Analyse en Perspectief; Uitgeverij SUN, 2011
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten,Ten Hagen bv., 1976
- BOUW, 1969, 24, 45, 1772-1775
- BOUW, 1973, 28, 29/30, 927-928
- BOUW, 1977, 32, 11, VII
- De Architect, 1970, 1, 3, 160-168

De Meander

Middelburg EX 68 - 023

architect **Architektenbureau Berghoef, Hondius en Lamers te Aalsmeer**
opdrachtgever **gemeente Middelburg**
realisatie **1968 - 1970**
adres **Meanderlaan, Middelburg**
programma **252 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

De Meander is een appartementengebouw met 252 woningen. Het is gebouwd in 1970 en is tot op heden het grootste aaneengesloten woongebouw van Middelburg.

Het plan is ontworpen door architect J.F. Berghoef, bekend van de eerdere Amsterdamse naoorlogse woningbouwprojecten Amstelhof (1952) en Slotenhof (1957). Het gebouw staat in de eerste fase van de uitbreidingswijk Dauwendaele, die nog opgezet was volgens wederopbouw-principes met keuzeplanwoningen. In het bestemmingsplan waren 2 lange galerijflats opgenomen als randbebouwing, uitkijkend over de polder. De adviescommissie was kritisch op de lengte van het gebouw en de horizonvervuiling voor het stadsbeeld van Middelburg.

Het gebouw telt zes woonlagen en heeft een totale aaneengesloten lengte van bijna 400 meter. Het gebouw is een overgangsvariant wat betreft de vernieuwing van de woningbouw. In dit project werd gepoogd aanpassingen te doen aan een standaard galerijflat met centraal trappenhuis middels bijzondere ontsluitingsvormen. Daarnaast werd er een mix nagestreefd met diverse woningtypologieën.

Middels een buitenstraat op de eerste verdieping zijn de appartementen op de eerste en tweede verdieping toegankelijk. Een afgesloten galerijstraat op de 4e verdieping maakt de appartementen op de 3e 4e en 5e verdieping toegankelijk. Op de begane grond liggen eveneens appartementen en enkele maisonnettes die toegankelijk zijn via een gang. Aan deze gangen en galerijstraten zijn op elke verdieping bergingen gesitueerd.

Reden van predicering

De wijze van het verlenen van toegang aan woningen in een galerijflat staat centraal in dit plan. De indeling van de woningen was niet experimenteel. De elementen die door de Adviescommissie experimenteel werden bevonden waren:

- de toepassing van een galerijstraat op garage-boxen en rijwielbergingen als toegang tot de eerste, tweede en derde woonlaag;
- de toepassing van een (deels met glas, deels door bergingen) van de buitenlucht afgeschermd galerij op de vijfde woonlaag, als toegang tot de woningen op de vierde, vijfde en zesde laag;
- eigen voordeuren voor de meeste woningen aan deze beide galerijen;
- bergingen voor elke woning in de directe nabijheid van die voordeuren;
- zodanig ontwerp van de woningen op galerij-niveau dat er geen leefruimten direct aan de galerij grenzen.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **Woongood Middelbrug**
aanpassingen **renovatie KAW architecten 2008**

Architectuurcriticus Wim van Heuvel liet zich in 1975 kritisch uit over het gerealiseerde plan in zijn publicatie over Experimentele Woningbouw. De verhoogde galerijstraat met bergingen op de eerste verdieping was weliswaar een noviteit en het was goed dat de glaspuien van de galerij op de vijfde laag niet door bezuinigingen waren gesneuveld, maar de architectuur was hard, er ontbrak groen op de galerijstraten en de trapopgangen naar de woningen vanaf de galerijstraat waren niet toegankelijk voor mindervaliden en ouderen.

De hele wijk Dauwendaele kampt met sociale teruggang. Ook de eigenaar van de flat, Woongood Middelburg, kampte met toenemende leegstand door het zwakke imago van het gebouw. De woningen en bergingen worden vanuit drie vrijstaande lift- en trappenhuisen op drie vloerniveaus ontsloten. Het zijn juist deze ontsluitingen, de corridors op de begane grond en de loopstraten op de eerste en vierde verdieping, die door slechte kozijnen, verkeerd kleurgebruik, wateroverlast en sterke vervuiling het gebouw een slecht imago geven.

Woongood Middelburg gaf architectenbureau KAW in 2008 opdracht voor een grondige renovatie, met als doel het verbeteren van de woonkwaliteit en het imago. Hierdoor moest de leegstand die er in het pand heerste worden verholpen.

In het nieuwe ontwerp werd het merendeel van de bestaande kozijnen en puin vervangen. De contrasterende kleuren zijn uit het gebouw gehaald en vervangen door een pallet van warme grijs tinten. De gevels van de vrijstaande lift- en trappenhuisen kregen elk juist wel een kleur (rood, geel en oranje) waardoor de anonimiteit van de enorm lange gevel wordt onderbroken. Hierdoor krijgt iedere entree een uniek karakter en trekken ze de aandacht. De woonkwaliteit van de woningen is verbeterd door alle woningen te voorzien van nieuwe cv-ketels, entredeuren en balkondeuren.

verwijzingen beschikbare documentatie

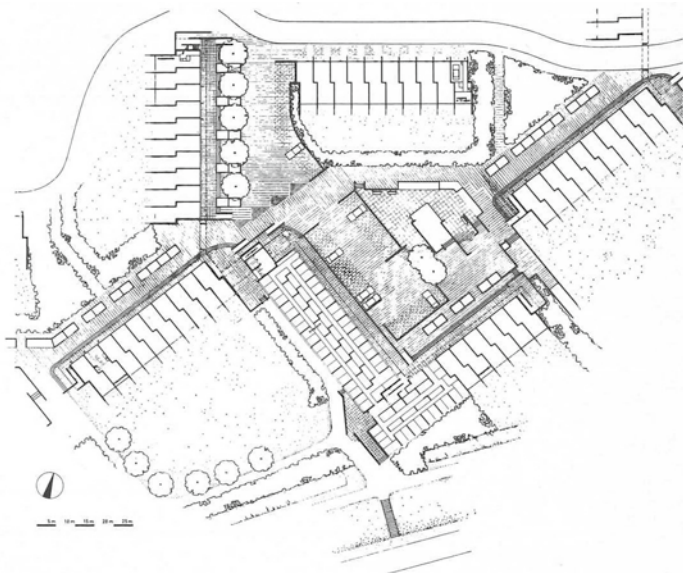
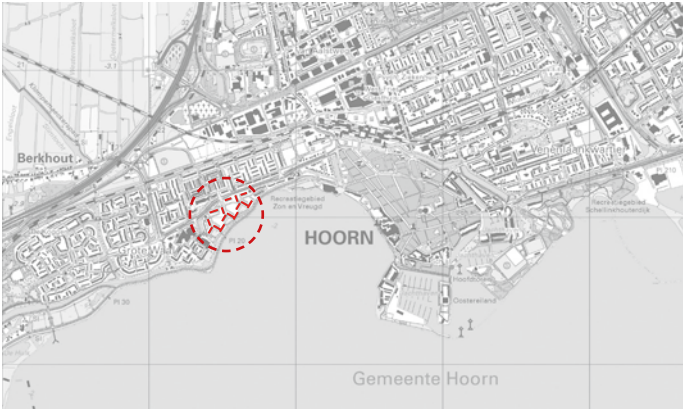
- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- BOUW, 1970, 25, 8, 316-317

Kernkwaliteiten

Woonomgeving	Woningbouw	Sociaal
⊖ Stedenbouw	⊕ Architectuur	Ⓝ Bewonersparticipatie
⊖ Openbare ruimte	⊕ Woonkwaliteiten	Ⓝ Collectiviteit
⊖ Verkeer	woningdifferentiatie	
	vernieuwende typologie	
	toegankelijkheid	

Actualiteitswaarde

Geen.

De Sterflats

Hoorn **EX 68 - 025**

architect **ir. Gelderblom van Van Wijk en Gelderblom, Soest**
ism. Bureau voor ruimtelijke ordening en architectuur Kuiper, De Ranitz, Van der Ree en Van Tol, Rotterdam en tuin- en landschapsarchitekten Meijers, Warnau, Hofman en Kalf, Amsterdam
opdrachtgever **gemeente Hoorn**
realisatie **1969 - 1972**
adres **Astronautenweg, De Grote Waal, Hoorn**
programma **346 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

De nieuwbouwwijk de Grote Waal ontstond vanaf 1966 als eerste nieuwe stadswijk sinds Hoorn was aangewezen als groeikern. Met dit bouwplan wilde de gemeente een hoogstand woonmilieu ontwikkelen, dat ook draagkrachtigere bewoners aan Hoorn zou binden.

Het plan voor de Sterflats is in teamverband integraal ontworpen door een landschapsarchitect, stedenbouwkundige en architect. De nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening (WRO) van 1965 had dat mogelijk gemaakt. Niet langer moest eerst een gefixeerd stedenbouwkundig plan goedkeuring krijgen alvorens de architect de daarin vastgestelde blokjes mocht invullen.

De Sterflats zijn gesitueerd achter de Westerdijk, een onderdeel van de Westfriese Omringdijk. De ontwerpers maken gebruik van de karakteristieken van de locatie. Zij onderscheidden vanaf de dijk drie gebieden voor het buitenleven: 'ruig' (grootschalig-landschappelijk), 'luw' (dijkdorps) en 'service' (stedelijk). De dijk werd als lang, dun lint vrij behouden, met als beplanting iepenhakhout, singels, wat meidoorns en es, bedoeld voor recreatie of om naar het water te kijken. Dit gebied loopt door tot de achterzijde van de flats. Het gebied aan de ingangszijde van de flats moest een kleinschalig beschut milieu worden aan de voet van de bouwblokken. Dit werd bekleed met treden, muren, zitjes en speelplaatsen, met iepen-, eik- en meidoornsingels. Daarachter het stedelijke servicegebied, deels voor parkeerplaatsen en deels ook met treden en muurtjes voor spel.

Ook de indeling van de flats kwam voort uit de locatie, met een mix van woningtypen, omdat uitzicht over de dijk pas vanaf de tweede verdieping mogelijk is. Op de begane grond zijn smalle woningen gesitueerd, in twee lagen met een eigen tuin, overgaand in groene ruimte met een eigen ingang aan de woonstraat, waar ook de schuur te vinden is. Een blinde plint met bergingen is daarmee voorkomen. Op dijkniveau bevinden zich : smalle woningen van twee lagen met beschut woonbalkon en boven deze woningen bevindt zich het 'hoog wonen' : brede woningen in één laag met balkon met uitzicht over groene ruimten en Hoornse Hop;

Het plan voorzag nog in een vierde woningtype, de drive-in woning: een smalle eengezinswoning in drie lagen met garage/berging en eigen tuin met tuinkamer aan groene ruimte. De plattegronden van de woningen zijn bajonetvormig, waardoor een speelse indeling is ontstaan.

Reden van predicering

De woningen zelf zijn qua indeling niet experimenteel te noemen, maar zijn wel van zeer goede kwaliteit. Het experimentele karakter schuilt dus voornamelijk in de zinvolle wijze waarop in dit project flats (van verschillende grootte) en maisonnettes met elkaar gecombineerd zijn en gestreefd is naar het optimaal benutten van de karakteristieke situatie onder dijkniveau, resp. met weids uitzicht over de dijk.

Ook de bijzondere zorg die aan de inrichting van de openbare ruimte tussen de flats is besteed was experimenteel. De commissie vroeg wel in de uitwerking van het inrichtingsplan op een aantal punten specifieke aandacht: Het plan moest minder worden verhard, en stelde voor om de opgang van de dijk te accentueren met een rustpunt.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier en woningcorporatie IntermarisHoeksteen**
aanpassingen **recente renovatie**
status **gemeentelijk monument 6 april 2010**

De Sterflats nemen sinds oplevering een bijzondere plaats in binnen Hoorn. Vanaf 1972 woonde de nieuwe burgemeester en een wethouder in Sterflat 1. Vanaf 1972 tot 1984 was er in het zelfde gebouw een franciscaner woongemeenschap gehuisvest in 3 aan elkaar gekoppelde maisonnettes.

Uit de bewonersevaluatie kwam, enkele jaren na realisatie, een wisselend beeld naar voren. Er was veel waardering voor de nadruk die lag op de voorzieningen voor kinderen, hoewel voor de jongsten de omgeving te onoverzichtelijk bleek om zonder toezicht te spelen. Ondanks de opmerking die de commissie hierover plaatste bij predikering bleek de dijk toch niet toegankelijk gemaakt. Pas na interventie van de wethouder die er woonde kwam er een houten trapconstructie die het mogelijk maakte de dijk te betreden. Deze is echter na een aantal jaren weer weggehaald en sindsdien is de dijk weer moeilijk toegankelijk vanaf het plangebied.

In 1980 werden de drive-in-woningen verbouwd tot HAT-eenheden. De overdekte speelplekken zijn in 1995 weggehaald en vervangen door een speeltuin tussen de eerste en tweede flat. Daarvoor hebben de bewoners jarenlang moeten pleiten bij de gemeente Hoorn, die bereid was geld beschikbaar te stellen op voorwaarde dat de bewoners zelf een plan zouden maken en zorg zouden dragen voor de realisatie. In 1998 zijn de flatgebouwen en de omgeving gerenoveerd. De riolering in de straat werd vervangen, de ingangen van de flatgebouwen zijn vergroot en afgesloten. Bij de verandering van de omgeving verdween een deel van de oorspronkelijke inrichting van het maaiveld met de typerende verlaagde parkeerplekken en de verschillende niveaus in het gebied.

Na een groots protest van bewoners tegen (gedeeltelijke) sloopplannen in 2009, waarbij ook de oorspronkelijke architect Gelderblom insprak bij de gemeenteraadsvergadering, zijn de flats uiteindelijk gerenoveerd. In 2010 zijn de Sterflats op de gemeentelijke monumentenlijst gezet. De verbouwde Drive-In woningen zijn gesloopt ten behoeve van seniorenappartementen in laagbouw-blokjes in ongeveer hetzelfde volume. In het kader van de versterking van de dijken rond het Markermeer wordt er de komende jaren een strand aangelegd voor de dijk van meer dan 100m breed.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

integraal ontworpen plan, in reactie op IJsselmeerdijk

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

oorspronkelijk concept verdwenen na herinrichting

(N) Verkeer

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

ontwerp reageert op situatie met variëteit

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij onderhoud/renovatie

flats behouden na bewonersprotest

(N) Collectiviteit

Actualiteitswaarde

De inpassing van de appartementengebouwen in de landschappelijke context kan ook in de hedendaagse praktijk als goed voorbeeld gelden. De wijze waarop verschillende typen woningen, op verschillende bouwlagen een andere zicht- en gebruiksrelatie met het landschap aangaan en er - volgens het oorspronkelijke plan - verschillende typen landschappen in het plan zijn opgenomen, is bijzonder.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hoogeveen, L., De Sterflats aan de Astronautenweg, 2009
- Kok, K.B., Bewonersonderzoek De Grote Waal, Hoorn, Ex. 68-25, Serie D9, Sociologisch Instituut, UVA, 1977
- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- BOUW, 1969, 24, 48, 1944-1947
- Plan 12-1973
- Oud Hoorn, 2009, 31, 4

Patiowoningen

Eibergen **EX 69 - 028**

architect **G. Schouten, Lieveelde en G. De Jonge, Velp**
opdrachtgever **onbekend**
realisatie **1969 - 1970**
adres **Beltrumseweg 48-56, Eibergen**
programma **5 eengezinswoningen, waarvan 1 vrijgezellenwoning**

Beschrijving van het plan

Aan een uitvalsweg van Eibergen gelegen, oorspronkelijk met uitzicht op de weilanden, is dit het eerste gepredikeerde plan binnen de subsidieregeling dat ook tot realisatie kwam.

Het ontwerp was oorspronkelijk bedoeld voor de niet-gesubsidieerde sector, maar vanwege de lage bouwkosten werd het plan tóch ingediend en kwam het in aanmerking voor een bijdrage in de premiekoopsector.

Door het ten opzichte van elkaar verschuiven van de twee 'beuken' waaruit de plattegrond van de woningen is samengesteld, ontstaat aan de voorzijde een carport en aan de achterzijde een vleugel die en patiotuin omsluit. De woningen werden geschakeld via deze tussenbeuk met carport, waarbij ze niet gespiegeld werden en er geen sprake is van een gedeelde spouwmuur. Dit had als voordeel dat er geen geluidsoverlast optrad.

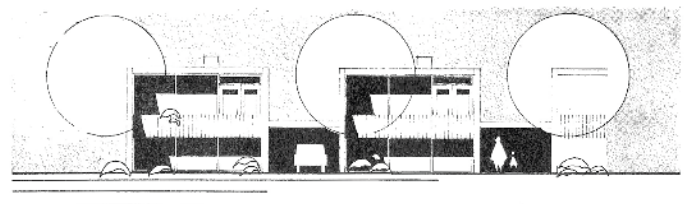
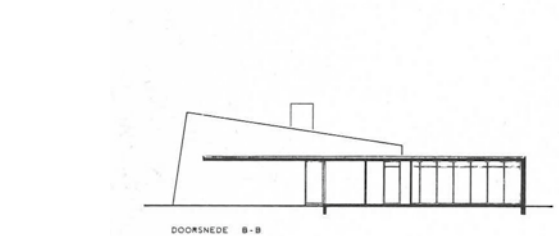
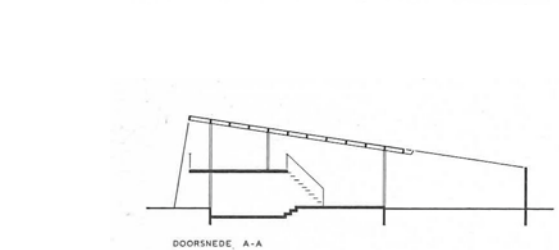
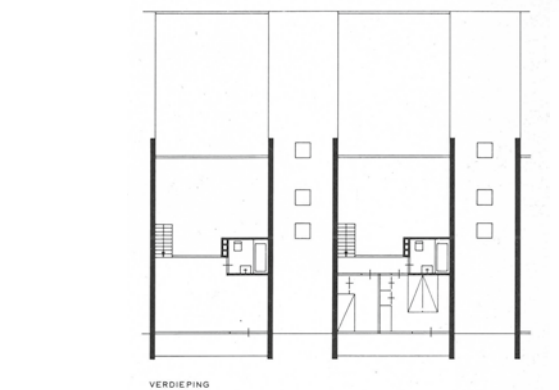
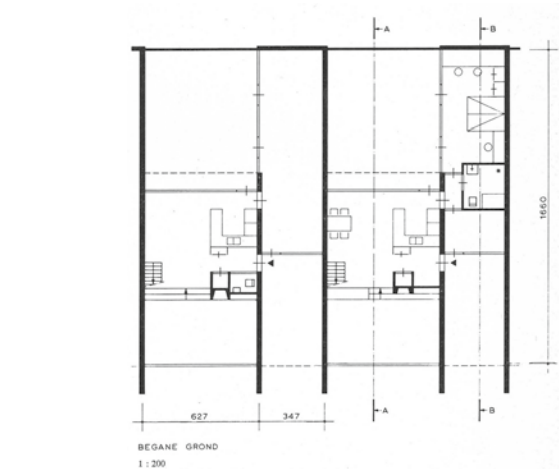
Onder de carport bevindt zich de hoofdingang die leidt naar de woonruimte met een open keuken. Een tweede toegang leidt naar de berging. Door de gedeeltelijke uitgraving van de woonruimte (een 'leefkuil') ontstaat daarboven een insteekverdieping, via een open trap toegankelijk vanuit de woonruimte. Op deze insteekverdieping is een kleine natte cel, die gekoppeld is aan de schachten van de CV en het kooktoestel. Het hele hoofdvolume wordt afgedekt door één doorlopende schuine lessenaarskap. In het volume aan de patio-tuin is ruimte voor twee of meer vertrekken. De bestemming en indeling van deze ruimte aan de tuin en van de insteekverdieping zijn vrij naar keuze van de bewoner, de woningen werden kaal opgeleverd. De hoofdslaapkamer en de kinderkamers konden desgewenst worden verwisseld. Beide varianten zijn door verschillende bewoners ook gerealiseerd.

Detail: In de hoek van de raamkozijnen op de eerste verdieping en aan de patio tuin was een driehoekig ventilatieraampje ontworpen, oorspronkelijk alle 5 in een andere kleur.

Reden van predicering

Bij de eerste projecten binnen het subsidieprogramma Experimentele Woningbouw is de commissie nog erg summier in de toelichting op de reden van predicering. Zo ook bij dit plan. De beschrijving noemt twee elementen: de commissie heeft waardering voor de ruimtelijke kwaliteiten. Daarbij worden de 'leefkuil', insteekverdieping en patiotuin genoemd. Als tweede element worden de beoogde vrijheid van indeling en bestemming van ruimten genoemd.

Over het precieze proces van predicering van dit project bestaan nog wat vragen. Dit plan is namelijk eerder gepubliceerd als ideeplan onder nr. 69-028 in 1969/ 71 en later bij een overzichtslijst als 68-029.

bouwen met bewonersinvloed

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom**
aanpassingen **beperkt, waaronder opbouw bij nr. 48**

De woningen stonden bekend in Eibergen als de "kippenhökken". Ze weken nogal af van wat gebruikelijk was in de Achterhoek. Bij de vijf open dagen na oplevering kwamen in 1970 ca. 5000 mensen kijken. Ook vanuit het ministerie was er speciale aandacht. Minister Gruijters, sinds 1973 verantwoordelijk voor het ministerie van VRO, is ervoor ook speciaal naar Eibergen gevlogen met een helikopter. De aanleiding daarvoor is niet helemaal duidelijk, aangezien de oplevering in 1970, ruim 3 jaar vóór zijn aanstelling als minister, plaatsvond.

De woningen blijken, 50 jaar na oplevering, niet veel gewijzigd. Aan de achterzijde tegen de patiomuren is een rij garageboxen gebouwd, mogelijk al vrij snel na realisatie. Op de kop van het blokje van 5 woningen heeft oorspronkelijk een school gestaan die medio jaren '80 is vervangen door een blokje met HAT-eenheden.

Ten opzichte van de gepubliceerde plannen zijn de woningen met een iets gewijzigde keukenopstelling opgeleverd. De badkamer op de insteekvloer werd nog kleiner opgeleverd met enkel een wastafel en lavet. Aan de woningen zijn maar kleine aanpassingen gedaan, m.u.v. nummer 48, de oorspronkelijke vrijgezellenwoning. Daar is later een vleugel en recent een verdieping bijgebouwd. Een aantal woningen heeft de woonkamer vergroot door de in de voorgevel geïntegreerde bloembak bij de woonkamer te trekken en de pui 1,5m naar voren te plaatsen, gelijk met het balkon aan de buitenzijde van de insteekverdieping. Een aantal bewoners heeft de carport als garage/berging bij de woning getrokken.

De oorspronkelijke bewoners hebben er lang gewoond. Architect Schouten is na realisatie zelf op nr. 54 gaan wonen en heeft deze woningen later nog lang verhuurd. Op nr. 56 wonen nog de eerste bewoners.

De woningen zijn op meerdere plaatsen in Nederland herhaald. In 1972 zijn 25 woningen van hetzelfde type door architect Schouten aan de Berlagelaan in Bilthoven gebouwd. In 1976 zijn aan de Weerds slag in Zutphen meerdere rijtjes van in totaal 27 woningen gebouwd. In Vriezenveen staan aan De Grutto en De Taling 15 woningen uit 1978. Mogelijk zijn ook in Dordrecht deze woningen gerealiseerd.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

- (N) Stedenbouw**
- (N) Openbare ruimte**
- (N) Verkeer**

Woningbouw

- (+) Architectuur**
algemeen ontwerp
- (+) Woonkwaliteiten**
vernieuwende typologie
flexibiliteit
woontechnische kwaliteiten

Sociaal

- (+) Bewonersparticipatie**
bij totstandkoming
casco-bouw
- (N) Collectiviteit**

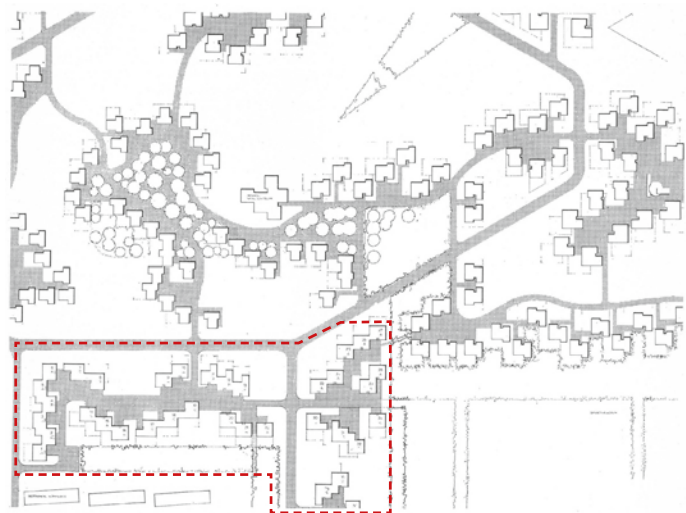
Actualiteitswaarde

De grote mate van flexibiliteit die dit woningtype biedt, vanwege de niet-voorbestemde ruimten rondom de patio en insteekverdieping, is ook voor de hedendaagse praktijk van waarde. De ruimtebeleving in de woningen is goed te noemen en de woningplattegrond en -doorsnede vormen een interessant alternatief binnen de huidige nieuwbouwpraktijk.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- De Architect, 1970, 1, 3, 160-168
- De Telegraaf, 6-4-1971
- <https://www.youtube.com/watch?v=jJM-eXGN0EE0>

Borkeres

Westerbork **EX 69 - 039**

architect **H. Morshuis, Hoogeveen**
opdrachtgever **gemeente Westerbork**
realisatie **1970 - 1972**
adres **Hietkampen, Perkenslag, Westerbork**
programma **36 woningen in 3 typen**

Beschrijving van het plan

Dit plan is een reactie op de standaard keuzeplanwoningen en de stempeluitbreidingen die aan de rand van veel plattelandsdorpen in de jaren '60 verschenen. Zo ook in Westerbork, een Esdorp in Midden-Drenthe. In de jaren '50 was de eerste uitbreiding nog kleinschalig, aanhakend op de bestaande structuur. De wijk gepland in de jaren '60 had een orthogonale stempelstructuur.

Het ontwerp omvatte in eerste instantie 36 woningen in 3 typen, bedoeld als particuliere premiebouw voor de verhuur, als eerste fase van een groter stedenbouwkundig plan.

Het betreft een tweebeukig eengezinshuis, met drie (type A) of vier slaapkamers (type B&C). De ene beuk is maar één laag met een flauwe lessenaarskap, met de woonkamer en keuken en evt. de berging. De andere beuk met flauwe kap in de andere richting, bestaat uit twee lagen en kent een flexibele indeling. Via een - net uit het midden gepositioneerde - halve bordestrap is de beuk in tweeën gedeeld, zodat een grotere en kleinere kamer ontstaat. Vanaf het bordes van de trap ligt een halve verdieping naar beneden het toilet en een washok en een halve verdieping naar boven de badkamer. Over de lengte van het huis tussen de twee beuken ligt een balkon.

In de toelichting wordt gewezen op de flexibiliteit van het gebruik van de kamers in de 2-laagse beuk: ouders kunnen kiezen beneden dan wel boven te slapen, wat of een kinderdomein boven oplevert of maximale privacy voor de ouders.

De woningen kunnen op verschillende manieren worden geschakeld.

In de stedenbouwkundige opzet van het plan is een zeer ruime verkaveling getekend, met groepjes woningen, die aandoen als een traditionele es, aan een meanderende straat. Het gehele plan wordt doorkruist door een verkeerslus.

Reden van predicering

Het plan leent zich, in verband met de schaal (hoogte) van de bebouwing en de schakelingen die mogelijk zijn, naar het oordeel van de adviescommissie bijzonder goed voor dorpsbebouwing. Er was veel waardering voor het stedenbouwkundige plan, dat ze eveneens goed vond passen voor uitbreidingen in de 'dorpse sfeer'.

De commissie had wel veel vraagtekens bij de financiële haalbaarheid van het plan. Ook vond ze het geheel wel erg ruim opgezet en de inrichting behoefte ook nog extra aandacht. Bij een herhaling van het plan zou een meer verdichte opzet met hetzelfde woningtype mogelijk zijn.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier**
aanpassingen **gewijzigd uitgevoerd, geen subsidie ontvangen**

In de overzichtslijst van de commissie uit 1978 wordt het plan vermeld als 'niet gerealiseerd dan wel niet conform ingediende plan uitgevoerd'. Hoewel dit één van de eerste plannen uit het subsidieprogramma betreft, is er dan ook geen evaluatieonderzoek gedaan.

De woningen zoals uitgevoerd zijn een versimpelde versie van het ingediende plan. De woningen zijn een kwartslag gedraaid. De toegang tot de woningen is niet meer tussen de beuken, maar via de langzijde van de hoge beuk, ten koste van de berging/ slaapkamer. De berging is als een los volume tegen de hoge beuk geplaatst. Het 'in pandige' balkon is ook uit het plan verdwenen.

Ondanks deze versimpelingen bleek het plan te duur, en kwamen ze niet meer in aanmerking voor een financiële bijdrage. In de rest van het plan is door architect Morshuis een andere en meer luxe woningtype gerealiseerd. De verkaveling is daarbij iets verdicht maar de opzet is wel gelijk gebleven. Dit deel kwam ook buiten het kader van de subsidieregeling tot stand.

Architectuurcriticus W. van Heuvel had in zijn publicatie van 1975 toch veel waardering voor dit plan, dat dan wel niet als experiment aan de verbetering van de gesubsidieerde woningbouw had bijgedragen, maar als type voor de uitbreiding van kleine dorpen veel positieve elementen had: fijschaligheid, lage bouwvolumes, vele schakelmogelijkheden en de stedenbouwkundige ruimte waar de auto slechts plaatselijk werd getolereerd.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

kleinschalig; bouwen in context

+ Openbare ruimte

(N) Verkeer

Actualiteitswaarde

Geen.

Woningbouw

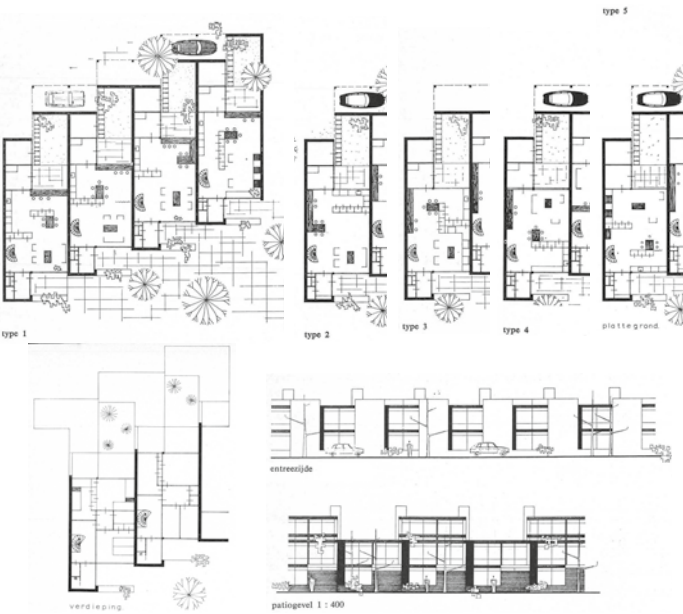
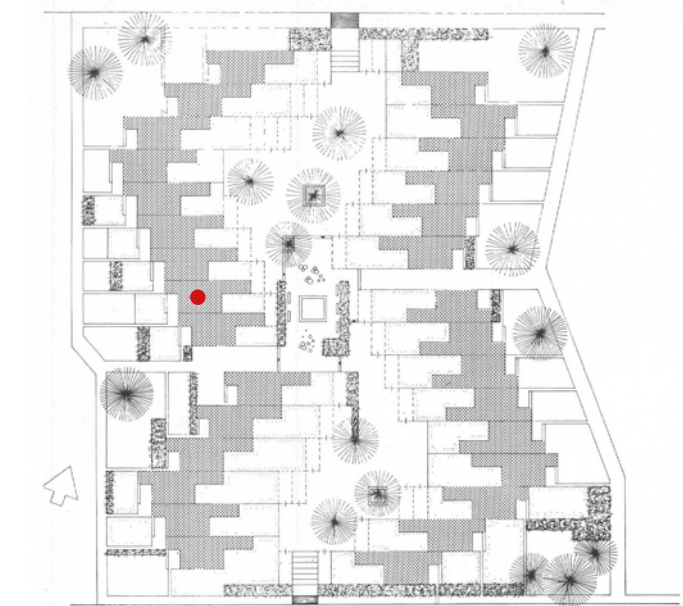
+ Architectuur

(N) Woonkwaliteiten

Sociaal

(N) Bewonersparticipatie

(N) Collectiviteit

Vossenkamp

Winschoten **EX 69 - 042**

architect **architektenbureau B. Wasscher, ir. H.A. Abbas b.i. en E. Klungel te Winschoten; N.V. stedenbouwkundig bureau Wiegerbruin, Vink en Van de Kuilen te Amsterdam**
opdrachtgever **Christelijke Woningbouwvereniging Winschoten**
realisatie **1970 - 1971**
adres **Vossenkamp, Winschoten**
programma **30 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

Het ingediende plan bij de adviescommissie was in eerste instantie bedoeld voor de gemeente Bellingwedde. Deze gemeente mocht van de overheid echter niet zoveel woningen bouwen, vanwege onvoldoende woningcontingent, waardoor in overleg een andere locatie en opdrachtgever werd gezocht en gevonden in Winschoten. Deze stad mocht wél groeien en kreeg een regionale functie. Het plan werd ingepast in een wijk die al was ontworpen.

Uitgangspunt bij het ontwerp was om, ten behoeve van de variatie in de woningbouw, door middel van indelingsvrijheid binnen de woning en keuzemogelijkheden aan de behoeften van de verschillende bewonerscategorieën te voldoen.

Er zijn twee manieren om de woning binnen te gaan: via een formele entree gelegen aan de straatzijde van het plan en een informele entree via de hof en door de bijkeuken. De begane grond kent een open plan voor een maximale flexibele indeling. Zo is er keuzevrijheid ten aanzien van de opstelling van de keuken en bij oplevering krijgen de bewoners kasten waarmee door de plaatsing verschillende indelingsvarianten kunnen worden gemaakt. Om de maximale indelingsvrijheid te waarborgen is er gekozen voor luchtverwarming middels convectorputten. Ook op de eerste verdieping kunnen de bewoners aan de slag met flexibele wanden, en ligt alleen de positie van de badkamer vast. Voor een aantal woningen in het plan was er ook de mogelijkheid voor een opbouw met dakterras, die de tweede verdieping zou vormen.

De woningen zijn stapsgewijs in vier blokken gegroepeerd in een verspringende compositie rondom een gesloten woonhof. Hiermee werd de inijk in de tuin beperkt en zou het hof als collectieve buitenruimte kunnen fungeren. Er was een speelgelegenheid in het midden geprojecteerd, die het doorgaande verkeer verhinderde. Rond de hof stonden de auto's onder carports.

Reden van predicering

Dit experiment kende meerdere facetten. Ten eerste hebben de woningen het predicaat experimenteel gekregen vanwege de flexibele indeling van de woning, die bestond uit een open plattegrond, met verplaatsbare kasten in plaats van scheidingswanden, de keuze uit meerdere keukenopstellingen en flexibele wanden op de eerste verdieping. Ook werd luchtverwarming toegepast met het oog op de flexibele indeling.

Ten tweede was de schakeling van de woningen experimenteel. Deze werd geacht de herkenbaarheid te bevorderen, maar ook de privacy door de besloten tuinen. De wijze waarop de schakeling van de woningen een gemeenschappelijke woonhof omsloot werd ook experimenteel bevonden.

Ten slotte was de inrichting van de hof, het oppervlak in relatie tot voortuinen en het beoogde gemeenschappelijke beheer daarvan onderdeel van het experiment.

bouwen met bewonersinvloed

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom**
aanpassingen **meerdere**

In het evaluatierapport van 1974, het eerste door de commissie uitgevoerd, moest meteen worden vastgesteld dat het experiment maar ten dele geslaagd was. Meerdere elementen van het experiment waren niet of later uitgevoerd en functioneerden daardoor niet zoals van tevoren werd beoogd.

Vanuit kostenoverwegingen zijn de flexibele wanden en de mogelijkheid tot opbouw van een tweede verdieping met dakterras vervallen. Vanwege gebrek aan belangstelling op een bewonersavond en de moeilijkheden om te variëren met de gas- wateraansluitingen is er in het hele plan maar één variant van de keukenopstelling gerealiseerd - de keuken in directe nabijheid van de bijkeuken. Overigens bleek uit de bewonersevaluatie dat de flexibele kasten en de open trap wel werkten om de flexibiliteit te bevorderen.

De woonhof bleef tot jaren na oplevering niet ingericht. Zo was lang de toegang tot de hof maar via één zijde mogelijk, waardoor de speelplaats - die het verkeer zou hinderen - niet kon worden ingericht. Ook in de praktijk werd maar één variant van de keukenopstelling gerealiseerd - de keuken in directe nabijheid van de bijkeuken. Overigens bleek uit de bewonersevaluatie dat de flexibele kasten en de open trap wel werkten om de flexibiliteit te bevorderen.

In veel woningen zijn de puien vervangen. Ook de luchtverwarming is vaak vervangen door een cv-installatie. Het is niet bekend of er in het project nog enkele van de oorspronkelijke kasten aanwezig zijn. Op enkele plekken hebben bewoners uitbouwen gerealiseerd, waaronder een uitbouw van de eerste verdieping met dakterras. De collectieve hof maakt anno 2017 een zeer gesloten, versteende en rommelige indruk. Van vrijwel alle carports zijn de zijwanden dichtgezet óf zijn ze geheel afgesloten om als garage te dienen. Het straatwerk is verzakt. Het binnengebied is collectief eigendom van de bewoners, maar er is destijds geen VVE opgezet die het onderhoud zou kunnen verzorgen. Ook de gemeente neemt geen verantwoordelijkheid voor beheer van de hof. Er zijn in het verleden wel pogingen ondernomen alsnog een gemeenschappelijke organisatie met regels voor gebruik en beheer op te zetten, maar die zijn gestrand op de weigering van enkele bewoners om deel te nemen.

De buitenzijde van de hof is wel van goede kwaliteit, hoewel hier en daar een dakopbouw de stedenbouwkundige opzet wel zou hebben verlevendigd. Ondanks dat dit oorspronkelijk de bedoeling was, is nu in het bestemmingsplan opgenomen dat er geen derde bouwlaag gerealiseerd mag worden.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

± Openbare ruimte

wel ontworpen, slecht uitgevoerd en slecht onderhouden

N Verkeer

Woningbouw

± Architectuur

+ Woonkwaliteiten

vernieuwende typologie

flexibiliteit

open keuken, verplaatsbare wanden

woontechnische kwaliteiten

luchtverwarming

Sociaal

- Bewonersparticipatie

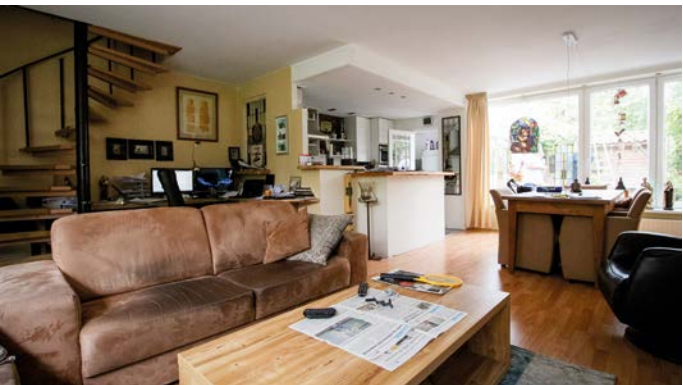
onvoldoende interesse van bewoners, toen en nu

- Collectiviteit

wel bedoeld, niet gerealiseerd

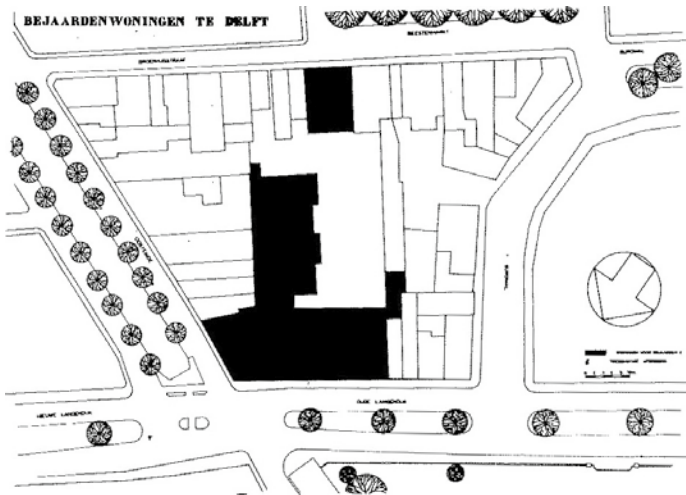
Actualiteitswaarde

Vanwege de late inrichting van het woonhof is de potentie niet ten volle benut. Hoe zou deze ruimte hebben gefunctioneerd wanneer dit wél het geval was? Kan een herinrichting hier alsnog aan bijdragen?

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- Kropman, J.A., bewonersonderzoek Vossenkamp Winschoten, serie D1, Instituut voor Toegepaste Sociologie, 1974
- Ministerie van VRO, Projectonderzoek EX. 69-42 "Vossenkamp", Winschoten, serie C1, Ministerie van VRO, 1976
- van Heuvel, Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- BOUW, 1970, 25, 4, 148-150
- BOUW, 1977, 32, 23, 626-627
- Wonen-TA/BK, 1976, 4, 11, 29-30

Huigh de Groothof

Delft **EX 69 - 044**

architect **Ir. A.S. Galis**
opdrachtgever **Delftse Katholieke Stichting voor Bejaardenzorg**
realisatie **1968 - 1975**
adres **Oude Langendijk, Oosteinde, Beestenmarkt, Maria van Reigersberchstraat, Delft**
programma **39 seniorenwoningen, een dienstencentrum en winkels**

Beschrijving van het plan

Dit plan in het centrum van Delft is tot stand gekomen op initiatief van de Delftse Katholieke Stichting voor Bejaardenzorg in samenwerking met het R.K. Armbestuur te Delft. Hoewel het plan al in 1969 was ingediend bij de commissie heeft het tot 1974 geduurd voordat het predicaat en de financiële bijdrage definitief werden verleend. Oorzaak was gelegen in de complexe financiële constructie rond dit vroege voorbeeld van stadsvernieuwing.

Het Komplan uit 1956 van de Delftse hoogleraren Van Embden en Froger voorzag als onderdeel van de cityvorming in een noord-zuid verbinding door de oude binnenstad. In de loop van de jaren zestig kwam er veel tegenstand tegen dit plan, waarvoor al een brug was aangelegd en de Zuidergracht reeds was gedempt. De ontwerpers wilden met dit plan aantonen dat door gebruik te maken van bestaande faciliteiten voor de rehabilitatie van oude wijken, krotopruiming e.d., nieuwe mogelijkheden ontstaan voor de ontwikkeling van oude stadskernen. Het plan vormde de eerste fase van een groter plan dat onder meer tot doel had de woningen en winkels aan de Beestenmarkt te behouden. Hier werden al vanaf 1595 koeien en varkens verkocht, maar dat liep sterk terug door de concurrentie van grotere markten die meer winst maakten. In 1972 hield de markt op.

De woningen zijn in drie woonlagen op een L-vormige wijze rondom een open binnenhof geprojecteerd. Het binnenhof is openbaar en staat in verbinding met de Beestenmarkt en de Oude Langendijk. Karakteristiek voor de woonvorm is de terrasvormige opbouw die ontstaat door het naar boven toe verkleinen van de bouwdiepte van de woningen. In het plan is een gerestaureerde gevel — een monument in neo-classicistische stijl —aan de Oude Langendijk opgenomen. Achter de gerestaureerde gevel worden nieuwe woningen gebouwd.

Het plan voorziet in een menging van functies. Op de begane grond aan de Oude Langendijk waren winkels voorzien. Een onderdoorgang biedt toegang aan de hof, waar 5 eenpersoons- en 7 twee-persoonswoningen liggen, alsmede 28 bergingen die voor een deel tegen de belendende percelen geprojecteerd zijn. Het gebouw wordt ontsloten door een hoofdtrappenhuis met lift. De woningen in het bouwdeel aan de hof worden ontsloten middels een open galerij. Er zijn twee vluchttrappenhuisen, waarvan één inpandig. Op de verdiepingen liggen nog enkele bergingen. De woningen op de 4e verdieping zijn toegankelijk via het dakterras. De grootte van de appartementen varieert door de vorm van het volume en hebben langs de Oude Langedijk alleen een frans balkon.

Reden van predicering

De redengevende omschrijving is bijzonder: Dit is één van de vroegst ingediende stadsvernieuwingplannen. De commissie vond dat het thema stadsvernieuwing eigenlijk buiten haar scope viel, maar ze vond het wel een belangrijk en actueel thema.. Ze formuleert vervolgens dat het experimentele bij dit ontwerp niet zozeer schuilt in woonvorm, woningtype of woonomgeving als wel in de inpassingopgave. De zorgvuldige planopzet en architectuur voegen zich in de schaal van de stadskern van Delft. Het project gaat niet om de woningen als zodanig, maar om de combinatie van het bouwen van nieuwe woningen en het restaureren en slopen van bestaande woningen, waardoor de verarming van de binnensteden kan worden tegengegaan. Vanaf 1977 wordt 'nieuwbouw in oudere woonmilieus' één van de drie hoofdthema's.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **Van Haarden Vastgoed**
aanpassingen **regulier onderhoud**
status **beschermd stadsgezicht 1978**

Gezien de populariteit van de monumentale binnenstad van Delft anno 2017, is het bijna niet voor te stellen dat de gemeente in de jaren '70 het wonen in de binnenstad nog moest stimuleren.

Na realisatie van dit project is de hele zuidelijke binnenstad van Delft grootschalig aangepakt in het kader van de stadsvernieuwing en krotopruiming. Tot begin jaren negentig heeft de Beestenmarkt nog als parkeerplaats gefunctioneerd, voordat het in het huidige zeer populaire horecaplein werd veranderd.

Het plan is gerealiseerd zoals gepubliceerd. De architectuur is weinig opvallend. Wel zijn tijdens het lange planvormingsproces aan de oostzijde van het plan nog enkele (gerestaureerde) woningblokken bij het project betrokken, die toegankelijk zijn via de onderdoorgang naar de Beestenmarkt. Aan het binnenterrein grenzen nog slecht twee oorspronkelijke kleine panden.

De hof is nog steeds openbaar toegankelijk is. De toegangen zijn echter niet opvallend en de doorsteek naar het horecaterrein rond de Beestenmarkt wordt niet veel gebruikt en is lokaal niet ruim bekend. De enorme toegenomen horecabedrijvigheid betekent een behoorlijke geluidsoverlast van de restaurants en café's vanuit de achterterreinen naar de hof.

Het complex wordt niet meer exclusief door senioren bewoond. Al in de tijd dat het complex nog in eigendom was van woningcorporatie Woonbron, werden de kleine 1-persoons appartementen aan studenten verhuurd. Het verschil in leefstijl levert veel overlast op in de gehorige appartementen.

Ten gevolge van het debacle met de SS Rotterdam zag de woningcorporatie Woonbron zich genoodzaakt delen van haar bezit gaan verkopen, waaronder dit complex. Zo is het in 2010 in handen gekomen van een commerciële vastgoedpartij. De corporatie heeft daarbij als voorwaarde gesteld dat voor een periode van 10 jaar de nieuwe verhuurder gebonden blijft aan de regels van Woonbron ten aanzien van sociale huur voor de doelgroep 55+. De huidige bewoners klagen echter over het gebrek aan onderhoud sinds de overname en vrezen dat na afloop van deze periode in 2020, de huren van vrijkomende appartementen scherp omhoog zullen gaan, en dat de verhuurder zich zal richten op de lucratieve markt voor expats.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

verkaveling

compact bouwen

functiemenging

+ Openbare ruimte

binnenhof

(N) Verkeer

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

ontwerpen in schaal & ritme

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

Sociaal

(N) Bewonersparticipatie

(N) Collectiviteit

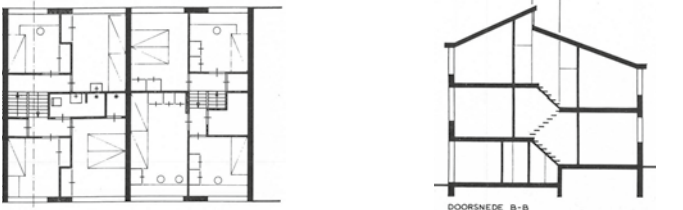
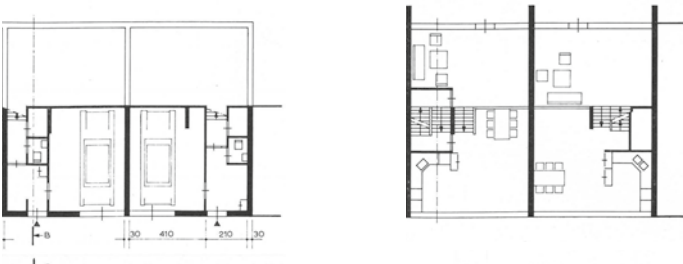
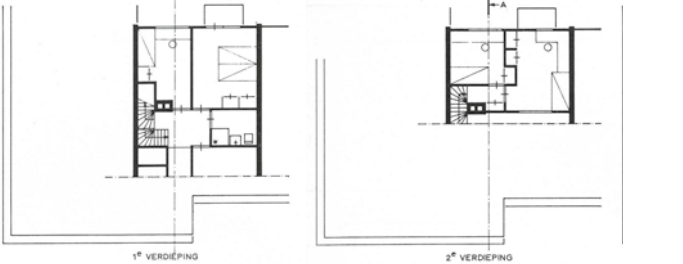
Actualiteitswaarde

Binnen de stadsvernieuwing betreft dit plan een bijzonder voorbeeld van een complexe inpassing, het toevoegen van een variatie aan woontypen en het creëren van een toegankelijk groen hof. Hoe kunnen deze kwaliteiten behouden blijven met de nieuwe samenstelling van bewoners?

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hovens Greve, H.J.A., min v VRO, Ontwerpen met predikaat, 1971-1972, serie A1, Ministerie van VRO, 1976
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- De Architect, 1970, 1, 3, 160-168
- De Architect, 1979, 10, 1, 26-29

Walburg II

Zwijndrecht **EX 69 - 052**

architect **A. Alberts en B.O. van den Berg**
opdrachtgever **Bureau Bouwcoördinatie Nederland N.V.**
realisatie **1969 - 1972 (fase 1), 1974 (fase 2)**
adres **Straatburgsestraat, Fransetuin, Parijseplein, Engelse-
tuin, Londenseplein, Schotsetuin, Europaweg, Duitsetuin,
Berlijnseplein, Zwijndrecht**
programma **223 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

Het eerste samenwerkingsproject tussen B.O. van den Berg (1919) en Ton Alberts (1927) betekende voor beiden ook het eerste grotere woningbouwproject. Hierna zullen tot midden jaren '70 nog projecten volgen in Hellevoetsluis (De Struyten – 1973 en 1974), Dordrecht, (Sterrenburg II, 1971 en 1974), en Hoorn (1976). Alberts was begonnen op het bureau van Merkelbach en had pas in 1963 zijn eigen bureau opgericht. Max van Huut (1947) komt in 1975 bij het bureau van Alberts werken. Pas in 1977, op 50-jarige leeftijd, is de realisatie van wijkcentrum Meerzicht gereed en begint zijn landelijke bekendheid met organische architectuur.

Alberts en Van den Berg ontwikkelden een leefmilieu met autovrije straatjes en diepe achtertuinen. Dit bereikten ze door de straatjes niet breder dan 6 tot 10 meter te maken, waar normaal gesproken een breedte van 27 meter wordt gehanteerd. Aan de achterzijde liggen woningen doorgaans ook zo'n 27 meter van elkaar. Maar omdat Van den Berg en Alberts de voorgevels naar elkaar toe schoven, ontstond aan de achterzijde een ruimte van vijftig meter breed. Dit bood de architecten de gelegenheid om behalve privé-tuinen ook gemeenschappelijke tuinen, parkjes en wandelpaden aan te leggen. De woonruimtes van de woningen werden op deze groene zone georiënteerd. De straten bleven autovrij; de auto's konden in garages of parkeercoffers geparkeerd worden die aan het begin van de straatjes geprojecteerd waren. Door het wijkje liep een openbare weg met daaraan gelegen drive-in-split-level woningen, waarvan de verkaveling als een lint de weg volgt. In het wijkje waren ook 4 flatgebouwen voorzien, een school en een multifunctioneel wijkcentrum.

Aan de woonstraatjes komen 3 verschillende woningtypen voor met een beukmaat van 5 of 6,5m. Het doel was om binnen de buurt tot een zo gedifferentieerd mogelijke samenstelling van bewoners te komen. De woningen hebben een bijzondere ruimtelijkheid. Bij de drive-in split-level woningen is de tuin opgehoogd.

Het plan Walburg II was ook opvallend vanwege de beoogde toepassing van hout, zowel voor het skelet van de woning als voor de gevelbekleding.

Reden van predicering

De doelbewuste en goed geslaagde doorbreking van de monotonie vormt voor de commissie de belangrijkste reden om dit ontwerp aan te bevelen voor het predicaat 'experimenteel woningbouwproject'. Ze noemt daarbij de 'bewogen' vormgeving van de bouwmassa's en de vormverscheidenheid, naast de stedenbouwkundige opzet.

De woningplattegronden vertonen daarentegen nauwelijks experimentele waarde, maar zijn alleszins bruikbaar, aldus de commissie. De vier, als losse accenten in het openbaar groengebied geplaatste flatgebouwen, zijn niet experimenteel.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom**
aanpassingen **beperkt; enkele optoppingen ed; op meerde-
re plekken houten gevelbekleding vervangen; een school is
gesloopt.**

De wijk Walburg aan de oostzijde van Zwijndrecht is door de bouw van de vinex-wijk De Volgerlanden in Hendrik-Ido-Ambacht onderdeel geworden van een doorlopende conglomeratie.

Het plan is gewijzigd uitgevoerd ten opzichte van het gepredikeerde plan. De grootste wijziging is dat de woningen niet in houtskeletbouw zijn uitgevoerd, maar gebruik is gemaakt van traditionele bouwwijze. Het gebruik van hout bleef beperkt tot houtrijke puin en gevelbetimmeringen. De verkaveling van de verschillende woningtypen is eveneens gewijzigd, maar deze wijzigingen blijven beperkt. Desondanks staat het project, zonder bijzondere vermeldingen, in een overzichtslijst uit 1978 van het subsidieprogramma.

Architectuurcriticus Van Heuvel was in 1975 erg enthousiast over de wijk als geheel. In tegenstelling tot de commissie vond hij de indeling van de woningen ook zeer interessant, met name het split-level type.

Ook na bijna 45 jaar ziet het grootste deel van het plan er nog steeds zeer aantrekkelijk uit. De autovrije straatjes zijn aangekleed met volwassen groen. De hoven, waarop deze straatjes uitkomen, verschillen ten opzichte van elkaar in aankleding. Er is geen sprake van afbreuk door 'verschutting'. De open grasvelden en speelruimtes zijn ook goed onderhouden.

De zorgvuldig vormgegeven woningen kennen bijzondere details zoals overkapte entrees en gemetselde schoorstenen die geaccentueerd zijn in de gevel. Tegenwoordig zijn veel houten delen vervangen door kunststofbeplating. De contrastrijke kleurstelling is over het algemeen in de wijk behouden. Opvallend zijn enkele bouwblokken waar de kap van de naastgelegen garageboxen doorloopt tot en rondom de voorgevel. Ook losstaande blokjes van garageboxen hebben een kap met vliering. De staat van onderhoud van deze boxen is over het algemeen slecht.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

beheer en onderhoud

+ Verkeer

toegankelijkheid

parkeren

autovrije woonstraten;
parkeercoffers

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

woontechnische kwaliteiten

split-level indeling;
ruimtelijkheid d.m.v. vides

Sociaal

N Bewonersparticipatie

N Collectiviteit

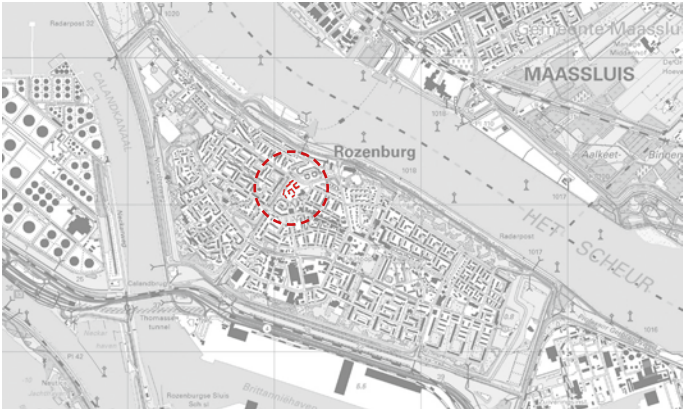
Actualiteitswaarde

Dit plan vormt een bijzondere combinatie van verschillende ruimtelijke configuraties met autovrije straatjes en pleintjes binnen één plan. Vanwege de zorgvuldig ontworpen openbare en collectieve ruimte verdient het de aandacht als voorbeeld van een aantrekkelijk woonerf.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- BOUW, 1970, 25, 51, 1970
- Costruire, 1977, 101, 1-8
- Utrechts Nieuwsblad, 1975.08.29, Rustiek woondorp midden in industrieel Zwijndrecht

Diagonaal-plan

Rozenburg **EX 69 - 053**

architect **n.v. Bureau voor Architectuur en Efficiënte Bouw-methoden ir. W. Wissing b.i.**
opdrachtgever **Bouw- en Handelonderneming L.T.R. B.V.**
realisatie **1973 - 1974**
adres **Kievitenburg, Meeuwensingel, Prinsestraat, Zwanenburg, Rozenburg**
programma **39 premiekoopwoningen**

Beschrijving van het plan

Willem Wissing (1920-2008) was een architect en stedenbouwkundige. Hij was een van de veelbouwers, die met zijn bureau in de wederopbouwperiode duizenden woningen met een standaardplattegrond bouwde. Wissing stuurde zijn ontwerp voor eengezinswoningen en bejaardenhuizen voor Etten-Leur in voor het predicaat. In de korte toelichting merkt de adviescommissie op dat er aan het plan veel 'geschaafd' is n.a.v. opmerkingen van de adviescommissie. Uiteindelijk kwam de commissie tot het oordeel dat Wissings ontwerp het predikaat 'Experimentele Woningbouw' verdiende. De uiterlijke verschijningsvorm van de woningen was niet spectaculair en de plattegronden stegen niet uit boven redelijk niveau. Het experimentele accent lag op de schakeling en groepering van de woningen en de stedenbouwkundige opzet in zijn geheel. Met name de binnenruimten zorgden voor een levendig en aantrekkelijk element in de totale stedenbouwkundige 'conceptie.

Na aanvankelijk door de woningbouwvereniging in Etten-Leur als huurwoning geprojecteerd te zijn, werd het plan overgenomen door een aannemer: Bouw- en Handelonderneming L.T.R. B.V. te Lopik. Dit is waarschijnlijk gebeurd, omdat de bouwkosten te hoog waren opgelopen. Uiteindelijk zijn de woningen als koopwoningen in Rozenburg gerealiseerd. De architect wijzigde het plan iets en ontwierp er een diagonaal dak op, waardoor een markanter geheel werd verkregen.

Het plan is opgebouwd uit clusters van geschakelde woningen rond een binnenhof. Deze pleinvormige ruimten zijn autovrij en ingericht met plantsoenstroken en speelterreintjes. De auto's worden geparkeerd op parkeerhoven met garages aan het einde van ontsluitingswegen.

Reden van predikering

De commissie heeft maar een zeer korte toelichting op dit project gegeven. Op grond van de stedenbouwkundige opzet en de schakeling van de woningen, meende de adviescommissie dat dit ontwerp in aanmerking voor het predikaat 'experimenteel woningbouwproject' kwam. Aan de uitvoering van de aanleg zou wel bijzondere aandacht moeten worden besteed.

Het is niet bekend of het plan, dat uiteindelijk in Rozenburg is gerealiseerd, nog is gesteund met een extra financiële bijdrage. Inhoudelijk is er niets gewijzigd.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom**
aanpassingen **beperkt;**

In het gewijzigde plan in Rozenburg zijn uiteindelijk 39 in plaats van 65 woningen gerealiseerd. De in het oorspronkelijke plan opgenomen bejaardenwoningen zijn komen te vervallen. Het gerealiseerde plan bestaat uit twee hofjes volgens dezelfde opzet en schakeling als het geprediceerde plan. De hofjes worden omzoomd door doorgaande wegen waar een aantal rijtjes in een gestaffelde opzet aan liggen. Er is weinig bekend over de realisatie en de eerste ervaringen van de bewoners in dit plan.

Anno 2017 vormen de twee hofjes een aantrekkelijke verborgen groene enclave in de plaats Rozenburg, dat zelf een bijzondere enclave is in het Rotterdamse havengebied. Wat opvalt is dat de woningen een eenheid uitstralen, terwijl individueel er behoorlijk wat aanpassingen zijn gedaan qua kleur van de kozijnen en houten delen. De openbare ruimte lijkt nog het oorspronkelijke ontwerp te zijn, maar het onderhoud verdient aandacht. Het volwassen groen is een kwaliteit in de huidige situatie.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- BOUW, 1973, 28, 25, 811

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

(+) Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

(+) Openbare ruimte

(+) Verkeer

parkeren

autovrije woonpleintjes;
parkeerkoffers

Actualiteitswaarde

Geen.

Woningbouw

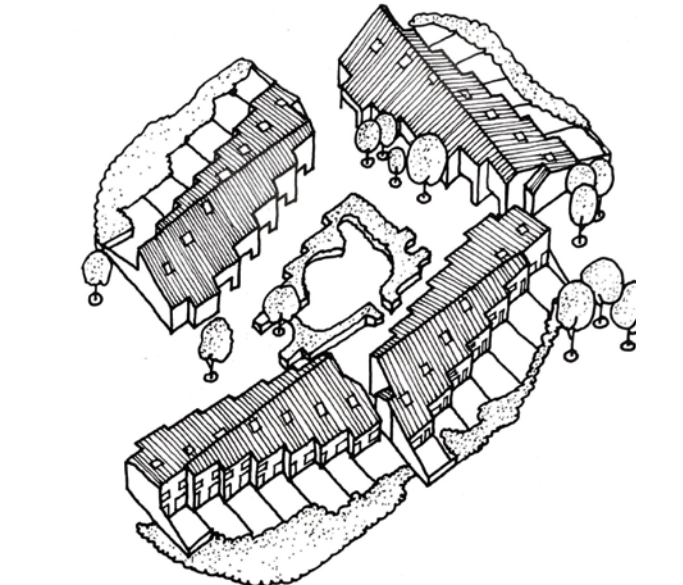
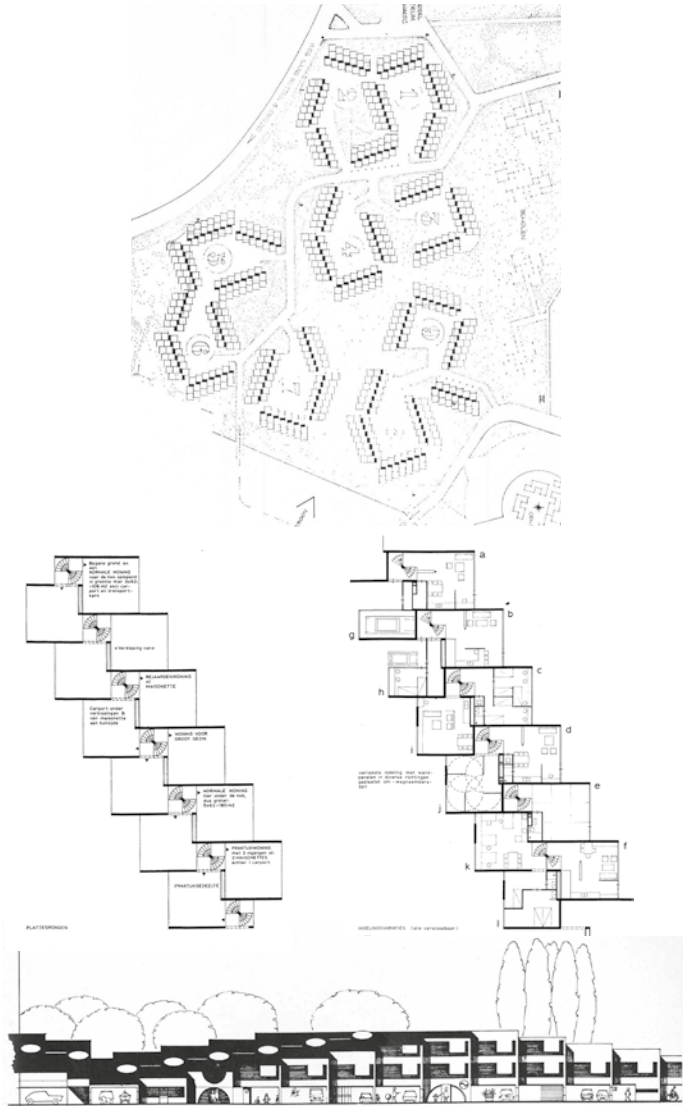
(N) Architectuur

(N) Woonkwaliteiten

Sociaal

(N) Bewonersparticipatie

(N) Collectiviteit

De Wouden

Assen **EX 69 - 054**

architect **B. van Tongeren, Heemstede**
opdrachtgever **Stichting Woningbeheer Assen**
realisatie **1969 - 1970, 1975 - 1977**
adres **De Wouden, Baggelhuizen, Assen**
programma **112 premiekoopwoningen en 140 premiehuurwoningen**

Beschrijving van het plan

Dit project is eerst als idee-plan gepredikeerd en pas enkele jaren later in Assen gerealiseerd. Het woonplan 'De Wouden' waar 252 experimentele woningen verzeen, is gelegen in het Drentse landschap. Het Asserbos ligt vlakbij en een klein wandelbos "t Roegge stuk" grenst aan de wijk. De woningen zijn in geschakelde blokken gegroepeerd rondom een brink. Deze liggen verstrooid in een groene parkachtige omgeving. De brinken zijn aangehaakt op een doorgaande rondweg en vormen klassieke cul-de-sacs. Verkeersdrempels en carports voor de bewoners maken deze pleintjes verkeersarm en daarmee vriendelijk en veilig. De openbare ruimte was ingericht als speelruimte. De huizen zijn geschakeld in blokken van 7. Doordat ze ten opzichte van elkaar verspringen, is er een grote mate van privacy ontstaan, die vooral in de tuinen het meest wordt beleefd.

Elk van de zeven huizen in een woonblok is weer anders van grootte en indeling. Dit is het gevolg van het feit dat het verspringend blok wel één doorsnede dik heeft, waardoor elke woning in het blok een andere doorsnede krijgt met een asymmetrische kap. Er is gewerkt met verspringende vloerniveaus van 6m x 6m, gegroepeerd rond een open splittrap (split-level). Alle woningen hebben een overdekte, vrije ingang aan de straatzijde en een vrij terras aan de woonkamerzijde. 6 van de 7 types hebben een carport en 4 slaapkamers. Eén type, dat aan het eind van ieder blok er als het ware tegen aan is 'geplakt', heeft maar één slaapkamer en geen carport. 6 woningen per blok hebben een open keuken in de huiskamer. De woning op de andere kop heeft een aparte, grote keuken maar daarentegen een kleinere huiskamer. 2 van de 7 woningen hebben een vide met insteek-vloer. De woningoppervlakken variëren van 72 tot 216 m², exclusief de kern.

Architect Ben van Tongeren heeft met de verscheidenheid aan woontypes een variëteit in bewonerssamenstelling beoogd. Hij ging daarbij heel ver: Op alle niveaus ontwierp hij een opening, waarmee de woningen horizontaal konden worden verbonden. Zo hoefde niet iedereen eenzelfde ruimte te huren of te kopen, maar zou het theoretisch mogelijk zijn een verdieping van een buurman, die deze niet nodig heeft, bij het eigen huis te trekken. Daarnaast voorzag de architect dat er binnen een bouwblok een gemeenschappelijke woonvorm kon ontstaan. Hij ontwierp daarom in elk huis maar een kleine keuken met het idee dat de keuken in de grote kopwoning als gemeenschappelijke keuken zou kunnen functioneren.

Reden van predicering

Er worden bij dit project 3 experimentele elementen genoemd. Als eerste de verkaveling van het woonblok met de variabele grootte van de woningen onder de karakteristiek aflopende kap. Daarnaast wordt het systeem van de splitlevel opbouw rondom een centrale kern genoemd en ten slotte de flexibiliteit binnen het blok om een woning te vergroten of te verkleinen.

Opvallend genoeg was de commissie van mening dat de stedenbouwkundige uitwerking bij het idee-plan bepaald te wensen overliet. Er werd een speciale aantekening gemaakt dat bij de doorwerking met een stedenbouwkundige moest worden samengewerkt. Er wordt verder niet duidelijk gemaakt waar de kritiek betrekking op heeft. De publicatie van het plan in 1971 toont het stedenbouwkundige plan zoals het in Assen is gerealiseerd. Of en hoe hierin op de kritiek is gereageerd is niet bekend.

vernieuwende woontypologie

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier en woningstichting**
Woningbeheer Assen
 aanpassingen **beperkt**

De royale witte huizenblokken kregen in Assen al snel de bijnaam 'Jeruzalem'. Er is uitgebreid gepubliceerd over dit experiment in populaire woonbladen als Eigen Huis & Interieur en Ideaal Wonen eind jaren '70.

Het ontwerp van de woningen is iets gewijzigd ten opzichte van het gepredikeerde ideeplan. De centrale ruimte voor de spiltrap werd uitgebreid met een zone voor natte functies en leidingkokers. De commune-vorming die de architect voor ogen had is geen werkelijkheid geworden. Hoewel de fontanellen wel zijn aangebracht en in diverse woningen nog zichtbaar zijn, werden deze bij de bouw meteen dichtgezet. Er is nooit een verdieping in een woonblok gereserveerd voor kinderopvang of recreatiezaal. Het collectieve leven rond de erven was vanaf het begin wel bijzonder levendig.

Deze zeer kenmerkende wooneerwijk is in een goede staat en veel erven functioneren nog als een kleine gemeenschap, met veel onderling contact en jaarlijkse buurtfeesten. Aan 5 van de 9 brinken lagen woningwetwoningen. Er zijn hier nog originele details zowel in de aankleding van de openbare ruimte zoals de originele klinkerbestrating met wisselende kleurenpatronen nog aanwezig.

Ook bij de woonblokken zijn nog kenmerkende elementen aanwezig als een daklicht van transparante golfplaat boven de spiltrap. De wijzigingen aan de woningen zijn beperkt. Op veel plekken is de open ruimte van de carport dichtgezet tot een echte garage. Ook zijn op een aantal plekken aanbouwen gerealiseerd, vooral bij de kleine woningen op de kop van de blokken. In veel woningen is een slaapkamer opgeofferd tbv de keuken, die in de bouw zeer mager was uitgevoerd, met het oog op de gemeenschappelijke keuken, maar ook omdat consumenten toch een zeer wisselende smaak op dat vlak zouden hebben.

Een deel van het experiment op het gebied van de flexibele indeling is wel geslaagd. Op een paar plekken is later wel degelijk een doorbraak via een fontanel gemaakt, waarbij een verdieping van een huis bij een naastgelegen woning is betrokken.

Kernqualitäten

Woonomgeving

(+) Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

⊕ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

beheer en onderhoud

⊕ Verkeer

toegankelijkheid

parkeren

cul-de-sac woonerf

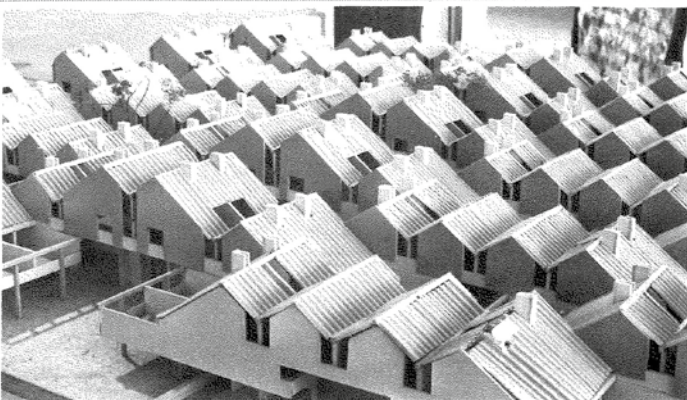
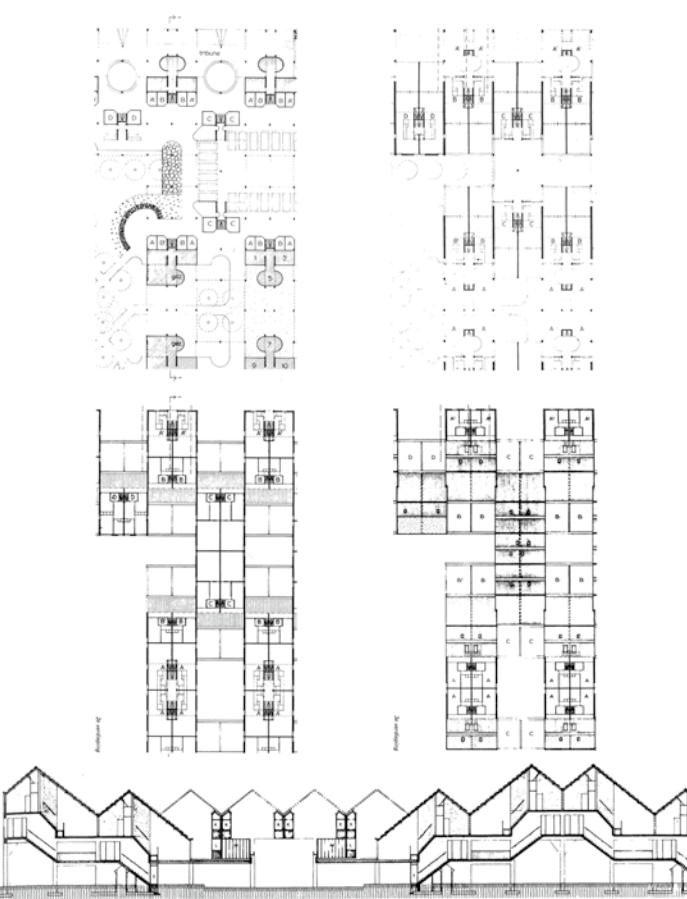
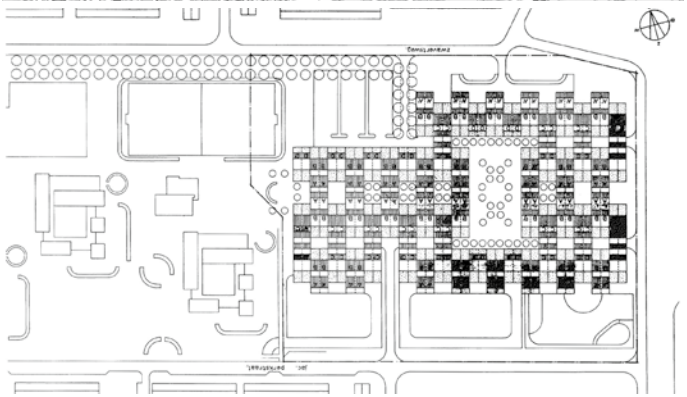
Actualiteitswaarde

Het oorspronkelijke idee om per rij 7 verschillende woningtypen te ontwerpen, met daarin één kleine seniorenwoning en één grote woning waarin een grotere gemeenschappelijke keuken is opgenomen, zou ook in de hedendaagse praktijk kunnen worden toegepast als aaneenschakeling van zorg- of kangoerewoningen. De doorloopmogelijkheid die bij realisatie als fontanel werd gecreëerd biedt flexibiliteit bij gedeeltelijke verhuur of verkoop en zou groepswonen (per blok) mogelijk maken.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Lofvers, W., Juijn, N., Leun, A. van der; Studie Woonevren, focus op kwaliteiten; Layout08; Stimuleringsloven voor Architectuur; sep 2009
- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- BOUW, 1971, 26, 24, 950-953
- BOUW, 1978, 33, 22, 76-77
- Eigen Huis& Interieur, 1976, 11, 38-48
- Ideal Wonen, 1979, 10, 58-65
- Gras, E. Le, Een commuine die nooit van de grond kwam, Drents Dagblad, ca 1985

Kasbah

Hengelo **EX 69 - 056**

architect **Piet Blom**
opdrachtgever **gemeente Hengelo**
realisatie **1972 - 1973**
adres **Bazaar, Boekerij, Boomgaard, Drie Turven, Eendengang, Voorhof, Hengelo**
programma **184 woningwetwoningen, parkeren en algemene voorzieningen op begane grond**

Beschrijving van het plan

“De Kasbah is bijna een karikatuur zo simpel als het is gedacht: een wijk van ééngezinswoningen wordt één verdieping van de grond opgetild. De woningen schuiven dan vervolgens wat in elkaar tot een vlechtmatje met openingen.” aldus Piet Blom.

In 1965 publiceert Blom dit idee dat was geïnspireerd op de levendigheid en functiemenging van een volksbuurt in de brochure “Wonen als stedelijk dak” (1965). Deze publicatie was gefinancierd door de vereniging van dakpanfabrikanten, in de tijd dat het hellend dak steeds minder werd toegepast. Hierop werd Blom uitgenodigd door de gemeente Hengelo om een plan te maken voor de binnenstad, maar daar zag men vanaf en is het plan aan de rand van stad in de wijk Groot-Driene gerealiseerd. Als uithangbord van het experimentenbeleid van het ministerie is dit plan tot stand gekomen met meer subsidie en bemoeienis van de commissie dan gebruikelijk.

De Kasbah heeft een dichtheid van zo’n 100 woningen per hectare, 4x zo hoog als de omringende woonwijken. Op palen boven de grond liggen de woonruimtes, eronder is een collectieve ruimte waar het stedelijk en gemeenschappelijke leven tot bloei kan komen. Naast de open trappenhuizen die toegang geven tot de portieken die de woningen ontsluiten, liggen bergingen. Daarnaast zijn er gemeenschappelijke ruimtes opgenomen. Deze waren bewust door de architect niet definitief ingevuld, maar hij dacht aan een buurtwinkels een bibliotheek; een café; kinderopvang. Onder de open plekken in de structuur was ruimte voor een groentetuin en kinderboerderij. Ook was er plek voor parkeren met sleutelmogelijkheid. Het wijkcentrum De ‘Tempel’ is met subsidie van het ministerie van CRM gerealiseerd.

De Kasbah-woning bestaat uit een basiseenheid met woonkamer, keuken en slaapverdieping. De slaapverdieping geeft via een vide uitzicht op de woonkamer. Door toevoeging van ruimten of verdubbeling van de basiseenheid wordt de woning groot genoeg voor gezinnen. Er komen in het plan 4 woningtypen voor: type A ‘De onvolledige woning’ (atelier of studentenhuus) zonder buitenruimte; type B ‘De kleine woning’ met opgetilde tuin; type C ‘De normale middelgrote woning met tuin’ (doorsnee familie woning en type D ‘Het grote huis’ (een samenvoeging van A en B). Inkijk werd zoveel mogelijk vermeden door de woningen rug-aan-rug of via de terrastuinen te koppelen en gebruik te maken van dwarsgeplaatste ramen.

Reden van predicering

De commissie was danig onder de indruk van de presentatie en de visie van Blom. Deze onderscheidde zich van andere ingediende plannen. De Kasbah was het plan met het meest uitgesproken ‘experimentele’ karakter. De commissie sprak zelfs van een ‘getuigenis’ en prees de gemeente Hengelo voor de getoonde moed. Het was een totaal experiment van een bekwaam ontwerper, met originele gedachten ten aanzien van de architectonische vormgeving, de stedenbouwkundige opzet, de toegepaste woningtypen, de integratie van woningen en wonen met andere activiteiten en elementen.

In de toelichtende tekst erkende de commissie dat dit ‘echte’ experiment tevens een aantal bijzondere zorgen met zich meebracht, maar zij zegde daarbij alle medewerking toe om tot realisatie te komen.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Welbions**
aanpassingen **beperkt; herinrichting groenstructuur 2006**
status **gemeentelijk monument 2013**

Het project stond tijdens het gehele proces tot realisatie landelijk in de belangstelling. De eerste jaren was er echt sprake van een gemeenschapsleven, waarbij onder andere door de bewoners geld bijeen werd verzameld voor het gemeenschapshuis. Maar uiteindelijk is het maaiveld nooit helemaal volgens het oorspronkelijke idee ontwikkeld. De invulling van de particuliere initiatieven liep vanaf de oplevering traag. Er kwam wel een aantal hobbyruimtes, een supermarkt, een kleine kinderboerderij (bij de opening schonk Blom de bewoners 20 kippen) en een buurtcafé. De wijkwinkeltjes sloten echter na een aantal jaren weer en het café werd matig bezocht. Daarnaast ontstonden er soms problemen over de overdekte parkeerplaatsen. De Kasbah-bewoners waren niet gecharmeerd van het feit dat mensen uit de buurt hier parkeerden en aan hun auto sleutelden, terwijl alleen zij aan de plekken meebetaalden. Al snel verloor het project haar aanvankelijke glans en werd het juist een toonbeeld van hoe het niet moest. Het karakter van een onherbergzame onderwereld werd steeds meer benadrukt. De onoverzichtelijke hoeken werden als onveilig ervaren. De hoeveelheid gesloten gevels op de begane grond en het drukkende plafond dragen hieraan bij. In 2006 is de groenstructuur van de Kasbah opnieuw vormgegeven door bureau Bijkerk CS, waarbij de oorspronkelijke inrichting van Blom nagenoeg verdwenen is.

Invmiddels lijkt er zich een kentering voor te doen. Het complex is populair onder studenten en kleinere huishoudens. Een groep enthousiaste bewoners en vrijwilligers heeft een heus ‘Piet Blom museum’ geopend in één van de gemeenschappelijke ruimtes van het complex. In 2013 is het complex op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. Tekenend voor de veranderende rol van de overheid is dat woningcorporatie Welbions door de inspectie op haar vingers is getikt voor de steun die zij aan dit initiatief heeft verleend.

Blom heeft geprobeerd om het ‘stedelijk dak’ elders te realiseren, wel in een binnenstedelijke situatie. Hij heeft ontwerpen voor Amsterdam (de Dapperbuurt en de Jordaan) gemaakt, zijn woonplaats Monnickendam en Wijk bij Duurstede. Uiteindelijk is in 1993 in een andere uitbreidingswijk Kattenbroek, Amersfoort een vervolg gerealiseerd. De Kasbah heeft een grote invloed gehad: Het thema ‘dubbel grondgebruik’ kwam terug bij experimentele projecten in Zoetermeer en Arnhem, en door de onderzoekers van de adviescommissie werd ook verwezen naar het project Onder één Dak te Rijswijk, waar ook de kapvorm navolging vond. Een recent en spraakmakend voorbeeld is het project The Mountain te Kopenhagen van het Deense bureau BIG.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

functiemenging

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

beheer en onderhoud

+ Verkeer

toegankelijkheid

parkeren

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

vernieuwende vormgeving

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

flexibiliteit

woontechnische kwaliteiten

Sociaal

N Bewonersparticipatie

+ Collectiviteit

Toen

Nu

Actieve bewoners, met oa. initiatief voor Piet Blom-museum.

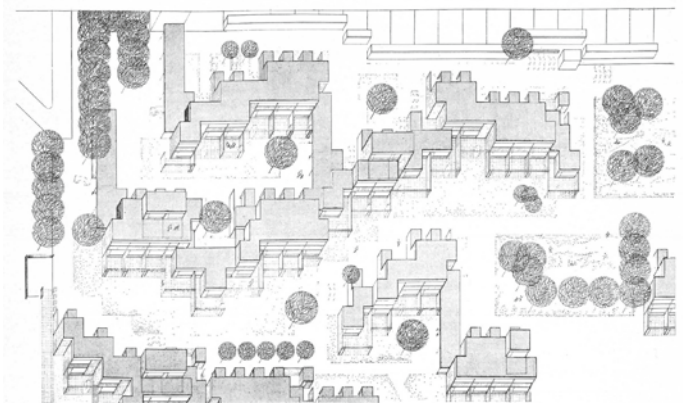
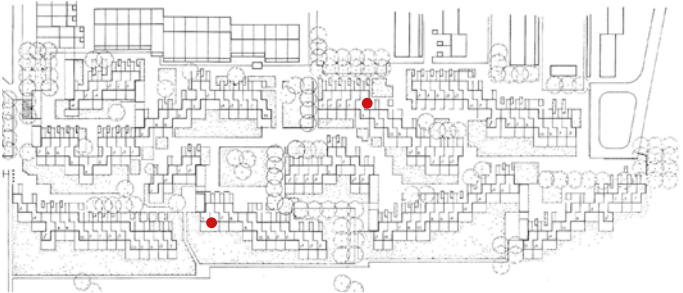
Actualiteitswaarde

De Kasbah staat nog altijd in de belangstelling en is goed beschreven als belangwekkend project. De boven het maaiveld uitgetilde woonlaag met bijzondere woningtypen en de grote collectieve open ruimte daaronder, veroorzaakt een hoge dichtheid en meervoudig ruimtegebruik. Door een toenemende verstedelijking en de veronderstelde noodzaak voor het wonen met een hogere dichtheid in de toekomst, blijven ontwerpuitgangspunten van projecten als deze actueel.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Andel, F. van, et al, Zakboek parkeren voor de woonomgeving; Uitgeverij 010, 2010
- Haveman, Martha J., HET VERBINDEN VAN HET ONGELIJKE, 2008
- Hengeveld, J.; Piet Blom; Jaap Hengeveld publicaties; Amersfoort; 2008
- Hovens Greve, H.J.A., Ontwerpen met predikaat 1971-1972, serie A1, Min van VRO, 1976
- Hulsman, B.; Het Rijtjeshuis; Nw. Adam Uitgevers, 2013
- Meindersma, H., projectonderzoek Kasbah, Hengelo, Serie C6, Ministerie v VRO, 1978
- Pas, B., Kropman, J.A., Kasbah Hengelo, interim-rapport, serie D3, ITS, 1974
- Pas, B., et al, Bewonersonderzoek Kasbah, Hengelo, Serie D8, ITS, 1977
- Red., Nieuwe open ruimte in het woonensemble; DASH#1; TUDelft; NAI uitgevers/, 2009
- van Heuvel, Wim J.; Structuralism in Dutch Architecture; Uitgeverij 010 Publishers, 1992
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw,Ten Hagen bv., 1976
- Vletter, M. de; De kritiese jaren zeventig; Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1978, 33, 3, 12
- Cobouw, 1-7-1994, Experimentele woningbouw maakt kasba kijkwijk
- De Architect, 1979, 10, 1, 26-29
- Wonen, 1970, 1, 1, 11-16
- Wonen-TA/BK, 1974, 2, 11, 32
- Bakker, Pepijn, <https://architecturalodyssey.wordpress.com/2013/01/22/de-lotgevallen-van-een-experiment-bloms-kasbah-in-hengelo/>
- www.pietblommuseum.nl
- <https://youtu.be/ticvkLIKPII>

Emmerhout

Emmen **EX 69 - 059**

architect **Gemeentelijke Bouw- en woningdienst Emmen**
opdrachtgever **Gemeente Emmen**
realisatie **1969 - 1973**
adres **Laan van Het Kinholt, Laan van de Iemenhees, Emmen**
programma **114 premiekoopwoningen in 10 typen**

Beschrijving van het plan

Emmen heeft een traditie van experimenteren met vernieuwende woonvormen en -omgevingen. De gemeentelijke stedenbouwkundige Niek de Boer is de drijvende kracht achter de ontwikkeling van het woonerf, waarmee vanaf de jaren '60 in de opeenvolgende wijken Emmermeer, Angelslo en Emmerhout werd geëxperimenteerd. Deze wijk is een verdere stap in dit proces: de creatie van het woonerf, een wijk waar de auto geduld wordt.

De wijk is gesitueerd aan de oostkant van Emmen. Elementen van de oorspronkelijke landschap zijn in het plan opgenomen. Er is geen onderscheid gemaakt wordt tussen voetgangers- en autogebied. Er wordt wisselend geparkeerd op eigen erf of in enkele rijen garages haaks op de woningen geplaatst of op straat. Er is veel ruimte voor openbaar groen, dat gedacht is als een gemeenschappelijke tuin, want de privétuinen zijn klein. Alle woningen zijn noord-zuid gericht. De bergingen bevinden zich aan de entreezijde van de woningen.

De woningen zijn opgebouwd uit 2 vierkanten van 5,5m die ten opzichte van elkaar een halve breedte zijn verschoven. Het voordeel van een dergelijke verschoven plattegrond is dat er direct dwarsstabiliteit verkregen wordt. Met dit basisgegeven zijn rijen samengesteld met een grote mix van woningtypen en verspringingen. Het idee was dat door de gevarieerde schakeling en de mix van de verschillende woningtypen er een betere herkenbaarheid van de eigen woning zou worden verkregen. Dat zou van invloed zijn op de mogelijkheid om je met je eigen woning en de buurt te identificeren.

Een rij kon bestaan uit verschillende typen van een bungalowtype (1 laag) tot grote ééngesinswoningen over 3 lagen. (3 typen in één laag, 14 stuks; 2 typen in 3 lagen, 20 stuks; 5 typen in twee lagen, 74 stuks). De gevels worden gekenmerkt door een spel van gesloten en open vlakken. De zijwanden en de haakse tussenwand zijn gesloten en de kopgevels zijn zeer transparant.

In het algemeen is in het voorste vierkant de entree, de keuken en sanitair en de rechte steektrap gepositioneerd. Op de verdieping is de badkamer te vinden. De woningen hadden een kleine tuin ter grootte van een zelfde vierkant van 5,5m bij 5,5m.

Reden van predicering

Bij de toekenning van het predicaat was een lid van de commissie, André de Jong persoonlijk betrokken. Hij was hoofd van de stedenbouwkundige dienst van de gemeente Emmen. De woningen lijken op de woningserie E 100 van Inbo die onder nummer EX 68-010 als ideeplan werd gepredikeerd, maar ten tijde van indiening van dit plan nog niet in Eindhoven gerealiseerd was.

De toepassing van dit woningtype was expliciet één van de twee experimentele elementen van het plan. En dat ondanks een opmerking over starheid in de ontwerpserie, waar de nevenruimten bij wisselend vertrekaantal gelijk blijven. Hier is het woningtype alsnog toegepast.

Het tweede experiment betrof de zeer ongebruikelijke inrichting van het stedenbouwkundig micro-milieu, het woonerf, waarbij weliswaar elke woning met een auto bereikbaar is, maar wel zo dat het de automobilist duidelijk zal zijn dat hij slechts 'geduld' wordt en zelf geduld zal moeten opbrengen ter wille van de rust, de veiligheid en het genoegen van de bewoners: volwassenen en spelende kinderen.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier en woningcorporatie**
aanpassingen **beperkt**

Het geheel maakt een wisselende indruk. Centraal in het plan liggen een tweetal open groene gebieden die door het volwassen groen en de kleine hoogteverschillen een aangename indruk geven. Op andere plekken geeft de openbare ruimte een zeer benauwende, versteende en sleetse indruk. De doorgangen voor de auto zijn op sommige punten erg smal en op enkele plekken zijn bomen daarom laag bij de grond afgezaagd. Een aantal straatwanden bestaan enkel uit anonieme garagedeuren, in wisselende staat van onderhoud.

Een belangrijke oorzaak voor het beeld van de openbare ruimte is de toe-eigening van het openbare groen aan de woning. In het oorspronkelijke plan had elke woning maar een tuin of hofje ter grootte van een vierkant van 5,5m x 5,5m en was er veel openbaar groen. Dit groen was niet allemaal gekoppeld, maar in een latere fase is het merendeel van dit groen aan de kleine tuinen toegevoegd. Daarmee is een belangrijke kwaliteit van de openbare ruimte weggegeven.

Wat betreft de stedenbouwkundige opzet van het plan is het opvallend dat de architectonische vormgeving geen rol speelt in de openbare ruimte. Hoogteaccenten lijken willekeurig aan de blokken te zijn toegevoegd en niet volgens een bepaalde hiërarchie.

Bewoners zijn zeer tevreden en ook mensen die het zich qua inkomen kunnen veroorloven om elders te wonen blijven toch liever in de wijk wonen en investering in de eigen woning. In 2027 zou Emmerhout de eerste energieneutrale wijk moeten worden van Emmen en de provincie Drenthe. De kwaliteit van de woningen wordt verbeterd en tegelijkertijd worden de woningen verduurzaamd. Uit onderzoek van de gemeente Emmen en de provincie is gebleken dat Emmerhout het beste in aanmerking komt om als wijk het energieneutrale doel van de gemeente te behalen. De woningen blijken zeer geschikt voor renovatie. Wanneer het project succesvol blijkt, zal het ook op andere wijken worden toegepast.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving	Woningbouw	Sociaal
+ Stedenbouw	+ Architectuur	N Bewonersparticipatie
algemeen ontwerp	bouwtechnische vernieuwing	N Collectiviteit
verkaveling		
± Openbare ruimte	+ Woonkwaliteiten	
grote delen verhard, smal, blinde muren	woningdifferentiatie	
	vernieuwende typologie	
+ Verkeer		
toegankelijkheid		

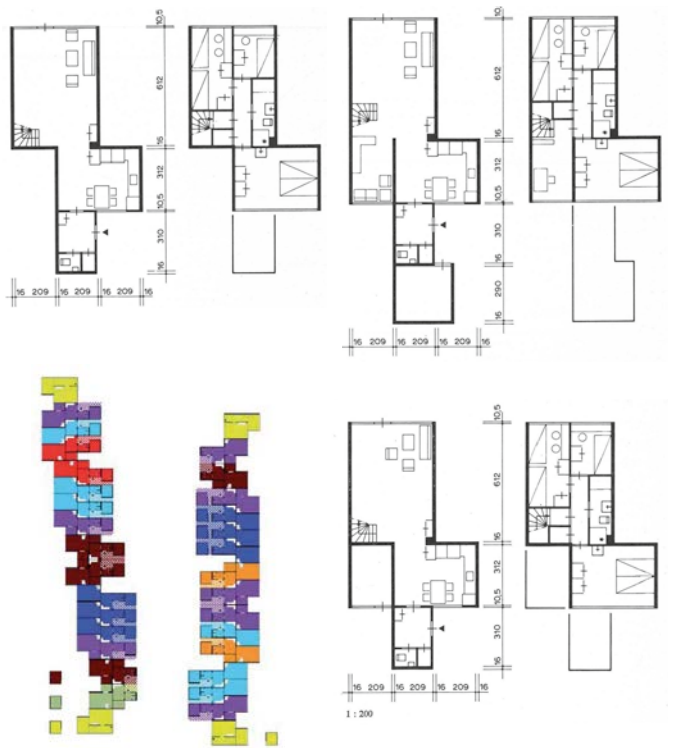
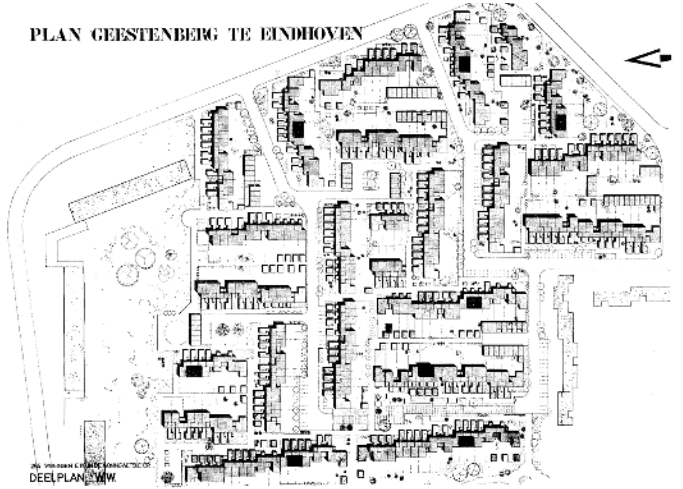
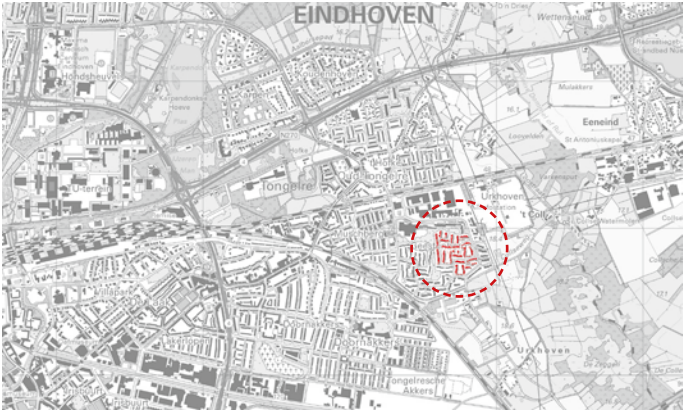
Actualiteitswaarde

Dit plan is een doorontwikkeling van het woonerf in Emmen en is als zodanig op vele plekken in Nederland te vinden. In het algemeen is het gedachtegoed van het woonerf (collectiviteit, ecologische ruimte/patronen, overgangen openbaar-privé, plek van de auto, shared space) onderdeel van de hedendaagse nieuwbouwopgave en daarmee actueel. De aanpak van de gemeente Emmen, bewoners en andere stakeholders, om deze wijk in 2027 energieneutraal te maken, verdient eveneens de aandacht omdat de wijk daarmee als pilot en voorbeeld kan fungeren.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Blom A. red, Atlas van de Wederopbouw, Nai uitgevers, 2013, pg 154-163
- d' Ancona, H., Hond, M. de, Bewonersonderzoek Emmerhout, Emmen, Serie D7, Ministerie van VRO, 1977
- Hulsman, B.; Het Rijthuis, Nw. Adam Uitgevers, 2013
- RCE, Emmen, Emmermeer, Angelslo en Emmerhout, toonbeelden van de wederopbouw 09/30, 2016
- Redactie; Het Woonerf leeft; DASH#3; TUDelft; Nai uitgevers/publishers, 2010
- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- Rutte R., red, Atlas van de Verstedelijking van Nederland, Thoth Uitgeverij, 2013, pg 66-69
- Ubink, M., Steeg, T. van der, Bloemkoolwijken: Analyse en Perspectief; Uitgeverij SUN, 2011
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, Ten Hagen bv., 1976
- BOUW, 1969, 24, 41, 1628

Geestenberg

Eindhoven EX 70 - 066

architect **Bouwteam INBO N.V., Doorn (K. Geerts) ism. Dienst Ruimtelijke Ordening en Verkeer, gem. Eindhoven**
opdrachtgever **Gemeente Eindhoven; Woningsbouwrichting S.W.S., Eindhoven**
realisatie **1970 - 1973**
adres **Urkhovenseweg, Heike, Buyaard, Asberg, Spijkert, Rauwveld, Haagbeemd, Houbraken, Otterstok, Paalheule**
programma **269 woningwetwoningen en bejaardenwoningen**

Beschrijving van het plan

Om de geïsoleerde ligging van de nieuwe wijk te compenseren en het imago van het gebied als voormalige woonwagenstandplaats te doorbreken wilde de gemeente een hoogwaardig en aantrekkelijk woonmilieu realiseren. Een gevarieerd aanbod van woningen en een gevarieerde woonomgeving die veiligheid, rust groen en speelmogelijkheden bood. Het experimentele multifunctionele culturele centrum 't Karregat van Frank van Klingeren vormde het hart van de wijk.

De wijk is opgebouwd uit industrieel gebouwde bajonetwoningen. Dit bouwsysteem werd ontwikkeld door architectenbureau Inbo en bouwbedrijf Neduco uit Helden-Beringe. Deze woningserie E100 was in 1968 als een van de eerste plannen experimenteel verklaard (EX 68-010) en INBO ontwikkelde naar aanleiding van de opmerkingen van de commissie een efficiëntere woningserie E110 voor de woningwetwoningen. Het systeem kent verschillende woningtypes met verschillende plattegronden en bouwhoogtes. Ze hebben allemaal een plat dak en er is eenheid in materiaalgebruik: betonsteen met hout en grindbeton met aluminium. Na afwijzing van het door INBO ermee ontwikkelde stedenbouwkundig plan hebben de gemeentelijke stedenbouwkundigen het plan verbeterd. De gehele wijk kent 993 woningen: 730 in eengezinswoningen (in 4 basistypen: E-81 (drive-in), E100, E110 en E111) en 263 in flats. Het experimenteel verklaarde deel betrof alleen de 269 woningwetwoningen.

Er zijn vier overlappende structuren die de openbare ruimte vormen: een hiërarchisch opgezette structuur van voor autoverkeer toegankelijke straten, een zeer fijnmazig netwerk van voetpaden, in de hele buurt terugkerende lage betonnen muurtjes en een centraal gelegen groene long. De betonnen muurtjes zijn voor een deel bedoeld om hoogteverschillen in het terrein op te vangen. Tegelijkertijd markeren ze het straatprofiel en zijn de expliciet bedoeld om eenheid te scheppen tussen de verspringende gevels van de woningen en hun omgeving. Bovendien geleiden ze de ruimte in auto- en voetgangersgebied en moeten ze de buitenruimte speel- en verblijfskwaliteit geven.

Reden van predicering

Bij de toekenning van het predicaat van het ideeplan verwachtte de commissie dat de woningen nog te duur zouden worden voor de woningwetsector en deed ze suggesties voor een efficiëntere indeling. De nieuwe serie kon nu zonder voorbehoud worden gepredikeerd. De basis van het experiment was de flexibiliteit, de mogelijkheid om in de ontwerpfase vertrekken toe te voegen aan een woning c.q. weg te laten en de mogelijkheid om met het woningtype door verschillende schakelingen een gevarieerd en boeiend woonmilieu tot stand te brengen. De detaillering van de woonomgeving in de nieuwe stedenbouwkundige opzet vormde het derde onderdeel van het experiment.

vernieuwende woontypologie

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en wooncorporatie Woonbedrijf**
aanpassingen **meerdere; aanpak wijk en renovatie woningen 2013-2014, VDLP architecten**

Na kritiek van bewoners die de straten veel te steenachtig van karakter vonden, werd bij de herbestrating van 1975 het straatbeeld verrijkt met routebegeleitend groen in de vorm van bomen en snippergroen. In de loop der jaren zijn er vervolgens vele kleine aanpassingen gedaan, die een rommelig beeld hadden opgeleverd (o.a. de kleur van de houten delen was gewijzigd en kopgevels geïsoleerd met stuc). In 2013 is Woonbedrijf begonnen met een grootschalige aanpak van de wijk, waarbij de inzet was om de kwaliteiten van het oorspronkelijke plan wijk weer naar voren te halen en om het contact in de wijk te stimuleren. Deze integrale aanpak had een stedenbouwkundige, architectonische en sociale component.

Veel houten bielzen zijn verdwenen door rot of om plaats te maken voor parkeerplekken. De kenmerkende betonnen muurtjes zijn gebleven maar nu geschilderd, het groen in samenspraak met bewoners opgeknapt. Er zijn themaplantsoenen aangelegd, zoals een eetbaar plantsoen en een kinderplantsoen. Wijkbewoners onderhouden deze zelf. Met een beeldenboek werden bewoners en particuliere eigenaren voorbeelden aangereikt voor verbetering, o.a. om de schuttingen transparanter te maken en daarmee de collectieve ontmoetingsgedachte weer te stimuleren.

Bij het ontwerp van de nieuwe gevels is zoveel mogelijk rekening gehouden met het oorspronkelijke beeld uit de jaren '70. Er is voor gekozen om de gevelvullende HSB-elementen inclusief kozijnen compleet te vervangen. Tevens zijn de woningen voorzien van nieuwe dakisolatie en zijn de verouderde ventilatiesystemen vernieuwd. De nieuwe rabatdelen, zijn in overleg met de bewoners uitgevoerd in de kleuren donkerbruin en lichtgrijs. Hierbij is onderscheid teruggebracht tussen de woningen die zich in de kern en de buitenring van de wijk bevinden. Dit onderscheid draagt bij aan een betere leesbaarheid en oriëntatie binnen de wijk.

Het bleek dat niet voor alle kozijnen en rabatdelen een technische noodzaak was, om deze te vervangen. Er is door VDLP Architecten een database opgezet, waarbij alle kozijnen, ramen en deuren zijn voorzien van codestickers. In deze Grondstoffenbank wordt inzichtelijk welke gebruikte bouwmaterialen beschikbaar zijn, welke specificaties deze bezitten en of de bouwdelen al eerder (tijdelijk) zijn hergebruikt. Tijdens de edities 2015 en 2016 van de Dutch Design Week, zijn met de oude kozijnen uit Geestenberg verschillende paviljoens gebouwd op de creatieve hotspot Strijp-S in Eindhoven.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

⊕ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

⊕ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

beheer en onderhoud

delen van openbaar groen beheerd door bewoners

⊕ Verkeer

Woningbouw

⊕ Architectuur

algemeen ontwerp

bouwtechnische vernieuwing

⊕ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

flexibiliteit

Sociaal

⊕ Bewonersparticipatie

bij onderhoud/renovatie

Snel na oplevering aanpassingen na bewonersprotest, en ook bij recente renovatie

Ⓝ Collectiviteit

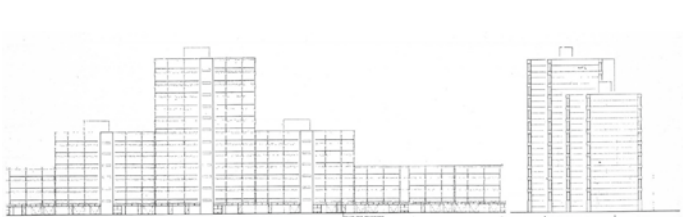
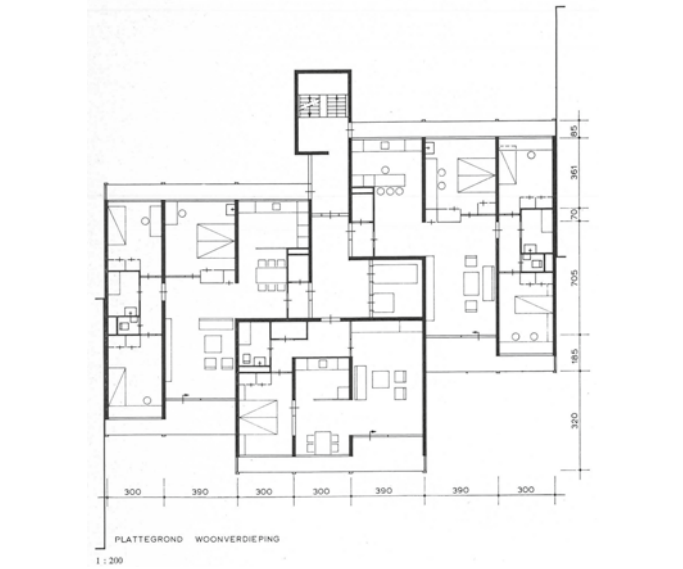
Actualiteitswaarde

Vooral de wijze waarop dit plan integraal is vernieuwd, gerenoveerd en verduurzaamd, is bijzonder te noemen. Bewoners zijn hierbij goed betrokken geraakt. Zowel in het ontwerp van de openbare ruimte, als in de gevels van de woningen is men zorgvuldig omgegaan met het oorspronkelijke beeld en de nieuwe inzichten en wensen van bewoners.

verwijzingen beschikbare documentatie

- 100% Geestenberg, Expeditie Geestenberg, Woonbedrijf, 2013
- Beeldenboek Woningen, Expeditie Geestenberg, Woonbedrijf, 2013
- Boer, N. de, Woonwijken, Uitgeverij 010, 1987, pg 69-83, 146-153,
- Lammers, H. Geestenberg 40 jaar later, TU Eindhoven, 2011
- Lofvers, W., Jutten, N., Leun, A. van der, Studie Woonerven, focus op kwaliteiten; Layout08; Stimuleringsfonds voor Architectuur; sep 2009
- Princsen, J.C.C., Kropman, J.A., bewonersonderzoek Geestenberg, Eindhoven : Ex 70-66, Serie D6, Instituut voor Toegepaste Sociologie, 1976
- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- Steemers, T. cs., projektonderzoek Geestenberg, Eindhoven, Ex 70-66, serie C4, Adviesburo ARO, 1978
- Ubink, M., Steeg, T. van der, Bloemkoolwijken: Analyse en Perspectief, Uitgeverij SUN, 2011
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- Vletter, M. de; De kritiese jaren zeventig; Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1970, 25, 16, 678-680
- VDLP architecten, <http://www.vdlp-architecten.nl/portfolio-item/bloemkoolwijk-geestenberg/>

Hippe Hoogbouw

Nijmegen **EX 70 - 075**

architect **Ir. W.H. Verschoor te Rijswijk**
opdrachtgever **Katholieke Woningvereniging Kolping**
realisatie **1968 - 1972**
adres **Weezenhof, 40e - 48e straat, Nijmegen**
programma **270 woningwetappartementen**

Beschrijving van het plan

De wijk Weezenhof is onderdeel van Dukenburg, het stadsdeel waar Nijmegen haar uitbreiding realiseerde vanaf 1966. Dukenburg is een oud landgoed en had als voordeel ten opzichte van andere locaties dat er maar één eigenaar was waar de gemeente zaken mee hoefde te doen, ondanks de relatieve afstand tot het centrum. De sprong over de Waal was nog te groot. De eerste 4 wijken werden in hoog tempo in een stempelstructuur gebouwd in 1967-1969. De wijk Weezenhof (vanaf 1971) wijkt in veel opzichten af van de andere wijken. Ze is de op een na grootste wijk en heel ruim van opzet, met straten die zich in een boomstructuur steeds verder vertakken. De hoogbouw is gesitueerd bij de entree van de wijk, voor het winkelcentrum en de andere voorzieningen.

Uit de Gelderlander 1 juli 1969: "Straks zal hippe hoogbouw, in vele kleuren, met leuke doorkijkjes, en het geheel op een gigantische grasmatt, de dreigende monotonie van de bouw van Groot Dukenburg onderbreken." De enthousiaste woningverenigingsdirecteur meldt: "We willen eens proberen of het op een andere manier niet leuker, niet leefbaarder wordt. Dit project zal een prachtige sky-line vormen. Geen plek hetzelfde. Dit wordt geen starre bouwhoek, maar een levendig en speels geheel, waarin veel met kleur gewerkt wordt. Wij vinden dat de nieuwe wijken wat al te monotoon worden. Neem nou dat dure groen? Wat zie je daarvan terug? Een grasveldje omringd door vier straten en dat is alles. In ons project staan de flats op een geweldig grote grasmatt, die op sommige punten wel 200 meter lang kan zijn. Daar kunnen de flatkinderen spelen. De auto's hebben we samengebracht op een plein tussen de flats. Bovendien komen we met nog een stunt: de bewoners krijgen inspraak. Wij sturen ze straks plattegrondjes met 3 mogelijkheden." Dat betrof de keuze voor een open, half-open of gesloten keuken. Het idee werd na overleg met de commissie nog uitgebreid: de wanden tussen de woonkamer, slaapkamer en keuken waren verplaatsbaar.

Het plan omvat 15 woongebouwen met een portiek, in hoogte variërend en opbouwend vanaf naast gelegen eengezinswoningen: 3, 6, 9 en 12 woonlagen op een onderbouw. Elk portiek omvat per woonlaag 2 vierkamerwoningen en 1 tweekamerwoning, een zgn. vrijgezellenflat. Langs voor- en achtergevel zijn balkons, bij de woonkamers inspringend tot een totale diepte van ca. 1,60 m waardoor een goede beschutting en privacy wordt geboden. Op het beton van de gevels was een kleurenpatroon aangebracht.

Reden van predicering

"Het plan als geheel levert zoveel positieve gezichtspunten op en steekt zo gunstig af t.o.v. de 'normale' etagebouw dat toekenning van het predicaat 'experimenteel woningbouwproject' gerechtvaardigd is", aldus de Adviescommissie. Het betreft daarbij de indeling van de woningen zelf, de koppeling tot 'drei-spanner', de schakeling daarvan, de wisselende bouwhoogte en ook de totale stedenbouwkundige groepering. Er zijn wel wat opmerking op de indelingsmogelijkheden van woonkamer van de vierkamerwoningen, maar de commissie accepteerde dat daar, door het vergevorderde stadium van de voorbereiding, niet meer aan tegemoet kon worden gekomen.

Het experiment met inspraak - de stunt, volgens de woningbouwvereniging - wordt niet genoemd in de toelichtende tekst op de toekenning van het predicaat.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Talis**
aanpassingen **renovatie 2012, Pieter Oosterhout Buro voor Architectuur BNA, Beuningen**

De Hippe Hoogbouw trok hoogopgeleide bewoners, gemiddeld tussen de 30 en 40 jaar. Professoren van de universiteit trokken hier ook in. Uit het evaluatieonderzoek uit 1977 blijkt dat er weinig gezinnen met kinderen waren. Er wordt veel gebruik gemaakt van de mogelijkheid om de wanden te verplaatsen. De woningbouwvereniging bood die mogelijkheid niet alleen aan de eerste bewoners aan, maar ook aan latere huurders, waarbij in een folder 12 varianten werden getoond. Waarschijnlijk is de verhuurder daarmee niet lang doorgegaan, in 1977 had de beheerder al geen nieuwe wanden meer op voorraad.

Tijdens de bouw ontstond een extra experiment: van ruimten op de begane grond waren gemeenschappelijke ruimten gemaakt. Een crèche waar voornamelijk kinderen uit de wijk naartoe gingen en een ontmoetingsruimte waar de bewoners zich in de eerste jaren actief voor hebben ingezet. Beide experimenten waren voor herhaling vatbaar. Overigens werd een jaar later, in 1973, een zusterplan aan de Lankforst in Dukenburg gebouwd, met dezelfde bouwsteen van de 3-appartementen rond één kern, maar in een andere configuratie, door een andere Nijmeegse woningbouwvereniging. Deze flat wordt ook weleens met dezelfde naam Hippe Hoogbouw aangeduid.

Veel oorspronkelijke bewoners zijn gebleven. In 2013 was de gemiddelde leeftijd hier hoog: zeventig jaar. Net als de bewoners, raakten ook de experimentele portiekflats op leeftijd. Daarom besloot de woningcorporatie Talis tot een ingrijpende renovatie, waarbij veel aandacht uitging naar de duurzaamheidscomponent, maar ook het verbeteren van de woning en het verhogen van veiligheid, leefbaarheid en uitstraling. Alle 270 appartementen maakten gebruik van twee collectieve ketels. De buizen en leidingen liepen hier over het hele terrein, door de gebouwen en in de woningen. Dat leidde tot grote warmteverliezen en hoge energierekeningen. In het kader van de renovatie, werd in overleg met de architect gekozen voor uitsluitend bouwkundige oplossingen, gericht op oplossen van koudebruggen en goede kierdichting, in plaats van installatiesystemen. Daarbij zijn de kozijnen vervangen door een pui-systeem met 90% hergebruikt aluminium. Het uiterlijk van de vijftien flats is volkomen veranderd door bijzondere gevelplaten. Deze platen 'leven' en veranderen elk uur van kleur onder invloed van de zonnestand.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

(N) Openbare ruimte

(N) Verkeer

Woningbouw

(N) Architectuur

+ Woonkwaliteiten

flexibiliteit

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij totstandkoming

+ Collectiviteit

Toen

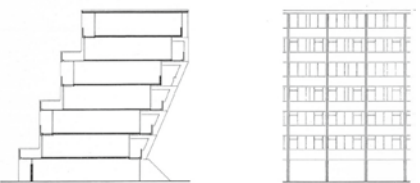
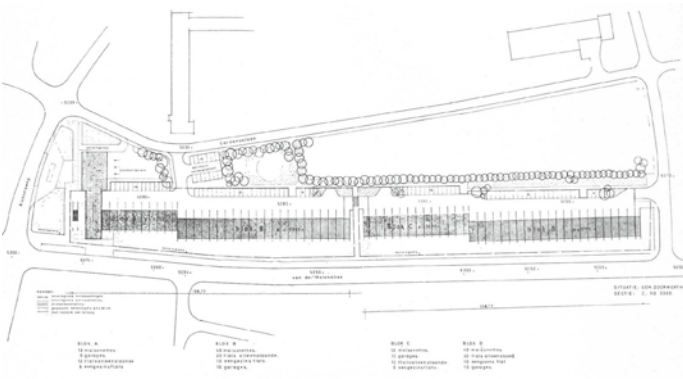
Actualiteitswaarde

De renovatie heeft behoorlijk in de belangstelling gestaan. Voor de verbouwing kreeg Talis de Publieksprijs van de Architectuurprijs Nijmegen 2015, maar het was ook een voorbeeldproject voor andere corporaties, met name wat betreft de duurzaamheidsaspecten. Met name de renovatie van dit plan heeft actualiteitswaarde voor de omgang met dergelijke hoogbouw uit de jaren '70.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Leushuis, R., Hoogbouw Weezenhof, Talis, 2013
- Prinssen, J.C.C., Kropman, J.A., Bewonersonderzoek Weezenhof, Nijmegen, EX 70-75, Serie D10, Ministerie van VRO, 1977
- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- van Heuvel; Wim J., Experimentele Woningbouw, Ten Hagen bv., 1976
- BOUW, 1971, 26, 29/30, 1110-1113
- Corporatiebouw, 2014, jan, 15-17
- De Gelderlander, 1 juli 1969, Hippe Hoogbouw
- <https://vimeo.com/113258650>
- <http://canonvandukenburg.nl/>

Dillenburg

Doorwerth

EX 70 - 076

architect **Architektenbureau R.G. Rodenburg, Nijmegen**
opdrachtgever **bouwcombinatie ‚Noviomagum‘ n.v.**
realisatie **1970 - 1973**
adres **Dillenburg, Doorwerth**
programma **200 premiehuurappartementen**

Beschrijving van het plan

Het dorp ligt dicht bij en op een stuwwal langs de Rijn, welke gevormd is in de laatste ijstijd. De stuwwal is de zuidelijke grens van de Veluwe en Doorwerth ligt voornamelijk in de bossen. In de Middeleeuwen was Doorwerth de nederzetting waar het personeel van Kasteel Doorwerth woonde. Het huidige dorp Doorwerth is een modern dorp. Een groot deel van dorp bestaat vooral uit in de bossen gelegen villa's. In de jaren '70 is een nieuwer deel aangelegd, naar een plan van de stedenbouwkundige Van Embden. Hij heeft geprobeerd hoogbouw en woonhuizen te integreren met de natuur. Hierbij zijn tussen de bebouwing stroken bos blijven bestaan, waardoor de bewoners het gevoel in het bos te wonen.

Het ontwerp is van de Nijmeegse architect Rodenburg, die o.a. als een van de weinige lokale architecten veel mocht bouwen in het wederopbouwplan voor de verwoeste binnenstad van die stad. Gelegen aan de Van der Molenallee, de doorgaande weg van Renkum naar Arnhem, schermt het plan samen met een verticaal zigzaggende flat een driehoekig kleinschalig bedrijven terreintje af. De 2 lange bouwlichamen, die beiden zijn samengesteld uit een deel met 4 lagen op een plint en een hoger deel van 6 lagen op een plint, bouwen per 2 lagen terug. De terrassen zijn op het zuiden georiënteerd. Aan de achterzijde kraagt het gebouw uit over een lange smalle parkeerstrook.

Het gebouw is onderverdeeld in 32 normale flats , 64 flats voor alleenstaanden en 104 maisonnettes. Op de begane grond zijn garages en bergingen gelegen. De woningen worden ontsloten middels een galerij. Op de eerste laag bevinden zich de eengezinswoningen die een dubbele beuk beslaan. Op de tweede laag liggen de enkel-beukige appartementen, bedoeld voor alleenstaanden, en de derde en vierde laag bestaan uit maisonnettes, ook een enkele beuk. De vijfde en zesde laag van het hoge deel bestaat ook uit maisonnettes.

Aan de kop op het westen zijn op de begane grond in een laagbouw volume een aantal commerciële functies voorzien.

Reden van predicering

De commissie levert een zeer summiere beschrijving bij dit project. Dit project wordt als een typische 'tussenstap' gezien tot een verdere ontwikkeling van terraswoningen. Naast het afwijkende karakter in de opbouw van de flat is ook de woningdifferentiatie binnen het blok voldoende om het predicaat 'experimenteel' te rechtvaardigen. De uiterlijke verschijningsvorm is, hoewel niet spectaculair, toch duidelijk afwijkend van de geldende standaard. De woningen zelf vertonen geen uitgesproken experimentele kwaliteiten. In een overzicht uit 1978 worden nog de overbouwde galerijen als kenmerk genoemd.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom middels VVE**
aanpassingen **beperkt**

De architectuurcriticus Van Heuvel was zeer kritisch over de beperkte experimentele waarde van het project. Ook als terrasvormige type waren er in het buitenland al veel interessantere projecten gerealiseerd. Het verschil tussen de plattegronden van de maisonnette en de eengezinswoning was ook minimaal. Een beuk met dezelfde indeling was in plaats van ernaast gewoon er boven geplaatst.

Bij bezichtiging nu valt vooral de situering in het voormalige bos met de hoge bomen op. In tegenstelling tot in een open landschap valt het niet op dat men in een gebied woont met veel menselijke activiteit. Overigens is in de hoogbouw dat experiment geslaagd, bij de laagbouw kost het de Gemeente Renkum af en toe grote moeite – tot rechtszaken aan toe - om "landje pik" te voorkomen: bewoners van de laagbouw blijken massaal hun tuinen uit te breiden in het bos.

De aanpassingen aan het gebouw zijn beperkt. De originele aluminium puin zijn nog aanwezig. De spijlenhekwerken van de balkons zijn vervangen door brede glazen balkonafschelingen. De kopgevels zijn geïsoleerd waarbij het oorspronkelijke blokpatroon, dat een soort split-level indeling suggereerde, is verdwenen. Het geheel maakt een verzorgde indruk.

Wat anno 2017 opvalt is dat de terrasflats aan de Dillenburg in Doorwerth niet erg populair lijken. Maar liefst 25 appartementen staan te koop. Een deel wordt nog verhuurd.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

- N** Stedenbouw
- N** Openbare ruimte
- N** Verkeer

Woningbouw

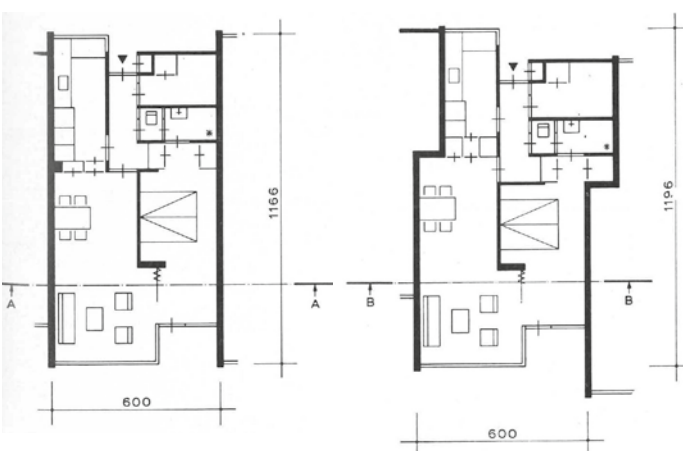
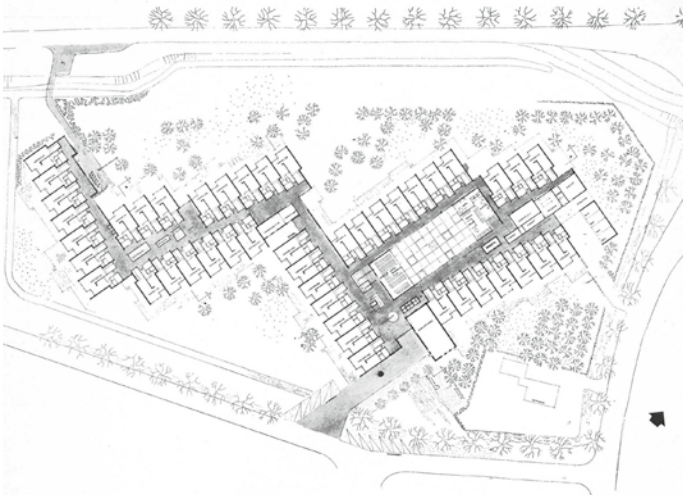
- +** Architectuur
- +** Woonkwaliteiten
- woningdifferentiatie
- vernieuwende typologie
- terraswoning

Sociaal

- N** Bewonersparticipatie
- N** Collectiviteit

Actualiteitswaarde

Geen.

Nij Ylostins

IJlst EX 70 - 080

architect **samenwerkende Architecten- en Ingenieursbureaus Nijenhuis en Ebbinge, Timmer, Van Manen en Zwart en ir. Thieme te Haren**
opdrachtgever **Stichting Bejaardenzorg IJlst en omstreken**
realisatie **1970 - 1972**
adres **Ylostinslaan 1, IJlst**
programma **59 appartementen voor 1- of 2-personen en ondersteunende ruimten**

Beschrijving van het plan

In de regio IJlst, een dorp onder Sneek, was midden jaren '60 nog geen speciale woonvoorziening voor ouderen. Door krotopruijing werd het probleem urgenter. In de jaren '50 en '60 waren seniorencentra vaak hoogbouwplannen met kleine kamertjes aan lange gangen of galerijen met gemeenschappelijke keukens. Men greep de kans aan om het ditmaal anders te doen. Met de opzet en bouwwijze van het nieuwe wooncentrum wilde men ouderen in staat stellen langer zelfstandig te blijven wonen, waardoor zij optimaal en zo lang mogelijk in de samenleving kunnen blijven functioneren.

Ten eerste was het wooncentrum niet alleen voor ouderen bedoeld. Het plan gaat uit van een woning die geschikt is voor kleine huishoudens, echtparen zowel als alleenstaanden, senioren zowel als jongeren. De oude plattelandsbewoners wilde men op de begane grond laten wonen, de overige categorieën waren met name op de verdieping gedacht. Door de woning te voorzien van een keuken kon men ook langer zelfstandig wonen. In totaal omvat het plan 59 'wooneenheden' deels gegroepeerd langs 'binnenstraatjes', deels rond een patio. Deze overdekte binnenstraatjes waren meer dan een gang en waren bedoeld om het contact en te bevorderen. Ze waren dan ook openbaar toegankelijk.

Aan de patio waren nevenfuncties gelegen die ook een betekenis voor de omgeving zouden moeten krijgen, zoals een groene kruispost en een (afzonderlijk verhuurbare) recreatiezaal; een openbare bibliotheekruimte en een bescheiden keuken voor distributie en eventueel —in bijzondere gevallen— bereiden van maaltijden; wasserette, knutselruimte, koffiешop en kiosk.

De woning kende 2 type plattegronden: met rechte wanden en met geknikte wanden. Naast de keuken was een flexibele hobbyruimte, een zgn. marge gebied, die met een vouwwand kon worden afgesloten. Verder onderscheidden de woningen zich van normale woningen door het ontbreken van drempels en de aanleg van een alarmbel in de slaapkamer en badkamer.

Reden van predicering

Dit plan kende experimentele kenmerken voor zowel de woning, woonvorm en woonomgeving. Wat betreft de woning gold een voorkeur voor het geknikte woningtype boven het rechte woningtype. Overigens wordt de flexibele indeling met de schuifwand niet genoemd in de toelichting. Wat betreft de woonvorm werd de beweeglijke schakeling genoemd en het wisselend profiel van de semi-openbare binnenstraatjes. Ook de multifunctionele opzet van het geheel, met bewoning, niet uitsluitend door senioren maar ook door andere kleine gezinnen. Wat betreft de woonomgeving, werd speciaal de inpassing in de situatie van een bestaande boomgaard genoemd.

bouwen voor specifieke behoeften

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Elkien**
aanpassingen **recente renovatie**

Dit project is als een van de eerste projecten uitgebreid geëvalueerd met een bewonersonderzoek en een projectonderzoek. Beiden waren over het algemeen positief over het gebouw. Dit was een geslaagd experiment. Het heeft dan ook ruime navolging gekregen in andere centra, o.a. in Smilde, Slagharen en Amsterdam.

Zo worden door de activiteiten in het wooncentrum ook deelgenomen door buurtbewoners. Men wenste zich geen andere woonplattegrond en 80% van de bewoners maakte gebruik van de vouwwand. Eén van de doelstellingen bleek echter niet helemaal gelukt: er zijn nooit andere doelgroepen in het gebouw gaan wonen. De behoefte onder ouderen bleek voor dit gebouw alleen al te groot. Het was dan ook het eerste echte seniorencentrum in deze regio. Een paar kritische kanttekeningen waren dat de keuken en badkamer niet voldeden voor rolstoelgebruikers. In de gevelarchitectuur werd onvoldoende het openbare karakter van het gebouw tot uiting gebracht en de binnenstraatjes waren toch wat donker.

Het gebouw functioneert anno 2017 nog als oorspronkelijk bedoeld en naar volle tevredenheid van de bewoners. De opzet komt in eerste instantie over als 'typisch bejaardencentrum' met aanleunwoningen, maar dat geeft iets aan over de navolging van het centrum. Er zijn beperkte wijzigingen aangebracht. Zo is een lift toegevoegd, en de kleur is aan de buitenzijde is nu geel ipv. bruin. De zorgzwaarte van de bewoners is in de loop der jaren wel toegenomen. Waar in het begin nog 10% van de bewoners jonger dan 65 was, waaronder iemand van 49, is de gemiddelde leeftijd nu ruim 80+. Het gebouw kan dat evenwel goed aan. Ook voor dementerenden is het gebouw geschikt: men kan intern een rondje lopen. De woningindeling is grotendeels ongewijzigd gebleven, hoewel op veel plekken de schuifwanden zijn verdwenen. Wel zijn er vaak aanpassingen aan de badkamers gedaan.

Hoewel altijd regelmatig onderhoud is uitgevoerd, is het gebouw technisch 'op', volgens de woningcorporatie. Het is goedkoper nieuw te bouwen dan te renoveren. Over 5 jaar wil de corporatie het gebouw slopen, dit na uitstel i.v.m. de introductie van de verhuurdersheffing. Zij vinden het wel een heel goed gebouw dat ook erg actueel is, met het scheiden van wonen en zorg. Het zijn wel kleine appartementen, maar dat is juist nu wel weer gunstig voor de doelgroep van een woningcorporatie. De corporatie is nu in Friesland bezig met het ontwikkelen van dergelijke centra waarbij er nevenfuncties zijn die ook een waarde hebben voor de omgeving, bijv. in combinatie met een Kulturhus. In IJlst zijn ze bezig met een dergelijk initiatief met beleggers en omwonenden in het oude gemeentehuis, dat leeg staat na een fusie.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving	Woningbouw	Sociaal
(N) Stedenbouw functiemenging	(+) Architectuur algemeen ontwerp	(N) Bewonersparticipatie
voorzieningen ook bedoeld voor omliggende gemeenschap	(+) Woonkwaliteiten vernieuwende typologie woontechnische kwaliteiten	(+) Collectiviteit
(+) Openbare ruimte semi-publieke ruimte		Toen Nu
(N) Verkeer		

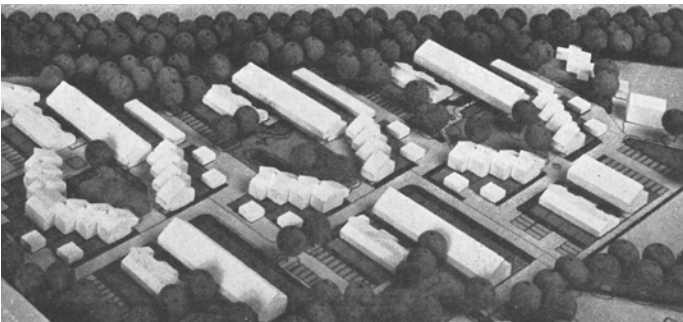
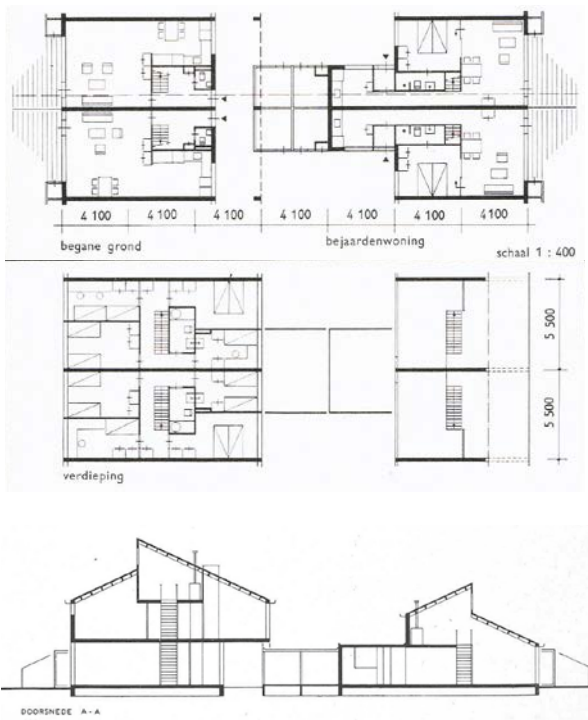
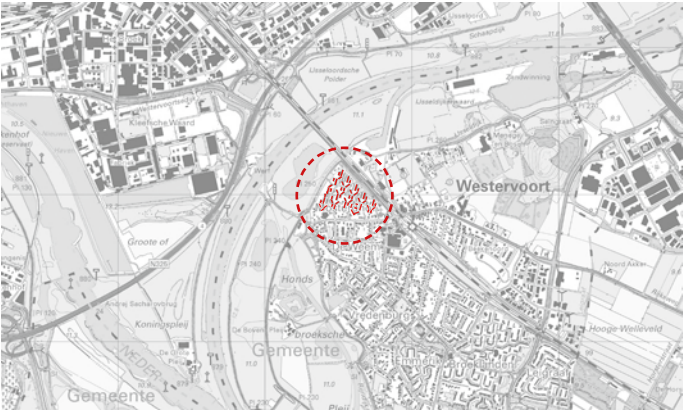
Actualiteitswaarde

Dit type seniorenhuisvesting, als complex met aanleunwoningen, heeft veel navolging gekregen in Nederland. Nu het complex over 5 jaar zal worden gesloopt en elders vervangende nieuwbouw zal worden gerealiseerd, is het interessant dit proces te volgen. Daarbij kan worden gelet op de intentie om de uitgangspunten van het oorspronkelijke complex leidend te laten zijn bij het ontwerp van de nieuwbouw.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Neeskens, J.A.J., Kropman, J.A., bewonersonderzoek "Nij Ylostins", IJlst, Serie D2, Ministerie van VRO, 1974
- Perotti, H., projectonderzoek "Nij Ylostins", IJlst, serie C2, Ministerie van VRO, 1976
- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- De Architect, 1976, 7, 1, 24-27

Mosterdhof

Westervoort **EX 70 - 092**

architect **J.H. van Ardenne en Van Heelsbergen**
opdrachtgever **Gemeente Westervoort**
realisatie **1972 - 1976**
adres **Mosterdhof, Westervoort**
programma **66 woningwetwoningen (42 eengezins-, 24 seniorenwoningen), 168 premiewoningen (huur/verkoop)**

Beschrijving van het plan

In het verlengde van de Tweede Nota RO was in 1968 een streekplan ontwikkeld, waarin Westervoort samen met de gemeenten Arnhem en Duiven één 'triplestad' zou gaan vormen met de gemeente Duiven-Westervoort als groeikern. Zij moest uitgroeien tot 70.000 inwoners. Het afbouwen van de kern van Westervoort werd gezien als de eerste fase van deze ontwikkeling. Daartoe werd een plan gemaakt op een driehoekig terrein tussen de IJsseldijk, de route over de brug naar Arnhem en de oude dorpskern. De gemeente Westervoort wilde in het plan verschillende woningtypen mengen, huur en koop, zodat er een mix kwam in inkomen en gezinsvormen. Architect Van Ardenne bracht de gedachte in om ook te mixen naar ouderdom. Deze menging moest leiden tot meer contacten tussen bewoners.

Het project bevat in totaal 252 woningen die zijn verdeeld over de woningwet-sector, de premiehuur-sector en de vrije sector (koopwoningen). In het plan komen 4 woningtypen voor. Er zijn 2 typen patiwoningen met het slaapprogramma op de begane grond en een verschillende opbouw. En er zijn 2 typen eengezinswoningen, die of in rijtjes of verspringend zijn gerangschikt. De verschillende woningtypen en woningsektoren komen gevarieerd voor door het plan heen. Een basisfiguur van telkens 20 woningen opgebouwd uit 3 typen wordt in het plan herhaald. Deze basisfiguur bestaat uit 8 eengezinswoningen in een rij (huurwoningen), die op de verdieping zijn uitgebouwd. Hierdoor ontstaat een overdekt voetgangersstraatje waaraan 4 patiwoningen gelegen. Deze zijn bedoeld voor senioren of 'onvollledige gezinnen'. De bergingen van beide typen woningen en de patio's van de seniorenwoningen liggen aan deze straatjes. In het verlengde van het overdekte straatje bevinden zich 2 blokjes van 4 gestaffelde eengezinswoningen, die telkens een driehoekig pleintje omsluiten. Vanwege de uitbouw over het binnenstraatje en de entree bij de gestaffelde variant, hebben de eengezinswoningen een opvallend ruime eerste verdieping. De woningen zijn ontworpen in witte betonsteen met een houten opbouw.

Door het hele plan is het voetgangersverkeer van het autoverkeer gescheiden. De overdekte straatjes en de driehoekige pleintjes zijn autovrij en waar wandelroutes de weg kruisen is een verkeersdrempel aangelegd. Omdat men een hoge dichtheid wilde halen werden in het ontwerpplan aanvankelijk enkele flats geprojecteerd tegen de IJsseldijk aan. In het gerealiseerde plan hebben deze plaatsgemaakt voor enkele rijen met eengezinswoningen.

Reden van predicering

De adviescommissie spitst zich in de beoordeling van het oorspronkelijke plan vooral toe op de combinatie van eengezinswoningen met seniorenwoningen. Verder noemt de adviescommissie de scheiding van het rijverkeer en voetgangersgebied als kwaliteit.

De koopwoningen kwamen op het moment van indienen van het plan niet in aanmerking voor het predicaat. Daarom hebben alleen de woningen rond het straatje formeel het predicaat gekregen.

Kanttekeningen plaatst de adviescommissie ook. Het zicht van enkele seniorenwoningen wordt aan de woon-tuinzijde belemmerd door parkeerstroken en garageboxen. Dit lijkt niet in overeenstemming met de intentie van het plan juist hen te betrekken bij de totale leef sfeer van de buurt.

bouwen voor specifieke behoeften

Staat in 2017

eigendomssituatie **particulier eigendom & woningcorporatie Vivare**
aanpassingen **flats niet uitgevoerd. Eén blok patiwoningen gesloopt en door nieuwbouw vervangen**

De uitvoering van het plan liep 2 maal vertraging op, eerst omdat het lang duurde voor een belegger kon worden gevonden voor de premiehuurwoningen en daarna door tegenvallende verkoop. Dit beïnvloedde de bouwstroom van het plan, ook van de woningwetwoningen. Daardoor vielen de bouwkosten en de huurprijzen fors tegen. De belegger heeft wijzigingen in de premiehuur rij- en patiwoningen doorgevoerd. Een gele baksteen voor de plint in plaats van witte betonsteen en een rode steen voor de opbouw in plaats van hout. Hierdoor is onderscheid tussen de rijtjes ontstaan. Oorspronkelijk lag er ook een plan om alle pleintjes door 2 Arnhemse kunstenaars anders te laten inrichten, maar door de hoge kosten werd daar door de gemeente van afgezien.

Uit het bewonersonderzoek kwam naar voren dat bewoners over het algemeen heel tevreden waren over de wijk en de mix van woningen met de onderlinge contacten. De overdekte straatjes zorgden wel voor donkere keukens en de uitvoeringskwaliteit was matig. Juist de ouderen bleken wel te klagen over het geluidsoverlast van de spelende kinderen in de straatjes, het was niet handig dat juist dáár de slaapkamers met enkel glasramen waren gelegen.

Anno 2017 is de bijzondere combinatie van eengezinswoningen en seniorenwoningen direct herkenbaar in de wijk. Bewoners nemen zichtbaar verantwoordelijkheid voor de overdekte straatjes, gezien de - over het algemeen - nette staat waarin deze verkeert en sporen van toe-eigening. De openbare ruimtes tussen de zaagtand verkavelde eengezinswoningen vertonen opvallend veel ruimtelijke kwaliteit. Het zijn aangename groene hofjes die tegenwoordig qua beplanting en karakter toch van elkaar verschillen met herkenbaarheid en een eigen identiteit tot gevolg. Op andere plekken is de openbare ruimte van duidelijk mindere kwaliteit door grote parkeerterreinen met garageboxen waar woningen met hun achterkant aan grenzen.

Veel van de oorspronkelijke huurwoningen zijn verkocht aan particulieren, en de wisselende staat van onderhoud beïnvloedt het beeld. Veel van de oorspronkelijke seniorenwoningen fungeren nu als starterswoning op de koopmarkt. In 2010 is een rijtje van 4 seniorenwoningen en een naastgelegen schoolgebouw gesloopt vervangen door 11 nieuwbouwwoningen en 16 woonzorg-appartementen van Vivare. Het 'straatje' waaraan de gehandhaafde eengezinswoningen liggen verliest hierdoor zijn functie als overgangsruimte. De bergingen zijn teruggebouwd naar oorspronkelijk ontwerp.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

± Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

± Openbare ruimte

goede pleintjes, maar ook gekke achterkantensituaties

Ⓝ Verkeer

Woningbouw

Ⓝ Architectuur

bouwtechnisch slecht

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwend typologie

Sociaal

Ⓝ Bewonersparticipatie

Collectiviteit

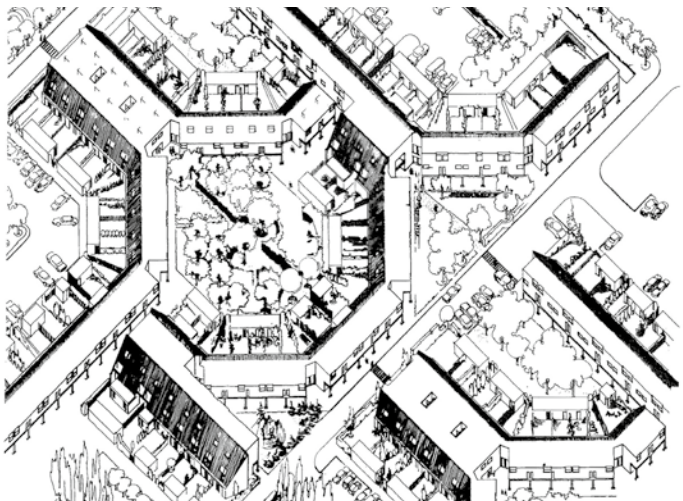
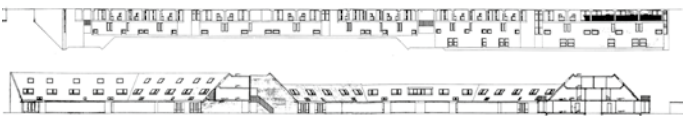
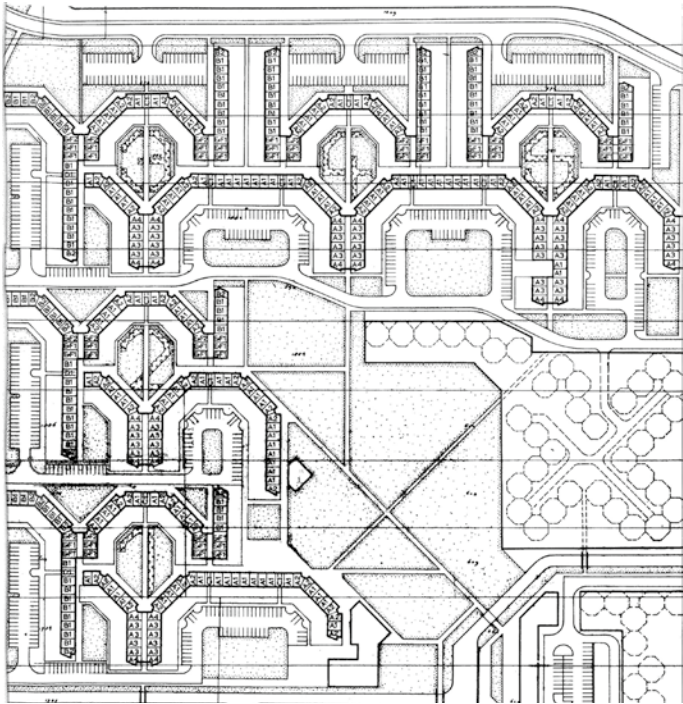
Actualiteitswaarde

Hoewel een mix van eengezins- en seniorenwoningen niet nieuw is, is de koppeling van de woningen d.m.v. een gezamenlijk voetpad een vondst die ook voor de huidige praktijk van waarde kan zijn. Door dit type verkaveling ontstaat namelijk een openbare ruimte waar toezicht is, waar jong en oud elkaar kan tegenkomen en waarmee tegelijkertijd een hoge dichtheid kan worden verkregen.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Neeskens, J.A.J., Kropman, J.A., Bewonersonderzoek Mosterdhof, Westervoort, Serie D19s, Ministerie van VRO, 1979
- Ruler, D.A. van, min v VRO; Ex 68/70, Plan 3, 1971
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., Den Haag, 1976
- BOUW, 1972, 27, 16, 567-569

Sterrenbuurt

Berkel en Rodenrijs **EX 70 - 096**

architect **Bouwteam NSNW, Verhoeven, Klunder, Witstok en Brinkman**
opdrachtgever **R.K. Woningbouwvereniging St. Jozef**
realisatie **1970 - 1974**
adres **Castor, Jupiter, Saturnus, Venus, Grote Beerstraat, Poolsterstraat, Pollux, Berkel en Rodenrijs**
programma **535 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

Op 29 oktober 1971 kwam speciaal Prins Claus naar Berkel en Rodenrijs om 'de voorste paal' te slaan van de eerste van 535 sociale huurwoningen. Dit plan dat het architecten-kwartet Verhoeven, Klunder, Witstok en Brinkman in 1972 bouwde, was een van de eerste projecten dat onder begeleiding van de Stichting Nieuwe Woonvormen werd opgeleverd en stond vanaf het begin onder grote belangstelling Dit collectief van overheid, architecten, corporaties, adviseurs en aannemers had zich tot doel gesteld aan te tonen dat een andere wijze van wonen - in de geest van de FORUM-redactie - gerealiseerd kan worden met normale huren. Het streven was om een hoge dichtheid te verkrijgen met aandacht voor kleinschaligheid, het creëren van een identiteitsgevoel en er lag een sterke nadruk op het verkrijgen van privacy in de eigen woning.

Het project bestaat uit een aantal geknikte bouwblokken die in een halfronde vorm een openbaar groengebied omsluiten. De entrees en de keukens bevinden zich aan de buitenzijde van de halfronde vorm, terwijl aan de binnenzijde brede woonkamers aansluiten op kleine tuinen met bergingen. Hier wordt ook geparkeerd. Bij de koppeling van twee basiseenheden ontstaan rug-aan-rugwoningen die vanuit een binnenstraatje zijn ontsloten. Waar de blokken van twee verdiepingen zijn verhoogd met een derde laag zijn ofwel grotere woningen gerealiseerd, ofwel gestapelde kleinere woningen die vanuit een binnenstraat zijn ontsloten. Het groen maakt een belangrijk deel uit van het stedenbouwkundig ontwerp.

Karakteristiek voor de architectuur van de woningen is het schuine dak dat vanaf de woonkamer aan de tuinzijde onder een hellingshoek van 45 graden omhoog gaat. Hierdoor is de bezonning van de tuinen optimaal. Aan de entree/keukenzijde zijn de blokken twee of drie verdiepingen hoog met een platte kap. De entreegevel is op de begane grond teruggelegd. De relatief gesloten baksteen gevels rusten op betonnen lateien en kolommen. De gevel daarboven heeft onregelmatig aangebrachte gevelopeningen. Per halve cirkel hebben de voordeuren dezelfde kleur. Aan de voorzijde is een haast monumentaal gevelbeeld ontstaan, dat contrasteert met de kleine schaal van de tuinzijde met de wat rommelige bergingen.

Reden van predicering

De commissie zegt zelf in de toelichting dat over geen ander plan zoveel werd gecorrespondeerd als over dit plan. Het vormde het eerste concrete plan met daarin de verwezenlijking van hoe de woningbouw wél zou moeten, volgens de avant-garde van de Forum-redactie. Het leverde discussie op over 'vormwil'. Het plan zag er zo anders uit, maar het was de vraag of dat wel genoeg was en of dit daadwerkelijk het aanwezige onbehagen kon beantwoorden. Uiteindelijk is na commentaar een gewijzigd plan gepredikeerd waarin de overdekte binnenstraatjes waren ingekort en de noord-oriëntatie van enkele rug-aan-rug woningen was verbeterd.

Het experiment werd vooral gezien in de bijzondere verkavelingsvorm en de karakteristieke architectonische verschijningsvorm.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **Woningcorporatie 3B Wonen en particulier eigendom**
aanpassingen **renovatie 2017**

Het is moeilijk voor te stellen hoe 'anders' dit plan destijds moet hebben gevoeld. Vanaf het begin geniet het plan een overweldigende belangstelling. "Half Nederland komt Berkels wonderhuizen bekijken," aldus de krant in 1972. "Huisvrouwen komen en bloc een kijkje nemen, vakmensen uit alle mogelijke plaatsen, directeurs van gemeentewerken en architecten zorgen voor een constante toeloop. Maar zondag is het 'kijkdag' voor iedereen. De hele dag stoppen horden auto's voor de eerste rij huizen".

Eind jaren tachtig kreeg de Sterrenwijk een mindere naam. De negatieve klank zorgde voor een grotere doorstroming en woningen werden vaker geweigerd. Uit een groot bewonersonderzoek bleek toen dat de grootste onvrede van bewoners met name betrekking had op de kwaliteit van de woningen had en niet op het sociale klimaat. De woningbouwvereniging startte in 1997 met de verkoop van de grotere woningen. Ruim 200 woningen zijn nu in particulier eigendom.

Aan het gebied is niet veel veranderd. De bijzondere vormgeving ervan is heel duidelijk zichtbaar: de ongewone plattegrond met in elkaar grijpende, geknikte bouwblokken, de bijna dramatische afwisseling van open, groene ruimte en de beslotenheid van de onderdoorgangen en de opvallende architectuur. In essentie zijn de woningen niet veranderd. Wijzigingen zijn alleen aangebracht in de asymmetrische kappen (dakkapellen, loggia's). Oorspronkelijk was er een open verbinding tussen de kleine tuinen en het ruime openbare groen, later zijn tussen de bergingen schuttingen gezet.

Het is een van de betere voorbeelden van de experimentele woningbouw. De woningen staan er ook veertig jaar later nog prima en opvallend bijdestijds bij. Over die binnenstraatjes heeft de commissie zich destijds onnodig zorgen gemaakt. Wie er nu doorheen loopt merkt niets van de verloederding waar men zo bang voor was. Het minst geslaagd is de tuinzijde die door de bergingen geheel afgesloten is van het groene binnengebied.

Hoewel er aandacht was voor de gebiedseigen karakteristieken, hebben de woningen niet veel te maken met de plattelandsarchitectuur van het Zuid Hollandse dorp. Met name de asymmetrische opbouw met lage kapvorm is een element dat school heeft gemaakt en veel is gebruikt in de aanleg van woonerfwijken.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp
verkaveling
compact bouwen

± Openbare ruimte

achterkanten situaties

+ Verkeer

toegankelijkheid

autovrije, soms overdekte paden

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp
oog voor detail, lage kap
vernieuwende vormgeving

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie
vernieuwende typologie
woontechnische kwaliteiten

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

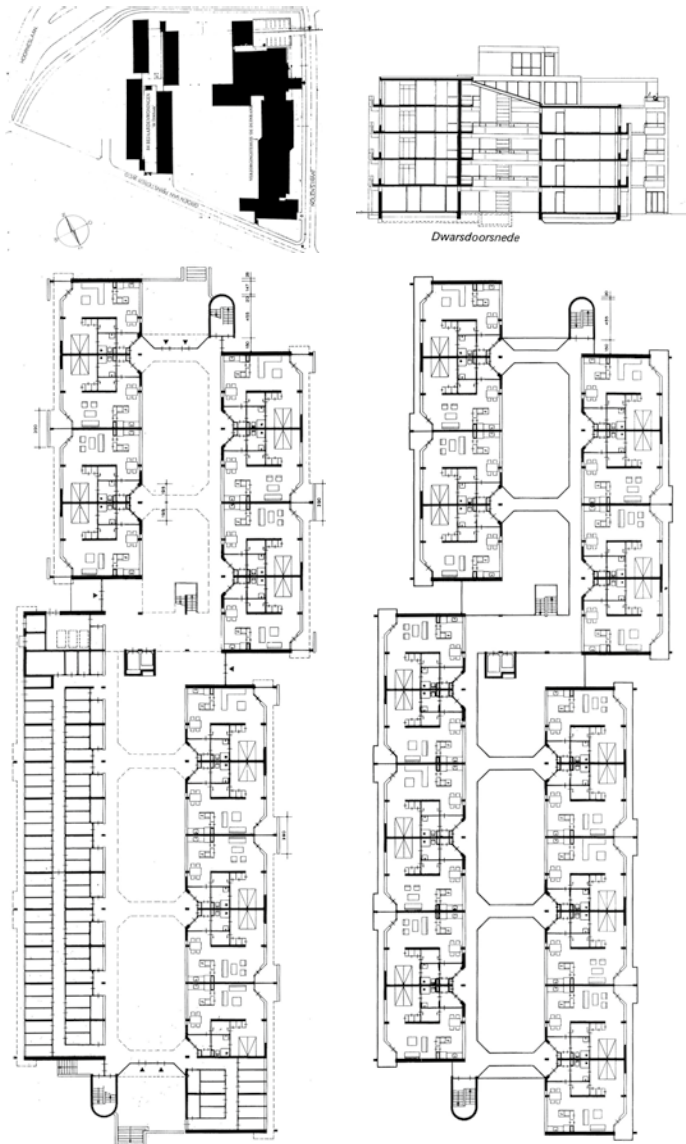
bij totstandkoming

N Collectiviteit

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hovens Greve, H.J.A., Ontwerpen met predicaat, 1971-1972, serie A1, Min v VRO, 1976
- Ministerie van VRO, Bewonersonderzoek Noordoostpolder II Berkel Rodenrijs, Serie D11, Ministerie van VRO, 1977
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, Ten Hagen bv., 1976
- Zahle, M; Jan Verhoeven, exponent van het structuralisme; Bonas; 2012
- A + U Architecture and Urbanism, 1978, 53, 99, 83-84
- Bauen-Wohnen, 1976, 31, 1, 28-31
- BOUW, 1976, 31, 14, 233-235
- De Architect, 1973, 4, 7, 474-479
- De Architect, 1978, 9, 9, 50-55
- De Architect, 1979, 10, 1, 26-29
- l'Architecture d'aujourd'hui, 1982, 53, 222, 62-65
- Plan, 1972, 3, 7, 44-68
- Tiili, 1977, 3, 26-29
- Vollaard, Piet, <https://www.archined.nl/2009/12/bij-nader-inzien-experimentele-woningbouw-berkel-en-rodenrijs>

De Driehoek

Katwijk aan Zee **EX 70 - 103**

architect **Ir. Boom van Bureau voor Architectuur en Stedebouw Van Tijen, Boom, Posno en Van Randen te Rotterdam**
opdrachtgever **N.C.H.B. te Amsterdam en Woningbouwvereniging 'Brittenburg' te Katwijk aan Zee**
realisatie **1970 - 1974**
adres **Groen van Prinstererweg 138, Katwijk aan Zee**
programma **84 seniorenwoningen**

Beschrijving van het plan

In Katwijk kwam de ontwikkeling van woonvoorzieningen voor senioren later op gang dan elders in het land, vanwege de hechte sociale familieverbanden en de grote rol van de kerk in de lokale gemeenschap, ook op het gebied van verzorging. Pas na druk van ouderen nam de gemeente in 1971 het initiatief voor het bouwen van een aantal zelfstandige seniorenwoningen en riep daarbij de hulp in van de NCHB. Samen met de woningbouwvereniging gaven zijn opdracht aan het bureau van Van Tijen waar projectarchitect Boom dit plan ontwierp. Omdat er geen plaats meer was in de dorpskern werd het iets buiten het centrum, over het kanaal op 600 m van de zee, gerealiseerd.

De ontwerper ging volgens het evaluatierapport uit van de traditie van het bureau, nl. ontwerpen met hoogbouw en openbare ruimte. Voortbouwend op de ontwikkeling van seniorenhuisvesting, kwam hij op het idee om blokjes galerijflats op korte afstand van elkaar te plaatsen waarover een glazen kap kon worden toegepast, met als referentie de Haagse Passage. Belangrijk uitgangspunt hierbij was het benadrukken van de zelfstandigheid van de bewoners. Vanuit hun gedachte van het verwerpen van het kamer- of gangenidee en het hotel- of totale verzorgingsidee zoals in bejaardenhuizen toen gebruikelijk was, kwamen zij tot zelfstandige seniorenwoningen die nauw moesten aansluiten op het openbaar gebied

Vier korte blokjes galerijflats voor senioren in 4 en 5 bouwlagen zijn op een afstand van circa 7 meter met de ingangszijden van de woningen naar elkaar toe geplaatst. Vanaf een 'midden-pleintje' op alle lagen, waaraan de lift en de hoofdtrap zijn gelegen, loopt één galerij beurtelings aan de oost- en aan de westzijde; de toegang tot de woningen in de tegenoverliggende blokken geschiedt door middel van één luchtbrug per 2 woningen. De ruimte tussen de blokken, waarin zich alle verkeerselementen bevinden, is van een glasdak voorzien en aan de einden afgesloten door middel van glazen puien. De pleinruimte op de begane grond is ingericht met plantenbakken, een vijver en zitjes.

De woningen zijn allemaal gelijk. Het zijn appartementen met een enkele slaapkamer, waarbij de keuken in open verbinding met de woonkamer staat.

Reden van predicering

De woningen zijn van een zeer goede kwaliteit, maar qua opzet niet experimenteel te noemen. De voornaamste bijzonderheid van het plan schuilt in de ongewone en interessante opzet van de toegangsruimte tot de woningen. Voor de beoogde categorie bewoners, gehuistvest vlakbij de kust, kon deze vorm van afgesloten 'galerijstraat' veel bijdragen tot de veraangenaming van het microklimaat. Door de beschutting wordt verblijf in het 'straatje' mogelijk, terwijl het arrangement van galerijen en luchtbruggen als het ware uitnodigt tot sociale contacten. De commissie gaf aan dat er speciale voorzieningen getroffen zouden moeten worden met betrekking tot de warmte-isolatie en de ventilatie om de grote binnenruimte daadwerkelijk 'leefbaar' te maken.

bouwen voor specifieke behoeften

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Dunavie en DSV-Verzorgd Leven**
aanpassingen **renovatie 2017**

Als zelfstandig wooncomplex voor senioren was dit project een geslaagd experiment. Uit het bewonersonderzoek bleken de bewoners zeer te spreken over de kwaliteit en de inrichting van de appartementen. Ook waren ze te spreken over het overdekte plein. Deze ruimte en het geheel van bruggen en zitjes bleek contactbevorderend. Ook architectuurcriticus Van Heuvel vond de overdekte ruimte werkelijk experimenteel en geslaagd, nog vóór de publicatie van het evaluatieonderzoek. Hoewel geen onderdeel van het experiment, kwam ook uit het evaluatieonderzoek naar voren dat de woningen van zeer goede kwaliteit waren, net als de commissie al had geoordeeld. De woningen bleken gewild: drie jaar na oplevering was er een wachtlijst van 150 aanvragen voor een woning in De Driehoek.

Kritische opmerkingen zijn er over de weinig vernieuwende architectuur van de gevels. Los van de contacten die in de pleinruimte gelegd kunnen worden, wordt er in het evaluatierapport opgemerkt dat de Driehoek in weinig gemeenschappelijke voorzieningen voorziet voor de bewoners. De tafels en banken in de hal geven voor hen kennelijk te weinig compensatie voor het ontbreken van een meer besloten ruimte. "Gemeenschappelijke activiteiten vinden zelden plaats in 'de Driehoek'". In 1975 werd ten zuiden een verzorgingshuis gebouwd, van een andere stichting, wel met gemeenschappelijke voorzieningen. In het evaluatieonderzoek werd gemeld dat de plannen voor een koppeling voorlopig wel niet zouden worden uitgevoerd. Later werd die verbinding wel gerealiseerd en kunnen bewoners gebruik maken van de voorzieningen. Het verzorgingshuis is echter in 2016 gesloopt, waardoor de verbinding teniet werd gedaan. In 2017 werd er door KBM bouw uit Katwijk groot onderhoud verricht. In augustus 2017 is een vrijgekomen woning in het complex ingericht als tweede huiskamer voor de veelal oudere bewoners van de 84 appartementen in het complex.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hovens Greve, H.J.A., min v VRO, Ontwerpen met predikaat, 1971-1972, serie A1, ministerie v VRO, 1976
- Neeskens, J.A.J., Kropman, J.A., Bewonersonderzoek 'De Driehoek', Katwijk aan Zee, Serie D14s, Ministerie van VRO, 1978
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

- (N) Stedenbouw**
- (N) Openbare ruimte**
- (N) Verkeer**

Woningbouw

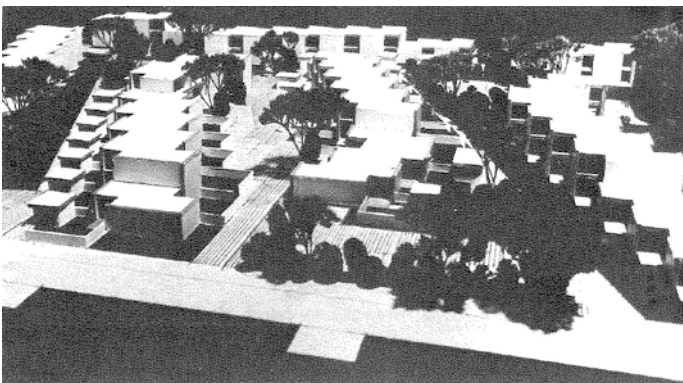
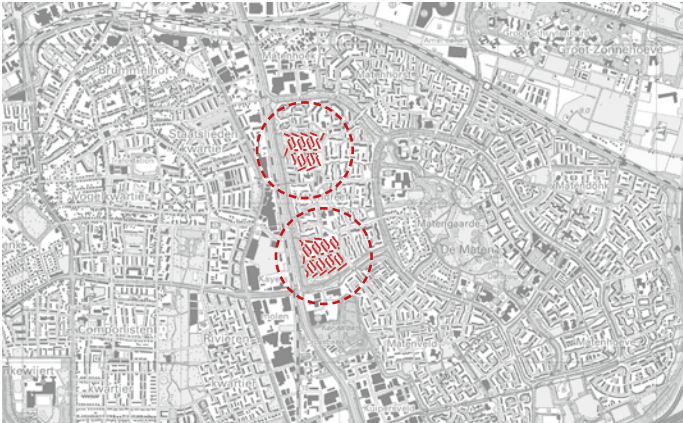
- (N) Architectuur**
- (+) Woonkwaliteiten**
- vernieuwende typologie**
- overdekte galerijstraat

Sociaal

- (N) Bewonersparticipatie**
- (N) Collectiviteit**
- De overdekte ruimte alleen bleek niet voldoende voor gemeenschapsvorming

Actualiteitswaarde

De uitgangspunten van dit gebouw zijn in het licht van de huidige discussie omtrent het scheiden van wonen en zorg, gericht op langere zelfstandigheid van de bewoners weer volledig actueel.

Matendreef

Apeldoorn **EX 71 - 106**

architect **Architectenbureau Elling, A. van Gelderen en K. Visser**
opdrachtgever **NV Bouwfonds Nederlandse Gemeenten**
realisatie **1970 - 1973**
adres **Rietdekkersdreef; Gruttersdreef, Apeldoorn**
programma **263 premiehuur- en 89 premiekoopwoningen**

Beschrijving van het plan

Dit plan ligt in de grote jaren-'70 uitbreidingswijk De Maten in Apeldoorn-Zuidoost. Het ontwerp voor de woningbouw is gebaseerd op de studie de 'versprongen woning', een familie van woningen waarin het mogelijk is om met behoud van de basisstructuur 98 indelingsvarianten te maken. De uitgangspunten voor het interne leefklimaat waren: een grote privacy in de woning, de mogelijkheid tot meervoudig en gevarieerd gebruik van de woonruimte en een zo groot mogelijke keuze uit woningtypen. Voor het externe leefklimaat waren de uitgangspunten: de grote privacy in het eigen gebied en een eenvoudige structuur, waardoor de woningen op economische wijze konden worden gerealiseerd.

De studie werd omgezet naar een ontwerp voor 2 typen woningen voor 2 verschillende buurten binnen de Matendreef. Eén type had een variant in spiegelbeeld, met een experimentele (open) indeling van de begane grond. De uitgangspunten voor het externe leefklimaat resulteerden in een verkavelingsvorm van woningblokken met verspringende woningen.

In het plan zijn diepe woningen met vier slaapkamers en ondiepe woningen met drie slaapkamers. De plattegronden zijn samengesteld uit twee L-vormige oppervlakken die ten opzichte van elkaar verschoven zijn en in elkaar grijpen. Per woning ontstaan zo twee beschutte buitenruimten, aan de toegangszijde en aan de woonzijde (terras). De woningen hebben een breedte van 7.20 m, (2.70 m + 1.80 m + 2.70 m). In de stroken van 2.70 m zijn de sanitaire-, de slaap- en woonruimten opgenomen. Tussen de L-vormige oppervlakken ontstaat een verkeerszone van 1.80 m breed. De keuken en de woonkamer staan zo met elkaar in open verbinding. Dit levert een levendige vorm van de woonruimte op, die van voor- tot achtergevel doorloopt en waarbij één van deze gevels dicht is. Lichttoetreding vindt dan plaats door middel van een pui in de zijgevel.

In het plan zijn uitsluitend eengezinshuizen in twee lagen toegepast, die zowel in geknikte als in rechte bouwblokken opgenomen zijn. De bouwblokken zijn onderling verschillend van lengte. De zichtbare sprongen in de gevels ontstaan ten gevolge van de opbouw van de woningplattegronden. Ter weerszijden van de knik komen grote woningen voor die ten opzichte van elkaar gespiegeld zijn. In de knik komen 2 kleine woningen voor die onderling gespiegeld, maar tevens in plattegrond-opbouw verschillend zijn.

Reden van predicering

De woonkwaliteit wordt door de commissie goed bevonden, hoewel het jammer is dat er geen grotere verscheidenheid aan woningtypen is bereikt. De royale opzet van de woningen is op zichzelf positief, waarbij de indeling van de begane grond van de woningen experimenteel wordt geacht. Bij eventuele herhalings van het plan zou het maatsysteem verkleind kunnen worden om tot een lagere huur te komen. Ook zou een doorwerking van het maatsysteem tot meer woningvarianten kunnen leiden.

De stedenbouwkundige variant op het principe van strokenbouw voor eengezinshuizen met groeperingen van plastische bouwblokken, is een experimenteel element. Er ontstaat een boeiende ruimtewerking. De detaillering van de inrichting vertoont nog wel zwakke plekken, zo meent de commissie, met name voor wat betreft de toegang tot sommige woningen, ligging van sommige schuren en de privacy in sommige tuinen.

vernieuwende woontypologie

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom**
aanpassingen **beperkt; met name optoppingen in zelfde stijl**

De wijk kent een afwisselend ruimtelijk karakter. De blokken zijn in L-vormige rijen aan elkaar geschakeld, waarbij twee L-vormen om elkaar heen grijpen. Aan de noordzijde zijn de voordeuren van de woningen aan de omsloten hof gelegen en de tuinen juist aan de wijkende zijde. Ten zuiden van de doorgaande weg is dat precies andersom. Daar zijn de voordeuren aan de driehoekige open ruimtes gelegen en vormen de achterpaden een labyrintisch geheel. Bovendien is het aangezicht van de rijen door de verstaffeling wisselend. Van de ene kant bezien zijn de woningen heel gesloten, van de andere kant juist heel open. Dit levert hofjes met een wisselend karakter op. Er zijn zeer versteende hofjes, met de nadruk op parkeren, maar er zijn ook heel aangenaam groene hofjes met de nadruk op het volwassen groen en open plekken.

Dat levert ook wisselende meningen op over de wijk, met betrekking tot de parkeerproblematiek, de veiligheid en de mogelijkheden tot contact met de burens. Verschutting van tuinen is een probleem, waarbij ook in de loop der jaren stukken openbaar groen aan de bewoners zijn verkocht.

De woningen zijn verrassend ruim en licht van binnen. De architectuur kan het particuliere eigendom, met eigen invullingen van kleur- en materiaalgebruik, goed aan. De dichte vlakken zijn een sterk kader voor de aanpassingen in de pui-invulling, als betimmering of kunststofkozijnen. Een behoorlijk aantal woningen is uitgebreid door een optopping. Dat is mede ingegeven vanuit de verkaveling, die het moeilijker maakt om naar achteren uit te bouwen.

De gemeente Apeldoorn onderscheidt zich van andere gemeenten door de aandacht voor de kwaliteit van haar bloemkoolwijken. Er is een uitgebreid beeldkwaliteitsplan, waarin ze zich bewust toont van beide experimentele projecten in de Maten (zie ook EX 76-262 De Kuipershof). Er is daarin o.a. ook veel aandacht voor het verbeteren van de gesloten achterkant-situaties. De experimentele woningen vormen een proefproject van de gemeente Apeldoorn i.s.m. lokale (bouw)ondernemers op het gebied van verbeteringen in duurzaamheid. Bewoners van de koopwoningen in dit plan worden gestimuleerd om te investeren in energiemaatregelen met een zgn. 'digitale sleutel'. Hiermee kan snel inzichtelijk worden gemaakt welke besparing op de energierekening dit zal opleveren.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

afhankelijk van verkaveling

N Verkeer

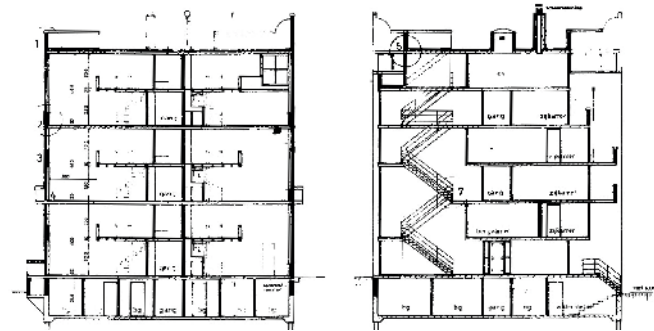
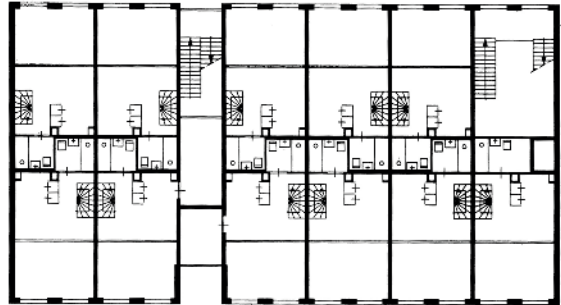
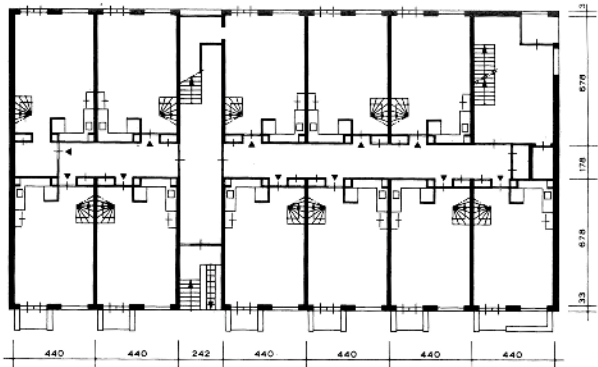
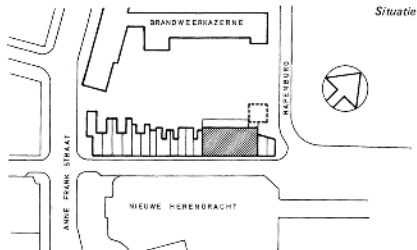
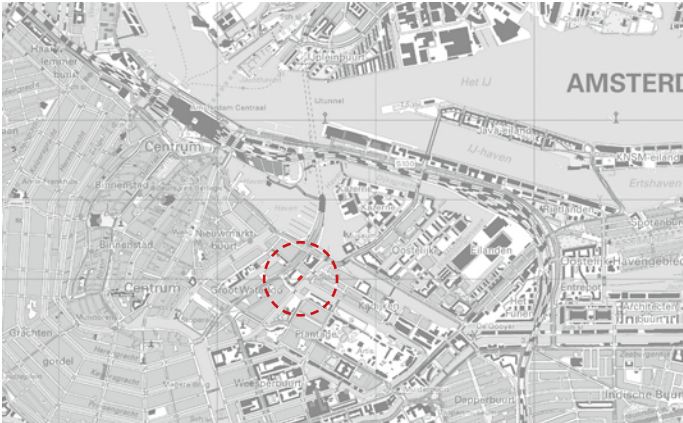
Actualiteitswaarde

Vanwege de schakeling van de woningen bieden de woningen verrassend veel ruimte, een goede daglichttoetreding en een speelse indeling. Om die reden zou dit type schakeling ook in nieuwbouw voor meer variatie kunnen zorgen. Het proefproject van de gemeente Apeldoorn voor verduurzaming van de woningen is mogelijk interessant om na te volgen bij andere wijken uit deze periode. Het woonerf als shared space, is in algemene zin ook van actuele waarde als stedenbouwkundig model. Daarbij kan deze wijk als voorbeeld gelden waarbij m.b.v. een beeldkwaliteitsplan verbeteringen worden doorgevoerd in de ongewenste achterkant-situaties.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hovens Greve, H.J.A., min v VRO, Ontwerpen met predikaat, 1971-1972, serie A1, ministerie v VRO, 1976
- Stoa, Cultuurhistorische Analyse De Maten, Apeldoorn, 2013, pg 25, 37
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- BOUW, 1972, 27, 42, 1350-1353

Nieuwe Herengracht

Amsterdam **EX 71 - 110**

architect **Zolder voor Architectuur en Stedebouw, L.C. Röling**
opdrachtgever **Vereniging Het Amsterdams Bouwfonds en De Algemene Woningbouw Vereniging**
realisatie **1968 - 1972**
adres **Rapenburgplein 13-79, Amsterdam**
programma **37 wooneenheden voor alleenstaanden**

Beschrijving van het plan

Het opvullen van de door krotopruijing ontstane gaten aan de Amsterdamse grachten vormde een steeds urgenter probleem vanaf midden jaren '60. Het gebouw in dit plan is opgetrokken in een "open gat" tussen bestaande, 17e-eeuwse panden, bij de hoek van de Nieuwe Herengracht en het Rapenburgplein. Op deze plaats hebben eerder 6 huizen gestaan. Initiatiefnemer hiervan was woningbouwvereniging ABF, die van oudsher voor alleenstaanden bouwde. Het ontwerp stamt al uit 1968 en een 1:1 model van een woning werd in april 1969 gebouwd. Indiening als experimenteel project was vooral ingegeven om daardoor van de Voorschriften en Wenken te kunnen afwijken.

Het gebouw heeft twee ingangen. De hoofdingang bevindt zich aan de zijkant van het gebouw, aan het Rapenburgplein. Aan de voorzijde is een kleine, alleen voor bewoners toegankelijke ingang. Deze laatste geeft toegang tot de rijwielstalling en de bergingen in het souterrain en doet tevens dienst als nooduitgang. Het gebouw voegt zich qua maat, schaal en ritme in de grachtwand, gebruikmakend van: 'stoepen' op de begane grond, verticale vensters, in- of uitspringende balkons en verspringingen in de daklijn.

De woningen liggen 'voor' of 'achter' ter weerszijden van een binnengang; de woningingangen zijn verspringend ten opzichte van elkaar aan deze binnengang gelegen. Boven de binnengang bevinden zich op het slaapniveau de badkamers. Er zijn 3 (dubbele) woonlagen op elkaar gestapeld. Enkele van de bovenste woningen hebben op het niveau van de insteekverdieping een eigen buitenruimte (terras); de meeste andere woningen hebben een balkon op de woon-verdieping. Op het dak — te bereiken met een lift — is een 'gemeenschappelijke tuin' ontworpen, met zit- en verblijfplekken en plantenbakken. Voor collectief gebruik is ook een wasserette in het gebouw gesitueerd.

De woningen bestaan uit één woonruimte met insteekverdieping: beneden een woon- en eetruimte met ingebouwde keuken, boven een slaap- en studeerruimte en toegang tot badkamer/toilet. De insteekverdieping is direct vanaf de woonlaag bereikbaar. De 'vide' die de woon- en slaapetage verbindt, wordt ruimtelijk geaccentueerd door een doorgaand venster. De vide kan in verschillende woningen groter of kleiner zijn (over de hele of over juist halve breedte van de woning); de resterende slaap/ studeerruimte zou naar behoefte gedeeltelijk afgescheiden kunnen worden.

Reden van predicering

De commissie waardeerde vooral de architectonische uitwerking, die zich in de 17e-eeuwse maat, schaal en ritme invoegt. Over de wijze waarop de insteekverdiepingen in het ontwerp ingepast zijn is de commissie ook positief gestemd. Ze noemde dit plan een voorbeeld voor verdere invulling van gaten in de Amsterdamse binnenstad.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Stadgenoot en particulieren in VVE**
aanpassingen **beperkt**

Uit het evaluatierapport blijkt dat het gebouw, als 'Woongebouw voor Alleenstaanden' door de bewoners positief werd beoordeeld. En dat betrof ook de experimentele onderdelen zoals de vide met insteekverdieping. Bij de bouw zijn enkele aanpassingen gedaan. Vanwege de brandveiligheid is er een extra trappenhuis toegevoegd aan de rechterzijde van het plan, wat erin heeft geresulteerd dat de individuele woningen smaller zijn geworden en daarmee wat aan de kleine kant zijn. De daktuin als plek voor ontmoeting bleek niet goed te functioneren; daarvoor was het naastgelegen café beter geschikt. Vanwege de duur uitgevallen bouw, bleken de huren toch zodanig hoog, dat er een wat selectiever publiek qua opleiding en inkomen in het gebouw terecht was gekomen. Een kwart van de appartementen werd, hoewel bedoeld voor alleenstaanden, zelfs door stelletjes bewoond. De bewoners met uitzicht op de achterzijde waardeerden het gebouw beduidend lager dan de bewoners met uitzicht over de gracht. Ook bleek het gebouw niet de gewenste functie voor de buurt te hebben gekregen, omdat het gebouw op slot ging voor niet-bewoners. Er was maar één bewoner die gebruik had gemaakt van de mogelijkheid om de vide half af te sluiten.

Tegenwoordig is de terugliggende toegangsportiek afgesloten met een stalen hek. De hoofdtoegang met het bellentableau en de brievenbussen zit nu om de hoek, aan het pleintje. Anders dan bij latere stadsvernieuwingsprojecten, is de architectuur niet goedkoop of gedateerd. Er is niet aan het gebouw af te lezen dat het in de jaren '70 is gebouwd. De daktuin is nog steeds in gebruik als collectieve ruimte. De 60 m² grote appartementen worden voor maar liefst €1350/maand aangeboden (prijsspeil november 2017).

De corporatie heeft een aantal appartementen verkocht en beheert het gebouw nu samen met de particuliere eigenaren vanuit een VvE. Dit heeft tot problemen geleid op het gebied van beheer. Huurders voelen zich buiten-spel gezet in deze constructie en dat is iets waar veel corporaties, bewoners en huurders tegen aanlopen in Nederland. De casus waarbij Stadgenoot enkele jaren geleden in het complex op het Rapenburgplein het besluit terugdraaide van het VvE-bestuur, wordt in veel studiemateriaal over dit onderwerp genoemd. Hier werd de technisch beheerder van de corporatie aan de kant gezet met behulp van een meerderheidsaandeel.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

Stedenbouw

invulling vrije ruimte

Openbare ruimte

Verkeer

Woningbouw

Architectuur

algemeen ontwerp

Woonkwaliteiten

vernieuwende typologie

flexibiliteit

Sociaal

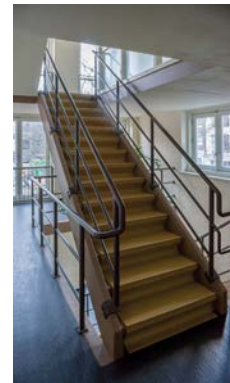
Bewonersparticipatie

Collectiviteit

De ontworpen voorzieningen bleken niet te functioneren

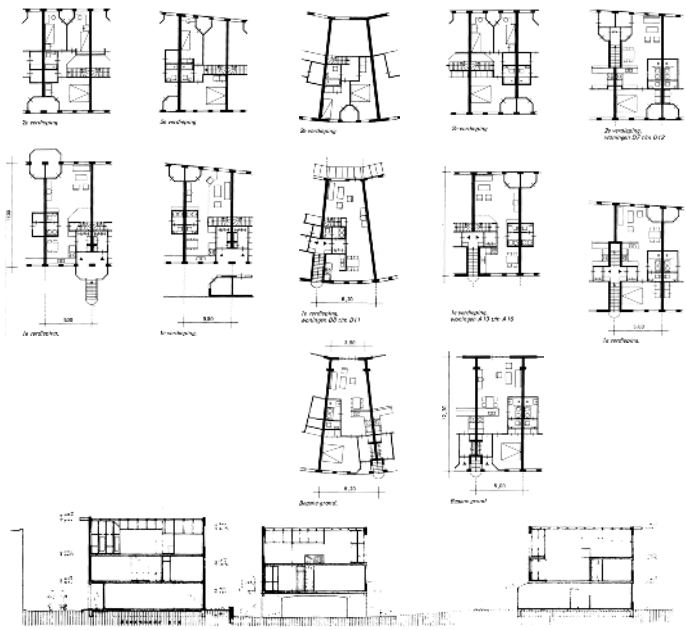
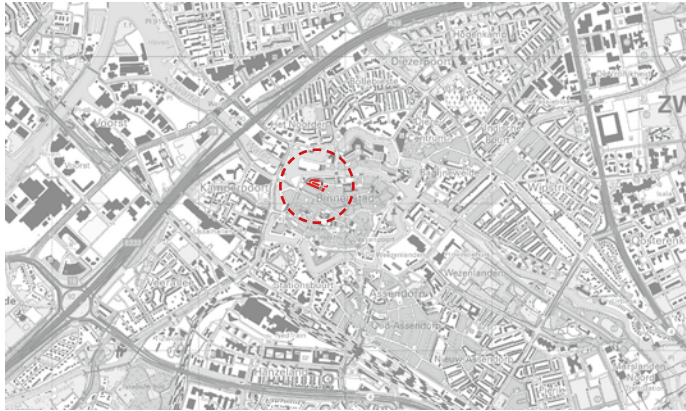
Actualiteitswaarde

Een dergelijke zorgvuldige inpassing in de bestaande stad, zoals bij dit plan, is van blijvende actuele waarde aangezien stadsrenovatie en -inbreiding deel blijven uitmaken van opgaven in de stad. Het in gebruik nemen van het dak als daktuin is een vondst die ook nu relevant is met het oog op de klimaatadaptatie en het toevoegen van buitenruimte in de stad.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Deben, P.L.L.H., Teijmant, I., Weiden, J. van der, Bewonersonderzoek Nieuwe Herengracht, Amsterdam, Ex. 71-110, Serie D12, Sociologisch Instituut, UVA, 1978
- Hovens Greve, H.J.A., min v VRO, Ontwerpen met predikaat, 1971-1972, serie A1, ministerie v VRO, 1976
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- Wijksteunpunt Wonen, Van huurders en de vve naar huurders in de vve, 2012
- BOUW, 1972, 27, 20, 708-709
- BOUW, 1978, 33, 15, 11
- De Architect, 1979, 10, 1, 26-29

Onder de Bogen

Zwolle EX 71 - 112

architect **A. van Eyck en Th. Bosch**
opdrachtgever **Gemeente Zwolle**
realisatie **1970 - 1975**
adres **Nieuwstraat, Bitterstraat, Waterstraat, Zwolle**
programma **75 premiekoopwoningen en 21 bedrijfsruimten**

Beschrijving van het plan

Het project bevindt zich in een gedeelte van de binnenstad dat na de oorlog sterk aan het verkrotten was. Door sloop waren er op vele plaatsen open gaten gevallen. Op deze plek was in het city-plan van Van Embden een verkeersweg geprojecteerd. N.a.v. de plannen voor de Nieuwmarktbuurt nodigde de gemeente Van Eyck en Bosch uit een alternatief te ontwerpen. Hiermee kregen ze eerder dan in Amsterdam de kans te tonen hoe een oude binnenstad wordt vernieuwd, op basis van een visie die respect betuigt aan de sociale, historische en stedenbouwkundige structuur. 'De stadskern als donor', aldus Van Eyck. Het resulteerde in het eerste stadsvernieuwingsproject waarin de aangetaste fijnmazige stedenbouwkundige structuur werd hersteld en kleinschalige functiemenging werd toegepast. Hun uitgangspunt was dezelfde bewoners te laten terugkeren. Dit werd gestimuleerd door een zo groot mogelijke diversiteit in woningtypen.

De nieuwbouw concentreerde zich rond een groene hof, waarmee de contouren van een ooit gesloten bouwblok werden hersteld. Op eigen initiatief tekenden Van Eyck en Bosch een half rond blok op het lege Rode Torenplein. Ook enkele losse invullingen in omringende straten waren onderdeel van het plan. In de hof is een halfverdiept parkeerterrein voor slechts 38 auto's gesitueerd dat gedeeltelijk wordt overkluisd door woningen. Met speciale aandacht zijn de overgangen van het privé-domein van de woning naar de openbare ruimte vormgegeven. De dichtheid, kleinschaligheid en bouwstijl sluiten aan op de historische karakteristieken van de oude Hanzestad. Een Berlagiaans robuuste baksteenbouw in een geabstraheerd historiserend gevelbeeld met halfronde bogen in de gevels. Met de mansardedaken wordt de parcellering uitgedrukt. De wisselende nokhoogtes en raampartijen dragen bij aan een gevarieerd straatbeeld.

In het plan met 75 woningen zijn 17 verschillende woningtypen toegepast, met 2, 3 en 4-kamers en 21 bedrijfsruimten. De plattegronden gingen uit van een basis met een open trap die haaks in de kamer stond en een toilet gekoppeld aan een bergruimte. Er waren woningen voor alleenstaanden, senioren en gezinnen. Karakteristiek voor de maisonnettes, parterrewoningen en portieketagewoningen is hoe met een relatief klein vloeroppervlak ruime en lichte woningen zijn gecreëerd. In verschillende woningen zijn vides toegepast. Om het daglicht zo ver mogelijk te laten binnendringen zijn waar mogelijk glazen binnenpuien toegepast. De parterrewoningen voor senioren worden voorzien van extra licht door een uitbouw met een glaskap.

Reden van predicering

De adviescommissie vond het plan een voorbeeld van een goed stadsvernieuwingsproject: het streven om bij de herbouw van een gesaneerd gebied met eigentijdse bebouwing toch de oorspronkelijke sfeer van kleinschaligheid, intimiteit en 'verwevenheid' van functies te handhaven. Hoe experimenteel dat in 1971 was blijkt bij de twijfel die de commissie heeft in het algemeen bij stadsvernieuwing, omdat zij zich in de toelichting nog afvroeg of de veranderingsprocessen die zich in binnensteden voordeden wel te stuiten, laat staan om te keren waren. Zou stadsvernieuwing überhaupt aanslaan?

Specifiek experimenteel in het plan waren de plaatselijk zeer geconcentreerde bebouwing, de gemeenschappelijke binnenruimte, de architectonische vormgeving met de smalle verticale parcellering, maar ook de ruime lichttoetreding in de woning en de toepassing van één basisplattegrond van waaruit de verschillende woontypen zijn ontwikkeld.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom**
aanpassingen **beperkt**;

De Zwolse woningbouwverenigingen vonden het gepredikeerde plan te ingewikkeld. Omdat de betrokken aannemer-ontwikkelaar Sanders Bouwbedrijven ervaring had opgedaan op Bickerseiland (zie EX 72-146) trok deze het initiatief zoveel mogelijk naar zich toe. De huurwoningen werden vrije sector- en premiekoopwoningen en ook de bedrijfsruimten werden te koop aangeboden. Het ontwerp werd slechts gedeeltelijk uitgevoerd. De crescent aan het Rode Torenplein werd niet uitgevoerd. Aangezien het project uiteindelijk in de koopsector is gerealiseerd heeft dit predicaat niet geleid tot extra subsidies. Wel hebben de ontwerpers kunnen afwijken van de Voorschriften en Wenken; Daarnaast mocht in verband met de subsidieverlening van ministerie wege ongeveer 10% van de stichtingskosten in mindering worden gebracht; een rechtstreeks voordeel voor de kopers, omdat hierdoor meer woningen in de premie-sector terecht kwamen en de bijdrage hoger werd.

Het project kreeg landelijke bekendheid. De bewoners uit de Nieuwmarktbuurt kwamen hier kijken. Ook de uitkomst van de bewonersevaluatie van 1980 is overwegend positief. In tegenstelling tot de grote woningdifferentiatie werd de beoogde gevarieerde bewoners-samenstelling uiteindelijk niet bereikt. De woningen werden gewild bij wat nu 'yuppen' heten. Van Eyck en Bosch hadden graag veel kinderen en senioren gezien, maar één- en tweepersoonshuishoudens gingen het buurtje domineren. De functiemenging kwam ook moeilijk op gang; de bedrijfsruimten bleven de eerste jaren leegstaan. Dit lag aan het gegeven dat cityvorming doorgang had gekregen rond het Broerenkerkplein, waar een modern winkelcentrum was gebouwd.

Inmiddels zijn de bomen in de semi-openbare binnentuin volwassen. Een niet-bewoner kan zich tussen het groen voortbewegend het gevoel bekruipen een indringer te zijn, maar niet onbespied, want de betrokkenheid op dit gemeenschappelijk binnengebied is verzekerd door privé-tuinen, balkons, loggia's en woningtoegangen. Het is met een voor die tijd baanbrekende zorgvuldige detaillering uitgevoerd, bijvoorbeeld met een grote halfronde betonnen tree op straatniveau. De hoge woningdichtheid komt de beslotenheid van de openbare ruimte ten goede. De krappe maatvoering verschaft intimiteit die nergens naar benauwdheid neigt, ook vanwege de beperkte omvang van het project. Zo varieert de breedte van de arcade bij de winkels en werkplaatsen tussen de 1.20 tot 1.50 m en hebben de doorgangen naar de gemeenschappelijke erf het profiel van steegjes. Wel zijn begin 2000 de toegangen tot de hof met hekken afgesloten, hoewel deze overdag vaak opengelaten worden. Op initiatief van de bewoners is in 2007 de binnentuin opnieuw ingericht.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp
verkaveling
compact bouwen
functiemenging

+ Openbare ruimte

beheer en onderhoud

+ Verkeer

toegankelijkheid
parkeren

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp
vernieuwende vormgeving
verticale parcellering middels afgeknotte zadelkap

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie
vernieuwende typologie

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij onderhoud/renovatie

(N) Collectiviteit

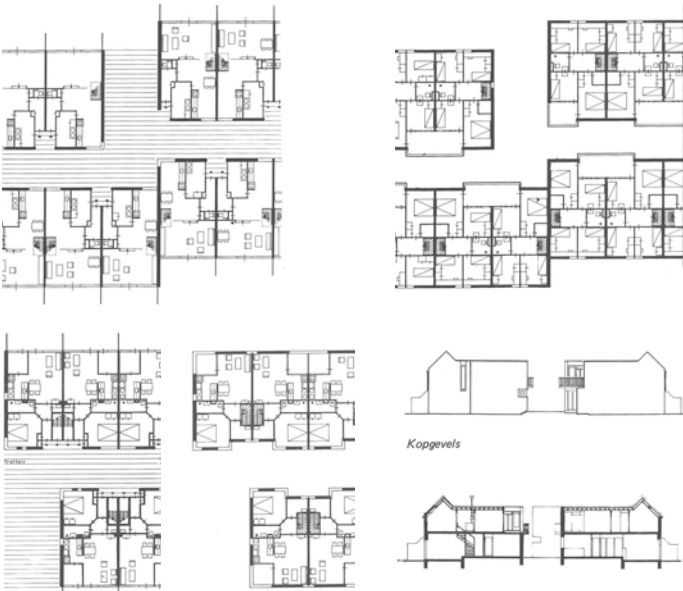
Actualiteitswaarde

De zorgvuldigheid waarmee dit plan in de bestaande structuur is ingepast kan nog altijd als inspirerend schoolvoorbeeld dienen. Ditzelfde geldt voor de vormgeving van de woningen, buitenruimte en overgangen van openbare naar privé. Door deze kwaliteiten zijn de woningen populair en is er een actieve VVE die de kwaliteit van de buitenruimte op peil wil houden.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hoogstraten, D. van, Architectuurgids van Zwolle in de 20e eeuw, Uitgeverij Waanders, 1999
- Hovens Greve, H.J.A., Ontwerpen met predicaat 1971-1972, serie A1, min v VRO, 1976
- Pouwels, J.P.A., Neeskens, J.A.J., Kropman, J.A., Bewonersonderzoek Binnenstad Zwolle, Serie D21s, Ministerie van VRO, 1980
- Strauven, F., Aldo van Eyck, the shape of relativity; Architectura & Natura, 1998
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- Vletter, M. de; De kritiese jaren zeventig; Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1974, 29, 9, III-IV
- Groei&Bloei, 2012, 10, 39-42
- Wonen-TA/BK, 1971, 22, 556-559
- De Telegraaf, 22-4-1978, Geslaagde "invul oefening" van Theo Bosch in de Jordaan
- Het Parool, 14-10-1975, Zwolle bewijst: goed bouwen in oud stadsdeel is mogelijk
- NRC Handelsblad, 3-3-1976, Nieuw gezicht voor stadshart van Zwolle
- NRC Handelsblad, 5-3-1976, Voorbeeldig Zwols stadsherstel
- NRC Handelsblad, 10-10-1980, Bewoners experimenteel project geheel tevreden
- http://www.bonas.nl/archivijzer/bo_Winfo.php?Inr=0121.00029

Het Koggeschip

Den Helder **EX 72 - 132**

architect **A. Verhoeven, Klunder, Witstok, Brinkman**
opdrachtgever **Stichting Nieuwe Woonvormen; woningstichting Den Helder**
realisatie **1970 - 1973**
adres **Het Koggeschip, Den Helder**
programma **150 woningwetwoningen (110 eengezinshuizen en 40 boven- en benedenwoningen)**

Beschrijving van het plan

In het linkse Den Helder werd de kritiek op de wederopbouwflats vertaald met een kleine revolutie in het bestuur van de woningcorporatie. Eén van de progressieve jongeren werd zelfs voorzitter. Naar aanleiding van het plann in Berkel en Rodenrijs (EX 70-096) werd de Stichting Nieuwe Woonvormen gevraagd een plan te maken voor een flatgebouw op de grond. Het proces van inspraak met hearings en bezoeken aan de keet werd begeleid door Hedy d'Ancona. Hetzelfde architectenteam maakte een ontwerp met een hoge dichtheid van 55 won/ha.

In het midden van het wijkje Zuid-Oost, aan de rand van de stad, ligt het plan als een enclave, omringd door ontsluitingsweg van de wijk. In het noordelijke deel liggen 110 eengezinshuizen en in het zuidelijke deel 40 boven- en benedenwoningen voor alleenstaanden en senioren, gescheiden door een open ruimte. Typierend voor de planopzet zijn de zeer smalle straatjes met een gevel-tot-gevelafstand van 4 of 7 meter en ondiepe tuinen van 7,72 resp. 6,00 m tussen de woningen. Door korte blokjes en plaatselijke verwijdingen is geprobeerd het straatprofiel te verlevendigen. Door de tegenover elkaar liggende portieken en loggia's te laten verspringen is geprobeerd inzicht te voorkomen. Met een oriëntatie van de blokjes op het noordnoordoosten wilde men met de smalle straatjes ook beschutting tegen de zeewind bieden. De auto is uitgebannen, door de woonstraatjes hoger te leggen dan de parkeerplaatsen en ze alleen via 1 of 2 treden toegankelijk te maken. Opvallend is de indifferente openheid van de overgebleven ruimte binnen de plangrens.

Waar met de smalle straatjes ook gemeenschapsvorming werd beoogd, zijn de woningen juist opgezet voor het bieden van maximale privacy. De keuken en berging liggen in de open woonruimte aan de straatzijde, de woonkamer ligt 40 cm verdiept. Op de verdieping bevinden zich 4 slaapkamers, berging en badkamer; 2 slaapkamers aan de straatzijde komen uit op een vrij groot balkon. De slaapkamers aan de tuinzijde hebben een klein raampje in de gevel met een houten luik en een (groter) dakraam, om inzicht in de tuin te voorkomen. Ook werden in het plan direct vanaf het begin schuttingen tot 1,80 m geplaatst. Op de begane grond hebben de seniorenwoningen een inpandige keuken (kitchenette) achter de aan de tussenzijde ingebouwde schuur. De bovenwoning voor vrijgezellen heeft dezelfde plattegrond, met op de plaats van de schuur een terras (loggia) waardoor de keuken niet meer inpandig is.

Reden van predicering

In dit project gaat het om experimenteren met wonen in hoge dichtheid met een menging van woningtypen voor senioren, vrijgezellen en gezinnen. Opmerkelijk was dat de smalle straatjes aan de ene kant de mogelijkheid boden elkaar te ontmoeten en aan de andere kant er een optimum aan visuele privacy werd geboden. Daarnaast boden de smalle straatjes bescherming tegen zeewind. Ook experimenteel vond men het bouwen van een complex woningen met een sterk uitgesproken eigen karakter. De commissie had de verwachting dat de bewoners zich er mee konden 'identificeren'. De woningplattegronden waren niet uitzonderlijk; er was behoorlijk wat kritiek op de indeling. Overigens waren er ook op stedenbouwkundig vlak enkele punten van kritiek: de volstrekte onbereikbaarheid voor auto's, en het ontbreken van 'overgangselementen' tussen het te bouwen complex en zijn omgeving. Hierbij zou namelijk een zekere discrepantie ontstaan tussen de nagestreefde en bereikte hoge (netto) dichtheid en het 'overblijven' van een stuk 'groen', zonder duidelijke functie.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningstichting Den Helder**
aanpassingen **recente renovatie**

"Aan een ieder die plannen heeft voor het realiseren van hoogbouw zouden we dan ook willen zeggen: Bedenk dat er zeer redelijke alternatieven zijn. Een voorbeeld is 't Koggeschip!" aldus het positieve evaluatierapport. Zij was te spreken over het feit dat in de premiehuurwoningen een nagenoeg 'doorsnee bevolking' bleek te wonen. Daarmee week 't Koggeschip toch duidelijk af van andere experimentele woningbouwprojecten, waar vaak een vrij homogene en vrij 'élitaire' bewonersgroep kwam te wonen, o.a. vanwege hoge huren door te hoog uitgevallen bouwkosten. 't Koggeschip daarentegen lijkt een voorbeeld te zijn van een experimenteel project dat bewoond wordt door de 'gewone man'. Maar ook architectonische vernieuwingen waren geslaagd: zo wilde 2/3e van de bewoners in een volgende woning opnieuw een zitkuil. De enkele kritische noten waren dat de woningen wat donker waren en dat het uitgangspunt dat de straatjes een goede bescherming zouden bieden tegen de wind in de beleving van de bewoners niet gehaald werd. Met enige regelmaat waait de wind ook uit het noordoosten en dan versterken de smalle straatjes de wind juist. De gevolgde inspraakprocedure heeft achteraf gezien meer een informatief dan een werkelijk participierend karakter gehad.

Anno 2017 biedt de wijk een wisselende indruk. In sommige straatjes onderhouden de burens met elkaar het groen in de openbare ruimte en zijn ze daardoor behoorlijk pittoresque. Andere straatjes geven daarentegen een kale en verwaarloosde indruk met veel fietsen, brommers en scooters in het zicht. In 1993 is aan de 2 kortste blokjes met seniorenwoningen een laagbouw-volume aangebouwd. Nu huist hier het buurthuis en zitten er een aantal bedrijfjes, zoals een kapsalon. Er is ook sprake van leegstand. In de seniorenwoningen wonen nu allemaal starters. Deze hebben minder binding met de buurt. Volgens een aantal bewoners bevindt de buurt zich in de gevarenzone om af te glijden, ook afhankelijk van welk straatje het betreft.

De corporatie lijkt actief. Er geen sprake van verkoop geweest. De woningen zijn door de jaren heen goed onderhouden. Verschillende zijwanden zijn opnieuw opgemetseld en 6 jaar geleden zijn alle schuttingen vervangen. Bij een recente renovatie in 2015 zijn alle puien vervangen en is de kap geïsoleerd. Bewoners konden kiezen voor zonnecellen op het dak. In aanloop naar die operatie zijn twee woningen bij wijze van proef helemaal voorzien van isolatie aan de buitenzijde en wit gestuukt. Uiteindelijk is er van afgezien de hele wijk zo aan te pakken.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving	Woningbouw	Sociaal
(+) Stedenbouw	(+) Architectuur	(+) Bewonersparticipatie
algemeen ontwerp	eenvoudig	bij totstandkoming
verkaveling	(+) Woonkwaliteiten	(N) Collectiviteit
compact bouwen	vernieuwende typologie	
(±) Openbare ruimte		
(+) Verkeer		
toegankelijkheid		
parkeren		

Actualiteitswaarde

De iets hoger gelegen knusse straatjes aan de voorzijde van de woningen met balkon, een zitkuil in de woning en lager gelegen tuin, zorgden destijds voor een aantrekkelijk alternatief t.o.v. hoogbouw. Het is vanwege dit - destijds vernieuwende - verkavelingsprincipe dat een dergelijk hoge woningdichtheid kon worden bereikt die ook betekenisvol is en van actuele waarde voor de huidige praktijk.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hovens Greve, H.J.A., min v VRO, Ontwerpen met predikaat, 1971-1972, serie A1, ministerie v VRO, 1976
- Pas, B., Kropman, J.A., Bewonersonderzoek 't Koggeschip Den Helder, Serie D20, Ministerie van VRO, 1979
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- Zahle, M.; Jan Verhoeven, exponent van het structuralisme; Bonas; 2012
- Cobouw, 1974.2.1, pg 13, 't Koggeschip: experimenten met nieuwe woonvormen
- De Architect, 1976, 7, 4
- l'Architecture d'aujourd'hui, 1982, 53, 222, 62-65

De Coevering

Geldrop **EX 72 - 134**

architect **INBO te Woudenberg, K. Geerts**
opdrachtgever **R.K. Woningbouwvereniging Goed Wonen te Geldrop; Bouwbank Stok N.V. te Tilburg**
realisatie **1972 - 1974**
adres **Reinoutlaan, Roelantlaan, Adelaartlaan, Waleweinlaan, Geldrop**
programma **188 premiehuurwoningen**

Geldrop	EX 72 - 134
----------------	--------------------

architect **INBO te Woudenberg, K. Geerts**
opdrachtgever **R.K. Woningbouwvereniging Goed Wonen te Geldrop; Bouwbank Stok N.V. te Tilburg**
realisatie **1972 - 1974**

adres **Reinoutlaan, Roelantlaan, Adelaartlaan, Waleweinlaan,
Geldrop**
programma **188 premiehuurwoningen**

Beschrijving van het plan

De nieuwe uitbreiding van Geldrop met de sprong oostwaarts over de Dommel is in zijn geheel door INBO ontworpen, zowel de 4 terrasflats die langs het riviertje de westelijke afbakening vormen als de achterliggende woningen volgens hetzelfde type als in Eindhoven toegepast (zie EX 70-066).

De 4 terrasflats liggen aan weerszijde van een doorgaande oost-west verbinding. De noordelijke twee flats waren bedoeld voor de premiehuur en zijn met de subsidie van het predicaat gerealiseerd. De twee zuidelijke flats waren bedoeld voor de verkoop en de commerciële huur en vielen buiten de regeling. Tussen de flats en de wijk liggen parkeerplaatsen.

De terrasflats zijn een uitwerking van de als ideeplan gepredikeerde S200 ontwerpssystematiek. Dit was een door INBO ontwikkeld systeem, waarmee gebouwen kunnen worden ontworpen met een grote differentiatie van woningen naar grootte, type en verkeerssystematiek (galerijen, corridors, portieken) binnen één structuur. De flats werden industrieel geproduceerd met betonnen prefabelementen, 'komputer'-gestuurd. Het doel daarbij was om tot een stabielere prijsvorming te komen voor woningwetflats. Het systeem is gebaseerd op een moduulmaat van 90 cm in de breedte en 150 cm in de diepte. De woningen worden opgebouwd rondom een grote verticale leidingkoker in het midden en er wordt gewerkt met een genormaliseerde systematiek voor de opbouw van de natte cel.

De terrasflats worden gekenmerkt door een gelede blokopbouw met wisselende hoogte (6 tot 8 lagen) geaccentueerd door de trappenhuizen. Een variërend profiel van deze gedeeltingen zorgt dat de meeste woningen beschikken over afgescheiden terrassen. De 14 woningtypen in het project worden ontsloten door 2 corridors (begane grond en tweede verdieping) en 2 galerijen (4e en 6e verdieping). De corridors ontsluiten vooral maisonnettes in een enkele beuk van 4.80 m en de galerijen ontsluiten vooral 2-beukige appartementen, sommigen met een trap vanaf de galerij. De corridor op de begane grond is ontworpen als een binnenstraat die op meerdere punten toegankelijk is, en ter plaatse van de trappenhuizen ook van de Dommelzijde; hier bevinden zich ook verruimingten bedoeld voor collectief gebruik. Op de begane grond aan de parkeerzijde liggen bergingen. Alle woningen zijn voorzien van een 3m diep terras met een plantenbak als afscheiding, die het kijken op lager gelegen terrassen uitsluit.

Reden van predicering

Als uitwerking van het ideeplan was het plan opnieuw ingediend en nu ook weer gepredikeerd door de commissie. Het experimentele van dit ontwerp schuilt in de consequente toepassing van de ontwerp-systeematiek, waarmee woongebouwen kunnen worden gebouwd met een grote variatie aan woningen. De commissie vindt het van belang dat vervolprojecten van overeenkomstige opzet elders realiseerbaar zouden zijn zonder extra financiële bijdrage. Daar sprak ze haar vertrouwen in uit.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Woonbedrijf, Hoen Vastgoed en particulier eigendom in VVE**
aanpassingen **wisselend;**

Hoewel het experiment hier vooral een bouwkundige aangelegenheid was, is er alleen een bewonersevaluatie uitgevoerd die zich richtte op sociale kenmerken. Hierdoor is de evaluatie minder relevant. Wel bleek hieruit dat een maisonnettewoning niet zo populair was. Deze hebben na oplevering een half jaar leeggestaan voor de laatste werd verhuurd.

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Woonbedrijf,**
Hoer Vastgoed en particulier eigendom in VVE
aanpassingen **wisselend;**

Hoewel het experiment hier vooral een bouwkundige aangelegenheid was, is er alleen een bewonersevaluatie uitgevoerd die zich richtte op sociale kenmerken. Hierdoor is de evaluatie minder relevant. Wel bleek hieruit dat een maisonnetwoning niet zo populair was. Deze hebben na oplevering een half jaar leeggestaan voor de laatste werd verhuurd. Ook werden de gemeenschappelijke ruimten amper gebruikt omdat ze niet waren ingericht en niemand ze beheerde. Over het algemeen waren bewoners gematigd positief. INBO heeft de systematiek nog toegepast in vier projecten, te weten in Alphen aan de Rijn (Klaverhof), Oldenzaal (Walgaarden), Zandam (Rijn, IJssel) en Zoetermeer. Mede doordat de hoogbouw minder in zwang raakte is de procesmatige kant van de hele systematiek later achterhaald gebleken.

Anno 2017 liggen de 4 blokken als grote “oceanastomers” in het volwassen groen. Wat opvalt is dat er op een verschillende manier is omgegaan met het onderhoud bij de flats met de 3 verschillende eigendomssituaties. De 2 blokken van de woningcorporatie zijn in de afgelopen jaren grootschalig gerenoveerd. Daarbij zijn oa. de kopgevels geïsoleerd en met een stuc laag afgewerkt. Hierdoor is de karakteristieke tekening van de betonplaten met hun wisselende afwerkingsstructuur verdwenen. De balkonafschending die vroeger uit echte plantenbakken bestond is nu vervangen door glasplaten met een bestickering met grasmotief. De entreesituaties zijn vergroot en opnieuw vormgegeven.

De meest zuidelijke flat wordt beheerd door een commerciële belegger. Ze is in de loop der jaren verschillende malen doorverkocht. Er zijn op veel beperktere schaal aanpassingen aan het gebouw gedaan. Met name de kozijnen zijn vervangen door kunststof exemplaren en de balkonafscheidings zijn verdwenen. Bewoners zouden graag zien dat de verhuurder een aantal van de verbeteringen van de corporatierinnovatie overneemt, zoals de verbeterde toegankelijkheid.

De kleinste flat, vanaf het begin onderhouden door particulieren in een VE, bevindt zich nog het meest in de originele staat waarbij ook het oorspronkelijke kleurenschema nog zichtbaar is in de materialen.

Kernqualitäten

Woonomgeving

⊕ Stedenbouw

⊕ Openbare ruimte

Verkeer

Woningbouw

⊕ Architectuur

bouwtechnische vernieuwing

(+) Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

Sociaal

⊕ Bewonersparticipatie
bij onderhoud/renovatie

afhankelijk van
eigendomssituatie

(N) Collectiviteit

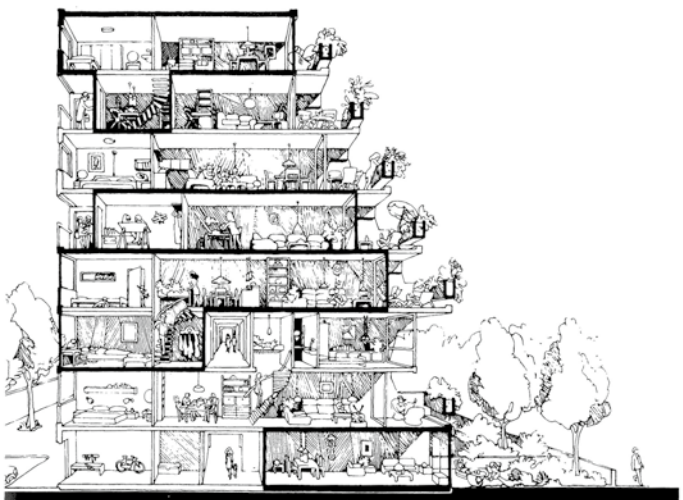
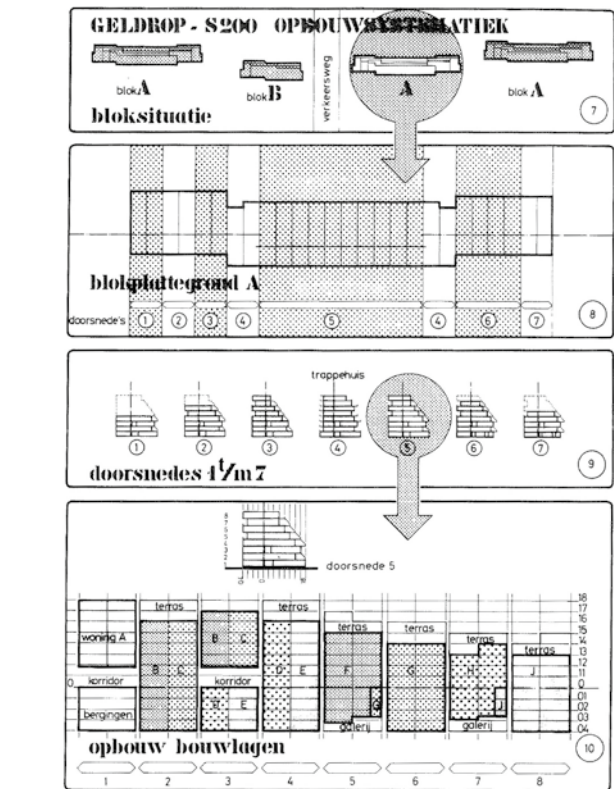
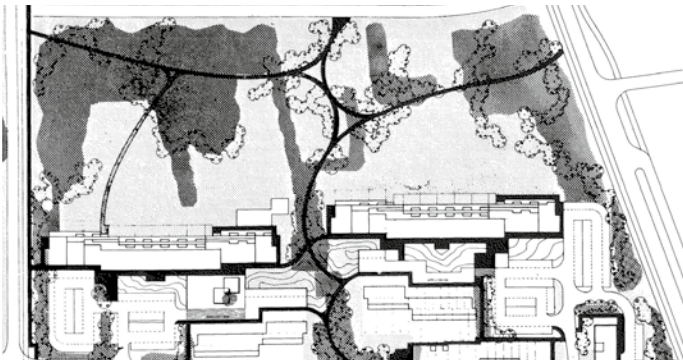
Actualiteitswaarde

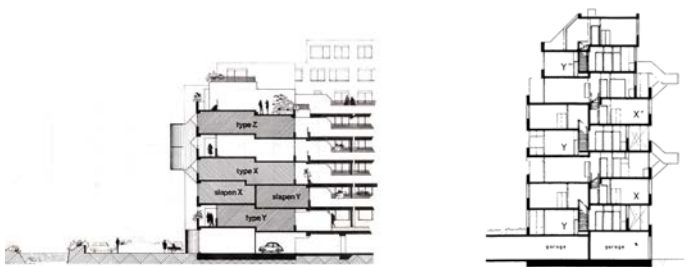
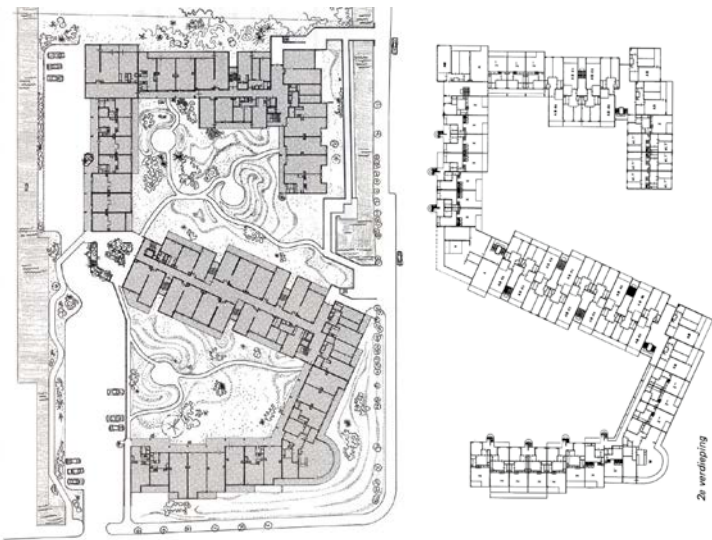
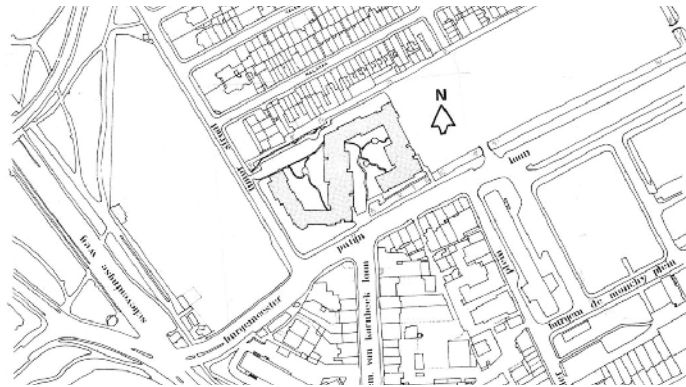
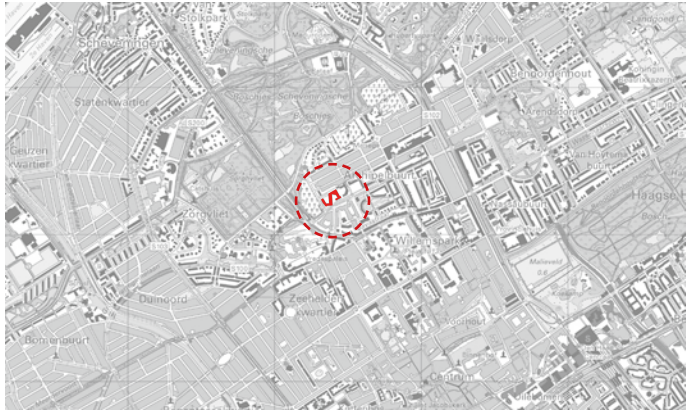
De wijze waarop de 4, in beginsel, gelijke flats worden onderhouden is erg divers vanwege de 3 verschillende eigendomsituaties. De woningcorporatie kiest voor een integrale aanpak tot verbetering en verduurzaming, de VVE beperkt zich tot goed onderhoud en de commerciële belegger heeft het onderhoud sterk versoberd. Een vergelijkende studie zou inzicht kunnen bieden in de omgang met belangen rondom eigendom en onderhoud van dergelijke bouwwerken uit de jaren '70.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hovens Greve, H.J.A., min v VRO, Ontwerpen met predikaat, 1971-1972, serie A1, ministerie v VRO, 1976
- Prinszen, J.C.C., Kropman, J.A., Bewonersonderzoek Coevering Geldrop, Serie D15s, Ministerie van VRO, 1978
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- Vletter, M. de; De kritiese jaren zeventig; Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1978, 33, 25, 17
- Cement, 1974, XXVI, 12, 518 ev.
- De Architect, 1979, 10, 1, 26-29

Couperusduin

Den Haag **EX 72 - 137**

architect **Sj. Schamhart, Den Haag**
opdrachtgever **Bedrijfspensioenfonds voor de metaal-nijverheid, Den Haag**
realisatie **1972 - 1975**
adres **Burgemeester Patijnlaan, Archipelbuurt 'Alexander', Den Haag**
programma **288 premiehuurwoningen**

Beschrijving van het plan

Stedelijk, divers en plaatsgebonden als essentie voor wat woningbouw, volgens architect Sjoerd Schamhart, zou moeten zijn. In Couperusduin, aan de Burgemeester Patijnlaan in de Haagse Archipelbuurt, probeert hij als het ware een stad in het klein te creëren, ingebed in de bestaande stad. Als jonge architect werkte Hans van Beek mee.

De jaren '60 flat Lindoduin, eveneens in Den Haag, vormde een eentonig gebouw dat zich qua schaal en architectuur niets aantrekt van de plek. Het was een flat op basis van herhalingen van steeds dezelfde 'ideale' woning. Couperusduin zou hier het tegenovergestelde van worden: geworteld op z'n plek, met diversiteit en een stedelijke dichtheid.

Het S-vormige complex heeft een bouwhoogte wisselend van 5 tot 9 lagen. Het ligt iets verhoogd op een parkeergarage waaroverheen het duinlandschap weer terug is gebracht. Dit was verdwenen voor de bouw van de in 1969 afgebroken Alexanderkazerne. De ruime binnentuinen zijn vormgegeven als glooiende duinen en ook rondom het gebouw is een rand van lage duinpartijen aangebracht. Niet alleen de landschappelijke kwaliteiten komen voort uit de locatie zelf, ook een deel van het materiaal komt er vandaan. Voor de duinen is namelijk afgegraven zand hergebruikt en de lage muurtjes langs de voetpaden bestaan uit klinkers van de gesloopte kazerne die hier eerder stond.

Het ontwerp omvat 288 meergezinswoningen in een grote diversiteit van flats en maisonnettes (split-level), toegankelijk via corridor, galerij, portiek dan wel buitentrap. Met de variatie in appartementen is een levendig gevelbeeld ontworpen. De routing door het gebouw is zeer afwisselend. Zo zijn galerijen plaatselijk verbreed voor plantenbakken van groot formaat. Ook hebben de hoogste galerijen extra terrassen voor gezamenlijk gebruik.

In het complex zijn 6 woningtypen opgenomen, overwegend variaties op een 3-kamerwoning. Alle woningen zijn ontworpen binnen een beuk van 5,40 meter. Door de ondergrondse parkeergarage met bergingen, hebben de bewoners op de begane grond directe toegang tot de binnentuin.

Reden van predicering

Het belang van het project schuilt naar het oordeel van de commissie in het feit dat het hier gaat om geconcentreerde bebouwing, ingepast in een bestaand stadsmilieu. Het woongebouw was boeiend vormgegeven en bezat positieve woonkwaliteiten, te weten: een verscheidenheid van woningtypen en woonsituaties binnen één geïntegreerd geheel; de bereikte hoge woningdichtheid (>200 won/ha) met vermindering van daarbij gemakkelijk optredende bezwaren met betrekking tot lichttoetreding, privacy, massaliteit, e.d.; het ondergronds parkeren, waardoor de begane grond geheel beschikbaar blijft voor woondoeleinden.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **huur en particulier eigendom**
aanpassingen **renovatie 2017**
status **Beschermd Stadsgezicht 1993 (Archipel en Willemspark)**

"De makelaar, in 1975 belast met de verhuur van de appartementen in het eerste gedeelte, verwachtte dat de woningen onverhuurbaar zouden zijn, omdat ze allemaal anders waren. Maar de makelaar had het mis. De huurappartementen bleken meer dan aantrekkelijk! Degenen die uiteindelijk in Couperusduin voor een appartement in aanmerking kwamen, konden hun geluk niet op. Een aantal van hen woont nog steeds in het door hem/haar uitverkoren appartement, hetzij ook nu nog als huurder, hetzij inmiddels als eigenaar." aldus de bewoners in een publicatie ter viering van het 25-jarig bestaan.

Ook architectuurcriticus Van Heuvel was enthousiast over het project. Zette je alle aspecten van dit woningcomplex op een rij, dan kon je spreken van een echt experiment, aldus Van Heuvel. Hij wees op de inpassing van de gekozen S-vorm in de omgeving, de parkeeroplossing was voorbeeldig, de routing bezat ruimtelijke kwaliteiten die je zelden in de woningbouw tegenkwam, het uitzicht was fascinerend en de kwaliteit van de woningen was hoog. Verder wees hij op de invloed van het woningbouwcomplex Lillington Gardens in Londen van architecten Darbourne & Darke. Hij vroeg zich wel af of dit gebouw een direct oplossing is voor de sociale woningbouw. Hij noemde in dat verband ook de hoge kwaliteit van het metselwerk, waarvoor een groot aantal vormstenen apart was gebakken.

Anno 2017 oogt het complex ook nog steeds modern, met name door de sculpturale behandeling van het bouwvolume. Het succes van Couperusduin is in de praktijk bewezen.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp
verkaveling
compact bouwen

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp
beheer en onderhoud

+ Verkeer

parkeren

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp
vernieuwende vormgeving

sculpturale behandeling van metselwerkvolume

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie
vernieuwende typologie

Sociaal

N Bewonersparticipatie

N Collectiviteit

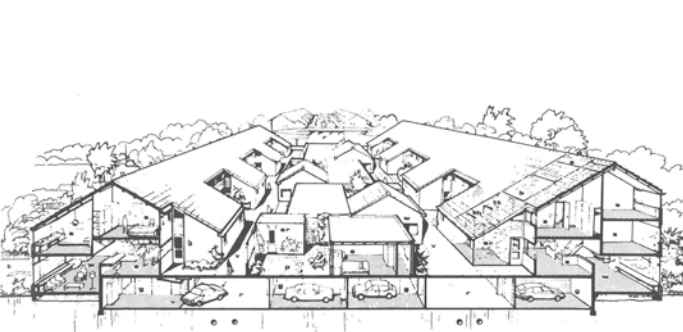
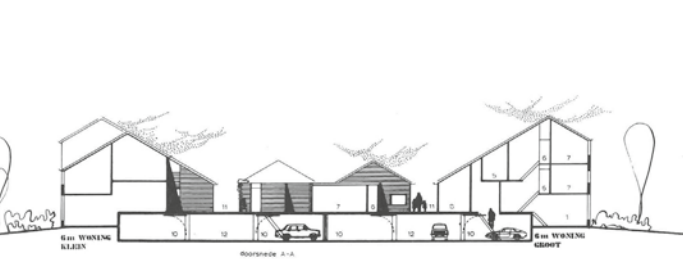
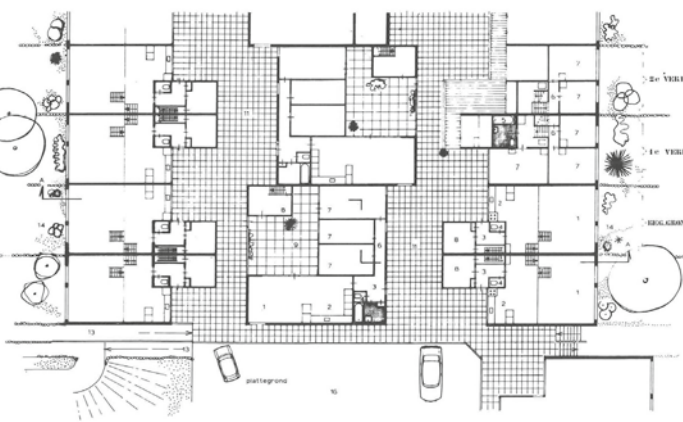
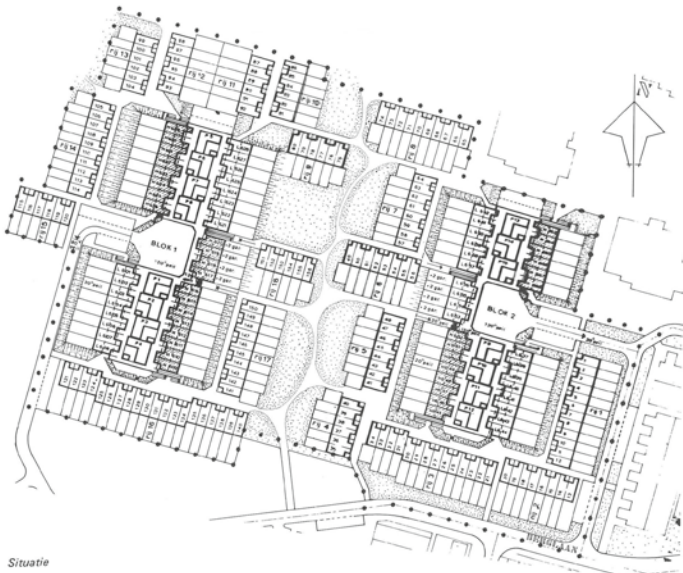
Actualiteitswaarde

De routing binnen het gebouw, de sculpturaliteit in de architectuur en contextgevoelige wijze van ontwerp en inpassing zijn kernkwaliteiten die ook voor huidige praktijk van waarde zijn. Met betrekking tot de verdichtingsopgave in steden kan dit woningbouwcomplex dan ook zeker als inspirerend voorbeeld dienen.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Beek, H. van, architect; Kracht door Wisselwerking; Lectoris, 2017, pg 30-46
- Hovens Greve, H.J.A., min v VRO, Ontwerpen met predikaat, 1971-1972, serie A1, ministerie v VRO, 1976
- Laddé, E.E., projectonderzoek Couperusduin, Den Haag, Serie C8, Ministerie van VRO, 1979
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- BOUW, 1972, 27, 48, 1562
- BOUW, 1973, 28, 17, 553-556
- BOUW, 1976, 31, 44, 704-705
- Zaaijer, L, <https://www.archined.nl/2010/04/couperusduin-een-stad-in-het-klein>

Woondekken

Zoetermeer **EX 72 - 140**

architect **A. Alberts i.s.m. L. Torn en Ir. N.A. Versluijs**
(**Gemeentebedrijven Zoetermeer**)
opdrachtgever **Stichting Bevordering Eigen Woningbezit**
realisatie **1972 - 1975**
adres **Turfberg, Tichelberg, Tijberg, Valenberg, Zoetermeer**
programma **239 premiekoopwoningen, 156 veldwoningen**
5m breed, waarvan 28 casco, 68 dekwoningen 6m-breed,
15 patiowoningen

Beschrijving van het plan

De Bergenbuurt is onderdeel van de wijk Meerzicht in Zoetermeer. Na protest tegen hoogbouwplannen voor deze plek werden nieuwe plannen gemaakt. Het uitgangspunt van de hoge dichtheid blijft overeind, die nu moet worden gehaald met compacte laagbouw-structuren. Daarop werd het principe van dubbelgrondgebruik door de gemeentelijke stedenbouwkundigen bedacht en een plan voor het eerste woondek van Nederland ontwikkeld. Vergelijkbaar met de hedendaagse Engineer&Build-aanbestedingsprocedure werden partijen gevraagd daarmee een ontwerp te maken. Uiteindelijk werd aan potentiële kopers de keuze tussen dit plan en één van de Dura met INBO voorgelegd. De bewoners kozen voor het plan van de Stichting Bevordering Eigen Woningbezit van de architect Ton Alberts en een lokale aannemer. Later in het proces hebben de goed georganiseerde aspirant-kopers nog een andere grotere aannemer afgedwongen. Alberts zou vervolgens via de opdracht voor het wijkcentrum voor Meerzicht naam gaan maken met organische architectuur.

Binnen het plan zijn 3 typen woningen te onderscheiden: de dekwoningen aan de rand van het woondek, de patiowoningen bovenop het dek en de veldwoningen aan autovrije straatjes eromheen. Doordat de kap van de eengezinswoningen laag begint worden de woonstraatjes op het dek gekenmerkt door kleinschaligheid. Om de koopwoningen betaalbaar voor een ieder te maken is een aantal veldwoningen casco opgeleverd. De parkeer-kelders liggen ongeveer 80 centimeter onder het maaiveld en de tuinen van de aangrenzende woningen zijn met de vrijgekomen grond 80 centimeter opgehoogd. Uit dit niveauverschil vloeit het split-level woningtype voort, waardoor de randen van de parkeerkelder aan het zicht zijn onttrokken. Alle woningen, dus ook de veldwoningen die niet direct aan het dek gekoppeld zijn, hebben een garage onder het woondek. De dek- en patiowoningen hebben naast een entree op dekniveau ook een toegang vanuit de garage. Bezoekers kunnen hun auto parkeren op parkeervelden bij de entree van het woondek.

Door het dubbel grondgebruik is ondanks de relatief hoge dichtheid een vrij groot aaneengesloten openbaar groengebied ontstaan, die volgens het 'ecologisch principe' zou worden aangelegd. Het plan werd pas laat in het proces ingediend; toen het werd toegekend was de bouw al begonnen. Het is meer vanuit publicitair oogpunt aangevraagd, dan dat de subsidie nodig was. Het is het eerste koopproject geworden dat het predicaat Experimentele Woningbouw verkreeg.

Reden van predicering

Het plan is gepredikeerd voor het aan het plan ten grondslag liggende streven naar een ander ruimtegebruik met de principiële scheiding tussen voetgangers en rijverkeer, met behoud van de mogelijkheid de auto bij de woning te stallen. De commissie verwachtte ook dat door de ondergrondse garage te gebruiken als fundering van bovengelige woningen deze op zich dure oplossing kostenbesparingen met zich meebracht. Als derde bijzonderheid kan gelden, dat door concentratie van bebouwing en door dubbel grondgebruik meer openbaar groen kon worden ontworpen, waaraan bovendien een bijzonder karakter zal worden gegeven.

De adviescommissie heeft bij de beoordeling van het plan echter wel bedenkingen bij aspecten als vandalisme, het onderhoud van de vrijhangende leidingen, het beheer en de juridische problemen bij de eigendomsgrenzen.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom**
aanpassingen **beperkt**

Rondom de losjes uitgestrooide veldwoningen is ook nu nog nauwelijks iets te merken van autoverkeer. Het vele groen is volwassen. De groenstrook is uiteindelijk niet aangelegd volgens het ecologisch principe. Op de woondekken, waar de woningen vrij dicht op elkaar staan, heerst een intieme sfeer. De aankleding en uitstraling van het dek is aan slijtage onderhevig. In het begin waren er grote problemen met de afwerking van het woondek, met wateroverlast in de woningen tot gevolg. De actieve kopersvereniging heeft een grote rol gespeeld in het vinden van een oplossing.

Er zijn in het plan uiteindelijk veel minder cascowoningen gerealiseerd dan oorspronkelijk bedoeld. Er was ondanks de hooggespannen verwachting te weinig animo voor. Uit het evaluatierapport van 1978 bleek dat meer nog dan het tegenvallende financiële voordeel t.o.v. afgebouwde woningen, men toch bang was zelf de handigheid te missen een woning geheel af te bouwen. Of men had er geen tijd voor. Desondanks werden er wel aanpassingen gedaan. Een deel van de vides was dichtgezet i.v.m. tocht of om de slaapkamers te kunnen vergroten.

Over de geïntegreerde parkeeroplossing waren de bewoners zeer tevreden, hoewel men over de afwerking van de garages met een hekwerk van open gaas absoluut niet te spreken was. Zodoende werden er direct zelf garagedeuren geplaatst. Daardoor geeft de parkeerstraat een rommelige indruk. In 1978 bleek al dat een aanzienlijk deel de garages in gebruik was voor opslag. Men parkeerde dan gewoon aan de weg, met een tekort aan bezoekersplaatsen tot gevolg. Ondanks dat er meer garageboxen gerealiseerd waren dan er woningen in het plan waren. Tegenwoordig zijn veel garages geen eigendom meer van de bewoners van dit deel van de wijk en daarmee onderwerp van ergernis en burenruzie. Nog steeds zijn veel garages in gebruik als opslag- of klusruimte, wat voor de nodige overlast zorgt. Verkoop van de box is financieel aantrekkelijk. Mede door het groeiende autobezit staan de straten nu overvol. Op verzoek van de bewoners zijn er in de loop der tijd veel (straat) parkeerplekken bij gemaakt en er wordt illegaal geparkeerd op de meest onmogelijke plekken. Daarmee wordt duidelijk dat het beheer van de parkeerplaatsen een cruciale factor is bij het slagen van een dergelijk project; een conclusie die in 1978 al was getrokken en waar schijnbaar niks mee is gedaan.

Iets noordelijker in de wijk liggen nog 3 vergelijkbare woondekken, naar ontwerp van J.W. Fiolet en M.E. Limburg, gebouwd in 1975 in opdracht van het ABP. Deze hebben platte daken en een lichte steen. Ook in de wijk Buytenwegh zijn er 4 parallel aan elkaar gelegen woondekken gebouwd: 2 naar ontwerp van Inbo architecten en 2 van architect J.J. Sterenberg (1975).

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

- algemeen ontwerp
- verkaveling
- compact bouwen

+ Openbare ruimte

- algemeen ontwerp
- beheer en onderhoud

+ Verkeer

- toegankelijkheid
- parkeren

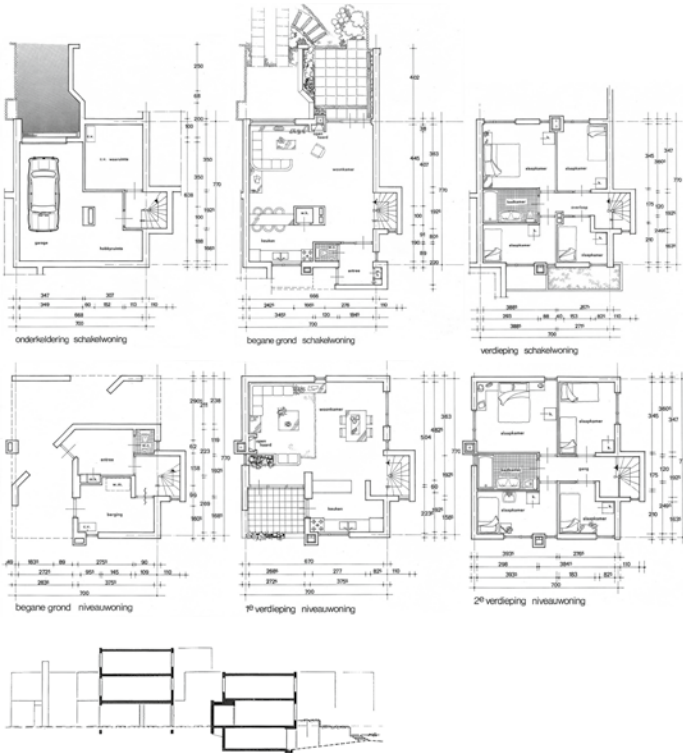
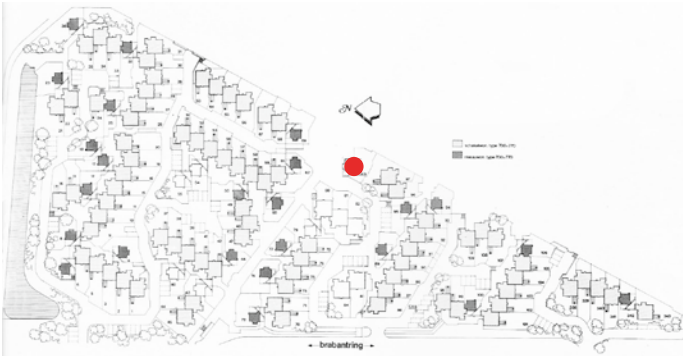
Actualiteitswaarde

Het meervoudig ruimtegebruik door een grote parkeervoorziening op maaiveldniveau en een woondek met verschillende woningtypen er op, is ook in de actuele verdichtingsopgave binnen steden van waarde.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Andel, F. van, et al, Zakboek parkeren voor de woonomgeving; Uitgeverij 010, 2010
- Geest, J. van; Architectuurgids Zoetermeer; Stokerkade cultuurhist. uitgeverij; 2016
- Hovens Greve, H.J.A., Ontwerpen met predicaat 1971-1972, serie A1, Min v VRO, 1976
- Pas, B., Kropman, J.A., bewonersonderzoek Meerzicht-West Zoetermeer, Serie D18, Ministerie van VRO, 1978
- Steeners, T. et al, projektonderzoek Meerzicht Zoetermeer, Serie C5, Adviesburo ARO, 1978
- Ubink, M., Steeg, T. van der; Bloemkoolwijken: Analyse en Perspectief; Uitgeverij SUN, 2011
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, Ten Hagen bv., 1976
- Vletter, M. de; De kritiese jaren zeventig; Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1976, 31, 16, 279-281

Tweevoren

Nuenen **EX 72 - 144**

architect **Bureau voor Architectuur + Stedebouw, Benno Stegeman, Rotterdam**
opdrachtgever **Gemeente Nuenen en Delta Lloyd Vastgoed**
realisatie **1972 - 1976**
adres **Tweevoren, Nuenen**
programma **115 premiekoopwoningen in 4 typen.**

Beschrijving van het plan

Nuenen ontwikkelde zich na de oorlog tot een forensengemeente van Eindhoven. Het plan vormt een ontwerp voor in eerste instantie 339 eengezinswoningen in deel 'oost' van het bestemmingsplan Nuenen-Zuid voor ca 1200 woningen. In opdracht van de gemeente ontwikkelde Delta Lloyd Vastgoed de hele wijk met verschillende architecten, waaronder Inbo, Govers en Haas en Franso.

Het plangebied wordt begrensd door bestaande bebouwing en een hoofdzervormige wijkontsluitingsweg. Karakteristiek voor het gebied zijn twee bestaande zandwegen, die ten gevolge van veenaftgravingen hoger liggen dan het aangrenzende maaiveld. Architect Benno Stegeman gebruik het hoogteverschil in het terrein om een scheiding van voetgangers- en rijverkeer in de wijk te maken. Een stelsel van voetpaden dat toegang geeft tot de woningen ligt 1,50 m boven het normale straatpeil. Verder gebruikmakend van dit hoogteverschil ligt onder de woonlaag een kelder met wasruimte, hobbyruimte en een garage - half ingegraven in het talud van de achtertuin die afloopt naar het straatniveau.

In een echt landschapsplan wordt dit gegeven zeer gedetailleerd uitgewerkt. Met diverse trappen in het terrein wordt het hoogteverschil overbrugd. Ook benut hij het voor de aanleg van een openlucht theatertje, zandbakken en speelplaatsen. Omdat een deel van de woningen geen parkeereld heeft, zijn er een aantal parkeerhoven. De verschillende voetgangerswegen door de buurt komen uit op een centrale plaats in het plan (De Brink). Deze haakt aan op een doorgaande fietsroute naar het centrum over het oude zandpad.

De woningen zelf zijn ontworpen op een basisvierkant van 7x7 meter. Een volume met het trappenhuis steekt half uit het volume en wordt bekroond met een transparante groene koepel. Er zijn twee typen woningen in 3 lagen: 85 schakelwoningen met garage en 30 niveau- of sokkelwoningen. De schakelwoningen vormen rijen waarbij de woningen over ca. een halve lengtemaat t.o.v. elkaar zijn verschoven; Op bepaalde plekken zijn de niveauwoningen 'aangehaakt', in een vrij willekeurige strooiing. De sokkelwoningen bestaan ook uit 3 lagen, maar ze hebben geen ingegraven kelder. De begane grondlaag is juist niet volledig volgebouwd, maar bevat alleen de entree, wc, berging en trap naar de woonlaag op de eerste verdieping. Bijzonder is dat het openbare voetgangersgebied onder deze sokkelwoningen doorloopt.

Reden van predicering

De commissie uit haar waardering en lof voor de gekozen uitgangspunten en de zorg en aandacht waarmee deze in het plan zijn verwerkt. De commissie is het met Stegemans eens dat het experimentele gevonden kan worden in de 'totaliteit'. Daarnaast zijn de volgende aspecten experimenteel bevonden: Ten aanzien van de woonomgeving en het gehele woonmilieu acht de commissie de gedetailleerde aanleg en verzorging, alsmede de variatie die hierin bereikt wordt experimenteel; Ook de woonvorm is experimenteel vanwege de wijze van schakelen, met de 'aangehaakte' woningen op terugliggende onderbouw waardoor interessante ruimtewerkingen ontstaan op de begane grond met het karakter van een 'passage'.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom**
aanpassingen **meerdere verbouwingen;**

Er is een doorwerking van het ontwerp geweest in de periode tussen de verkoopfase en de voorafgaande predikering en publicatie door de commissie. De getoonde plattegronden en de getoonde perspectief schets komen niet overeen. De woning is vergroot van 7x7 naar 7,70 m, maar bovenal is het trappenhuis met de kenmerkende groene koepel vanuit het midden van de woning naar de zijgevel verschoven, waardoor het plan aan sculpturaliteit veel gewonnen heeft. Zo is het plan ook uitgevoerd. Niet het hele stedenbouwkundige plan is uitgevoerd, alleen een deel met 115 woningen. Bovendien heeft het moeite gekost het plan te verkopen, wat zelfs de Telegraaf haalde in 1975. Begin jaren '80 is wel nog een versimpelde versie van de woningen aan de overzijde van het zandpad aangelegd, verderop zijn er rijwoningen met kap gebouwd.

Het plan in Nuenen is een "zusje" van de oranje koepelwoningen in Zoetermeer-Meerzicht en de Kreenbuurt in Zwolle met witte koepels. Alledrie zijn ze in de periode 1972-1974 ontworpen en gebouwd. De volgorde is niet helemaal duidelijk. De opdracht in Zwolle is in ieder geval n.a.v. Zoetermeer vergeven. De woningen in Zoetermeer zijn mogelijk als eerste ontworpen, maar dat plan is niet gepredikeerd. Mogelijk heeft dat met de in 1972 gewijzigde regels t.a.v. koopwoningen te maken.

Anders dan bij de vergelijkbare projecten in Zoetermeer en Zwolle is er hier geen VVE voor de openbare ruimte en zijn er geen regels tav het onderhoud van de tuinen. Het landschapsplan met o.a. de open tuinen is dan ook in mindere staat. Midden jaren '80 was al de helft van de tuinen afgescheiden met een schutting. Verscheidene aanpassingen aan de woning komen veel voor. De balkons op de eerste verdieping zijn veelal dichtgebouwd. Bij sokkelwoningen die volledig op eigen terrein staan, is de open ruimte op de begane grond bij de woning getrokken.

De wijk wordt ook niet speciaal beschermd. Nuenen Zuidwest is een soepel welstandsgebied. Het beleid is terughoudend. Dat heeft ook consequentie t.a.v. het uiterlijk. Een nieuwe originele koepel kost ca. €10.000,- en wordt slechts bij één lokale firma geproduceerd die de oorspronkelijke mal bezit. Er zijn dan ook verschillende koepels vervangen door afwijkende exemplaren, die of transparant of een andere kleur groen of een andere bolling hebben. De gemeente is bezig met een project om de openbare ruimte te vernieuwen. Er zijn o.a. problemen met wateroverlast in de buurt in verband met de inklinkende veengrond. Met name in de garages en hobbyruimtes ondervindt men hier hinder van.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving	Woningbouw	Sociaal
+ Stedenbouw algemeen ontwerp verkaveling	+ Architectuur algemeen ontwerp karakteristieke koepel vernieuwende vormgeving	N Bewonersparticipatie N Collectiviteit
± Openbare ruimte algemeen ontwerp kwaliteit achteruit gegaan t.o.v. gerealiseerde en bijzondere plan	+ Woonkwaliteiten vernieuwende typologie woontechnische kwaliteiten	
+ Verkeer toegankelijkheid		

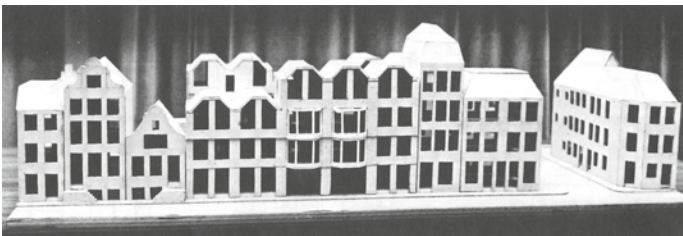
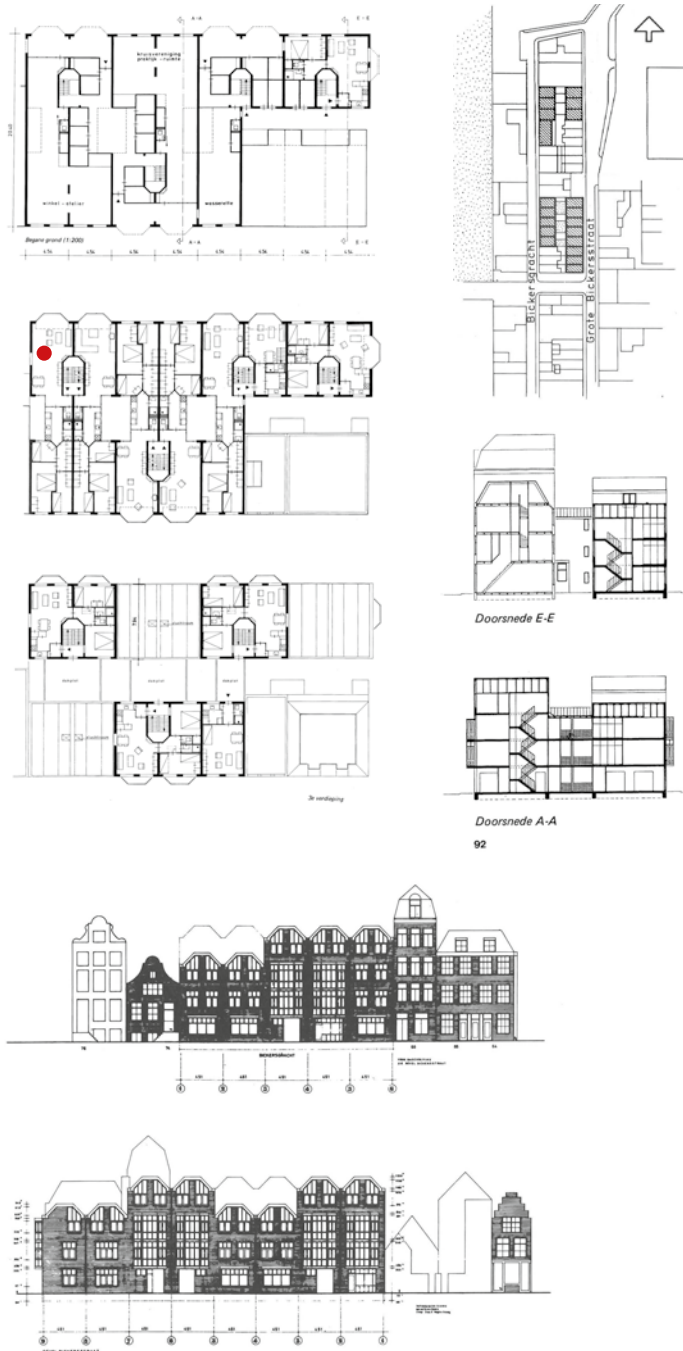
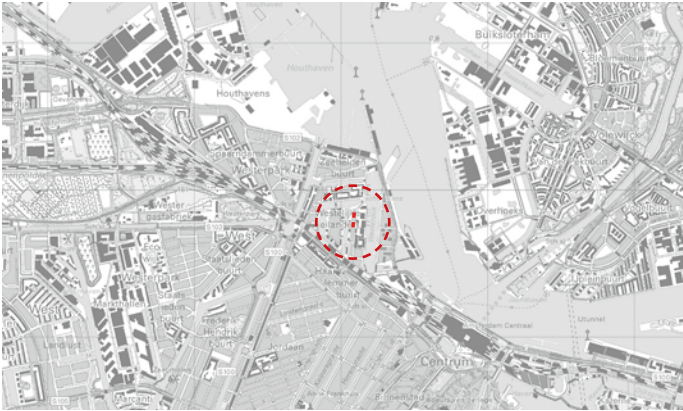
Actualiteitswaarde

De variatie in woningtypen en de architectuur van de woningen vormen een alternatief met veel kwaliteit en flexibiliteit voor de huidige woningbouwopgave. De omgang met het landschap en hoogteverschillen daarin zorgt voor een scheiding van verkeer en het creëren van aangename buitenruimtes die worden versterkt door de speelse schakelingsmogelijkheden van de woningen. Vanwege bodemdaling vraagt dit plan om een studie naar hoe hiermee moet worden omgegaan.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hovens Greve, H.J.A., Ministerie v VRO, Ontwerpen met predikaat, 1971-1972, serie A1, ministerie v VRO, 1976
- Ideaal Wonen, 64, 26-31
- Wonen-TA/BK, 1978, 6, 13, 36
- De Telegraaf, 19-4-1975, Experimentele Woningen zijn moeilijk aan de man te brengen
- www.kreenbuurt.nl

Bickerseiland

Amsterdam **EX 72 - 146**

architect **J. van den Bout en P. de Ley**
opdrachtgever **Stichting Lieven de Key**
realisatie **1970 - 1975**
adres **Bickersstraat, Bickersgracht, Amsterdam**
programma **blok 1: 18 huurwoningen en 2 bedrijfsruimten, blok 2: 11 woningen en 1 bedrijfsruimte.**

Beschrijving van het plan

Amsterdam kent vanaf 1950 verschillende gebieden die drastisch sanering behoeven. Het Bickerseiland is zo'n gebied. Al rond 1960 wordt een groot deel van het eiland gesloopt om plaats te maken voor 4 grote kantoorgebouwen. Het eerste wordt opgeleverd in 1964. Nadat in 1969 met de bouw van het tweede kantoorpand is gestart komen de buurtbewoners, georganiseerd in het Actiecomité Westelijke Eilanden, in actie voor behoud van het oorspronkelijke karakter van het Bickerseiland. Het is een van de eerste buurtactiegroepen in Nederland die zich verzetten tegen grootschalige nieuwbouwplannen. Vanaf 1970 werken De Ley en Van den Bout, studenten aan de Academie van Bouwkunst Amsterdam, samen met de buurtbewoners aan een nieuw plan. Dit leidt tot een wijziging van het bestemmingsplan in 1972. De buurt krijgt weer een gemengde bestemming van wonen en werken. Aangezien de grond in particulier eigendom is, wordt de gemeente aangezet tot aankoop ervan. Met volumestudies wordt aangetoond dat woningbouw in hoge dichtheid rendabel is. De woningen en de situatie voldoen niet helemaal aan de 'Voorschriften en Wenken'. De gemeente gaat pas overstag na publiciteit rond de plannen en nadat een mockup in het ruimtelijk laboratorium is nagebouwd.

Het plan is een invulling van open gaten op de middenstrook van het Bickerseiland, die als de 'ruggengraat' van het plangebied gezien kan worden. De hoogte wisselt tussen 2- en 3-lagen. In de architectuur is aansluiting gezocht bij de ritmiek en schaal van de oude binnenstad. De woningen beslaan de gehele diepte van het kavel. Het complex bestaat uit telkens 2 woningen aan een trappenhuis; Per 2-tal hebben ze hun woon- en slaapvertrekken aan de oost- of de westzijde. Ten gevolge van deze 'omkering' komen aan beide straten ingangen en woonkamers en worden beide straten gelijkwaardig. De entrees van telkens twee trappenhuisen worden onderling gekoppeld, via een hal, waar de bergingen op uitkomen en die tevens een dwarsverbinding vormt tussen de beide straten.

Het complex omvat 2-, 3- en 4-kamerwoningen. De 4-kamerwoningen zijn twee aan twee om een lichthof gegroepeerd; bij beide ligt de keuken aan de lichthof en fungeert deze tevens als 'doorgang' tussen woon- en slaapgedeelte. Enkele kleine woningen die niet direct via het trappenhuis bereikbaar zijn, zijn toegankelijk via het dakterras. In alle woonkamers zijn erkers aangebracht, voorzien van openslaande deuren, die een vervanging vormen voor balkons.

Reden van predicering

Het plan bestaat uit 2 gepredikeerde blokken, EX 72-146 en 72-146a. Ondanks dat het niet haar taak was een proces te beoordelen, vond de commissie dit plan in een ruimer kader van betekenis en het waard dat dit plan, dat door bewoners was geïnitieerd, tot realisatie kwam. Met dit plan was een mogelijkheid aangeven voor een inpassing in een saneringsgebied zonder het karakter van het gebied aan te tasten. Naast de uiterlijke kenmerken van kleinschaligheid - plastische werking van de gevelarchitectuur, het variëren in bouwhoogte - die aansluit op het karakter van de buurt, was er waardering voor het creëren van voorwaarden voor sociale contacten, ook karakteristiek voor oude wijken.

Andere experimenteel bevonden elementen zijn: het lange, smalle type en de keuken aan de lichthof en erkers van de woning zelf, de gemeenschappelijke hal met de passage; de verruimde entree t.b.v. ontmoeting; het gemeenschappelijke dakterras; de gelijkwaardigheid van de straten en ten slotte de vormgeving van de dakkappen.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woning-corporatie Lieven de Key**
aanpassingen **regulier onderhoud**

In het evaluatierapport wordt duidelijk gesteld dat het verlenen van het predicaat een doorslaggevende beslissing is geweest in de strijd voor de stadsvernieuwing op het Bickerseiland. Een bekende quote van De Ley daarop was: "Het is triest dat de bouw zo verarmd is dat normale dingen experimenteel worden genoemd (...)"

Het project was een groot succes als stadsvernieuwingproject. Alle bewoners van het plan waren uit de buurt afkomstig. Het project had de doorstroming op gang gebracht, zodat de vrijgekomen woningen konden worden gerenoveerd. De bewoners waren ook zeer tevreden. Ze vonden dat ze er op vooruit waren gegaan. Ze vonden de diepe, smalle woning juist ruim en breed vergeleken met de 'pijpenla's' waar ze uit afkomstig waren. De huur viel wel wat aan de hoge kant uit, en dat was voor sommige arme bewoners wel een last. Dit had ermee te maken dat de bedrijfsruimten een tijd leeg hadden gestaan. Er was wel sprake van overlast in de onderdoorgangen en de afwerking en het onderhoud viel wat tegen. Naar aanleiding van dit plan ontwikkelde De Ley zich tot dé stadsvernieuwingarchitect van Amsterdam. Bickerseiland is verder ontwikkeld op basis van zijn stedenbouwkundig plan van 1972. Hij heeft in 1982 op de plek waar de twee overige kantoren zouden komen, een woningbouwcomplex gerealiseerd. Inmiddels is het kantoorgebouw de Walvis uit 1964 gesloopt en is er ook woningbouw voor in de plaats gekomen.

Er is een beperkt aantal wijzigingen in het plan doorgevoerd ten tijde van realisatie. Van blok 2 is het deel aan de Bickersgracht 1 laag hoger uitgevoerd dan in de gepubliceerde plannen te zien. De entrees zijn dichtgezet en afgesloten, zodat in plaats van een beschutte semi-openbare ruimte een tochtsluis is ontstaan naar de onderdoorgangen. Een deel van de entree is zelfs bij de bedrijfsruimte gevoegd.

Een aantal jaar geleden hebben de huurders het aanbod gekregen hun woning te kopen. Nu zijn in blok 1 een 4-tal appartementen in particuliere handen en is het beheer via een VVE-constructie met de corporatie georganiseerd. Anno 2017 is de populariteit van Amsterdam als toeristenbestemming en de krapte op de woningmarkt een probleem voor de buurt aan het worden. Veel appartementen worden via AirBNB verhuurd. Eén van de twee bedrijfsruimtes in blok 1 staat op het punt te worden omgebouwd tot woningen. Na een huurverhoging stond het leeg. Het werd najaar 2017 voor €725.000 te koop aangeboden met de mogelijkheid om er 3 appartementen van te maken.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving	Woningbouw	Sociaal
(+) Stedenbouw	(+) Architectuur	(+) Bewonersparticipatie
algemeen ontwerp	algemeen ontwerp	bij totstandkoming
verkaveling	verticale parcellering	(N) Collectiviteit
compact bouwen	(+) Woonkwaliteiten	
(N) Openbare ruimte	woningdifferentiatie	
(N) Verkeer	vernieuwende typologie	
	woontechnische kwaliteiten	
	lichthof en dakterras	

Actualiteitswaarde

De grote variatie in woningtypen die is verkregen binnen dit zorgvuldig ingepaste project is bijzonder te noemen. De woningen bieden ook qua indeling voldoende aanpassingsmogelijkheden die bewoners daadwerkelijk benut hebben. Deze aspecten zijn van blijvende waarde voor de actuele binnenstedelijke woningbouwopgave.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Boot, R., Bewonersonderzoek Bickerseiland, Amsterdam, Serie D13s, Min van VRO, 1978
- Horst, J. van der, het contextdebat in beeld, op zoek naar ruimte, TU Eindhoven, 2013
- Hovens Greve, H.J.A., Ontwerpen met predikaat 1971-1972, serie A1, Min van VRO, 1976
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, Ten Hagen bv., 1976
- Vletter, M. de; De kritiese jaren zeventig; Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1974, 29, 35, VI
- BOUW, 1978, 33, 25, 17
- BOUW, 1992, 47, 7, 10-14
- De Architect, 1977, 8, 5, 41-45
- De Architect, 1979, 10, 1, 26-29
- Forum, 1983, 28, 1-2, 35
- Plan (1971) 2, Bevolking van een stuk Amsterdam stelt zelf de norm.
- TA/BK, 1972, 39, 18, 425
- Wonen-TA/BK, 1975, 6, 2-3, 15-16, 24-32

Terrasflat

Zoetermeer **EX 72 - 148**

architect **W. Davidse**
opdrachtgever **Groeneweg**
realisatie **1972 - 1978**
adres **Douzapad 18-43, Palenstein, Zoetermeer**
programma **26 premiekoop appartementen**

Beschrijving van het plan

De wijk Palenstein is de eerste wijk van Zoetermeer die in aanbouw werd genomen nadat begin jaren '60 besloten was dat het dorp moest uitgroeien tot een stad van 100.000 inwoners ten behoeve van de regio Den Haag. Het stedenbouwkundig plan was bedacht door de Werkgroep Ontwikkeling Zoetermeer en bestond uit drie stedenbouwkundigen: S.J. van Embden, Rein H. Fledderus en W.F. Schut. Aan de noordkant kwamen galerijflats in een honingraatstructuur. Aan de kant van het oude dorp moest laagbouw komen, zodat beide wijken goed op elkaar aansloten. De bouw begon in 1966, maar midden jaren '70 waren er een aantal kavels onbebouwd gebleven. Het kavel was in het vigerende structuurplan gereserveerd voor een woontoren maar werd vanwege de behoefte aan grotere variatie in de woningbouw in reactie op de ervaren monotonie vrijgegeven voor experimentele terrasbouw.

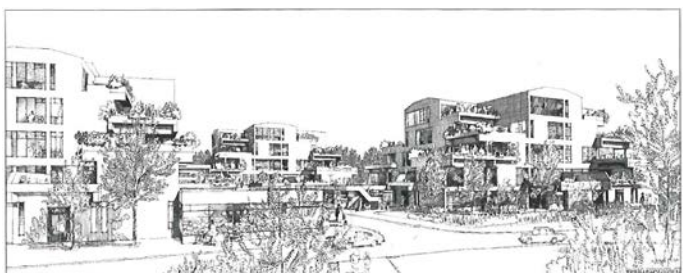
In 1973 was het idee-plan van de Haagse architect Davidse voor een 3-tal alzijdige terrasflats gepredikeerd. De flats waren in het idee-plan middels een ondergrondse parkeergarage aan elkaar gekoppeld. Met de ontwikkelaar Groeneweg werd een opdrachtgever gevonden en is één toren met koopappartementen met kleine wijzigingen in 1978 op deze plek gerealiseerd.

De terrasflat van architect Davidse heeft geen duidelijke voorgevel maar is alzijdig. Het ontwerp voor de terrasflat met 26 appartementen is gebaseerd op een vierkante basismodule van 5,40 m2, volgens de SAR-maatsystematiek. De 5 bouwlagen verjongen naar boven waardoor de appartementen op de hogere verdiepingen kleiner zijn. Alle appartementen kennen op de buitenhoek een royaal 'woonterras', gelegen op een onderliggende woonruimte. Iedere woning bestaat in principe een kwart van de bouwlaag; De begane grond en eerste verdieping bevatten 4 grote 5-kamerwoningen, op de tweede verdieping liggen 4 4-kamerwoningen, op de derde 4 3-kamerwoningen en op de bovenste laag 4 2-kamerwoningen. Lift en trappenhuis liggen centraal in het pand.

De vele terrassen en de beide diepliggende entrees verzachten de overgang tussen binnen en buiten. De betonconstructie voor vloeren en kolommen is deels aan de buitenzijde zichtbaar. De gevels zijn opgemetseld van ruwe betonsteen evenals de plantenbakken als balkonafscherming en keermuurtjes.

Reden van predicering

De commissie sprak van een boeiend en knap ontwerp dat als idee in aanmerking komt voor het predicaat. Hoewel de commissie voorzag dat de 'schroefvormig' verspringende terrassen kostbaar zouden zijn, vond zij dat de terrassen de woningen een bijzondere woonkwaliteit meegeven en de gebouwen een boeiende plasticiteit verlenen. Alle woonvertrekken krijgen ten minste van twee zijden lichtinval. De onderlinge schakeling van telkens 3 woon-pyramides — waardoor ondergronds een verkeer- en parkeercircuit mogelijk zou zijn — vond de commissie een vondst, al zou de commissie voorstellen om dit bij toepassing in de praktijk niet zo dogmatisch te moeten doorvoeren. De commissie merkte op dat er meer en vrijere groeperingen mogelijk zijn, bijv. in een geringer aantal lagen en of als geheel vrijstaande gebouwen.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom VVE**
aanpassingen **geen**

Dit is mogelijk één van de eerste flats van het type dat eind jaren '80 onder de naam 'Urban Villa' grote populariteit zou krijgen in stedenbouwkundige plannen. Solitaire alzijdige blokken met 4 appartementen per laag. Hoe de architect en ontwikkelaar elkaar gevonden hebben is niet bekend. Het gerealiseerde plan is slechts op een paar onderdelen gewijzigd ten opzichte van het gepredikeerde idee-plan. Omdat de markt niet geschikt werd geacht voor veel grote appartementen, zijn deze opgesplitst. De begane grond bevat nu 6 appartementen, 2 grote 5-kamerwoningen en 2 zijn opgedeeld in een 2- en 3-kamer appartement. Op de eerste laag zijn de 4-kamer appartementen opgedeeld in 8 2- en 3-kamerwoningen. De parkeerkelder is niet gerealiseerd. Het trappenhuis met de lift is ook iets versimpeld: beide elementen liggen nu recht tegenover elkaar in een vierkante vorm.

Toen het project werd opgeleverd, eind jaren '70, raakte de woningmarkt in een crisis. Het heeft een tijd geduurd voor alle appartementen verkocht waren. Eén daarvan is zelfs gekraakt geweest in die periode. Naar verluid heeft architect Davidse ook een aantal jaar in één van de appartementen gewoond.

Het gebouw is anno 2017 in uitstekende staat; het resultaat van een actieve VVE. Zo is het dak recent vernieuwd. Er zijn regels opgesteld voor de beplanting van de gemetselde plantenbakken, nadat er scheuren in het metselwerk waren ontstaan door de wortelstelsels van te groot gegroeide planten. Het geheel geeft een zeer groene uitstraling. De rondom gelegde terrassen bieden uitzicht op de contrastrijke karakteristieken van Zoetermeer; de oude wetering met op steenworp afstand de historische Dorpsstraat, de moderne toren- en galerijflats en de experimentele woningbouw.

Davidse bouwde in 1976 in Doetinchem een bibliotheek die lovend in de vaktijdschriften werd besproken. Net als bij deze terrasflat aan het Douzapad zijn daar een vierkante basismodule, beton en dakterrassen toegepast. Ook het geliefde gebouw van het Centrum voor 'Kunst en Cultuur De Kubus in Lelystad uit 1983 van Davidse past in deze reeks ontwerpen. Ze behoren stuk voor stuk tot het structuralisme — opgebouwd uit een reeks gelijke eenheden, in een menselijke maat en net als een doorgaande structuur aan alle zijden uitbreidbaar.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

(N) Stedenbouw

(+) Openbare ruimte

De terrassen zijn groen door de vaste plantenbakken

(N) Verkeer

Woningbouw

(+) Architectuur

algemeen ontwerp

alzijdigheid; voorbeeld van structuralisme

(+) Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

Sociaal

(N) Bewonersparticipatie

(N) Collectiviteit

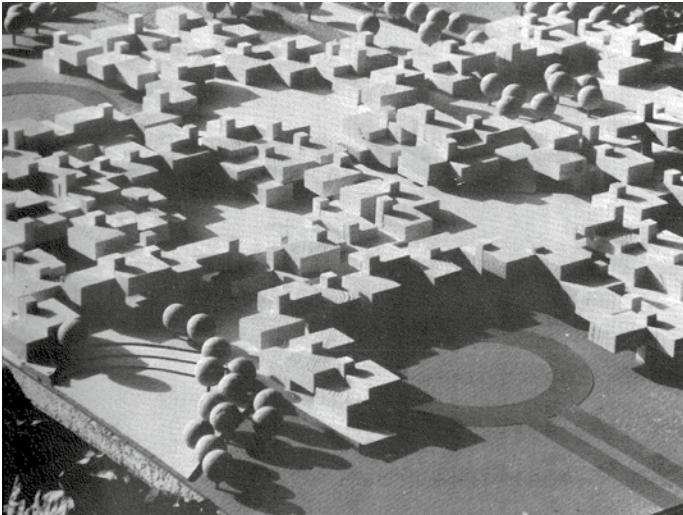
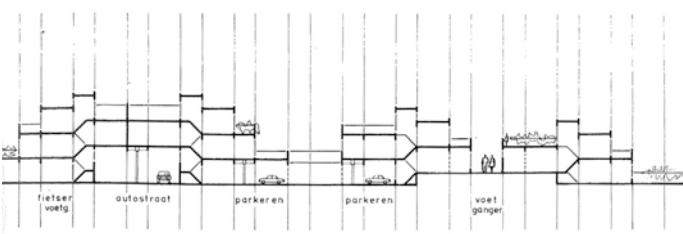
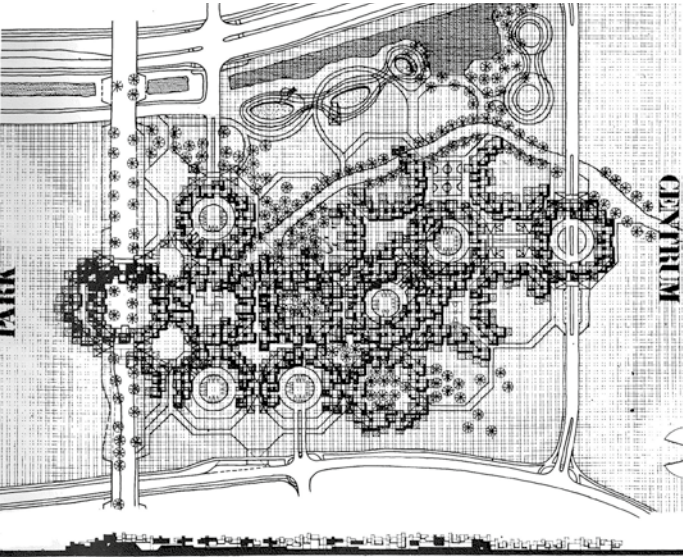
Actualiteitswaarde

Als alternatieve vorm van hoogbouw kan dit type terrasflat vanwege zijn alzijdigheid, beperkte ruimtelijke impact en mix van verschillende woninggroottes nog altijd als inspirerend voorbeeld dienen. De opbouw van hoogbouw met terrassen waarop groen nadrukkelijk aanwezig is, is een trend die opnieuw zichtbaar is in de hedendaagse architectuur.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Geest, J. van; Architectuurgids Zoetermeer; Stokerkade cultuurhistorische uitgeverij; 2016
- Hovens Greve, H.J.A., ministerie v VRO, Ontwerpen met predicaat, 1971-1972, serie A1, ministerie v VRO, 1976
- Koopmans, B., 'De Gave Stad, Palenstein, Gemeente Zoetermeer, 2001
- BOUW, 1973, 28, 39, 1146
- BOUW, 1974, 29, 2, 43-45

Lego-woningen

Dordrecht **EX 73 - 152**

architect **Environmental Design, L. Heijdenrijk, Hans Quint en Hans Hermes**
opdrachtgever **Stokgroep Nederland BV**
realisatie **1975 - 1979**
adres **Ockenburg, Mildenburg, Brittenburg, Puttenstein, Remmerstein, Loevestein, Schuilenburg, Essenburg**
programma **737 "ABC-woningen", premiehuur en -koop**

Beschrijving van het plan

Leo Heijdenrijk, wiens bureau met Van der Grinten van 1970 tot 1984 Environmental Design heette, kreeg in 1967 internationale bekendheid met de 3e plaats in de prijsvraag voor het stadhuis van Amsterdam (uit 800 inzendingen) met een structuralistische plan. Ook op de campus van de TH Twente heeft hij met het gebouw voor Toegepaste Wiskunde en het Rekencentrum een opvallend structuralistisch bouwwerk gerealiseerd.

Onder het motto "wonen=meer" had Heijdenrijk de eerste prijs gewonnen in een prijsvraag voor een industriële bouwmethode die was uitgeschreven door de Bond van Fabrikanten van Betonwaren in Nederland. Een uitwerking van dat plan kreeg als idee-plan zonder opdrachtgever het predicaat 'experimenteel'. In opdracht van projectontwikkelaar Stokgroep werd het plan uiteindelijk gerealiseerd in de wijk Sterrenburg. Deze uitbreidingswijk van Dordrecht werd tussen 1960 en 1980 gebouwd in de polder ver ten zuiden van de binnenstad. Leidraad in het ontwerp van de wijk en de woningen zijn de principes van de Stichting Architecten Research (SAR): verregaande standaardisering – merkbaar in het bouwproces, de plattegronden en de verkaveling – met indelingsvrijheid voor bewoners. In het noorden werd op basis van deze principes een stempelwijk ontwikkeld, in het zuidelijk deel van de wijk zijn meerdere experimentele projecten gelegen.

Het bouwsysteem ging uit van betonnen frames met prefab betonnen gevelelementen. Er waren zones voor verschillende trap-, keuken en natte celunits en *marges* voor slapen, eten en wonen gedefinieerd, waarmee woningen van verschillende groottes konden worden samengesteld. In een kenmerkende structuralistische stijl werden woningen gegroepeerd in clusters rondom woonpleinen. In een 6-tal clusters zijn bovenstraten toegepast die toegang geven tot bovenwoningen en die toegankelijk zijn met hellingbanen en loopbruggen. Voor het parkeren zijn specifieke oplossingen ontworpen, als carports en overbouwde parkeerplaatsen, om de openbare ruimte vrij te houden ten behoeve van voetgangers en fietsers.

De woningen hebben een opvallend uiterlijk van betonnen gevelelementen in een patroon van afwisselend gladde of grind-afwerking, met sterke kleuraccenten op al het houtwerk van kozijnen, balustrades, carports en schuurtjes. De verschillende buurtdelen hadden oorspronkelijk elk een eigen kenmerkende kleurstelling.

Reden van predicering

De Adviescommissie vond dat met dit ideeplan voor industrialisatie gekoppeld aan kwaliteitsverbetering een actueel thema voor de bouw werd aangesneden. Dat met een aantal kleine standaard-elementen een grote differentiatie bereikt werd in woninggrootte, woningtype en in de vormverschijning van de woning en de woonomgeving was positief. Met name werd gewaardeerd dat boven de ver doorgevoerde rationalisatie en systematisering van het ontwerp ook vanuit het oogpunt van de beleving een hoogwaardig eindresultaat was bereikt.

De specifieke experimentele elementen waren de bereikte woningdichtheid, de differentiatie in woninggrootte, woningtype en omgeving en de hierdoor te bereiken individualisering gekoppeld aan het wonen en de integratie van verschillende functies die binnen het systeem mogelijk was. Wel vroeg ze aandacht voor de consequenties van het bouwen in hoge dichtheid. Met name de integratie van het rijverkeer en de parkeeroplossing werden als 'indringend' ervaren.

vernieuwende woontypologie

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom, 6 clusters met een VVE**
aanpassingen **kleurgebruik gewijzigd door individueel onderhoud;**

De maatvoering van de zones en marges van het ideeplan zijn in het uitgevoerde plan iets gewijzigd, de beukmaat van 5m40 niet. De eerste paal werd geslagen in 1975 en er werd gebouwd tot 1979. De woningen kregen na de bouw verschillende bijnamen als Kasbahwoningen of Legowoningen. De gemeentelijke dienst was nauw betrokken bij het stedenbouwkundig plan om alle woningen een gunstige oriëntatie op de zon te geven. Totdat kort na de bouw de zomertijd in Nederland werd ingevoerd. De ene tuin had nu een uur langer zon gekregen en de andere tuin een uur korter.

Anno 2017 staat de wijk Sterrenburg bekend als een ruime, groene en geliefde typische bloemkoolwijk. Omdat de wijk als geheel wel wat sleets werd in 2011 het plandeel met de Legowoningen als pilot voor een integrale wijkaanpak. In 2011 werd een uitgebreid bewonersenquête gehouden en vervolgens zijn projecten samen met bewoners geïnitieerd gericht op de parkeerproblematiek en het onderhoud van de de woningen.

Het samenhangende beeld is verrommeld doordat de oorspronkelijke kleurstelling is verloren gegaan. Veel kozijnen zijn vervangen door wit kunststof en en eigenaren zijn bij schilderbeurten van de oorspronkelijke kleuren afgeweken. Daarnaast hebben de betonnen gevelplaten de lastige eigenschap dat ze door aanslag en verkleuringen al gauw een verwaarloosde aanblik krijgen. Sommige bewoners zijn daarom overgegaan tot het schilderen van het beton, zelfs in andere kleuren. Ook slecht onderhoud aan het houtwerk van schuren, garages en carports heeft een verrommeld beeld opgeleverd. Een specifiek probleem van onderhoud betreft de woonstraatjes, waarvoor de gemeente oorspronkelijk verantwoordelijk was. Bij sommige complexen heeft de gemeente dat afgekocht bij de desbetreffende VVE.

Vanuit de enquête was dit door de bewoners zelf al aangegeven. Er zijn verschillende initiatieven opgezet om het voor particuliere eigenaren aantrekkelijk te maken om het onderhoud op een uniforme wijze uit te voeren. Onder andere een schildersbedrijf heeft samen met de bewonersgroep een speciale aanbieding opgezet voor het collectief reinigen en witten van de betondelen.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

± Openbare ruimte

algemeen ontwerp

landschapselementen (sloten, bomen) in ontwerp opgenomen. Nu wisselend beeld vanwege onderhoud

± Verkeer

parkeren

kan toegenomen parkeer-druk slecht opnemen

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

vernieuwende vormgeving

kleurgebruik terugbrengen zou van waarde zijn

bouwtechnische vernieuwing

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

flexibiliteit

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij onderhoud/renovatie

± Collectiviteit

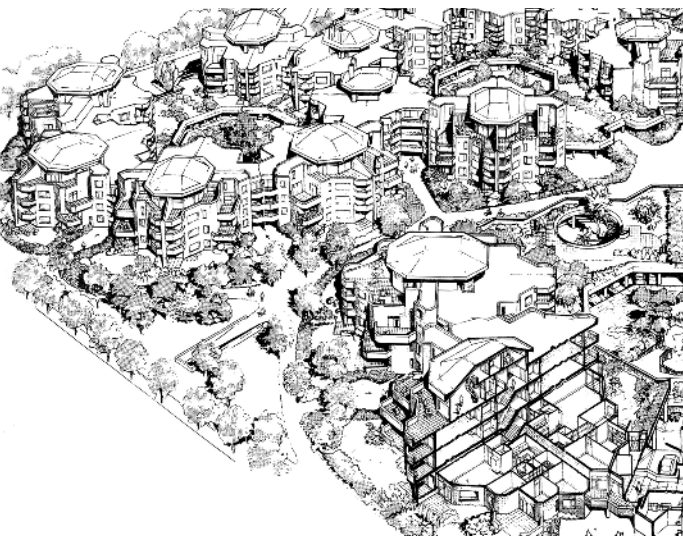
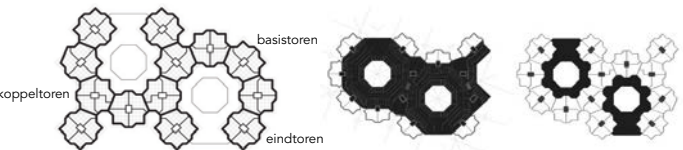
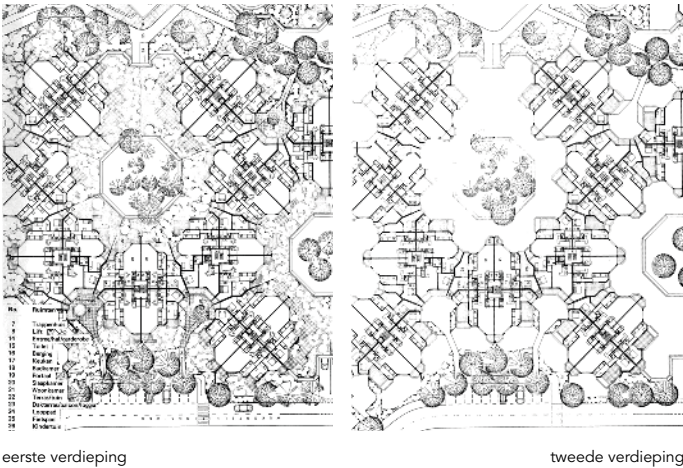
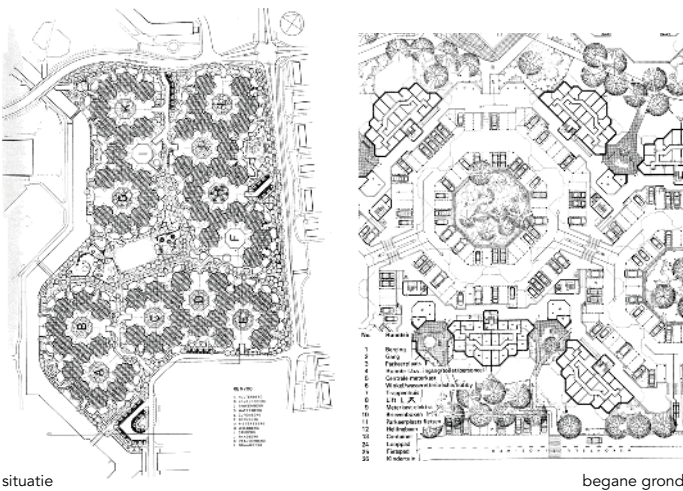
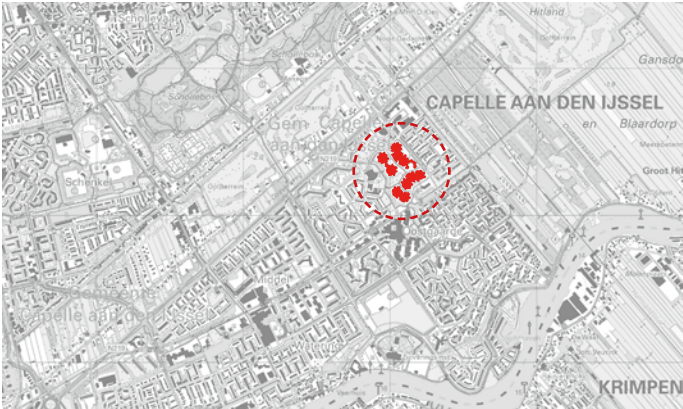
Nu

sommige plandelen actieve bewonersgroepen

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predikaat, 1973-1974, Serie A2, Min v VRO, 1978
- Maris, J. van, Rapportage van bewonersenquête LEGOWoningen Sterrenburg III, De Twern Bewonersondersteuning Dordrecht, 2011
- BOUW, 1979, 35, 3, 57-60
- De Architect, 1976, 7, 10, 29-35
- Wonen-TA/BK, 1976, 4, 28-31
- <https://www.ad.nl/dordrecht/legowoning-was-even-anders-a9a98a3f/>
- <https://zoeken.hetnieuweinstituut.nl/nl/personen/detail/73290b95-8c7e-529a-a770-8db1f4dbfe4a>
- Nai/AKHA d134-135, d354, t148, f28-31, n55, p49 (documentatie, tekeningen, foto's)

De Bergen

Capelle aan den IJssel

EX 73 - 156

architect **Bureau voor Architectuur + Stedebouw, Benno Stegeman, Rotterdam**
opdrachtgever **Stichting SVW**
realisatie **1974 - 1978**
adres **Braamberg, Paasberg, Woldberg, Boomberg, Zijpenberg, Waterberg, Tankenberg, Lemelerberg, Holterberg, Pietersberg, Cauberg, Vaalserberg, Capelle aan den IJssel**
programma **878 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

Eind jaren '60 werd het bestemmingsplan Oostgaard gemaakt door de gemeente Capelle a/d IJssel, die als groeikern was aangewezen. Van de bebouwing zou 70% hoogbouw zijn in 8 - 15 lagen. Onder invloed van de veranderende opinie over de hoogbouw, de 'Chinese Muur' in de volksmond, is aan architect Stegeman gevraagd een alternatief plan te maken in laagbouw. Uitgangspunten daarbij waren een maximum van 4 lagen met een gevarieerd woningaanbod, een hoge dichtheid, scheiding tussen het voetgangers- en rijverkeer en veel groen. Ook moesten de daken een prettig aanzien hebben vanuit de pal naastgelegen hoge flats.

Het project omvat 878 woningen in 65 woontorens, van 3 - 4 lagen op een onderbouw. Iedere laag, behalve de bovenste met 2 maisonnettes, bestaat uit 4 woningen, gegroepeerd rond een centraal trappenhuis met lift in een split-level opzet. De woningen aan de buitenrand liggen een halve verdieping verschoven. De onderbouw dient als parkeergarage en ontsluiting van de woontorens. De grootste woningen zijn op de begane grond, voor gezinnen. Daarboven verjongen de woningen zich, waardoor er balkons en dakterrassen ontstaan. Daar zijn woningen voor kleinere gezinnen, ouderen en vrijgezellen, allen aan hetzelfde trappenhuis.

De woontorens zijn verdeeld over 12 niet gesloten "wooncirkels", ieder bestaande uit 6 of 7 woontorens. Elke wooncirkel omsluit een binnenhof, waar zich op het dak van de parkeergarage een terras bevindt, dat hoort bij de woningen op de eerste laag. De wooncirkels zijn weer geschakeld tot 4 bandvormige groepen. De groepen zijn gesitueerd rond een buurtparkje. Het complex wordt op 4 punten voor auto's ontsloten; er is directe toegang tot de parkeergarage.

Het plan kent 48 2-kamer woningen, 228 3-kamer woningen, 472 4-kamer woningen, 32 5-kamer woningen en 98 dakwoningen met 3 kamers. Ondanks de complexe vorm is de opbouw van de woning in principe éénduidig. Op een raster van 2,3m x 2,3m bestaat ze uit 1 beuk met de wonen en keuken; een 2e beuk met badkamer en slaapkamer en een 3e beuk met slaapkamers of terrassen. De woningplattegronden zijn verder typologisch te beschouwen als variaties op één thema. Er zijn drie typen te onderscheiden: een basistype en 2 daarvan afgeleide typen: het koppelttype en het daktype. Het basistype is een aan de buitenring gelegen tussenwoning. Van dit basistype bestaan nog drie varianttypen: de koppelvariant, de hofvariant en de eindvariant.

Reden van predicering

In dit plan zag de commissie experimenten op alle 3 de onderdelen: in de woningen gaat het onder meer om de onregelmatige plattegrond-vorm en de onderlinge schakeling. Qua woonvorm gaat het om de plattegrond van de woonblokken volgens het achthoekige patroon en de hierdoor bereikte plasticiteit in de gevels; het tuinterras op de eerste woonlaag; de bijzondere schakeling en groepering van de wooneenheden en het parkeren onder de woningen. Wat betreft de woonomgeving is de verkeersafwikkeling (overbouwde straten; 'dubbel' grondgebruik) en de uitzonderlijk hoge bebouwingsdichtheid (125 wo/ha) die — mede daardoor — bereikt werd bij toepassing van uitsluitend middelhoge bouw als experimenteel aangemerkt. Een minderheid van de commissie vond de vormgeving van het plan te dwingend.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Havensteder en particulier eigendom in VVE**
aanpassingen **renovatie 2002 INBO architecten Woudenberg**
status **beschermd stadsgezicht 24 november 2009**

De bouw verliep met de nodige problemen. Na een poging het project te verkopen heeft het ministerie extra financiële steun gegeven onder voorwaarde dat de architect werd ontheven van het voeren van directie. Daarna verliep de bouw vlotter. Wel werd bezuinigd, o.a. op de groene inrichting van de terrassen. De bouw werd uiteindelijk toch bijna anderhalf keer zo duur. De huren kwamen met fl 373,- / mnd bijna fl 100,- hoger uit. Desondanks bleken de woningen tegen deze huurprijs goed te verhuren. Het evaluatierapport van de TH Delft, dat pas in 1985 gereed kwam, was gematigd positief, met name over de leefbaarheid van het plan in relatie tot de hoge dichtheid en het dubbel grondgebruik, ondanks de onoverzichtelijke routing voor voetgangers. Er was geen negatieve onderwereld ontstaan.

Anno 2017 kun je nauwelijks zien dat het project 40 jaar oud is. Bewoners zijn zeer tevreden over de kwaliteit van de woning en de sociale opbouw van de buurt. In 2002 is een grootschalige renovatie uitgevoerd door INBO architecten. Er was sprake van achterstallig onderhoud, vooral de parkeerplaatsen onder de woningen waren een probleem geworden: zwerfvuil hoopte zich op in open ruimten, maar er kwamen ook mensen op de vrij toegankelijke overdekte parkeerplaatsen af die er niets hadden te zoeken. Uit een inventarisatie van INBO bleek dat de architectuur van de woningen volledig ongemoeid konden worden gelaten, die was nog in orde. Wel zijn de woningen opgeknapt met o.a. nieuwe kunststof gevelkozijnen, nieuwe installaties en betere isolatie.

De open ruimtes op de begane grond onder het dek zijn nu afgesloten met een wand van stevige, doorschijnende reglit-lamellen, waarin nieuwe toegangsdeuren zijn opgenomen. Ook de brievenbussen en de bellentableaus zijn in deze nieuwe entrees te vinden. De wandelroutes onder de woningen zijn verbeterd: door vloertegelwerk aan te brengen en meer verlichting is het gevoel van veiligheid aanzienlijk toegenomen. Bij één ensemble, de Boomberg, is een groot deel van het dek weggehaald om ruimte te creëren. De namen van de complexen zijn in grote letters boven de entrees aangebracht.

Vanaf eind jaren '90 is de corporatie appartementen gaan verkopen. Inmiddels is meer dan 50% in particulier eigendom. Aanpassingen in de woningen zijn gering, met name de tussenwand van de overloop naar de slaapkamers is vaak verwijderd.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

beheer en onderhoud

+ Verkeer

toegankelijkheid

parkeren

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

vernieuwende vormgeving

voorbeeld van structuralisme

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

woontechnische kwaliteiten

Sociaal

N Bewonersparticipatie

N Collectiviteit

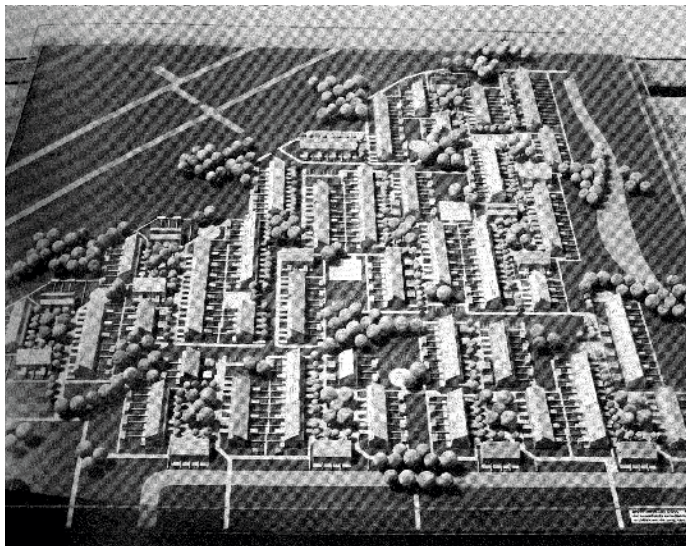
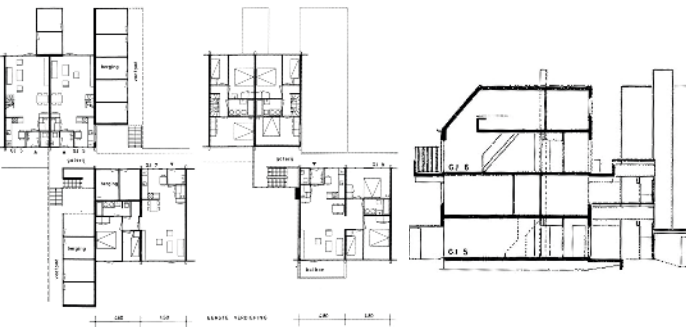
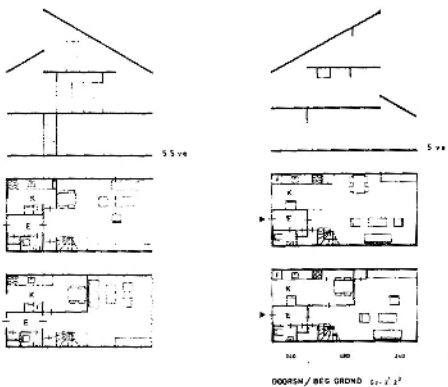
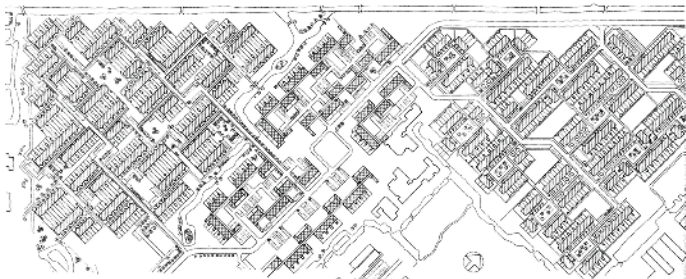
Actualiteitswaarde

Vergelijkbaar met de waarde van de Kasbah (Hengelo) kan ook dit project als inspirerend voorbeeld dienen voor meervoudig ruimtegebruik (door omgang met parkeren en woondekken) en het daardoor verkrijgen van een hoge woningdichtheid. Bijzonder is daarbij ook de verkregen aantrekkelijkheid van de buitenruimten, zowel privé, collectief als openbaar. Ook in de uitgevoerde renovatie is het project een voorbeeld.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predikaat 1973-1974, serie A2, Min v VRO, 1978
- Bijlsma, L c.s., Transformatie van woonwijken, Nai uitgevers, 2008
- Laddé, E.E., projectonderzoek "De Bergen", Capelle a/d IJssel, Serie C10, DUP, 1985
- Redactie: Het Woonerf leeft; DASH#3; TUDelft; Nai uitgevers/publishers, 2010
- Relatiemagazine Com.wonen, 2007, nr 2,
- Vletter, M. de; De kritiese jaren zeventig; Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1974, 29, 27/28, 677-680
- Het Vrije Volk, 17-6-1968, Rotterdam geeft ons te weinig kans
- NRC Handelsblad, 2-4-1977, Gedurfd bouwen liep uit op kleinsteds gesol
- http://rotterdam70.nl/atelier_ravb/de_bergen.html

Bloemendaal-Oost

Gouda **EX 73 - 162**

architect **De Jong, van Olphen en Bax, te Maarssen**
opdrachtgever **Woningbouwvereniging St. Jozef en N.V. Bouwfonds Nederlandse Gemeenten**
realisatie **1971 - 1976**
adres **Zomenbuurt, Hoefbuurt en Hoevenbuurt, Gouda**
programma **370 woningwetwoningen, 286 maisonnettes en 114 flats in meergezinshuizen (ook woningwet), 92 premie-huur- en 336 premiekoopwoningen**

Beschrijving van het plan

Het plan in de uitbreidingswijk Bloemendaal behoort tot het zogeheten project Woning en Woonmilieu van de provincie Zuid-Holland, dat vier gemeenten de gelegenheid bood om een experimentele woonwijk te ontwikkelen, ondersteund met subsidie en deskundige begeleiding. Bloemendaal, direct aan de A12 ten noorden van het centrum gelegen, was onderdeel van het nieuwe structuurplan Gouda 2000 uit 1970, dat een reactie was op de stedenbouw uit de wederopbouwperiode.

De architecten maken voor het ontwerp gebruik van hun ervaring bij de Stichting Architecten Research (SAR). De SAR-methode wordt gekenmerkt door standaardisatie van de maatvoering en van een gestructureerd ontwerpproces waarin toekomstige bewoners een rol hebben in de planvorming. Terwijl de afmetingen van de wijken en de woningen grotendeels vastliggen - beukmaat 4,80 m - zijn er voor de invulling verschillende alternatieven. In een inspraakprocedure praten twee groepen geselecteerde bewoners mee over het stedenbouwkundig plan. Ook worden 4 modelwoningen gebouwd.

Het gepredikeerde plan bestaat uit drie buurten, elk met een eigen karakter. De Hoevenbuurt bestaat uit koopwoningen met een uitgewassen grind-gevelbeplating. Hier wordt het ontwerp door inspraak op een aantal punten sterk gewijzigd. Zo willen de kopers graag hun auto voor de deur kunnen zetten. Dit leidt tot een ingrijpende aanpassing: een opzet van woningen rondom woonpleintjes met auto's op eigen erf en een carport. Ook kiest men hier voor dakpannen in plaats van de goedkoper ogende golfplaten.

In de Hoefbuurt en de Zoombuurt worden huurwoningen gebouwd. De inspraakprocedure gaat minder ver en het oorspronkelijke plan blijft zonder grote veranderingen overeind. In de Zoombuurt staan stroken laagbouwoningen, in de Hoefbuurt middelhoogbouw in korte blokjes van 4 lagen. De lessenaarsdakken én de voor- en achtergevels van de woningen zijn bekleed met eternit-golfplaten. De auto's staan niet voor de deur maar op gemeenschappelijke parkeerplaatsen, waardoor de straatprofielen smal zijn gebleven. De bedoeling was hiermee het onderlinge contact en de gemeenschapszin te bevorderen.

Ten behoeve van toekomstige uitbreidingen wordt bij de huurwoningen zowel aan de voor- als achterzijde alvast de fundering meegestort. Een deel van de woningen zou casco worden opgeleverd, met een standaard-inbouwpakket door de bewoners zelf in te delen.

Reden van predicering

De gevolgde ontwerpprocedure met inspraakgroepen was in dit project van belang in de predicering door de commissie. De stedenbouwkundige uitwerking vond de commissie niet erg overtuigend. Er was weinig samenhang tussen de 3 plandelen en bestaande elementen waren niet in het plan opgenomen. Onderdelen als pleintjes en wandelroutes leken wat toevallig ingepast. Het belang van dit experiment zat in de variatie in woningen die was bereikt binnen 1 ontwerpstramien, de keuzemogelijkheden die daardoor ontstonden en de verkavelingsvarianten die in overleg met bewoners waren gekozen. De zorg die werd besteed aan de relatie tussen woning en directe woonomgeving via de plaatsing van bergingen en carports was wel van belang. Een ander belangrijk onderdeel vormden de experimenten op het gebied van aanpasbaarheid: de alvast aangebrachte fundering voor mogelijke uitbreidingen, de toepassing van casco-woningen in de verhuursector (met gebruik van een standaard inbouwpakket) en het zoeken naar juridische en financiële regelingen om dit mogelijk te maken.

bouwen met bewonersinvloed

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woningcorporatie Mozaiek Wonen**
aanpassingen **renovatie 2007/ 2008, door meerdere architecten, oa. Rempt van der Donk architecten**

Het plan is ongewijzigd opgeleverd, behoudens het feit dat het experiment met de cascowoningen niet is gerealiseerd. Er waren wel veel problemen rond de instabiele grond in dit gebied, dat één van de laagst gelegen delen van Nederland is. Het evaluatierapport geeft een wisselend beeld. Op zich waren de bewoners tevreden over de woning, maar juist de experimentele onderdelen werden niet positief beoordeeld. Zo waren de bewoners achteraf cynisch over het inspraakproces, dat te snel was verlopen voor hen en: "(...) de afstandelijke passief-afwijzende opstelling van sommige officiële representanten leek de gevoelens te versterken bij de aspirant-bewoners, dat men weinig werkelijke speelruimte kreeg en dat men veeleer gemanipuleerd werd." Van de geïnteresseerden die mee hadden gepraat in de bewonersgroepen waren uiteindelijk slechts enkelen in het gerealiseerde project komen wonen.

De uitbreidbaarheid van de woning werd maar matig gewaardeerd. Een extra kamer kon je er niet mee verkrijgen, maar slechts een grotere woonkamer/keuken. Ook de opstelling van de woningbouwvereniging was een belemmerende factor. Het werd de bewoner niet toegestaan om zelf de uitbreidingswerkzaamheden uit te voeren naar eigen inzicht. Dit moest volledig aan de woningbouwvereniging worden overgelaten. Dit met een huurverhoging tot gevolg die mensen afschrikte hiertoe over te gaan. Hoeveel woningen er in de loop van de tijd uitgebreid zijn op de meegestorte fundering is niet bekend. De smalle straatjes werden minder gewaardeerd dan de als ruim ervaren woonpleintjes in de Hoeven. Toch is de bebouwingsdichtheid in beide gebieden nagenoeg gelijk. Juist de positie van de bergingen aan de voorzijde werkte belemmerend en maakte het geheel onoverzichtelijk. Er was meer gemeenschapsleven ontstaan aan de pleintjes. Door de jaren heen verliep de ontwikkeling van beide gebieden ook anders.

Na opbouwende problemen zijn in een groot project in 2007-2008 de huurwoningen gerenoveerd door verschillende architecten. De woningen hebben een geheel andere aanblik gekregen door de toepassing van verschillende lichte materialen die de eternit-gevelbekleding hebben vervangen. De buurt met de koopwoningen is nog steeds zeer populair. Er is een actieve bewonersvereniging, de Twaalf Hoeven. Anno 2017 loopt er een project om de particuliere eigenaren te stimuleren te investeren in energiebesparende maatregelen via een Woonwijzerwinkel.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

- Ⓝ Stedenbouw
- Ⓝ Openbare ruimte
- Ⓝ Verkeer

Woningbouw

- Ⓝ Architectuur
- + Woonkwaliteiten
- flexibiliteit

Sociaal

- + Bewonersparticipatie bij totstandkoming
- ± Collectiviteit
- Nu
- de koopwoningen kennen een actieve bewonersvereniging

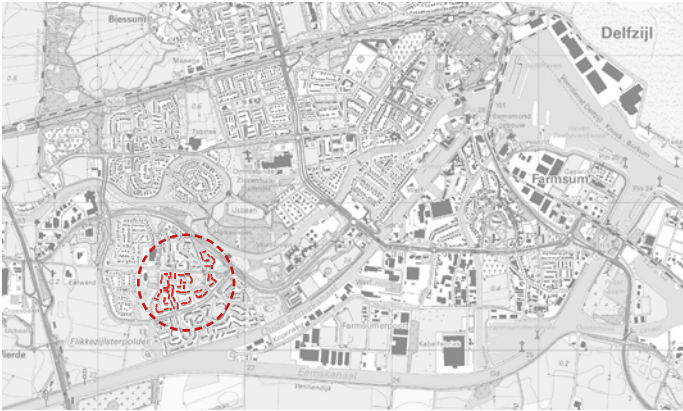
Actualiteitswaarde

Hoewel het in de praktijk maar in beperkte mate is doorgevoerd, zijn de destijds beoogde mogelijkheden tot inspraak bij de realisatie en latere uitbreidingsmogelijkheden, van actuele waarde. Aan de bewonersvereniging van de koopwoningen kan een voorbeeld worden genomen als het gaat om het onderhoud en verduurzamen van de woningen.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predikaat, 1973-1974, serie A2, Ministerie van VRO, 1978
- Danz, M.J., Lengkeek, J., Gründemann, R.W.M., Bewonersonderzoek Bloemendaal-Oost Gouda, Serie D23s, Ministerie van VRO, 1981
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- BOUW, 1973, 28, 1, 2

Tuikwerd I

Delfzijl **EX 73 - 163**

architect **ir H. Kause i.s.m. stedenbouwkundig adviesbureau Ir. Hajema & Partners**
opdrachtgever **Gemeente Delfzijl**
realisatie **1974 - 1978**
adres **Egge, Ploeg, Rolblok, Wendakker, Zaaibak, Zeis; Delfzijl**
programma **324 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

In 1968 werd gestart met de aanleg van een diepzeehaven in Delfzijl, die een belangrijke stimulans moest vormen voor de ontwikkeling van Noord-Nederland. In dat kader werd er een uitgebreid woonprogramma ontwikkeld voor de stad, in eerste instantie met stempelwijken ten noordwesten van de stad. De wijk Tuikwerd werd vanaf eind jaren '70 ten zuidwesten aangelegd op het gebied van de voormalige wierde Tuikwerd tussen het Damsterdiep (de oude Delf) en het Eemskanaal.

Het plan is opgebouwd met woningen op basis van een woningsysteem met een breedte van 5,40 m, uit te bouwen in stappen van 60cm. Binnen het bouwsysteem van architect Krause is met een aantal standaardelementen voor de keuken, entree, trap, badkamer en technische ruimte een veelheid aan woningtypen te configureren. Dat systeem was als idee-plan ingediend bij de commissie. Onder voorbehoud dat er met een stedenbouwkundige een concreet plan zou worden gemaakt, had de commissie al aangegeven positief tegenover het plan te staan. Met Bureau Hajema is de uitwerking in Delfzijl tot realisatie gekomen.

Het stedenbouwkundig plan heeft als doelstelling om de landschappelijke elementen te behouden en versterken. Een naastgelegen boerderij werd ongemoeid gelaten. De oude Farmsumerweg richting Appingedam bleef als landschappelijke lijn behouden, terwijl het autoverkeer in een boog ten noorden en zuiden om het plan werd geleid. Het plan wordt gekenmerkt door een centraal plein omringd door meerlaagse bebouwing, met 2-kamer appartementen op de begane grond en eengezinswoningen daarboven. Om de hof liggen woonerven met blokjes woningen van minstens 2 tot wel 5 verschillende woningtypen, waterpartijen en een grote groenstrook. Bewoners konden hun auto meestal niet direct bij hun huis kwijt, maar op centrale parkeervakken.

De architectuur van de woningen worden verder gekenmerkt door laag doorgezette dakvlakken onder een hoek van 45 graden. Binnen de woning en de stedenbouwkundige opzet is een scheiding tussen de activiteiten- en ontmoetingszone aan de voorzijde, waar de bergingen en keukens zijn gelegen en de privacy-zone met de woonkamer aan de tuin aan de achterzijde. De kappen lopen door over de bergingen en knikken dan soms weer omhoog. Door middel van kleuraccenten werd aan de woningen ook een eigen individueel karakter gegeven.

Reden van predicering

Het plan heeft van de adviescommissie het predicaat experimenteel gekregen vanwege de toepassing van een aantal woningtypen uit de 'ontwerpserie 540' van architect Ir. H. Kause. Ook de menging van deze woningtypen, met het oogmerk om daarmee ook een menging van gezinstypen en levensfasen binnen het project te bevorderen was onderdeel van het experiment. Ten slotte vond de commissie de stedenbouwkundige opzet, met daarbij in het bijzonder het accent op de zgn. 'ontmoetingsruimten' en de aankleding en inrichting daarvan, experimenteel.

vernieuwende woontypologie

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier en woningcorporatie**
aanpassingen **geen**

Toen de diepzeehaven gereed kwam in 1973 was de industriële groei net over zijn hoogtepunt heen. Het grootste industrieterrein bleef daardoor voor grote delen braakliggend. Delfzijl bereikte een piek in bevolking in 1980 van ca 34.000 inwoners, maar sindsdien blijft de plaats gestaag krimpen, tot inmiddels 25.000 inwoners. Ze is daarmee op hetzelfde niveau als in 1960, vóór de omvangrijke investeringen in de stad. Dit heeft veel leegstand tot gevolg gehad, die de gemeente probeert te ondervangen door sloop van woningen. Met name in de stempelwijk ten noordwesten van de stad zijn hele velden kaal geslagen.

Toen Tuikwerd in 1978 werd opgeleverd lieten de bewoners zich nog lovend uit over hun onderkomen: "Het uitzicht is riant. Bij ons zou de auto wel voor de deur kunnen staan, maar we hebben met de burens afgesproken dat niet te doen, zo mogelijk althans, want zo hebben de kinderen meer speelruimte". Een buurtgenoot: "Deze wijkopzet bevordert een goede verstandhouding van de burens onderling".

Zoals het ook veel naoorlogse wijken verging, kreeg Tuikwerd na één generatie te maken met een veranderde waardering. Het besloten karakter, het vele groen, de kleine weggetjes en paadjes – ooit geprezen vanwege de intieme dorpse sfeer – werden in de jaren '90 juist verguisd omdat ze een gevoel van onveiligheid gaven. Daar kwam nog bij dat de wijk in deze tijd geplaagd werd door leegstand, het gevolg van de algehele bevolkingsafname in Delfzijl. Sinds de wooncorporatie woningen is gaan verkopen aan huurders is de neergang gestuit, volgens meerdere omwonenden omdat de particulieren in hun woning zouden investeren.

Anno 2017 maakt de wijk een slechte tot wisselende indruk. Het centrale plein heeft een zeer schrale stenige uitstraling. In de wijk komen veel typische achterkant-situaties voor. De wisselende staat van onderhoud van woningen valt erg op. De woningen van de corporatie zijn tegenwoordig over het algemeen juist goed onderhouden. De wijk schijnt ook last te hebben van de aardbevingproblematiek ten gevolge van de aardgaswinning. Scheuren in de betonnen casco's kunnen niet versterkt worden. De verwachting is dat mogelijk de hele wijk gesloopt moet worden.

Van de experimentele woningbouwprojecten lijkt dit de meest 'normale' wijk, in die zin dat het te beschouwen valt als prototype van bloemkoolwijken, die gedomineerd door baksteen- en pannearchitectuur in de schrale jaren '80 overal in Nederland werden gebouwd.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

(N) Stedenbouw

typische bloemkoolwijk

(-) Openbare ruimte

in slechte staat

(N) Verkeer

Woningbouw

(±) Architectuur

bouwtechnische vernieuwing

de koopwoningen zijn veelal in armoedige staat

(+) Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

Sociaal

(N) Bewonersparticipatie

(N) Collectiviteit

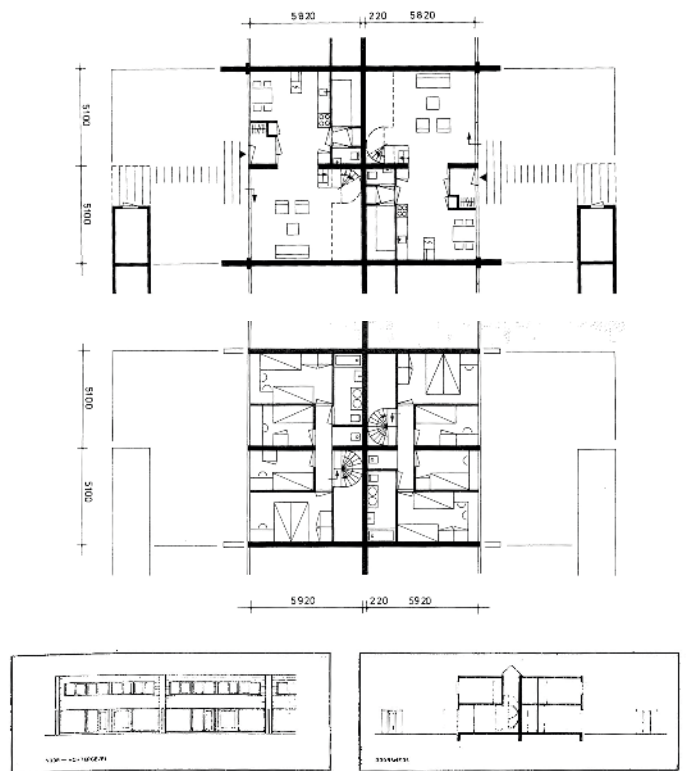
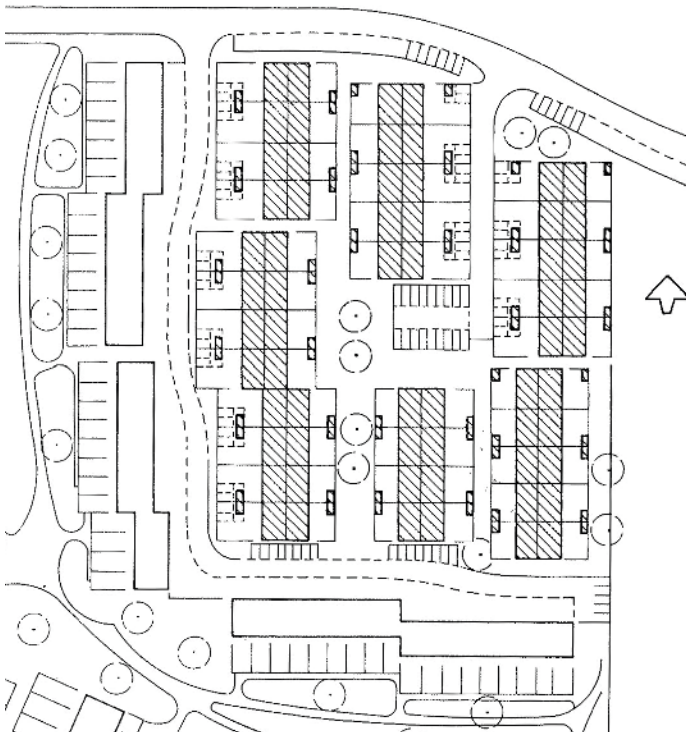
Actualiteitswaarde

Het project kampt vandaag de dag met grote problemen, waarbij renovatie en restauratie van woningen lastig blijkt en (gedeeltelijke) sloop op den duur onvermijdelijk lijkt. Hoe hiermee moet worden omgegaan in een typische jaren '70 wijk vormt een opgave waardoor dit project als voorbeeld kan gaan dienen.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predikaat, 1973-1974, serie A2, Ministerie van VRO, 1978
- BOUW, 1974, 29, 50, 1113-1116
- BOUW, 1979, 34, 26, 69-70
- <https://www.acantus.nl/over-acantus/historie/hoe-tuikwerd-tuikwerd-werd/>

Loge-woningen

Uithoorn - de Legmeer **EX 73 - 168**

bureau **Bureau Vink, van der Kuilen, Klein te Amsterdam**
architect **W. van der Kuilen, Ir. R.H.M. Schuurman**
opdrachtgever **gemeente Uithoorn**
realisatie **1975**
adres **Muur, Uithoorn**
programma **62 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

De Legmeer is een uitbreidingswijk uit de jaren '70 van het Groene Hart dorp Uithoorn, dat vanaf de Tweede Wereldoorlog gestaag gegroeid is. Het plan daarvoor werd al tijdens de Tweede Wereldoorlog door burgemeester C.M.A. Koot en de stedenbouwkundige prof. Wiegier Bruin gemaakt. Wiegier Bruin heeft voor veel plaatsen in Noord Holland wederopbouwplannen gemaakt, waaronder Den Helder.

Het ontwerp voor de loge-woningen vormt een onderdeel van een groter project waarin diverse woningtypen in gietbouw zijn uitgevoerd. De ontwerpers hebben gezocht naar een mogelijkheid om – gebruikmakend van de tunnelbekisting van één van die typen - een andere manier van wonen toe te voegen.

De ontwerpers zijn daarbij uitgegaan van een 5,10 m smalle en en ca. 12m diepe tunnelkist. Door sparingen in de wanden te laten en in het midden van de tunnel een haakse woningscheidende wand te plaatsen ontstaan brede, ondiepe eengezinswoningen, rug-aan-rug geschakeld, waarbij alle vertrekken op tuin zijn georiënteerd. De woningen zijn daarbij of op het oosten of op het westen gericht.

De bezwaren van deze rug-aan-rug ligging zijn opgevangen door in de ene helft van de woning berging, wc en bergkast achter tegen de 'rugmuur' te situeren; en in de andere helft van de woning (de woonkamer) tegen die rugmuur een spiltrap te plaatsen, met daarnaast een vide van 1,5 x 3 meter, waarboven een lichtkap met ventilatie. In welk bouwsysteem de woningen zijn gebouwd is nog kunnen worden achterhaald.

Reden van predicering

De commissie waardeert het idee om binnen een bestaand bouwsysteem tot een nieuwe woonvorm te komen. Volgens de commissie weegt het nadeel van de eenzijdige oriëntatie op tegen de voordelen van de koppeling van alle vertrekken aan een brede tuin.

Ze waardeert dit meer 'introverte' karakter van het wonen als een volwaardig alternatief binnen de standaard woningbouw, en maakt de vergelijking met de patio-woning, die naar hun mening nog te weinig wordt gebouwd. Het is wel belangrijk is om licht te brengen met een vide aan de donkere zijde van de woning. Ze maken er een voorwaarde van. Evenals een goede tuinafscheiding voor het waarborgen van de privacy. Ook legt ze de nadruk op het mee ontwerpen van de toegang tot de woning en het terras. Minder belangrijk acht ze zaken als carport of de afscheidingen tussen de tuinen. Mocht het nodig zijn, dan mogen die elementen worden wegbezuinigd.

vernieuwende woontypologie

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Eigen Haard**
aanpassingen **renovatie ca 2001**

De woningplattegrond is met enkele wijzigingen ten opzichte van de predicatie uitgevoerd: Zo is op de begane grond de positie van de berging en de wc gedraaid: in plaats van aan de achterwand, zijn ze aan de zijwand geplaatst. Hierdoor is de berging van buiten toegankelijk. Op de verdieping is een extra bergruimte gerealiseerd in de zone van de vide. Die is daardoor een stuk kleiner. Desondanks komt er veel licht via de vide in de woonkamer. Ten slotte is de badkamer minder breed uitgevoerd, zodat ook aan die zijde een extra bergruimte kon worden gerealiseerd.

Rond de eeuwwisseling zijn de woningen grondig gerenoveerd, waarschijnlijk als onderdeel van een omvangrijke renovatie waarbij alle 242 tunnelkist-woningen van de corporatie werden aangepakt. Dit was nodig vanwege de slechte staat van de casco's. De meranti kozijnen waren matig tot slecht en bovendien uitgevoerd met een asbest paneel. Er was nauwelijks sprake van isolatie. De dakranden en woningscheidende kolommen waren prefab-gestorte betonnen banden, die aan de buitenzijde voorzien waren van gewassen grind. Het grind hield veel vocht en vuil vast. Hierdoor kon de onderliggende wapening gaan roesten, waardoor er regelmatig scheuren ontstonden en zelfs stukken beton los kwamen. De woningen zijn bij de renovatie voorzien van nieuwe puien, waarbij de bewoners de keuze kregen voor een nieuwe pui-indeling met verbeterde toegang tot de tuin en meer glas. De daken en de koppen van de blokken zijn geïsoleerd. Bij de renovatie is geen oplossing gevonden voor het onderlinge geluidsoverlast door contactgeluid tussen de rug-aan-rug gelegen woningen, omdat vloerplaten en de wanden vanuit het bouwsysteem doorlopen.

Over het algemeen maakt het wijkje een nette en groene indruk, alhoewel enigszins gesloten. Met name de volwassen beplanting draagt daaraan bij. Alleen de oostelijke rand naar een parkeergarage maakt een rommelige indruk vanwege de grote verscheidenheid aan erfafscheidingen. Dit zou makkelijk op te lossen zijn door een uniforme erfafscheiding toe te passen.

De bewoners die wij spraken woonden er al vanaf het begin tot grote tevredenheid, mede door de renovatie en nabijheid van voorzieningen. Hoewel zij inmiddels 65+ zijn wilden ze zeker niet verhuizen en is dit ook niet nodig, omdat de woningen eenvoudig aan te passen zijn. Zo past in het gat van de vide een kleine plateaulift die de bovenverdieping ook voor minder-validen toegankelijk houdt.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

- (N) Stedenbouw
- (N) Openbare ruimte
- (N) Verkeer

Woningbouw

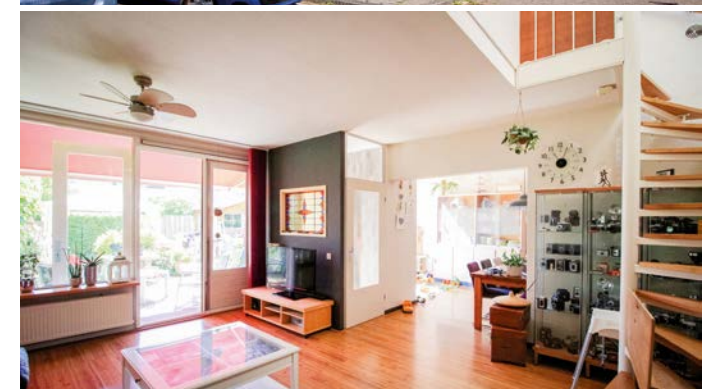
- (N) Architectuur
- (+) Woonkwaliteiten
 - vernieuwende typologie
 - woontechnische kwaliteiten
- lichttoetreding

Sociaal

- (N) Bewonersparticipatie
- (N) Collectiviteit

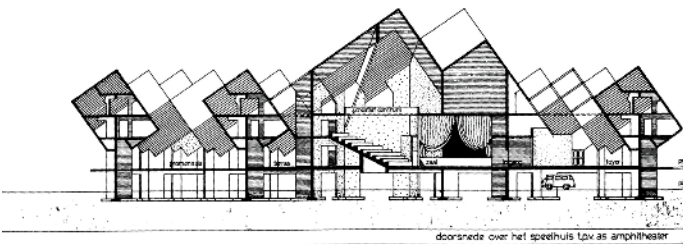
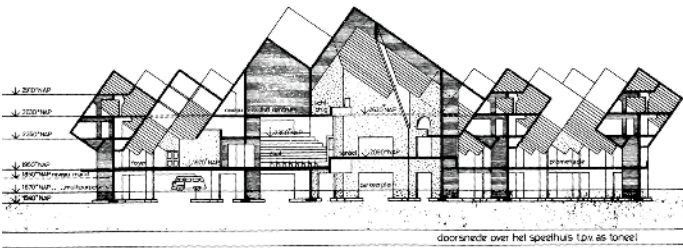
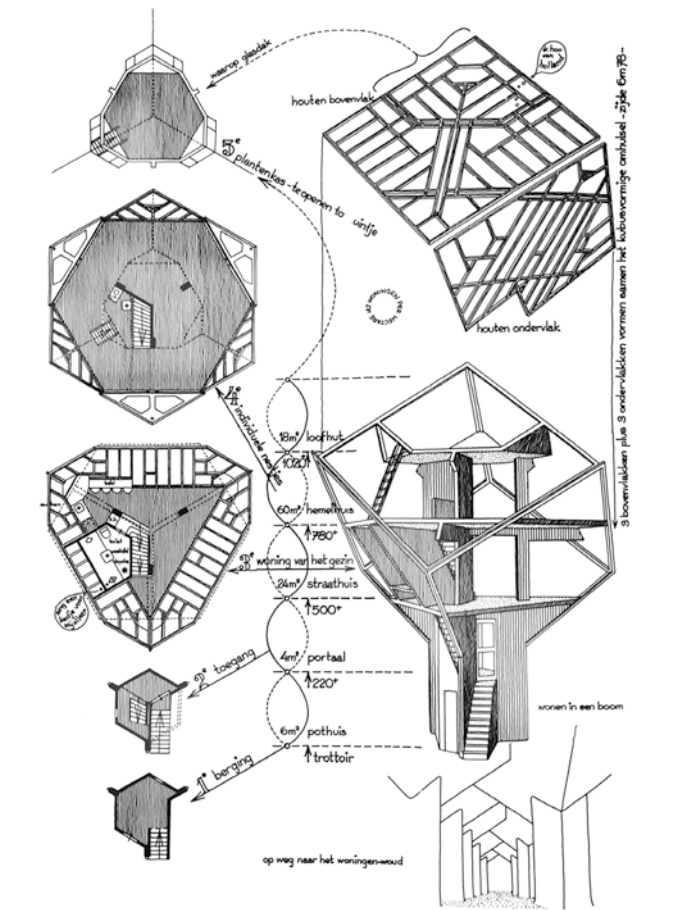
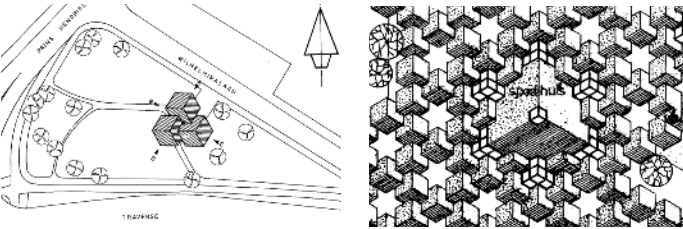
Actualiteitswaarde

De flexibiliteit en daglichttoetreding die de woningen vanwege de tweebeukigheid bieden is verrassend en vormt als uitwerking van een rug-aan-rug woning een inspirerend voorbeeld. In algemene zin is het gebruik van rug-aan-rug woningen binnen de nieuwbouwpoging van waarde als het gaat om het verkrijgen van een hoge dichtheid, verbetering van de energetische waarde, en het creëren van gemeenschapsgevoel.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predikaat, 1973-1974, serie A2, Ministerie van VRO, 1978
- BOUW, 1974, 29, 29/30, 700

Woningenwoud

Helmond **EX 73 - 177**

architect **Piet Blom**
opdrachtgever **gemeente Helmond**
realisatie **1972 - 1977**
adres **Wilhelminalaan en Speelhuisplein, Helmond**
programma **3 proefwoningen en 18 premiekoopwoningen rondom cultureel centrum**

Beschrijving van het plan

In 1972 krijgt Piet Blom van de gemeente Helmond de opdracht voor het ontwerp van een 'ontmoetingscentrum', als invulling van een braakliggende terrein in de binnenstad van Helmond. Blom stelt voor om de scheiding tussen cultuur (het 'bijzondere') en wonen (het 'gewone') op te heffen, en een ontwerp te maken waarin beiden in elkaar vervlochten zijn. Hij ontwerpt een woud van 'boomwoningen', geïnspireerd op de bomen in de Peel. Hiermee bouwt hij verder op zijn ideeën over 'Wonen als stedelijk dak', een gelaagde stad, met op het maaiveld openbare ruimte met gevarieerde functies en op poten daarboven een 'dak' van dicht op elkaar gebouwde woningen - net als de Kasbah in Hengelo. Hij wil daarmee een levendig stedelijk milieu creëren, als alternatief voor de monotonie van de naoorlogse stadsuitbreidingen.

Het Speelhuis bestaat uit een grote centrale kubus (het theater, Blom noemde het 'de circustent'), met daaromheen kleinere kubussen met vergaderruimtes, een theatercafé, enkele kleine muzieksalen en ruimten voor diverse creatieve activiteiten. Het dak met woningen daaromheen is op een aantal plaatsen geperforeerd door het weglaten van kubussen om licht toe te laten op straatniveau. Het oorspronkelijke stedenbouwkundige plan telt naast het Speelhuis 188 geschakelde kubuswoningen. Als het plan voor het predicaat 'Experimentele Woningbouw' wordt ingediend, is dat al teruggebracht tot 60, omdat een parkeergarage onder het complex is komen te vervallen.

De woningen bestaan uit gekantelde kubussen die onderling geschakeld zijn en ieder met een punt rusten op een betonnen kern, waarin de trap is opgenomen. De eerste etage noemt Blom het 'straathuis', de tweede het 'hemelhuis' en de derde etage de 'loofhut'. Blom: 'Voor ieder moment van de dag en voor ieder humeur, is er een apart niveau om tot jezelf te komen.' De eerste woonlaag — op +5,00 m, met driehoekige grondvorm en naar buiten wijkende wanden — bevat een keuken, een woonruimte en een douche/ toilet-ruimte (in de kern). De tweede woonlaag — op +7,80 m, met een regelmatige zeshoek als grondvorm en deels naar buiten wijkende, deels naar binnen komende wanden — heeft een woon- en slaapfunctie en biedt alleen uitzicht naar boven toe. De derde woonlaag — een piramidevormige ruimte, op +10,80 m, met een regelmatige zeshoek als grondvorm — kan worden ingericht als atelier of slaapruimte.

Reden van predicering

Zowel de woonvorm, de woonmogelijkheden, de vormgeving en de wijze waarop functies binnen één stedenbouwkundige structuur zijn geïntegreerd, vond de commissie uitermate experimenteel. Zowel het project in zijn geheel als de woningen afzonderlijk vervullen door de zeer ongewone en markante vormgeving een duidelijke symbool- en identificatiefunctie. Door de inventieve wijze van schakelen is er een eenheid ontstaan. De woning heeft veel experimentele eigenschappen, zowel in bouwtechnische als woontechnische zin. Opvallend is het praktisch en ruimtelijk effect van de schuine wandvlakken. Door het benutten daarvan kan het bruikbare oppervlak worden vergroot. Vanwege de nogal beperkte ruimte en de geringe interne privacy, is de woning meer geschikt voor kleine huishoudens. De ligging in het centrum is een pluspunt. De nadrukkelijke vormtaal vond de commissie voor sommigen te veel, terwijl anderen dat juist als beschermend konden ervaren: een uitdaging voor mensen met een ruime fantasie, voor anderen totaal ongeschikt.

vernieuwende woontypologie

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en Adriaans Vastgoed**
aanpassingen **theater 't Speelhuis verwoest door brand**
status **gemeentelijk monument**

De kubuswoningen en het theater 't Speelhuis hebben een roerige ontstaansgeschiedenis. Om de gemeente en de adviescommissie te overtuigen werden er (met extra subsidie van de uit Helmond afkomstige minister van VRO Gruijters) 3 proefwoningen gebouwd. Die tonen aan dat het concept haalbaar en betaalbaar is. Wel worden de plattegronden iets aangepast n.a.v. opmerkingen van de Adviescommissie. Desondanks roeren de tegenstanders zich, waaronder 9 lokale architecten, tot aan de landelijke pers toe. Uiteindelijk worden er om het Speelhuis maar 18 woningen gebouwd, omdat de gemeente vreest dat er te weinig belangstelling zal zijn voor de woningen. Blom verweet de gemeente en zichzelf niet te hebben doorgezet. Van een samensmelting met de omliggende stad is nu geen sprake meer.

Uiteindelijk wordt op 28 oktober 1977 het Speelhuis door H.K.H. Prinses Beatrix geopend, precies op tijd voor de viering van 800 jaar Helmond. De theaterzaal werd gekenmerkt door een bijzondere plafondschildering van een circustent van kunstenaar Har Sanders. De woningen en het theater trokken vanaf het begin veel aandacht. Van september 2001 tot februari 2003 wordt het Theater 't Speelhuis uitgebreid gerenoveerd. Op 29 december 2011 wordt het Theater 't Speelhuis totaal verwoest door brand. De kubuswoningen blijven behouden en zijn gemeentelijk monument. Het theater vindt een nieuw huis is een leegstaande kerk en wordt niet herbouwd. Op de plek van het theater is nu een plein.

In 1977 krijgt Piet Blom van de gemeente Rotterdam - wederom via bemiddeling van minister Gruijters - de opdracht voor een grootschalig stadsvernieuwingsplan rond de 'Oude Haven'. Onderdeel daarvan was een idee van Rotterdamse stedenbouwkundigen voor een bewoonde brug à la Ponte Vecchio over de drukke verkeersader 'De Blaak'. Hier realiseert Blom 37 nog verder verbeterde kubuswoningen die in 1984 gereed zijn gekomen. Deze hebben grotere bekendheid gekregen dan hun Helmondse voorgangers, maar hebben niet het predicaat 'Experimentele Woningbouw' ontvangen.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

functiemenging

verloren gegaan door brand

N Openbare ruimte

algemeen ontwerp

N Verkeer

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

vernieuwende vormgeving

bouwtechnische vernieuwing

+ Woonkwaliteiten

vernieuwende typologie

flexibiliteit

woontechnische kwaliteiten

Sociaal

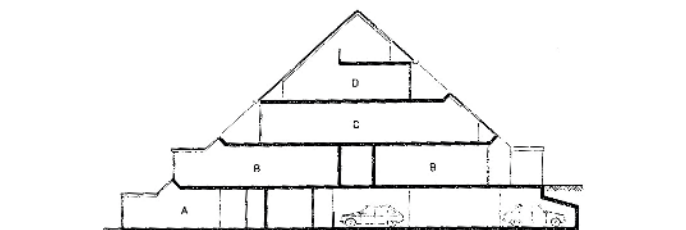
N Bewonersparticipatie

N Collectiviteit

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predicaat 1973-1974, serie A2, Min v VRO, 1978
- Hengeveld, J.; Piet Blom; Jaap Hengeveld publicaties; Amersfoort; 2008
- van Heuvel; Wim J.; Experimentele Woningbouw, verkenning van gerealiseerde projecten, Ten Hagen bv., 1976
- Vletter, M. de; De kritiese jaren zeventig; Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1975, 30, 46, VII-VIII
- BOUW, 1976, 31, 1, 7-8+11-15
- Wonen-TA/BK, 1974, 2, 10, 29-30
- Wonen-TA/BK, 1975, 3, 3, 3-4
- De Architect, 1975, 6, 11, 68-70
- Nieuwe Leidse Courant, 22-10-1977, Speelhuis eerste 'pluk' Helmonds woonwoud
- <https://www.youtube.com/watch?v=cR8fE4NPTMg>

't Simmelink

Eibergen **EX 73 - 180**

architect **Sj. Schamhart**
opdrachtgever **Woningbouwvereniging Eibergen en
Bedrijfspensioenfonds van de Metaalnijverheid**
realisatie **1973 - 1980**
adres **Wenneker, Reuevekamp, Koningsbult, Hoogkamp,
Traland, Eibergen**
programma **120 woningwet- en 29 premiehuur-woningen**

Beschrijving van het plan

Ten oosten van de kern Eibergen kreeg de Haagse architect Schamhart opdracht voor een deelplan binnen het uitbreidingsplan 't Simmelink. Net als bij het plan Couperusduin (EX 72-137) is de bestaande omgeving een belangrijk uitgangspunt voor het ontwerp, maar ditmaal in een landschappelijke context. De wijk is gelegen op het gebied van de oude boerderij 't Ketterink. Het plan is zorgvuldig ingepast in het coulissenlandschap van de Achterhoek. Oude, in het landschap aanwezige elementen als bossages, een beek en paden, zijn in het ontwerp opgenomen. Door de woonbebouwing plaatselijk te verdichten konden andere plekken open gehouden worden.

Het plan bestaat uit rijwoningen en een 3-tal boerderijflats. Aan een slingerende doorgaande route liggen clusters van woningen. Deze clusters bestaan voornamelijk uit woningen rondom doodlopende woonhofjes, maar er zijn ook voor de auto niet-toegankelijke straatjes. De rijwoningen zijn ontworpen in 3 typen, die vooral qua dakvorm van elkaar verschillen. Er zijn woningen met een dwarskap, en twee typen met een langskap, symmetrisch en asymmetrisch geplaatst. Door deze willekeurig door het plan verspreiden, ontstaat een grote variëteit. Daarentegen zijn bij alle woningen dezelfde kozijnen toegepast.

De 3 boerderijflats zijn 5-laagse appartementengebouwen onder een grote pannenkop. Ze zijn geïnspireerd op het grote boerderijtype uit de regio, het zgn. Los Huus, en de experimentele Wohnhügel van architect Frey uit het Duitse Marl, gebouwd eind jaren '60. 2 flats zijn langer met 29 appartementen en 1 korter met 22 appartementen. Ze worden ontsloten door 3 of 4 trappenhuisen. Op de begane grond, half ingegraven in het glooiende landschap bevindt zich aan de ene zijde de entree tot de parkeergarage en bergingen die onder de woningen zijn gesitueerd. Hierdoor wordt het maaiveld vrijgehouden van auto's. Aan de andere zijde liggen woningen met een tuin. Dankzij de terreinhelling is de middengang op de 1e verdieping direct vanaf het maaiveld bereikbaar en hebben de woningen aan die zijde ook een eigen tuin. De overige appartementen hebben een terras dat is uitgespaard uit de kap. Op de 3e bouwlaag liggen woningen over de hele breedte van het volume. Ze zijn om en om georiënteerd, met de woonkamer en slaapkamers aan de uiteinden en de natte functies in het midden. Op de 4e laag liggen nok-woningen met de slaapkamers op een insteekverdieping.

Het plan kon gefaseerd worden uitgevoerd. Door dit per cluster te doen vormde elke deelfase een afgerond geheel.

Reden van predicering

De Adviescommissie was lovend over het plan. Ze vond het 'een verademing' ten opzichte van gebruikelijke dorpsuitbreidingen. De landschappelijke inpassing werd geprezen. De elementen die het plan experimenteel maakten waren daarbij de opzet die een gefaseerde realisatie mogelijk maakte, waarbij na elke fase één geheel ontstaat. Dit vond ze van grote waarde om een schoksgewijze dorpsuitbreiding met negatieve sociale impact te voorkomen.

Het tweede experimentele element was de opzet van het zogenaamde boerderijtype, met de daarin opgenomen parkeerruimte en de betekenis daarvan voor het milieu.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier en woningcorporatie proWonen**
aanpassingen **groot onderhoud Boerderijflats 2016, architectengroep Gelderland, Zelhem**

Het plan is tussen 1978 en 1980 zoals beoogd gefaseerd uitgevoerd, met een laatste invulling van enkele huizen in 1982. De fases zijn uiteindelijk kort op elkaar gevolgd, waarbij een doorontwikkeling in de architectuur zichtbaar is. Een luchtfoto van vóór de bouw laat zien dat de wegen in het gehele plan wel in één keer zijn aangelegd.

De wijk is in grote delen volgens het oorspronkelijke plan uitgevoerd. Drie plandelen zijn iets gewijzigd ten opzichte van het gepubliceerde ontwerp. Ook de boerderijwoningen zijn met enkele kleine wijzigingen uitgevoerd. De wijzigingen betreffen het afschuinen van enkele wanden en de toevoeging van buitenbergingen op de balkons.

Twee boerderijwoningen zijn van woningcorporatie ProWonen en één is van een commerciële verhuurder. Deze laatste is anno 2017 nog het meest in originele staat, maar daar is ook sprake van achterstallig onderhoud. In de hallen zijn de oorspronkelijke tegels en betimmering nog aanwezig. Ook de parkeergarage is nog vrij toegankelijk, waar die bij de boerderijflat van de corporatie is afgesloten. In 2017 zijn deze flats grootschalig gerenoveerd: het dak is geïsoleerd, kozijnen zijn vervangen. Ook de dakramen boven de centrale trappenhuis zijn gewijzigd. In 2016 is samen met de bewoners de vervallen speelvoorziening op de grote wei opnieuw ingericht en daarbij flink uitgebreid. Ze wordt nu door een bewonerscommissie beheerd.

Na publicatie van de plannen voor Eibergen kwam de gemeente Nieuwegein met de vraag voor eenzelfde woongebouw aldaar. Nog vóór de plannen in Eibergen werden gebouwd is aan de Graspieper in Nieuwegein in 1977 al een variant van de boerderijflat gebouwd. Dit was het eerste project van het nieuwe bureau Atelier PRO. De twee succesvolle plannen Couperusduin en Eibergen waren de aanleiding voor Schamhart om met zijn medewerker aan beide plannen Hans van Beek het nieuwe bureau Atelier PRO op te richten. PRO staat dan voor: Plan en Ruimtelijke Ontwikkeling, als uitdrukking van de geest van de ontwerpen van het nieuwe bureau.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

gefaseerd uit te voeren

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

bestaande landschaps-
elementen in opgenomen

beheer en onderhoud

+ Verkeer

parkeren

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

Verwijzing naar lokale
kenmerken; door kapvorm
minder aanwezig, waardoor
goed in te passen

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij onderhoud/renovatie

voor de openbare ruimte

+ Collectiviteit

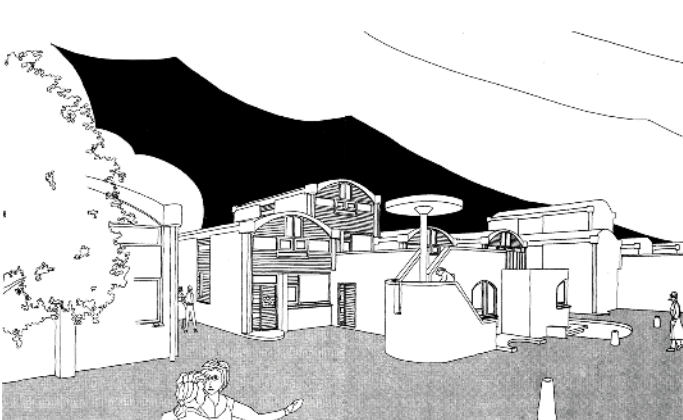
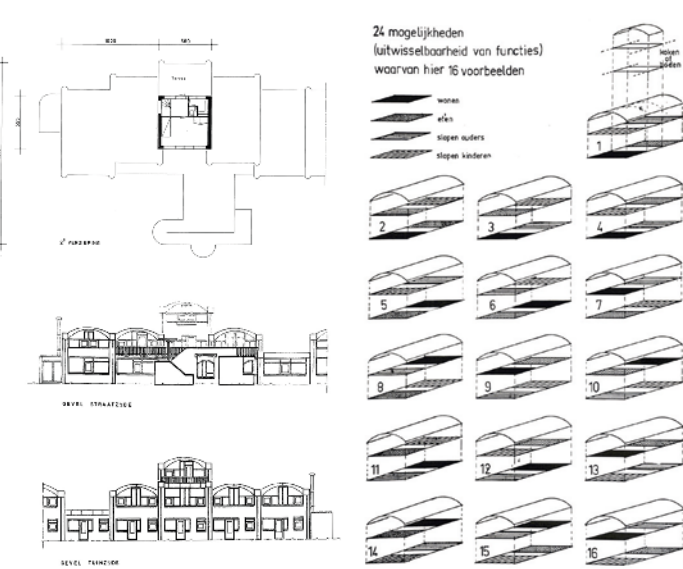
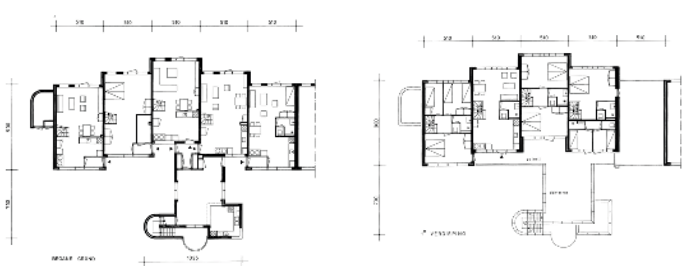
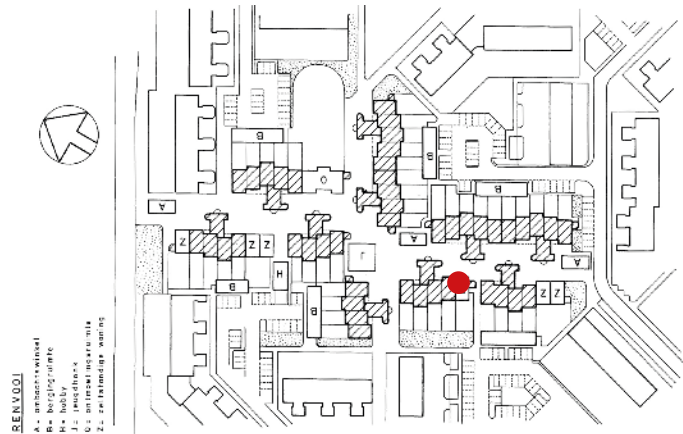
Actualiteitswaarde

De boerderijflat als vorm van hoogbouw vormt een interessant alternatief voor hoogbouw in een landschappelijke context of in de combinatie met grondgebonden woningen. Dit vanwege de beperkte ruimtelijke impact die dit type flat door zijn geleidelijke opbouw heeft. De wijze waarop het plan als geheel landschappelijk is ingepast, in meerdere fasen en met behoud van flexibiliteit in het plan is gerealiseerd, is bijzonder te noemen. De aanwezige bewonerscommissie die samen met de woningcorporatie zichtbaar verantwoordelijkheid neemt voor de buitenruimte en speelgelegenheden kan ook als voorbeeld fungeren.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predikaat, 1973-1974, serie A2, Ministerie van VRO, 1978
- Beek, H. van, architect; Kracht door Wisselwerking; Lecturis, 2017, pg 53-56
- BOUW, 1974, 29, 46, 1021-1024
- BOUW 1980, 35, 18, 59-62

Wandelmeent

Hilversumse Meent **EX 73 - 183**

architect **Architectenbureau L. de Jonge**, architect **P.D. Weeda**
opdrachtgever **Stichting Centraal Wonen i.s.m. Stichting Woningbouwcorporaties 'Gooi en Omstreken'**
realisatie **1972 - 1977**
adres **Wandelmeent, Hilversum**
programma **54 woningen plus gemeenschappelijke ruimtes.**

Beschrijving van het plan

Stichting Centraal Wonen was ontstaan uit een particulier initiatief uit 1969 voor het ontwikkelen van een leefgemeenschap. Deze beweging was ideologisch gemotiveerd. Door in groepen te wonen wilde men zich niet langer isoleren in de burcht van het eigen huis of zich onttrekken aan maatschappelijke ongelijkheid. Architect De Jonge bood aan het ontwerp te maken op basis van 'no cure, no pay'. De Stichting Woningcorporatie t Gooi en Omstreken adopteerde het plan in de nieuwbouwwijk Hilversumse Meent. Deze wijk werd begin jaren '70 ontwikkeld op voormalige gemeenschappelijke weidegronden van Hilversum, als een enclave naast Bussum.

Te midden van een gewone woonerf, aan de voetgangersroute naar het wijkcentrum, wordt de Wandelmeent gevormd door 4 autovrije straatjes in een kruisvorm. De woningen zijn gegroepeerd in 10 zgn. clusters: 4 of 5 woningen met gemeenschappelijke ruimten. Daarnaast zijn er 4 zelfstandige woningen en 2 "kamerhuizen" met 3 kamers voor jonge alleenstaanden. Verspreid in de straat liggen gemeenschappelijke functies als de ontmoetingsruimte met tuin, een jeugdhonk en hobby- en sportruimtes. Ook zijn er een 3-tal logeerkamers.

Een cluster deelt een grote ruimte met gemeenschappelijke keuken en wasmachineruimte, via een droogloop te bereiken. Het dak van deze keuken is tevens gemeenschappelijk dakterras. Per cluster variëren de woningen in grootte, bedoeld voor verschillende type huishoudens, aangeduid in het aantal vlakjes per woning. Een beuk van 5m bij 8,60 m is opgedeeld in 2 vlakjes met in het midden een zone voor de trap en natte cel. De kleinste woning bestaat uit 2 vlakjes, de grootste uit 5, met een balkon op de tweede laag. Toekomstige bewoners konden de positie van woonruimtes zelf bepalen. In de meeste huizen zijn 2 vlakjes samengevoegd tot woonkamer met kleine open keuken. Slapen op de begane grond of de verdieping komt voor.

In de bouwmuren zijn spargen voor horizontale doorkoppeling opgenomen. De woningen worden gekenmerkt door een boogvormige dak van prefab betonelementen. De pui-invulling boven de gemetselde borstwering is helderrood gebeitst. De deuren en ramen met rondom 15 cm breed raamhout zijn fel gekleurd, geel, oranje, blauw, groen, rood. Met bewoners zijn allerlei details ontwikkeld. Zo heeft de voordeur een gewone klink om makkelijk bij elkaar binnen te lopen. Mocht het experiment mislukken dan konden de woningen makkelijk tot normale woningwetwoningen worden omgevormd.

Reden van predicering

In de eerste plaats was de concrete uitwerking van het 'centraal wonen'-idee reden voor het toewijzen van het predicaat. Maar volgens de commissie was tijdens het lange proces van planvoorbereiding onder begeleiding van een agoog een aantal onderdelen toegevoegd die het een meervoudig experiment maakte. Deze hadden zowel betrekking op het project als ontwerp en de onderdelen daarvan, maar ook de positie van de woongroep in de wijk. Tenslotte was ook de wijze waarop aan de individuele bewoners zeggenschap gegeven is over de bestemming en indeling van de woning en de wijze waarop dit door de architect was begeleid onderdeel van het experiment. Deze meervoudigheid was aanleiding voor de commissie om het project aan te bevelen voor een aanmerkelijk hogere financiële bijdrage dan het gemiddelde van fl 300 per woning per jaar.

bouwen voor specifieke behoeften

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Het Gooi en Omstreken**
aanpassingen **bepakt, renovatie 2017;**

De woningen zijn met een paar kleine wijzigingen gerealiseerd ten opzichte van de door de commissie gepubliceerde plannen. Met name de toegang met de buitentrap tot het terras werd versimpeld. Vanuit het ministerie van VRO moesten er nog wijzigingen worden aangebracht mn. in de toegang tot de toiletten, om aan algemene standaarden te voldoen. De bewoners waren al akkoord gegaan met de kleinere wc's.

Na deze eerste woongroep, onder de vlag van Centraal Wonen, zijn er in heel Nederland nog zo'n 60 groepen opgericht. In de beginjaren trok dit project veel excursies. 40 jaar na de start van de woongroep functioneert deze nog steeds zoals bedoeld. Van de oorspronkelijke groep wonen er nog 6 personen. Tegenwoordig is er wel meer doorstroming en iets minder binding. Het ene cluster trekt meer gezamenlijk op dan het andere. Eén cluster adverteert zelf met een oproep voor nieuwe bewoners. Net als de gemiddelde jaren '70 wijk wonen er tegenwoordig iets minder kinderen. Ondanks enige verstarring in de gebruiken, functioneren de gezamenlijke ruimtes en beheercommissies nog steeds.

Sommige fontanellen in de woningen zijn daadwerkelijk doorbroken om een 2-vlakswoning en een 3-vlakker samen te voegen. In 2017 ter gelegenheid van 40 jaar Wandelmeent zijn de woningen grondig gerenoveerd: het dak is geïsoleerd en de puien zijn gedeeltelijk vernieuwd en dubbel glas is aangebracht. De bestaande Cv-installaties in de ketelhuizen zijn vervangen door een installatie die is voorzien van een warmtepomp die in verbinding staat met een bodemwarmtewisselaar. Er zijn bronnen in de straat geboord tot een diepte van 135 meter. De nieuwe verwarmingsinstallatie is ook aangesloten op zonneboilers die op het dak zijn geplaatst. De puien zijn goed onderhouden volgens het originele verfplan. Bij de renovatie kregen de bewoners opnieuw de keuze voor de kleur van de kozijnen, waarbij de kleuren groen en oranje niet meer werden gekozen. In de gemeenschappelijke ruimte 't Luye Gat zijn alle originele documenten van het gehele ontstaansproces nog aanwezig.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

beheer en onderhoud

semi-openbaar

+ Verkeer

toegankelijkheid

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

zorgvuldig en verfijnd

vernieuwende vormgeving

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

flexibiliteit

woontechnische kwaliteiten

collectief

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij totstandkoming

bij onderhoud/renovatie

+ Collectiviteit

Toen

Nu

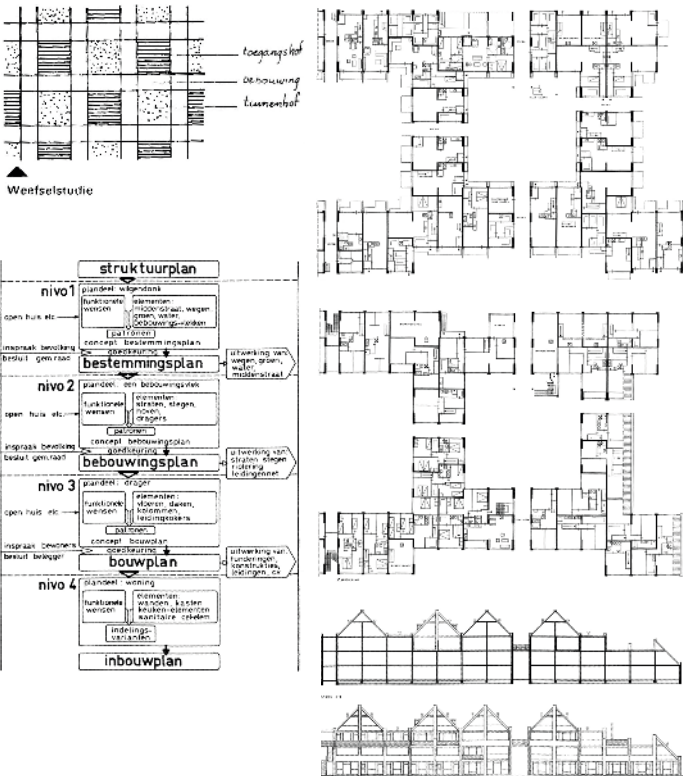
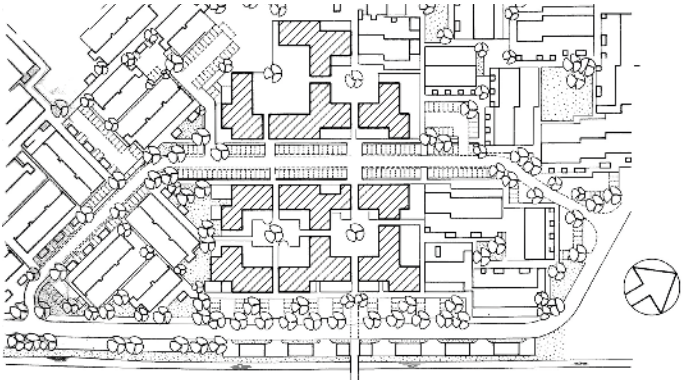
Actualiteitswaarde

Het gedachtegoed van Centraal Wonen verdient vanuit sociaal perspectief en de ruimtelijke uitwerking daarvan in de woning, woonvorm en woonomgeving om een herwaardering. Mogelijk beantwoordt een plan als de Wandelmeent actuele vragen over hoe om te gaan met hedendaagse collectieve woonvormen.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predikaat, 1973-1974, serie A2, Ministerie van VRO, 1978
- Redactie: Samen Bouwen; DASH#8; TUDelft; NAI/010 uitgevers/publishers, 2013
- Ubink, M., Steeg, T. van der; Bloemkoolwijken: Analyse en Perspectief; Uitgeverij SUN, 2011
- Vletter, M. de; De kritiese jaren zeventig; Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1973, 28, 49, 1474
- BOUW, 1978, 33, 18, 69-71
- De Architect, 1979, 10, 1, 26-29
- <http://www.springarchitecten.nl/projecten/centraal-wonen-in-huizen/>

Molenvliet

Papendrecht **EX 74 - 208**

architect **F.J. van der Werf te Rotterdam**
opdrachtgever **Gemeentebestuur en Woningbouwvereniging Papendrecht**
realisatie **1969 - 1973, 1974 - 1976**
adres **Stellingmolen, Onderslag, Papendrecht**
programma **123 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

Papendrecht was door het Rijk aangewezen om de groei van de Randstad op te vangen. Samen met het 'instituut Stad en Landschap' werd in 1969 voor een nieuwe wijk een prijsvraag uitgeschreven, die werd gewonnen door architect ir. F. J. v.d. Werf. Hij stelde een structuur voor van kruisvormige bebouwing om binnenhoven, te ontwikkelen volgens de SAR-inspraakmethode. Aan dit idee-plan werd in 1973 het predicaat 'experimenteel' toegekend (EX 73-165). In de wijk Molenvliet werden ca 100 woningen in een dichtheid van 90 won/ha gebouwd als proef. Vanuit het principe dat mensen weer meer zeggenschap over hun woonomgeving moesten krijgen, binnen een industriële productiecontext, ontwikkelde de Stichting Architecten Research (SAR) vanaf 1965 onder leiding van prof. Habraken ontwerpmethodes gericht op proces en op een flexibele woning. Deze laatste moest bestaan uit een 'drager' waarbinnen met een 'inbouwpakket' een woning specifiek werd gemaakt. Dit project is het eerste in een reeks waar deze methodes zo ver in de praktijk zijn uitgetest.

Het plan bestaat uit bouwstroken die als een geweven mat 4 woonhoven omsluiten. Door dambordsgewijs de hoven als toegangshof danwel tuinhof in te richten had elke woning een voor- en achterzijde. Een verdiept aangelegde autostraat met een verkeersdrempel ter plaatse van de onderdoorgangen doorsnijdt de structuur. De bouwmassa's bestaan uit 3 lagen plus een bewoonbare kap, met een galerijstraat op de tweede verdieping. De bouwchamers vormen de drager. Op een maatster van 180 cm waren betonnen schijven van 1,70 m als dragende elementen in één dominante richting geplaatst. Met een beukmaat van 4,80 m ontstaan er in de dwarsrichting openingen van 3,10 m. Ook de kap heeft een dominante richting. Binnen deze structuur was een grote verscheidenheid van woningtypen gepland: begane grondwoningen in 1 of 2 lagen; waarvan 10 bejaarden- en 4 rolstoelwoningen en een 5-tal bedrijfsruimten; bovenwoningen in 1, 2 of 3 lagen, met aangrenzend dakterras boven lager gelegen woningen. De woningen werden in traditionelen materialen als baksteen, pannen en houten puin uitgevoerd. Alleen in één richting zijn betonnen elementen te zien van de drager.

Alle gepubliceerde tekeningen, ook die waarop de vergunningen zijn afgegeven, waren voorbeeldplannen, want toekomstige bewoners mochten meedenken over de indeling, de pui-invulling en de kleuren van het buitenschilderwerk. De architect hield in de periode van een half jaar 2 'spreekuren' met elke bewoner waarin over deze zaken besloten werd.

Reden van predicering

Net als bij het gelijktijdig ingediende SAR-plan EX 73-162 in Gouda vond de commissie dat ze een project alleen op het resultaat kon beoordelen en niet het gevolgde proces. Belangrijk vond ze de hoge dichtheid die werd bereikt met de continue bebouwing in twee richtingen met de specifieke buitenruimten ondanks de beperkte bouwhoogte. Ook de scheiding van verkeerstypen, waarbij rijverkeer ondergeschikt is aan de veiligheid van de voetgangers was van belang. De grote variatie van woningtypen en woninggrootte, binnen de eenvoudige basisconstructie volgens het dragerprincipe, vormde het tweede experimentele onderdeel. De gelijke richting van alle daken en de consequente toepassing van zolders werd als bruikbare toevoeging aan de woningen verwelkomd.

In de beoordeling voor de concrete locatie vond de commissie dat alle ideeën voldoende overeind waren gebleven in de uitwerking.

bouwen met bewonersinvloed

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woningcorporatie Woonkracht10**
aanpassingen **renovatie 1995 architect UNO architecten, Rotterdam**

Geheel volgens de bedoeling is het project gewijzigd uitgevoerd ten opzichte van de gepubliceerde plannen. Tijdens de uitvoeringsfase bleek namelijk dat er in Papendrecht meer behoefte was aan kleinere woningen. Door een aantal grote woningen te splitsen telde het project uiteindelijk 123 woningwetwoningen. De binnentuinen die nog niet waren ingedeeld, werden gedeeltelijk collectieve tuinen. De verschillend gekleurde puin leverde een bont geheel op met soms grote contrasten.

De hooggespannen verwachtingen van de inspraak viel de bewoners in de praktijk nogal tegen. Ze vonden dat ze pas laat in het proces waren betrokken. Doordat de woningen nogal klein waren, bleek de indelingsvrijheid beperkt. Ook waren er afstemmingsfouten. Omdat de hoogte van sommige borstweringen door de architect van te voren was bepaald, kwam het voor dat er in sommige woonkamers enkel staande naar buiten kon kijken. Uit het evaluatieonderzoek bleek wel dat bewoners van een zelf-ingedeelde woning meer tevreden waren, dan latere bewoners die dat niet hadden kunnen doen.

Vanwege sommige specifieke indelingsvarianten bleken een aantal woningen slecht verhuurbaar. Omdat er zelden twee woningen naast elkaar vrij kwamen, kwam de beoogde flexibiliteit tussen de woningen ook niet tot zijn recht. De wijk is al in 1995 gerenoveerd, waarbij meer eenheid in de gevels is gebracht, technische problemen zijn opgelost en de gevelpenanten zijn afgetopt. In details is het onderscheid tussen de verschillende woningen behouden, ondanks dat het hele project een uniforme groen-witte kleurstelling met rode invulling kreeg, een knipoog naar het dorpse gevoel van de Zaanse Schans. Ook de binnenterreinen en collectieve tuinen zijn opnieuw ingedeeld en aan woningen toegevoegd. De renovatie is uitgevoerd door Michiel Versteegh van UNO architecten, in samenspraak met met de oorspronkelijke architect Frans vd Werf.

Anno 2017 zijn bewoners ontevreden over het beleid van de corporatie, die veel statushouders in het project plaatst in wijk met veel alleenstaande moeders. Ondanks de renovatie zijn er nog steeds veel technisch klachten over gehorigheid en slechte kwaliteit van materialen. De laatste jaren is er weer meer belangstelling voor het werk van de SAR. Over Habraken en de SAR is o.a. een film gemaakt uit 2012 waarin dit project een prominente rol speelt.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

N Openbare ruimte

+ Verkeer

toegankelijkheid

Woningbouw

N Architectuur

bouwtechnische vernieuwing

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

flexibiliteit

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij totstandkoming

bij renovatie individuele en afwijkende resultaten van inspraak versimpeld

N Collectiviteit

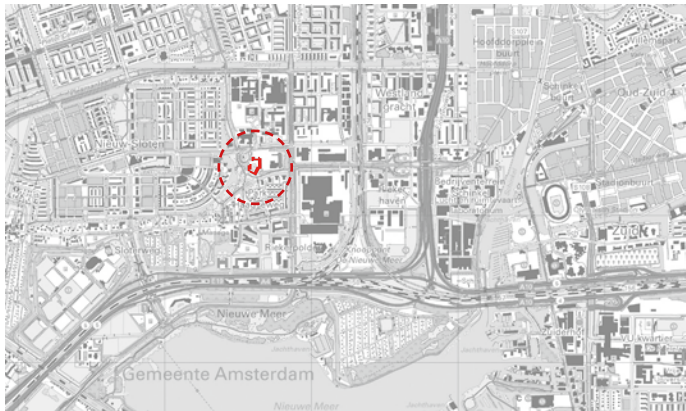
Actualiteitswaarde

De actuele belangstelling en herwaardering van de SAR-methodiek wordt ingegeven door het thema duurzaamheid, vanwege de components-gewijze bouw en de rol van bewoners in het maken van ontwerpkeuzes.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predicaat, 1973-1974, Serie A2, Min v VRO, 1978
- Gotink, A.K., Bewonersonderzoek Molenvliet, Papendrecht, Serie D22s, Min v VRO, 1979
- Hulsman, B.; Het Rijthuis, de geschiedenis van een oer-Hollands fenomeen; Nw. Adam Uitgevers, 2013
- Kaptein, J.H.M. cs., projectonderzoek Molenvliet, Papendrecht, Serie C3, Min v VRO, 1978
- Molenaar, R., Bewonersparticipatie als onderdeel van de waardstelling voor woonwijken, Universiteit Utrecht, 2016
- Werf, F. van der, Open Ontwerpen, Uitgeverij 010, 1993
- BOUW, 1975, 30, 26/27, V
- Bergen, Marina Van den, <https://www.archined.nl/2013/01/habraken-de-drager-en-de-architect>
- DE DRAGER / A film about Architect John Habraken <https://vimeo.com/61410893>

Louweshoek

Amsterdam **EX 75 - 227**

architect **Ir. V.R.A. van Hezik te Rotterdam**
opdrachtgever **Stichting Nederlandse Centrale voor Huisvesting van Bejaarden (NCHB), en Bredero's Bouwbedrijf Nederland B.V.**
realisatie **1975 - 1977**
adres **Louweshoek 1, Amsterdam**
programma **148 appartementen voor verplegend personeel**

Beschrijving van het plan

Dit project betreft de toepassing van een idee van architect Van Hezik - in oorsprong ontwikkeld voor bejaardenhuisvesting - waaraan in 1971 het predicaat 'experimenteel' werd toegekend (EX 71-113). Van Hezik is oprichter van het bureau VHP - bekend van stedenbouwkundige plannen - dat in 2010 in Royal HaskoningDHV is opgegaan. Het idee-plan betrof een L-vormig appartement die een buitenruimte omsluit. Door de plaatsing van standaardmodulen voor de keuken en een natte cel zijn verschillende plattegrondsindelingen mogelijk. Hiermee konden appartementen voor 2 alleenstaanden of paren worden samengesteld. Deze appartementen konden worden geschakeld tot een groter woongebouw. In samenwerking tussen de architect, de Stichting Nederlandse Centrale voor Huisvesting van Bejaarden (NCHB) en een bouwbedrijf werd het idee-plan verder uitgewerkt. Het gebouw in Amsterdam-Slotervaart is het eerste dat op basis van deze samenwerking is uitgevoerd.

Het project omvat 148 woningen voor verplegend personeel van het MC Slotervaart. Ze waren bedoeld voor twee samenwonende alleenstaanden of echtparen. De appartementen zijn opgenomen in een complex, dat bestaat uit 5 bouwdelen rond een binnenhof. Deze geledingen variëren in bouwhoogte (2 tot 6 bouwlagen) en in diepte. Woningen worden eenzijdig ontsloten via galerij of tweezijdig via een middengang. Er waren geen gemeenschappelijke voorzieningen in het gebouw opgenomen. Voor dit project werden 3 typen van het appartement met subvarianten toegepast, na een enquête onder het personeel: 2 typen met de natte cel evenwijdig geplaatst aan de tussenwand (in de hoek of halverwege) en 1 met de natte cel evenwijdig aan wand aan de corridor. Door de keuken vervolgens in de oksel van de L dan wel ook aan de tussenwand te plaatsen ontstaan er meerdere indelingsmogelijkheden in beide poten van de L. Met verplaatsbare binnenwanden konden bewoners zelf een indeling bepalen. Electra was opgenomen in de niet-verplaatsbare wanden of komt uit het plafond met trekschakelaars.

Het complex is opgebouwd uit in het werk gestorte betonschijven en prefab breedplaatvloeren. De gevels zijn eternit fassalplaten voor een snelle montage en weinig onderhoud, aldus de architect in 1978. Typend naar het jaren '70 adagium 'de stad als een huis, het huis als een stad' zijn voor enkele accentvlakken B2-blokken gebruikt en hebben de binnenstraten een 'buitenstraat'-karakter gekregen: vloeren van asfalt, wanden van beton.

Reden van predicering

De experimentele elementen van het idee-plan betroffen ten eerste de L-vormige woningplattegrond, die bij begane grondwoningen een patio omsluit en bij hoger gelegen appartementen een grote loggia of 'buitenkamer' deed ontstaan. Ten tweede: de grote variëteit aan indelingsmogelijkheden met de toepassing van modulaire elementen voor de keuken en de natte cel. Ten derde was een experimenteel kenmerk de verschillende mogelijkheden van schakeling en stapeling van de wooneenheden, eenzijdig of aan weerszijden langs een overdekte corridor.

Voor de uitwerking vond de commissie dat met de concrete uitwerking enkele bezwaren van het idee-plan waren weggenomen, maar ze vond het wel jammer dat maar 3 typen werden toegepast. Daarom hechtte ze des te meer belang aan de casco-aanpak waarbij de bewoners hun specifieke wensen ten aanzien van de indeling konden realiseren.

bouwen voor specifieke behoeften

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Woonzorg**
aanpassingen **renovatie 2015**

Het complex is opgeleverd volgens plan, met de verplaatsbare binnenwanden en asbesthoudende gevelplaten. De Telegraaf beschreef het project in 1978 als een 'oase tussen de mammoets'. Er was voor het ontwerp van de gevel een Meesterhand aan het werk geweest: zorgvuldig gedetailleerd en geïnspireerd op De Stijl, in witte beplating met rode accenten. Hoe de verdere geschiedenis van het project is geweest, is niet bekend. Het gebouw is tegenwoordig een algemeen wooncomplex voor sociale huisvesting, hoewel nog steeds enkele kamers worden verhuurd aan verpleegkundigen van MC Slotervaart. Het gebouw bedient vooral de onderkant van de markt, en er spelen behoorlijk wat sociale problemen. De vrij geïsoleerde ligging, tussen grote kantoren, maakt het niet tot een gewilde woonomgeving.

Het is project is voor Woonzorg, de opvolger na fusies van de NCHB, een afwijkend gebouw, omdat ze vooral senioren huisvest. Het is voorsnog niet bekend of er meerdere projecten met dit plattegrondtype zijn gebouwd. Er zijn in het complex nog steeds enkele appartementen met de originele binnenwanden, maar in het overgrote deel zijn ze vervangen door gipswanden op metalstud-profielen. De oorspronkelijke wanden hadden een kern van geperst hout. Deze kern zoog zich vol met vocht als de kitranden kapot gingen, met schimmelvorming tot gevolg. Hoewel het gebouw bedoeld was voor een periode van 20 jaar, heeft Woonzorg een aantal jaar geleden na een kosten/ batenanalyse er toch voor besloten het complex grootschalig te renoveren. Deze vond plaats in de periode 2012-2015 en nu gaat het gebouw op voor een nieuwe periode van 20 jaar.

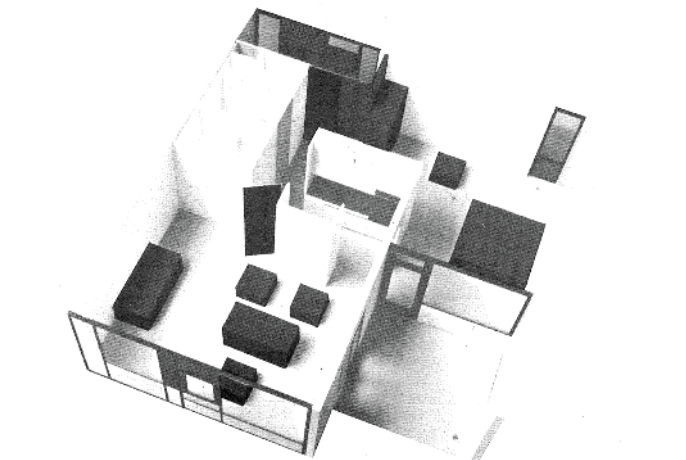
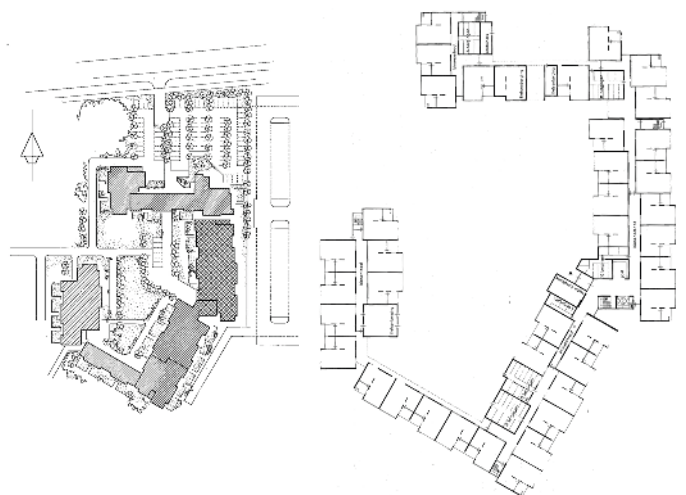
Bij de renovatie in 2015 is de gehele buitenschil aangepakt. De houten puien zijn vervangen en ook de gevelbeplating is vervangen. Daarbij is 10.000 m² asbesthoudend materiaal afgevoerd. Dat ging met grote problemen in de uitvoering gepaard, die werd uitgevoerd in bewoonde toestand. Asbesthoudende materiaal kwam in de woningen terecht. De affaire heeft het landelijk nieuws gehaald.

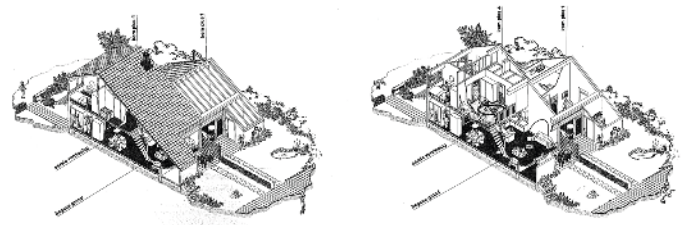
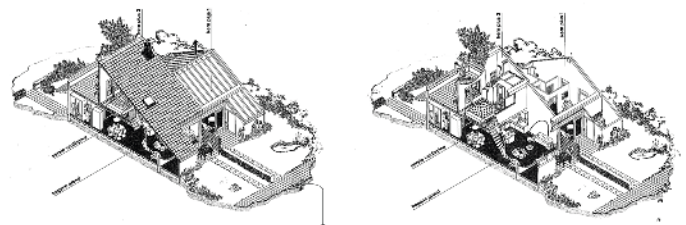
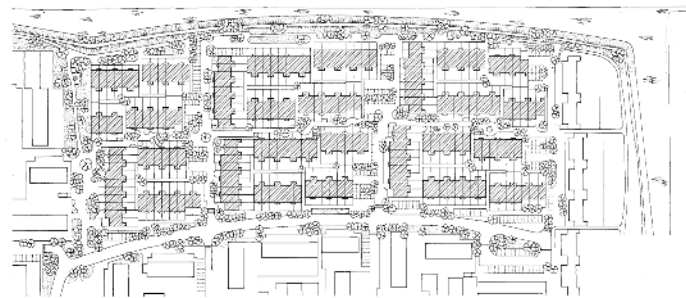
Anno 2017 loopt nog een project om de leefbaarheid en de sfeer in het complex te verbeteren. Onder leiding van een coach zijn bewoners betrokken bij een heel verbeterprogramma, gericht op fysieke en sociale elementen. Er zijn veel activiteiten georganiseerd zoals schoonmaakacties en Burendag, overlastgevers zijn uitverhuisd, het is rustiger, schoner en gezelliger geworden in de Louweshoek. Één van de meest zichtbare elementen is een compleet nieuwe binnentuin met een moestuin die door bewoners gemeenschappelijk beheerd wordt.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hovens Greve, H.J.A., min v VRO, Ontwerpen met predikaat, 1971-1972, serie A1, ministerie v VRO, 1976
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1975-1976, serie A3, Ministerie v VRO, 1979
- Woonzorgthuis, 2017, 14, 2, Welkom thuis in Louweshoek
- BOUW, 1972, 27, 36, 1136-1137
- De Telegraaf, 30-09-1978, Een oase tussen Mammoets

Kernpluswoningen

Pijnacker **EX 75 - 228**

architect **N. Schippers, Den Haag**
opdrachtgever **Woningbouwvereniging 'Pijnacker'**
realisatie **1975 - 1977**
adres **Delflanddreef, Kleinhof, Leeuwenberg, Klingendaal, Leyenburg, Sion, Kraaienburger, Lozerlaan, Soestburg, Pijnacker**
programma **86 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

Het plan Koningshof voor 86 eengezinswoningen is de uitwerking van een idee-plan (EX 73-160) voor een systeemwoning van architect Schippers uit Den Haag. Het plan past in een serie van bouwsystemen waarbinnen veel varianten mogelijk waren, die door de commissie in 1973/74 werden gepredikeerd: zie Bloemendaal-Oost, Gouda (EX 73-162), Tuikwerd, Delfzijl (EX 73-163), Molenvliet Papendrecht (idee-plan EX 73-165) en enkele niet gerealiseerde idee-plannen voor casco-woningen. Het idee-plan voor de Kernplus- woning betrof een studie naar een flexibel bouwsysteem voor woningwet- en premiewoningen, uit te voeren met gebruik van industriële elementen. Overige uitgangspunten waren een systeem waarmee relatief veel kleine woningen in verband met 'gezinsverdunding' mogelijk waren en zoveel mogelijk wonen op de begane grond.

Binnen een zoneringssysteem wordt uitgegaan van een basisgegeven - de Kern - waaraan verschillende elementen konden worden toegevoegd. Hierdoor ontstonden varianten voor wat betreft de verschijningsvorm, de indeling en het woningtype. De Kern bevat de wc, toegankelijk via een berging met cv. Aan deze kern was de keuken gekoppeld. Op de verdieping lag boven de kern de badkamer. Voor- en achter deze kern lagen zones voor het wonen en eten, maar er waren ook een aantal diepe varianten waarin slapen op de begane grond was voorzien. De wc was dus losgekoppeld van de entreeportaal van de woning.

Verder worden de woningen gekenmerkt door een lange kap. Door de toevoegingen ontstaat soms een lessenaarskap of een zadeldak, al dan niet asymmetrisch. Bij sommige types wordt de kap boven een toevoeging weggelaten en ontstaat een groot balkon op de verdieping. Onder deze kap waren de verdiepingen met grote vides gekoppeld aan de woonkamer op de begane grond.

Het idee-plan is uitgewerkt als plan voor de wijk Koningshof in Pijnacker en opnieuw ingediend. Het totale plan omvatte 192 woningen, aan autovrije woonstraatjes. De eerste fase van 86 woningwet-woningen is gepredikeerd. Dit deel omvat 5 woningtypen, in rijen door elkaar toegepast, op basis van een breedte van 5,10 m. Een relatief groot aandeel (30%) betrof 3 type kleine woningen voor alleenstaanden/ senioren en kleine gezinnen.

Reden van predicering

In de beoordeling van het idee-plan had de commissie waardering voor de uitgangspunten en de wijze waarop de architect deze had verwerkt tot een zinnige verscheidenheid van woningtypen en woonvormen. De architectonische verschijningsvorm was aantrekkelijk en bood goede mogelijkheden voor een afwisselende woonomgeving. Er werden verder geen specifieke experimentele elementen genoemd, maar in zijn algemeenheid was het een origineel plan, dat bijdroeg aan de verrijking van de woonmogelijkheden.

In de uitwerking waren de mogelijkheden van de ontwerpstudie voldoende tot hun recht gekomen, hoewel ze het een uitvoering op relatief beperkte schaal vonden. Ze wilden graag dat het hele plan werd uitgevoerd.

vernieuwende woontypologie

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woning-corporatie Rondonwonen**
aanpassingen **veel verbouwingen;**

Nadat de eerste fase in 1977 werd opgeleverd, volgde in 1979 ook de tweede fase van het plan. Dit plandeel omvatte ook een deel premiekoop-woningen. Er is voorsnog weinig terug te vinden over hoe de woningen in de pers ontvangen zijn. Het plan is grotendeels volgens ontwerp uitgevoerd. De schil is gemetseld, maar dat is waarschijnlijk de bedoeling geweest. De industriële bouwmethode betrof waarschijnlijk alleen het casco. In de mix van woningtypen binnen de rijtjes lijkt één en ander gewijzigd te zijn. Er lijkt ook een extra of gewijzigd woningtype te zijn toegepast met een berging en entree onder een schuine kap aan de voorzijde, die niet doorloopt tot de nok.

Anno 2017 ziet het deel van de wijk dat al vanaf begin premiekoopwoningen was, er het minst goed onderhouden uit. De woningen van de corporatie zijn goed onderhouden. Er is weinig verloop in de wijk waardoor de buurt vergrijsd. Bewoners, waaronder een aantal oorspronkelijke, spreken van een goede verstandhouding in de buurt. Zoals in veel wijken is het areaal parkeerplaatsen uitgebreid ten koste van het aantal speelplaatsen in het buurtje.

In de meeste woningen zijn de kenmerkende vides dichtgezet in verband met de tocht. Vaak is dat al relatief snel gebeurd, binnen een paar jaar na oplevering. In de typerende kern is de berging met cv, die toegang gaf tot de wc, vaak opgedeeld in een gang met kastruimte. De hoogte in de nok is vaak in gebruik genomen door zelf aangebrachte vlierinkjes.

Voorsnog is niet bekend of er meer projecten met dit bouwsysteem zijn gerealiseerd.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

- (N) Stedenbouw**
eenvoudige strokenbouw met autovrije straatjes
- (N) Openbare ruimte**
- (N) Verkeer**

Woningbouw

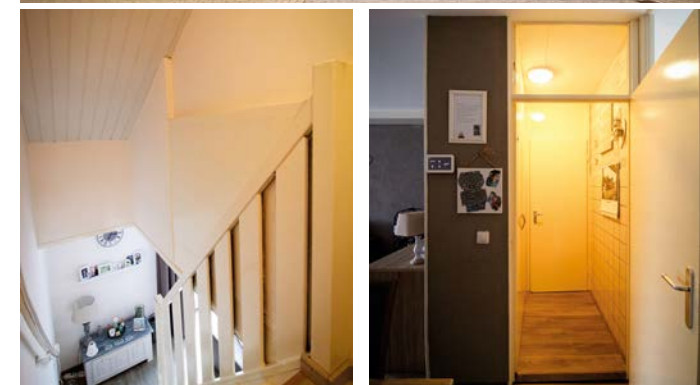
- (N) Architectuur**
eenvoudig
bouwtechnische vernieuwing
- (+) Woonkwaliteiten**
woningdifferentiatie
vernieuwende typologie
flexibiliteit
woontechnische kwaliteiten
de ruimtelijkheid van de vides is grotendeels verdwenen

Sociaal

- (N) Bewonersparticipatie**
- (N) Collectiviteit**

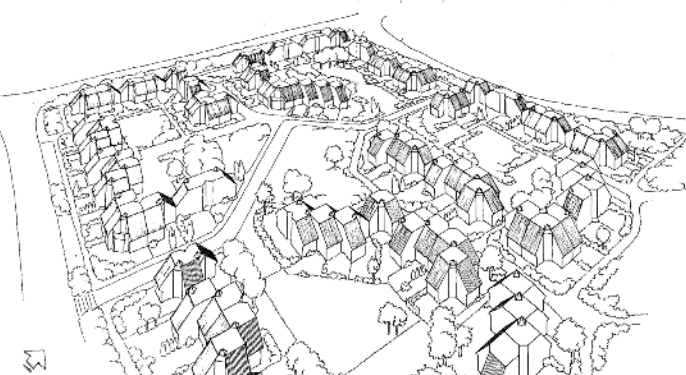
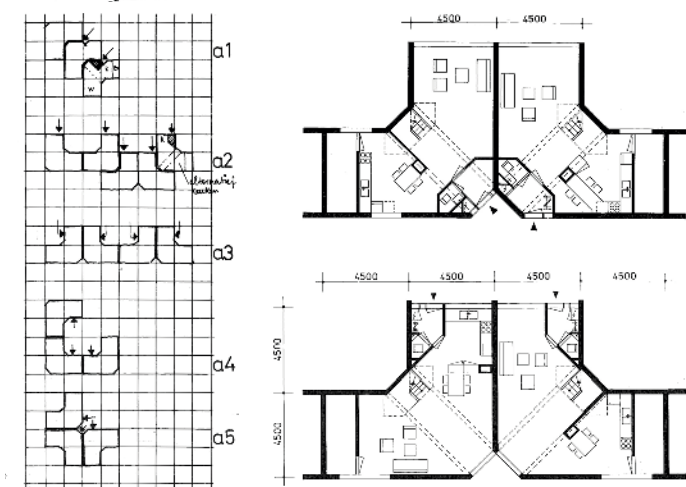
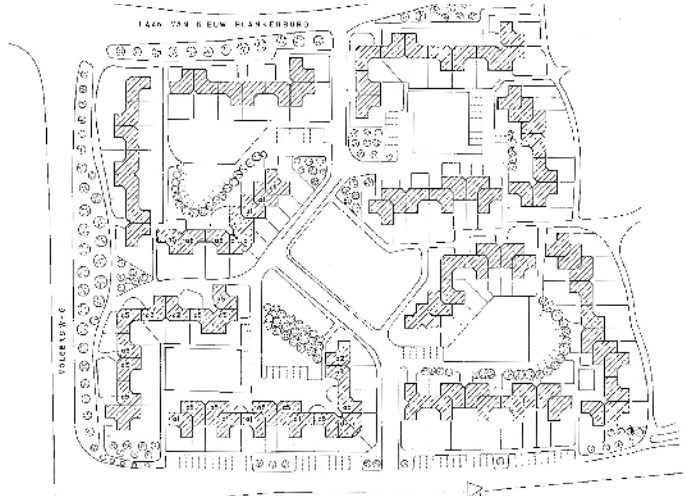
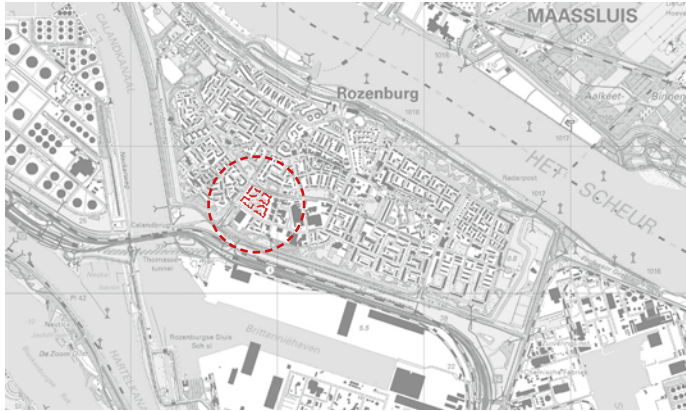
Actualiteitswaarde

De vondst van een dergelijk bouwsysteem, waarmee flexibiliteit in woningtypen en aanpasbaarheid werd beoogd, is van actuele waarde voor de hedendaagse woningbouwopgave. Dat geldt echter niet voor deze uitwerking daarvan.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predikaat, 1973-1974, serie A2, ministerie v VRO, 1978
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1975-1976, serie A3, Ministerie v VRO, 1979
- BOUW, 1974, 29, 35, 775-776
- De Telegraaf, 2-8-1975, Experimenteel woningplan in uitvoering

Rozenburg-West

Rozenburg EX 75 - 241

architect **Architectenbureau J. Hoogstad i.s.m. Adviesbureau 'Stad en Landschap'**
opdrachtgever **Woningbouwvereniging 'Rozenburg'**
realisatie **1975 - 1977**
adres **Noordererf, Oostererf, Zuidererf, Westererf, Korte Kruisweg, Rozenburg**
programma **58 woningwetwoningen en 46 premieverkoop**

Beschrijving van het plan

Maak er eens wat anders van, was de opdracht die Jan Hoogstad (1930) meekreeg voor het ontwerp van één van de laatste open delen van de volledig door de Rotterdamse haven omsloten kern Rozenburg. Hoogstad, die zijn bureau startte in 1959, is één van Nederlands belangrijkste architecten met grote werken als het stadhuis van Lelystad en het ministerie van VROM. Deze projecten stammen uit de jaren '80, waarin Hoogstad samen met neo-rationalisten als Quist en Weeber een architectuur propageerde waarin na de periode van het structuralisme de ruimtelijke werking weer centraal staat. Midden jaren '70 was hij vooral actief in het nadenken over het verlevendigen van de Rotterdamse binnenstad met initiatieven voor oa. het Waterverband, een wandelroute langs de Rotte, wat oa resulteerde in het project Haagseveer, 1975-1981.

In het plan voor Rozenburg staat ruimtewerking in de woning ook centraal. Het wijkje ligt wat geïsoleerd. Dat pleitte voor een sterk eigen karakter van het gebied en de toepassing van een bijzondere woonvorm. Bij de opzet van het stedenbouwkundig plan is uitgegaan van bestaande landschappelijke elementen. Zo heeft een diagonaal door het gebied lopend zandpad de hoofdrichting van de interne ontsluitingsweg bepaald, waardoor een aanwezige boomgaard en enkele groensingels behouden konden blijven. Het plan is opgebouwd uit een viertal woonhoven, waaromheen bijzondere L-vormige woningen liggen. De entrees tot de woningen liggen gedeeltelijk aan deze hoven, gedeeltelijk aan wandelstraten, om zoveel mogelijk tuinen op het zuidoosten tot zuidwesten te oriënteren.

In de toelichting stelt Hoogstad dat om echt de ruimte in een woning te ervaren je de lengte, breedte en hoogte moet kunnen zien. Vandaar de L vorm. Op het punt van de knik in de L is de trap gesitueerd. De beleving van de hoogte wordt geaccentueerd met een vide waarboven een daklicht. De woningen zijn op verschillende manieren aan elkaar geschakeld: in elkaar grijpend (visgraad-vormig) of met de korte danwel lange zijde van de L aan elkaar. Bij die laatste variant de L-vormen en ruimte omsluiten of een kruisvorm maken. De ligging van de entrees is afhankelijk van de gekozen schakelvorm. Dit levert voor het type basiswoning een viertal plattegrond-varianten op. Naast de basiswoning komt er nog een grote variant voor in het plan, een woning in een T vorm, en een kleine woning waarin de L is gesplitst in tweeën met een extra uitbouw in de buik van de L, waardoor een driehoekige grondvorm ontstaat.

Reden van predicering

De experimentele elementen van de L-vormige woning zijn volgens de Adviescommissie tweërlei: De opzet van de woningen met de geknikte grondvorm biedt een interessante ruimtebeleving en de indelingsmogelijkheden spelen in op verschillende voorkeuren van bewoners. Daarnaast heeft de wijze van schakelen in het plan Rozenburg tot een ruimtelijk geslaagde oplossing geleid. Ze acht de L-woning ook zeer geschikt voor het bouwen in hoge dichtheid.

De commissie vindt het jammer dat niet alle mogelijke varianten van de L-woning in het plan voorkomen. Hoewel de kosten van het plan mogelijk tot hoge huren zouden kunnen leiden, ging de Centrale Directie van het ministerie van VRO er toch mee accoord dat de woningen in de woningwetsector werden gerealiseerd.

vernieuwende woontypologie

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woningbouwvereniging**
aanpassingen **bepaalde verbouwingen;**

Het stedenbouwkundig plan is op onderdelen gewijzigd uitgevoerd. In een tweetal rijen is de visgraat-schakeling omgedraaid waardoor de tuingevel zuidwest georiënteerd is. Daarnaast zijn er wat meer kleinere woningen toegevoegd en komen er maar 2 T-woningen voor. Een aantal L-woningen is gesplitst en aan de randwegen zijn ook een aantal standaard rijwoningen zonder knik toegevoegd. Het totaal aantal is daarmee 59 woningwet en 42 premiekoop en 6 vrije sectorwoningen geworden.

Er zijn eerst 3 proefwoningen gebouwd. Er is voorsnog weinig bekend hoe de woningen werden ontvangen. Mede omdat er van de experimentele projecten van na 1975 maar van 2 evaluatieonderzoeken zijn uitgevoerd.

Anno 2017 geeft de wijk een behoorlijk verzorgde indruk. De woningen hebben door hun architectuur een beetje een kubuswoningen gevoel, door de kap die met een overkraag aansluit op de gevel van de begane grond en de schuine belijning in de gevel. Er komen door de bijzondere verkavelingen wel aparte voortuin-situatie voor. Ook is niet overal afleesbaar welke tuin of deur bij welk huis hoort.

De wijzigingen in de loop van de tijd zijn kenmerkend voor de woonwijken uit de jaren '70. Het parkeerareaal is uitgebreid. Vanwege bezuinigingen op het onderhoud van de openbare ruimte is het aantal speelplaatsen verminderd en heeft de gemeente grond verkocht aan de bewoners ter vergroting van de tuin. Maar een grote open ruimte vormt nog altijd het hart van het wijkje. Lage erfafscheidingen zijn vervangen door hoge, alhoewel dit niet een echt gesloten beeld oplevert. Het volwassen groen is een grote kwaliteit. Helaas is vanwege overlast de de boomgaard weggehaald, er is nog 1 appelboom over.

Rozenburg in 2010 als zelfstandige gemeente opgegaan in Rotterdam. Het is een veilige woonomgeving die zich inzet om jonge bewoners aan zich te binden. Vanaf het begin was er een actieve bewonersvereniging. Die bloedde dood toen de harde kern stopte. Nu is de wijk weer aan het verjongen en neemt de interesse weer toe voor gezamenlijke activiteiten.

Het is niet bekend of deze woningen elders herhaald zijn.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

was rijker, door verkoop grond en kap fruitbomen verminderd

N Verkeer

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

vernieuwende vormgeving

bouwtechnische vernieuwing

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

woontechnische kwaliteiten

Sociaal

N Bewonersparticipatie

+ Collectiviteit

Toen

Nu

in verband met verjonging nieuwe aandacht voor gemeenschapsvorming

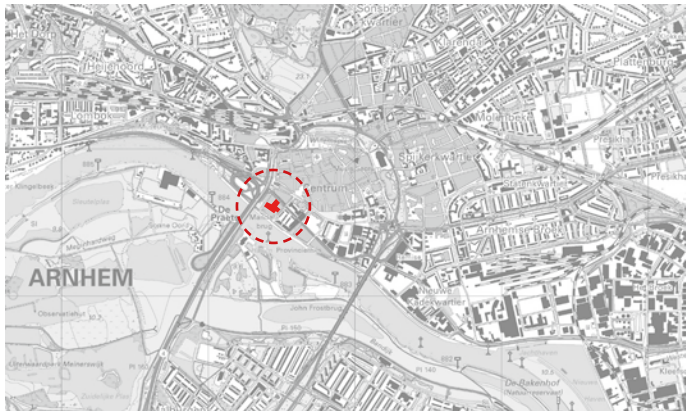
Actualiteitswaarde

Al met al verdient dit onbekende project van Hoogstad uit de periode vóór zijn grote doorbraak nader onderzoek. Interessant zijn met name de mogelijkheden die de L-vormige woningplattegrond aan de woningindeling biedt en verschillende schakel- en verkavelingsmogelijkheden geeft voor de woonomgeving als geheel.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hoogstad, J., experimenteel plan rozenburg, verkoopdocumentatie
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1975-1976, serie A3, Ministerie v VRO, 1979

de Nieuwe Weerdjes

Arnhem **EX 76 - 258**

architect **Architectengemeenschap Van den Broek/ Bakema**
opdrachtgever **stichting 'De Nieuwe Weerdjes'**
realisatie **1976 - 1978**
adres **Molenkom, Kalksteeg, Arnhem**
programma **65 woningwetwoningen, kantoren en parkeer-voorziening**

Beschrijving van het plan

Het project bevindt zich in de zuidelijke binnenstad van Arnhem, dat ontstaan was in de 19e eeuw in de uiterwaarden van Rijn. Het gebied, bestaande uit binnengebieden met arbeiderswoningen, omzoomd door herenhuizen, was in het Wederopbouwplan na WOII bestemd voor bedrijven en kantoren. Dit plan werd nooit voltooid, met verkrotting tot gevolg, versterkt door de lange duur van de bouw van de tweede Rijnbrug (1965-1977). Vanuit bewonersacties ontstonden plannen voor het herstel van de woonfunctie in de binnenstad. Architect A.J. v.d. Vet was vanaf het begin hierbij betrokken. Hij werkte bij architectenbureau Van de Broek/ Bakema. Zij kregen de opdracht van een stichting waarin gemeente, ontwikkelaar en bewoners participeren.

Het plan wordt gekenmerkt door een opgetild woondek op +6 m in het binnengebied. Onder het dek zijn 4 bedrijfsruimten gelegen van ca 2300 m² en een parkeervoorziening voor 120 auto's in 2 lagen, voor bewoners en bedrijven. Het woonniveau is bereikbaar door middel van trappen, liften en voetgangersbruggen die een route vormen vanuit de binnenstad de nieuwe Rijnbrug op. Eén loopbrug vormt een lange hellingbaan waarmee het woondek bereikbaar was voor hulpdiensten. De plaat zelf is een dubbele constructie met een tussenruimte voor kabels en leidingen. Het oppervlak bestaat uit tegels van 1 x 1 meter afgewisseld met verzonken bakken voor planten en bomen.

De 65 woningwetwoningen zijn geschakeld in 8 blokken, die op 3 plaatsen in de buitenrand aansluiten. De hoogte van de blokken varieert van 2 tot 4 lagen. In het midden is een pleinachtige ruimte gecreëerd met bankjes en speelvoorzieningen. Op verschillende plaatsen kan je van de plaat naar beneden kijken. Er is sprake van een grote verscheidenheid van woningtypen in een hoge dichtheid. In totaal zijn er 19 3-kamerwoningen bestemd voor bejaarden, 37 4-kamerwoningen, 7 5-kamer- en 2 6-kamerwoningen. Er zijn rijwoningen in 2 of 3 lagen en beneden- en bovenwoningen, ook in 1 of 2 lagen.

Er is veel aandacht besteed aan de zgn. drempelgebieden: nisjes bij de entree, geprononceerde trappenhuizen om galerijontsluiting te vermijden en verschillende type buitenruimten. De woningen zijn relatief diep. De bovenwoningen beschikken over ruime loggia's. De architectuur wordt gekenmerkt door een rode steen en platte daken met afgeschuinde kappen. De trappenhuizen waren afgewerkt met onbehandeld Western Red Cedarhout.

Reden van predicering

Het experiment in dit project is gelegen in de manier waarop door middel van dubbel grondgebruik een oplossing is gevonden voor het realiseren van nieuwbouw in een gebied met bestaande bebouwing. Daarbij is een verwevenheid met andere functies (gedeeltelijk bestaand) gerealiseerd en een acceptabele oplossing gevonden voor het parkeren.

De Adviescommissie had wel een paar kanttekeningen. De detaillering van de primair voor parkeerdoeleinden bestemde ruimte onder het opgetilde niveau zou met zorg moeten worden gedaan, om te voorkomen dat deze ruimte als 'onherbergzaam' zou worden ervaren. Daarnaast vond de commissie het jammer dat de ruimte op bepaalde punten dood liep op de grootschalige aanwezigheid bedrijfsbebouwing in de omringende schil.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Portaal**
aanpassingen **sloop 1 loopbrug, afsluiting ruimte onder dek dmv hekken, nieuwe indeling bedrijfsruimten, verschillende nieuwe panden in ring rondom, renovatie dek;**

In de bewonersevaluatie (1982) werd geconcludeerd dat gesproken kon worden van een geslaagd experiment dat door de bewoners positief werd gewaardeerd. Er waren wat problemen met de liften, maar de huizen waren heel goed en de kinderen konden zonder overlast spelen. Met dit stadsvernieuwingproject was bewezen dat het mogelijk was de woonfunctie in de binnenstad te behouden ook voor de oorspronkelijke binnenstadsbevolking. Meer dan de helft waren terugkerende bewoners uit de Weerdjes, waarvan veel familie van elkaar bleek te zijn. Hierdoor voelden anderen zich juist weer buitengesloten. Anders dan in Zwolle (EX 71-112), waar in de koopwoningen veel yuppen waren komen wonen, was dit een echte buurt geworden, met een typerend lager inkomens-, opleidings- en beroepsniveau. Echter, 3 jaar na oplevering was het grootste punt van zorg de onveiligheid in de parkeerkelder die o.a. werd versterkt door de leegstand in een groot deel van de bedrijfsruimtes. Na de aanvankelijke positieve ontvangst - Bakema nam ook veel studenten mee naar dit project - is de ontstane onderwereld van junks en auto-inbraken al snel het imago van het project gaan bepalen. Uiteindelijk is de parkeergarage afgesloten en niet meer openbaar toegankelijk gemaakt. Er zijn hekken geplaatst en enkele trappenhuizen zijn afgesloten. Met de verdere succesvolle aanpak van criminaliteit in de binnenstad, zijn de problemen nu grotendeels verholpen, hoewel het nog steeds niet onmogelijk is om binnen te dringen. De 3e geplande loopbrug naar een later gerealiseerde stadsvernieuwingproject is nooit gerealiseerd. De karakteristiek vormgegeven loopbrug naar de Nelson Mandelabrug is gesloopt. Uiteindelijk werd deze rood-blauw geschilderde brug met transparante overkapping niet veel gebruikt en was ze ook een onveilige hangplek geworden.

Inmiddels is het wonen en werken in de binnenstad weer populair. Eind jaren '90 hebben een aantal bedrijven aan de Rijnkade plaats gemaakt voor dure appartementengebouwen. Daarbij is de kans om het woondek een balkon aan de Rijn te geven niet gegrepen. Bij een renovatie is de western red cedar bekleding van de trappenhuizen vervangen door transparante puien. Recent is het betonnen dek gerenoveerd, waarbij een nieuwe waterdichte laag is aangebracht. Ook de bedrijfsruimtes zijn opnieuw ingericht. Er is al geen sprake meer van leegstand. Anno 2017 ziet het buurtje er goed uit. Het woondek maakt een nette indruk waarin de overgangen van de collectieve ruimte naar prive ruimte geleidelijk zijn gebeven. Bewoners gebruiken vegetatie om hun terras af te scheiden wat het algehele beeld groen en vriendelijk maakt. De woningen zelf zijn goed bijgehouden in onderhoud, maar niet van bijzondere waarde.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

koppeling bestaand weefsel

verkaveling

compact bouwen

functiemenging

± Openbare ruimte

deels versleten; beheersproblematiek veiligheid

+ Verkeer

toegankelijkheid

parkeren

Woningbouw

+ Architectuur

eenvoudig

bouwtechnische vernieuwing

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

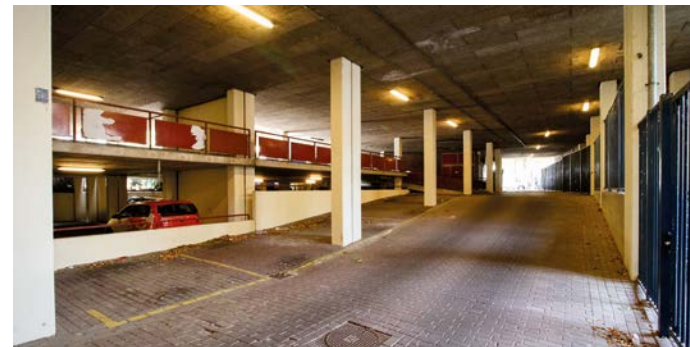
bij totstandkoming

N Collectiviteit

Toen

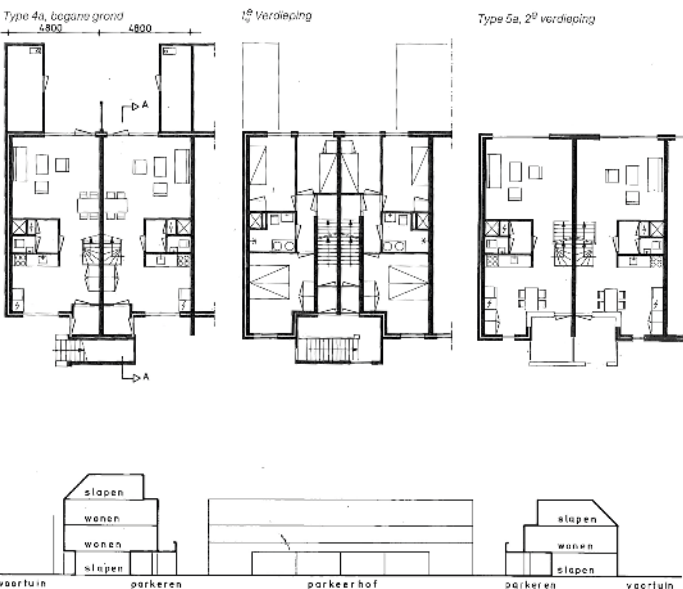
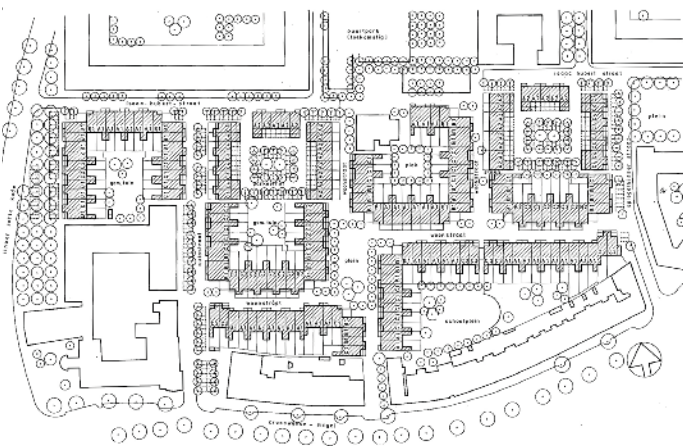
Actualiteitswaarde

De hoge dichtheid die in het plan, bovenop een parkeerdek (meervoudig ruimtegebruik), is verkregen is van actuele waarde voor hedendaagse stedelijke verdichting. Het plan voorziet in verschillende woontypen, functiemenging met kantoren in de plint en een aangename collectieve buitenruimte.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1975-1976, serie A3, Ministerie van VRO, 1979
- Ploegmakers, M., Pouwels, J.P.A., Bewonersonderzoek De Nieuwe Weerdjes, Arnhem, Serie D18s, Ministerie van VRO, 1983
- BOUW, 1980, 35, 5, 57-59
- De Architect, 1980, 11, 2, 35-42
- Wonen-TA/BK, 1977, 5, 12, 1; 6-25
- Telegraaf, 28-2-1976

Heineken terrein

Rotterdam

EX 76 - 259

architect **J. Mol, H. Reijenga**
opdrachtgever **Patrimoniums Woningstichting te Delfshaven**
realisatie **1976 - 1980**
adres **Isaïc Hubertstraat, Eduard Jacobsstraat, Alex de Haasstraat, Pisuissestraat, Dirk Wittestraat, Buziastraat, Rotterdam**
programma **270 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

In 1968 verhuisde Heineken haar productie vanuit Crooswijk naar Zoeterwoude. Op het terrein werden de meeste productiegebouwen gesloopt om plaats te maken voor woningbouw. Alleen het rijksmonumentale hoofdkantoor werd behouden.

Met het ontwerp voor 270 woningwetwoningen hebben de architecten willen aansluiten op de maat en schaal van de omliggende 19e eeuwse woonwijk. Door de zgn. revolutiebouw waren deze wijken vaak saneringsgebieden. Voor deze specifieke opgave was een idee-plan 'Stedelijk Wonen' (EX 73-174) van Mol en Reijenga gepredikeerd. Een belangrijke vinding in dat plan was het parkeren in de binnenhoven van een bouwblok, waarop de tuinen waren gelegen, gekoppeld aan de woonkamer op de eerste verdieping. Mede door een geringe pandbreedte (4,80 m) en beperkte gevelafstanden (doorgaans 10 m) kon een relatief hoge woningdichtheid worden bereikt. Overigens ging het idee-plan nog uit van strokenbouw.

Voor de concrete situatie in Crooswijk waren de karakteristieke gesloten bouwblokken het uitgangspunt. Hiervoor werd een speciale hoekoplossing ontwikkeld. De woningen liggen aan woonstraatjes en -pleintjes, die grotendeels uitsluitend voor voetgangers zijn bestemd. In het centrum van het plan is een plein-ruimte opgenomen. De door de woonblokken omsloten binnenhoven worden benut hetzij voor parkeren, hetzij voor groenvoorzieningen (tuinen en openbaar groen). De oplossing met een volledig dek met tuinen bleek in Crooswijk nog te duur, maar een afgeleide variant is wel toegepast: parkeerplaatsen half in de bouwmassa geschoven met een balkon erboven gekoppeld aan de woonkamer op de eerste verdieping.

Er is gekozen voor een combinatie van eengezinshuizen en boven- en benedenwoningen van verschillend type. De bouwhoogte varieert van drie tot vijf bouwlagen, waarbij de bovenste laag altijd in de kap in ingebouwd. De toegang tot de bovenwoningen vindt plaats via in de straat uitgebouwde gesloten trappen.

De woningen vertonen geen bijzondere kenmerken. Er is een grote diversiteit van typen in het plan opgenomen. Zij variëren in grootte van 1,5 tot 6 verblijfseenheden. Alle woningen beschikken over een eigen buitenruimte, hetzij in de vorm van een tuin, hetzij in de vorm van een groot balkon of een gedeeltelijk ingebouwde loggia van 2,40 x 2,40 m.

Reden van predicering

De Adviescommissie noemt dit project in de toelichting een geslaagd voorbeeld van inpassing van nieuwbouw binnen een bestaande structuur van een 19e-eeuwse woonwijk. Het experimentele van het ontwerp schuilt in de toegepaste verkavelingsvorm, de maat- en schaalverhoudingen die daarbij zijn aangehouden en in de woonsfeer die wordt gecreëerd, met intieme en levendige verkeersvrije woonstraatjes en pleintjes.

De woningen zijn niet experimenteel, hoewel wordt opgemerkt dat de plattegronden ten opzichte van het idee-plan op een aantal punten zijn verbeterd, terwijl een alleszins aanvaardbare hoekoplossing is gevonden. Bovendien is de woningdifferentiatie nog groter geworden. De Adviescommissie betreurt het evenwel, dat de oplossing voor overdekt parkeren niet gehandhaafd kon worden.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woning-corporatie Havensteder**
aanpassingen **beperkt verbouwingen;**

Het plan is uitgevoerd zoals gepredikeerd. Aan de zuidzijde is de doorbraak richting de Crooswijksesingel niet gerealiseerd, waardoor de Pisuissestraat nu doodloopt op een muur. Aan de andere kant van deze straat is de hoek van het derde bouwblok toch ook dichtgebouwd. Ten noorden van het plan is begin jaren '80 een blok woningbouw gerealiseerd en in 1984 is op de plek van het beoogde buurtpark een groot, laag scholencomplex gekomen.

Er wordt al jaren veel geïnvesteerd in de wijk Crooswijk, die veel sociale problemen onder haar bewoners kent. Er zijn filmfragmenten uit de jaren '60 te vinden met een reportage over de wijk met daarin de vraag waarom de bewoners uit protest op boer Koekoek stemmen. Daarna heette het een achterstandswijk en later kwam het op de lijst van de zgn. 40 Vogelaarwijken.

Er zijn nog bordjes te zien van de bekende Opzoomer wijk-acties uit 1996. Parkeren is enkel toegestaan op de parkeerhoven, die een verzorgde indruk maken. Gezien de op straat aangebrachte beton-elementen vormde fout-parkeren op straat toch een probleem. Deze betonnen bollen zijn wel van kleurrijke schilderijen voorzien en zijn daardoor in het oog springend. Anno 2017 staat de wijk er zelf fris en groen bij. De corporatie heeft als doelstelling om 10% van de woningen in de buurt in particuliere handen te brengen. In één van de binnenhoven is een collectieve moestuin gerealiseerd. Er lijkt levendige contact te zijn tussen de multiculturele bewoners onderling, die in overleg met de gemeente zijn over de aanleg en onderhoud van de binnenhoven.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

± Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

gesloten bouwblok;
stedelijke verkaveling

± Openbare ruimte

+ Verkeer

parkeren

Woningbouw

N Architectuur

N Woonkwaliteiten

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij onderhoud/renovatie

N Collectiviteit

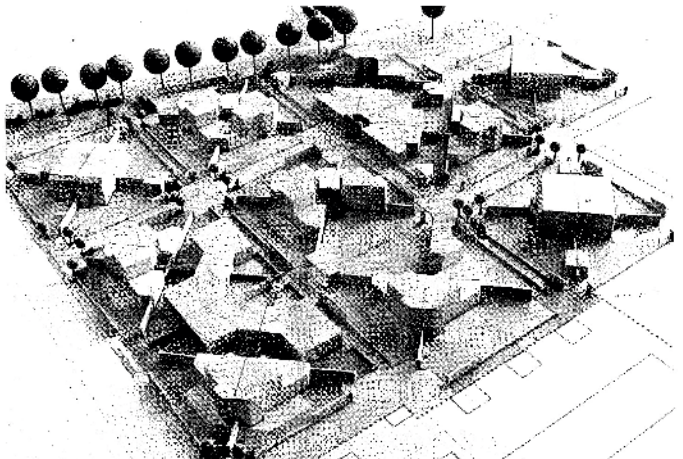
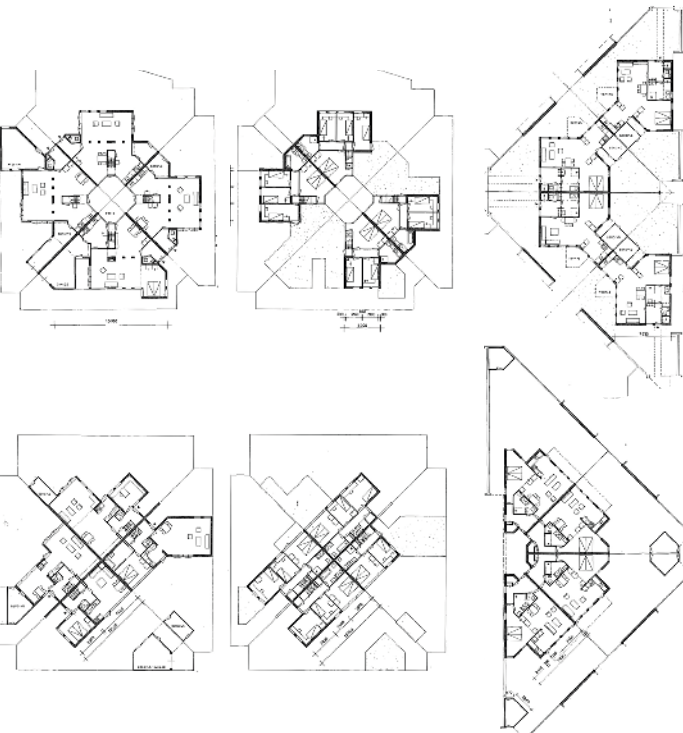
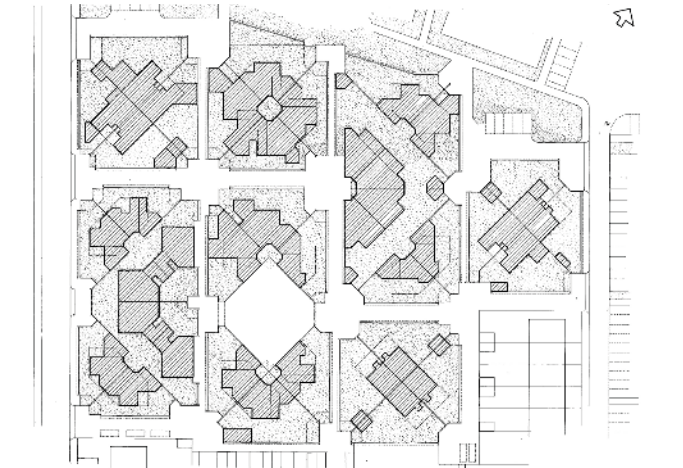
Actualiteitswaarde

Geen.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predikaat, 1973-1974, serie A2, Ministerie van VRO, 1978
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1975-1976, serie A3, Ministerie v VRO, 1979
- BOUW, 1978, 33, 11, 40-41
- http://rotterdam70.nl/atelier_ravb/heineken terrein.html
- <http://www.verborgenkwaliteitenenvancrooswijk.nl>

Kuipershof

Apeldoorn EX 76 - 262

architect **Architectenbureau De Wit en Van Duivenbode**
opdrachtgever **NV Bouwfonds Nederlandse Gemeenten**
realisatie **1976 - 1978**
adres **Holtrichtersveld, Apeldoorn**
programma **38 uitbreidbare premiekoopwoningen**

Beschrijving van het plan

Het plan dat A. van Duivenbode ontwierp voor een cluster van 38 woningen in de uitbreidingswijk de Maten in Apeldoorn is het gevolg van een onderzoeksopdracht van het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten naar de veranderbaarheid van woningen. Onder het motto 'wonen als vorm van creativiteit' stelde hij dat er nooit sprake was van een eindbeeld. Hij ontwikkelde ideeën over een Stedelijk Raster dat de fysieke omkadering van de openbare ruimte zou vormen, waarbinnen de vorm van een woning er minder toe deed. Wat hem betreft zou welstandtoezicht alleen nodig zijn op het Raster en niet op de woning.

Veranderbaarheid betekende vooral uitbreidbaarheid. Een vrijstaande woning biedt die mogelijkheid rondom. Vanuit die gedachte is het terrein in 10 kwadranten ingedeeld die diagonaal zijn gesplitst. Hierdoor ontstaan driehoekige ruime kavels. Op de kruispunten van de kwadranten liggen kleine pleintjes. In het midden van het complex is een grote open ruimte, door het weglaten van 2 kavels.

Van Duivenbode ontwierp 4 woningtypen. Type A en B zijn vanuit het midden van het kwadrant ontwikkeld. Bij type A vormde zich een patio in het midden voor daglichttoetreding. Type B had een meer conventionele rechthoekige vorm. De overblijvende tuinen grenzen direct aan de straat. Typen C en D zijn vanuit de randen van de kwadranten ontwikkeld. De tuinen grenzen niet of veel minder aan het openbare gebied. Uitgangspunt was een basiswoning, voor alleenstaanden of paren, die naar behoefte kon worden uitgebreid. Bij type A en B was een opbouw op de verdieping voorzien. Type C en D waren in de basis begane-grondwoningen. Voor de verschillende typen waren uitbreidingsvarianten ontwikkeld, die bij een aantal woningen in de bouw al werden gerealiseerd. De woningen waren in traditionele materialen uitgevoerd, als baksteen en hout. Openingen waren smal om in de toekomst dure opvangconstructies te vermijden. De vormgeving was bewust sober, om mensen later niet te belasten met modegrillen uit 1976.

Gemetselde tuilmuren die in hoogte variëren vormen het Stedelijk Raster. De lengte waarover ze 2m hoog waren, werd in overleg met de bewoners bepaald. De voetpaden en het centrale plein zijn in collectief beheer van de bewoners middels een VVE. Bij het ontwerp leverde hij een set regels: Max 80% van het kavel mocht bebouwd worden. Er moest altijd een parkeermogelijkheid op het kavel blijven. Voor de verdieping was een zone aangegeven die de maximale buitenafmeting vormde.

Reden van predicering

De drie experimentele elementen van het plan zijn de diagonale verkavelingsvorm, de op basis daarvan ontwikkelde woningtypen die in vele opzichten afweken van het gebruikelijke en de uitbreidingsmogelijkheden van de woningen, die een verrassend aantal varianten opleverde.

De maximale uitbreiding van de woningen tot 80% van de kavels achtte de Adviescommissie uit een oogpunt van woonwaarde weinig aanvaardbaar en ook onwaarschijnlijk, aangezien met het realiseren van enkele uitbreidingen al grote en volwaardige eengezinshuizen kunnen worden verkregen. Daarbij wees ze naar de gemeente wiens taak het was om zodanige planologische en juridische maatregelen te treffen, dat toekomstige uitbreidingen niet tot onaanvaardbare situaties zouden leiden.

bouwen met bewonersinvloed

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom, openbare ruimte in VVE 'de 38 woningen'**
aanpassingen **vele uitbreidingen**

Er zijn binnen het programma experimentele woningbouw opvallend weinig experimenten die echt zijn mislukt of er slecht bijstaan. Dit project behoort echter wel tot deze categorie.

Het plan is uitgevoerd zoals ontworpen. De tuinmuurtjes langs de straten zijn in rood metselwerk uitgevoerd, maar de muurtjes langs de voetpaden in betonsteen. Er is geen evaluatieonderzoek gedaan, maar uit het bouwarchief van de gemeente Apeldoorn blijkt dat al in 1979 aanvragen voor uitbreidingen werden ingediend. In eerste instantie getekend door Van Duivenbode, maar al snel ook door anderen. In 1981 werd tussen bureaus tot aan de Hoge Raad geprocedeerd over een goedgekeurde uitbreiding op de verdieping buiten de envelop. Toen werd de gemeente nog teruggefloten.

Anno 2017 maakt het wijkje een zeer chaotische indruk. Als experiment om zelfbouw te bevorderen zou je het daarentegen een succes kunnen noemen; er is nog maar 1 basiswoning zonder uitbreidingen. Echter het Stedelijk Raster in de vorm van tuinmuurtjes dat een ruimtelijk kader zou moeten vormen is volkomen ontoereikend gebleken. De gemeente heeft ondanks de vroege tik op de vingers niet gehandhaafd op de beperkte hoeveelheid spelregels.

Er is niet zichtbaar gestuurd op de maximale bouwenvolop op de verdiepingen: menig opbouw is groter geworden. Er zijn ook een aantal kavels die zelfs door de 80% bebouwingsgrens heengaan. De tuinmuurtjes zijn soms verdwenen of herbouwd in een ander materiaal bij uitbreiding van de woning.

De problemen lijken hier verergerd door de stedenbouwkundige opzet die vanaf het begin onduidelijk was. Mogelijk was het beter gegaan als de architect een keuze had gemaakt voor een enkele woningvariant of ze meer gegroepeerd bij elkaar had geplaatst.

De buitenruimte maakt een versteende, verwaarloosde indruk. Dit geldt ook voor de centraal gelegen en afgeschermd collectieve tuin, waarvan bewoners de sleutel hebben. De zogenaamde pleintjes vormen geen logische ruimtes door opritten en garagedeuren in alle vormen en maten. De VVE/bewonersvereniging bestaat nog steeds en organiseert 1x per jaar een barbecue in de centrale tuin.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

- Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

onoverzichtelijk, door diagonale verkaveling met 4 (!) verschillende typen

- Openbare ruimte

algemeen ontwerp

beheer en onderhoud

- Verkeer

parkeren

Woningbouw

- Architectuur

algemeen ontwerp

vele aanpassingen niet geregisseerd

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

flexibiliteit

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij totstandkoming

bij onderhoud/renovatie

N Collectiviteit

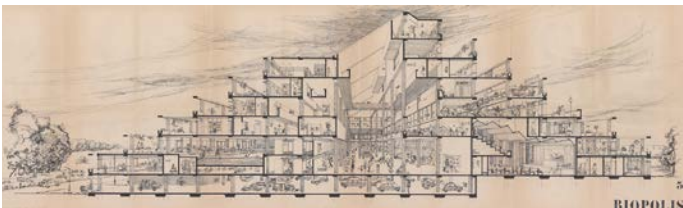
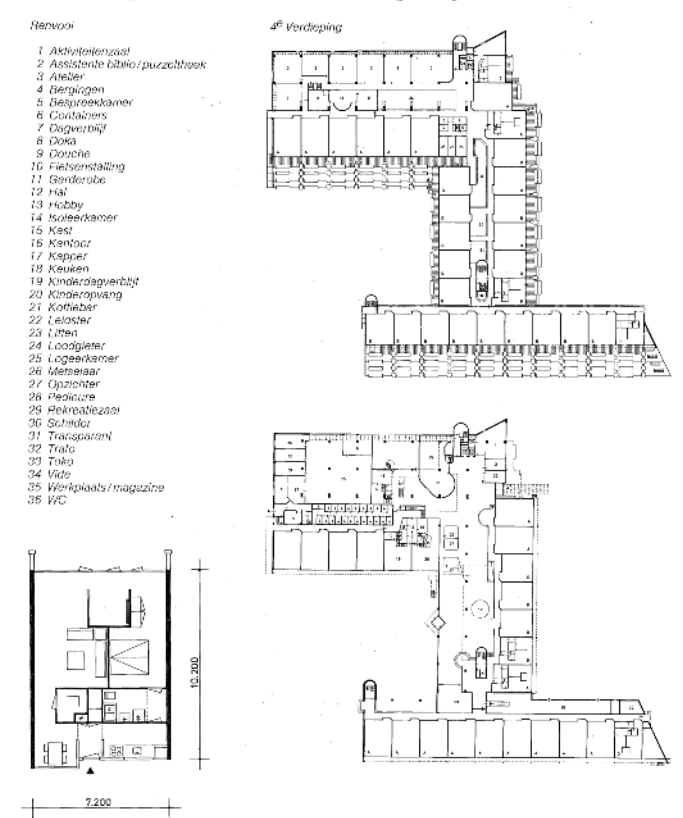
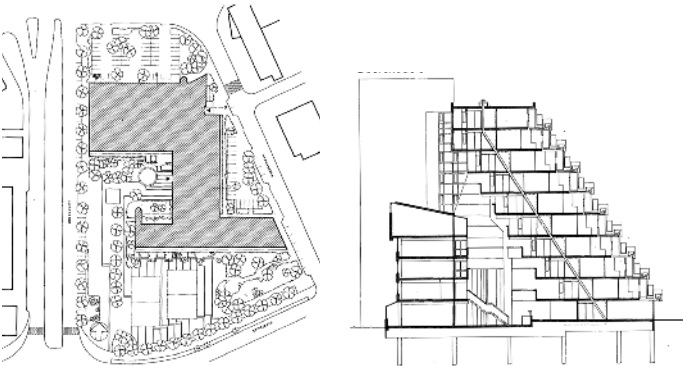
Actualiteitswaarde

Het plan vormt vanwege zijn experimentele karakter op alle vlakken (woning, woonvorm en woonomgeving) en huidige slechte staat een urgente en interessante casus. Het roept vragen op als: Zijn er nu nog maatregelen te treffen voor meer visuele regie? Hoe ervaren de bewoners de wijk? Vormt het huidige beeld van dit plan de toekomst voor de zelfbouw wijken zoals die in Nederland het afgelopen decennium zijn verschenen, in sommige gemeenten als Almere zelfs welstandsvrij? Wat is de waarde van bepalingen in Kavelpaspoorten als de gemeente er over 20 jaar niet meer op handhaaft?

verwijzingen beschikbare documentatie

- Duivenbode, A van, toelichting op de bouw aanvraag, 1978
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1975-1976, serie A3, Ministerie van VRO, 1979
- Stoa, Cultuurhistorische Analyse De Maten, Apeldoorn, 2013, pg 25, 37

Zonnetrap

Rotterdam

EX 76 - 263

architect **Ir. E. Hartsuyker, L. Hartsuyker-Curjel**
opdrachtgever **Woningstichting Lombardijen**
realisatie **1970 - 1978**
adres **Pythagorasweg, Rotterdam**
programma **179 seniorenappartementen, voorzieningen en kantoren**

Beschrijving van het plan

De Zonnetrap is een uitwerking van het concept 'Biopolis' van het echtpaar Hartsuyker. Biopolis was een plan voor een satellietstad in de Noordzee. Het plan voorzag in een stad met trapsgewijs oplopende woonlagen en integratie van wonen, recreatie, werken en vervoer. Biopolis was een kritiek op het functionalisme en de rigide functiescheiding. Midden jaren '60 was men aan het zoeken naar oplossingen voor de verwachte bevolkingsgroei (20 miljoen inwoners in 2000!), die ten koste zou gaan van de open ruimte als men in laagbouw bleef bouwen. Het concept vormde de basis voor een gewonnen prijsvraag in 1970, voor een bejaardencomplex ter ere van het 50-jarig bestaan van tuindorp Vreewijk. Mede omdat de gemeente zich geen raad wist met de vergunningenprocedure voor het mixed-use programma duurde het tot 1979 voor dat project werd opgeleverd.

Het gepredikeerde plan is gesitueerd op een terrein in het hart van de wijk Lombardijen te Rotterdam. Het programma omvat 179 woningen (69 kleine woningen, 101 grotere woningen en 9 hoekwoningen), een aantal gemeenschappelijke voorzieningen, maar ook verhuurbare ruimten zoals kantoren, ateliers, en winkeltjes.

Het gebouw is samengesteld uit 3 aan elkaar geschakelde blokken van respectievelijk 5, 7 en 10 bouwlagen. De woningen zijn trapsgewijze gestapeld en hebben elk een ruim terras. De ontsluiting van de woningen vindt plaats via binnengalerijen of gangen. De hoofdentree bevindt zich in de rustige oksel van de noordzuid georiënteerde vleugel. Deze heeft een brede, hoge vide met lichtstraat en aan beide zijden woningen. De middenruimten met binnengalerijen van de 3 vleugels lopen in elkaar over, maar onderscheiden zich door andere geometrische vormen en kleuren. Een tweede, kleinere hal met een nevenentree vormt de toegang tot de verschillende kantoorruimtes.

De woningplattegronden zijn volgens hetzelfde rondloop-concept ontworpen als de flat Keizershof in Arnhem (EX 68-001). Rondom een centrale kern met badkamer en berging liggen de woonkamer, eethoek, keuken en slaapkamers. De 2-kamer woning voor 1 persoon meet 56m², de 3-kamerwoning 70 m². Deze heeft een extra 'tussenkamer' tussen woonkamer en slaapkamer aan het balkon. De betonnen constructie is afgewerkt met metselwerk gevelvlakken met houten afwerkingen in de woningen. Tussen de stalen balkonafscheidings zijn grote prefab betonnen plantenbakken opgenomen.

Reden van predicering

Volgens de commissie vormt het plan een voorbeeld van goede vernieuwing op het gebied van de bejaardenhuisvesting.

De experimentele elementen is dit project worden gevormd door het woningtype en de woonvorm. Voor de plattegrond betrof dat de rondloop rond een kern in combinatie met het brede balkon. En met de woonvorm werd bedoeld op de terrasvormige stapeling die in een plastische verschijningsvorm resulteerde, die goed op zijn plek leek in de omgeving. De inwendige hal werd omschreven als een boeiend ruimtelijk geheel, die overigens eerder indrukwekkend dan herbergzaam zou zijn. Een aantrekkelijk aspect vormde de functiemenging van woningen met een aantal ook voor niet-bewoners bestemde voorzieningen. Een mogelijk isolement van de bejaarden zou hiermee verminderd kunnen worden.

bouwen voor specifieke behoeften

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Havensteder**
aanpassingen **goed onderhoud, verbouwing rond 2010;**

Hoewel de vergunningprocedure met een behoorlijk aantal bezwaarschriften gepaard was gegaan, bleek in aanloop naar de oplevering dat er 2800 aanmeldingen voor een woning waren voor dit tuindorp in flatstijl. Ook de nevenruimten waren al verhuurd voor de start van de bouw. Het gebouw is uitgevoerd volgens het plan dat in 1976 was ingediend voor het predicaat, omdat vrijwel direct daarna eindelijk kon worden gestart met de bouw. Het was overigens al enkele jaren eerder in bijna dezelfde vorm ingediend, maar toen had de minister de toekenning van het predicaat nog aangehouden in verband met onzekerheid over de bouwkosten.

Helaas is van dit project geen bewoners- of projectevaluatie gemaakt. De commentaren bij de opening van senioren die een woning hadden weten te bemachtigen waren zeer enthousiast. Het belang van het project werd onderstreept toen In 2007 een architectuurplaque van de BNA werd geplaatst op de gevel.

Anno 2017 staat het complex er nog steeds goed bij en er is altijd goed onderhoud gepleegd. De rondloopplattegronden in de woningen zijn nog altijd aanwezig, hoewel bewoners toch vaak een wand dichtzetten vanuit praktische overwegingen in verband met benodigde kastruimte.

Bij een verbouwing rond het jaar 2010 is het kantorengedeelte vernieuwd, waarbij het werd ontkoppeld van het seniorengedeelte. Er kwam een separate ruimere entree met een eigen liftopgang. Er zijn nog steeds functies met een betekenis voor de wijk gevestigd als een gezondheidscentrum, het centrum voor Jeugd en Gezin, een sportschool en kantoren van corporatie Havensteder.

In de loop van de jaren '60 en '70 publiceerden de Hartsuykers regelmatig over Biopolis. Ook in populaire tijdschriften werd er aandacht aan besteed, waardoor Biopolis ook bij een breed publiek bekend was. Het utopische karakter van het plan sprak tot de verbeelding van de futuristische tekenaar Rudolf Das, die het ontwerp visualiseerde en een, voor die tijd, commerciële uitstraling gaf. In 2008 kwam het werk van het echtpaar hernieuwd in de belangstelling met de overzichtspublicatie van het werk in 2008. In 2011 organiseerde het NAI een debatavond over de Biopolis, waar werd gesteld dat de wijze waarop de Hartsuykers met Biopolis een duurzame stad wilden creëren nog steeds actueel en relevant was.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

(N) Stedenbouw

functiemenging

vrijstaand object

(+) Openbare ruimte

de plantenbakken geven een groene uitstraling

(N) Verkeer

Woningbouw

(+) Architectuur

algemeen ontwerp

zorgvuldig vormgegeven interieur en exterieur

(+) Woonkwaliteiten

vernieuwende typologie

flexibiliteit

woontechnische kwaliteiten

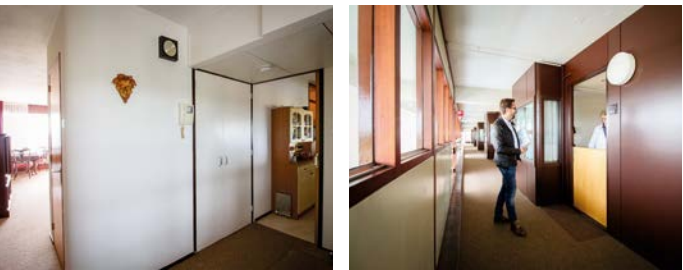
Sociaal

(N) Bewonersparticipatie

(N) Collectiviteit

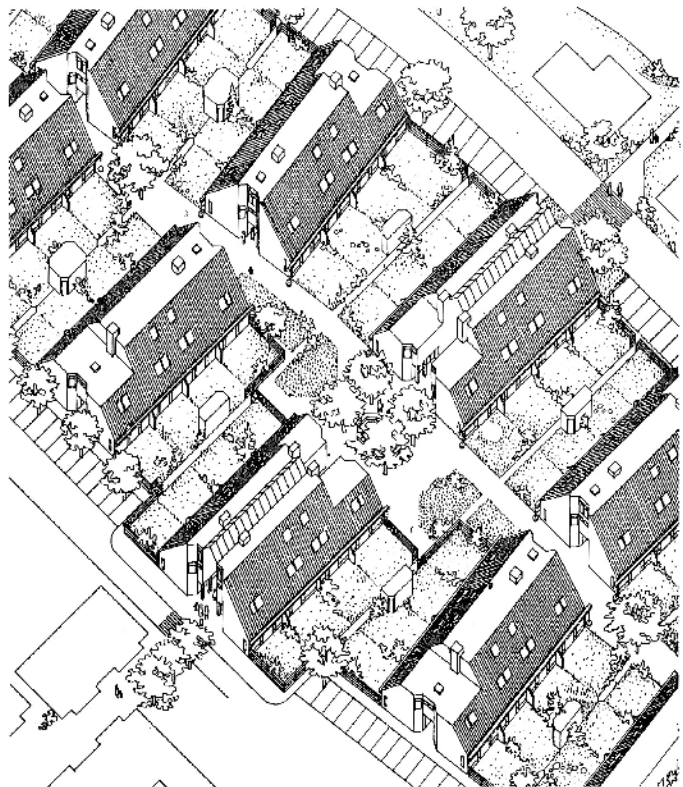
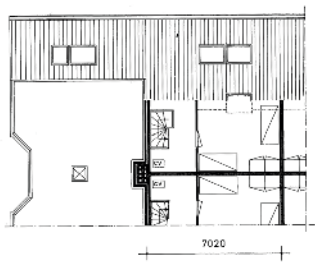
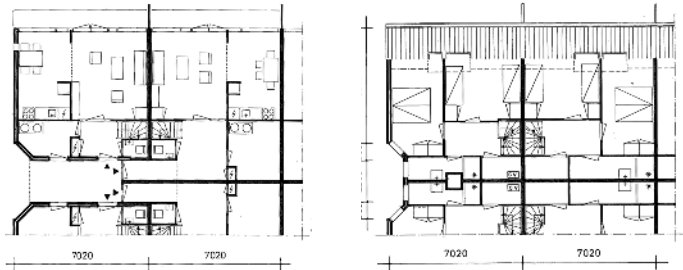
Actualiteitswaarde

Dit plan, een uitwerking vanuit het Biopolis-concept van de Hartsuykers, is met name om die reden van actuele waarde. Hun ambitie om steden compact te maken, automobiliteit te beperken, een hoogwaardige stedelijk milieu te scheppen, energiestromen te bundelen, flexibiliteit toe te passen en om de natuur te sparen, kunnen nog steeds productieve uitgangspunten zijn voor een duurzame verstedelijking van de toekomst.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Hartsuyker, E. Zonnetrap, Rotterdam 1980
- Min v VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1975-1976, serie A3, Min v VRO, 1979
- Moorseel, W. van, Segaar-Höweler, D.; Enrico Hartsuyker en Luzia Hartsuyker-Curjel, Modellen voor nieuwe woonvormen, Bonas, 2008
- Vletter, M. de, De kritiese jaren zeventig, Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1970, 25, 16, 691
- BOUW, 1971, 26, 12, 450-451, 456-460
- BOUW, 1980, 35, 18, 63-67
- De Architect, 1971, 2, 3, 188-199
- De Architect, 1977, 8, 1, 15
- De Architect, 1981, 12, 5, 94-107
- Panorama, 1971, 58, 38, 44-46
- Polytechnisch Tijdschrift, 1968, 23, 2, 44-54
- Techniques et Architectures, 1982, 340, 69-73
- Trouw, 27 januari 1968, Stad van de 21e eeuw
- Volkskrant, 5-10-1990, Architectenrechtspaar Hartsuyker krijgt Eurowoningenprijs 1990
- http://rotterdam70.nl/atelier_ravb/de_zonnetrap.html
- <https://rotterdamwoont.nl/items/view/102/Zonnetrap>

De Struyten

Hellevoetsluis

EX 76 - 265

architect **Ir. P. Hammel**
opdrachtgever **Woningbouwvereniging Volkshuisvesting**
realisatie **1976 - 1977**
adres **Molbord, Hellevoetsluis**
programma **76 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

In de jaren '70 werd Hellevoetsluis aangewezen als groeikern, om uit te groeien tot tweede woonstad op Voorne-Putten. Hellevoetsluis kreeg veel nieuwe inwoners. Vooral mensen die elders werken zoals in het Europoort-Botlekgebied en Rotterdam. Vanuit de historische vestingstad werd de sprong over het kanaal door Voorne gemaakt, waar de wijk de Struyten is gesitueerd.

Het plan betreft een ontwerp voor 76 eengezinshuizen, gesitueerd op een relatief smal en langgerekt terrein. De ligging van het gebied 'ergens midden in een wijk' heeft, aldus de toelichting van de ontwerper, geleid tot de toepassing van een introverte woonvorm middels een rug-aan-rug woning. Ook de stedenbouwkundige opzet in naar binnen gericht. Het plan wordt doorsneden door een centraal voetgangersgebied waarop ter weerszijde de korte woonblokken haaks op liggen. Deze liggen net niet in elkaars verlengde. Hierdoor is een intiem woonbuurtje is ontstaan, met een duidelijk eigen identiteit. Er is uitgegaan van één, in grootte variërend type eengezinswoning. De meeste woningen liggen rug-aan-rug en zijn samengevoegd tot korte blokken van 8 woningen met steeds 6 grotere woningen per blok en 2 kleine woningen op de kop.

De woningen zijn te bereiken via portieken aan de kopzijden van de blokken, die 4 woningen ontsluiten. Bij 2 blokken zijn de woningen aan een overdekte passage gelegen - waar doorheen een voetgangersroute loopt - met entrees aan de passage. Verder komen er in het plan 3 blokken kleine, niet rug-aan-rug geschakelde woningen voor.

De woningen zijn relatief breed. Woonkamer en woonkeuken liggen aan de tuingevel. De kleinere woningen hebben één verdieping met twee slaapkamers, terwijl de grotere woningen nog een tweede verdieping bevatten, met een derde slaapkamer. Schuine, met pannen gedekte dakvlakken lopen door tot 2.80 m boven het maaiveld, zodat alle slaapkamers 'onder de kap' liggen. Ten gevolge van de ligging van de entrees zijn de woningen goed doorspuibaar.

Reden van predicering

Het experimentele element van dit project zit in de verdere ontwikkeling van een alternatief woontype, de rug-aan-rug woning. Met de vondst van de portiekontsluiting zijn een aantal negatieve kenmerken van dat type woning ondervangen. Daarbij plaatst de commissie wel de opmerking dat met een andere positie van de berging er een betere relatie met de omgeving had kunnen ontstaan. Ook over de ontsluiting middels een passage was de commissie enthousiast. Zij zag daar een verhoging van de woonwaarde in, onder andere als speelgelegenheid voor kinderen.

Ook in de wijze waarop met dit woningtype werd ingespeeld op het gegeven van een relatief smal terrein, waarbij bovendien een redelijke woningdichtheid is bereikt, zat een experimenteel element.

vernieuwende woontypologie

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom in VVE en woningcorporatie Maasdelta**
aanpassingen **beperkte verbouwingen;**

Het plan is uitgevoerd zoals ontworpen. Er is weinig bekend over de ontvangst van de woningen bij oplevering in 1977. Ze kwamen in hetzelfde jaar gereed als de gehele omringende plandeel Wittens Hoeck, dat naast een grote hoeveelheid woningen ook een school een centraal park omvatte. Hellevoetsluis groeide erg snel in deze periode.

In 1994 is ten zuiden van het plan een blokje met kleine beneden- en bovenwoningen gerealiseerd als invulling. In 1996 is een grote actie geweest om de buurt, die kampte met overlast, aan te pakken. In dat jaar zijn de portiekjes dichtgezet, die oorspronkelijk open ruimtes waren, waardoor de voordeuren nu op een afgesloten halletje uitkomen. De bewoners beheren de halletjes in een VVE. Ook heeft de kunstenares Francine Bisscheroux uit Hellevoetsluis in opdracht van de Woonstichting Volkshuisvesting en de gemeente samen met de bewoners van de wijk een sociaal project uitgevoerd. Vier gevelmozaïeken van in totaal 63 m² met tegelfragmenten, glas en keramische vormen zijn aan de blinde gevels rond het centrale pleintje gerealiseerd.

Anno 2017 vormt het wijkje nog steeds een bijzonder naar binnen gekeerd plan. De binnenstraatjes en het centrale pleintje zijn groene en aangename ruimtes door de volwassen beplanting. Naar de randen toe zijn er enkele zeer vreemde details. Zo eindigt het plan aan weerszijden met een rijtje enkele woningen. Maar ondanks dat dit geen rug-aan-rug opstelling is, zijn dezelfde woningtypen gebruikt, die alleen op de tuin zijn georiënteerd. De rug vormt hier gewoon een buitengevel, maar desondanks zijn er ook in dit geval geen ramen geplaatst! Dit levert een viertal lange en vervreemdende blinde gevels op.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

⊕ Stedenbouw

verkaveling

compact bouwen

⊕ Openbare ruimte

⊕ Verkeer

toegankelijkheid

Woningbouw

Ⓝ Architectuur

algemeen ontwerp

⊕ Woonkwaliteiten

vernieuwende typologie

Sociaal

⊕ Bewonersparticipatie

bij onderhoud/renovatie

VE, bij opknappbeurt in jaren '90

Ⓝ Collectiviteit

Toen

Nu

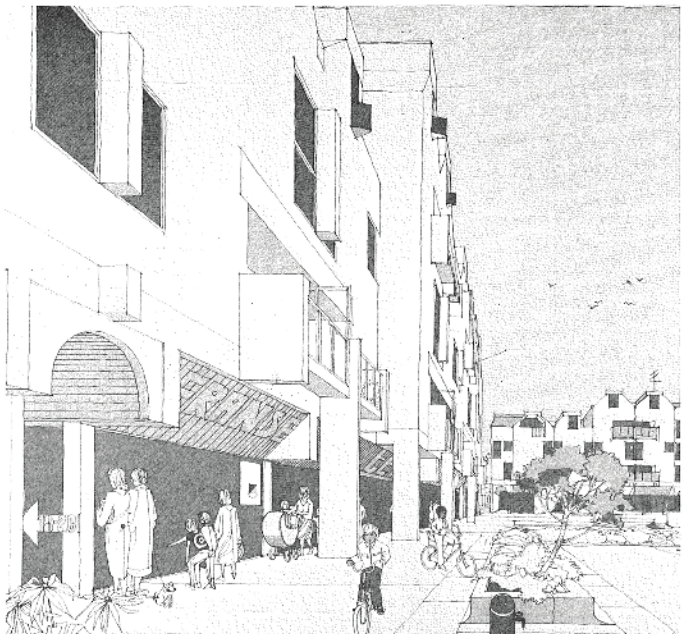
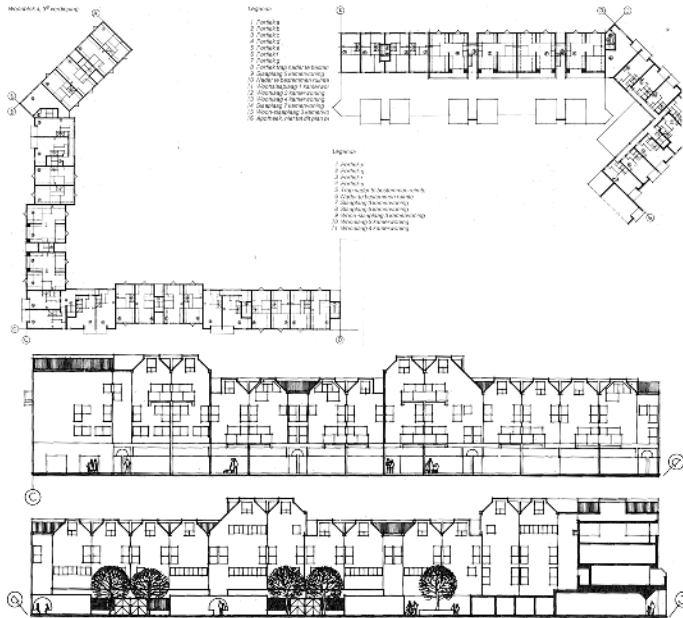
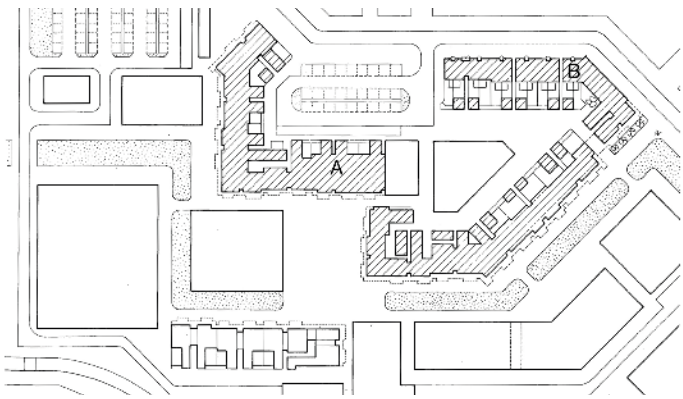
Actualiteitswaarde

De hoge verkregen dichtheid en bijzondere verkaveling zijn een gevolg van de doorontwikkeling van de rug-aan-rug woning, ontsloten via een portiek. Ze maken dit plan van actuele waarde voor de woningbouwopgave met een hoge dichtheid.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1975-1976, serie A3, Ministerie van VRO, 1979
- Wonen-TA/BK, 1977, 5, 15, 3-4

Centrum

Almere-Haven **EX 76 - 266**

architect **Architectenbureau Apon, van den Berg, Ter Braak, Tromp**
opdrachtgever **Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders**
realisatie **1974 - 1979**
adres **Kerkgracht, Markt, Brink, Schoolstraat, Almere-Haven**
programma **125 woningwetwoningen, 40 winkels en kantoor-ruimten**

Beschrijving van het plan

De RIJP was namens het ministerie van V&W verantwoordelijk voor de inrichting van de nieuwe polders. Almere werd na Lelystad opgezet als tweede grote stad om de overloop vanuit Amsterdam te huisvesten. De ontwerpers van het Projektburo Almere, onderdeel van de RIJP, hebben zich van het begin af aan tegen het ontwerp van Lelystad afgezet. Dat ontwerp werd als kil ervaren. Almere werd opgezet als meerkernige stad. Almere-Haven was de eerste kern, waar in 1976 de eerste woningen werden opgeleverd. Het centrumplan zou het hart van de stad vormen tot Almere-Stad zou worden gerealiseerd.

Hiertoe was een gebied aangewezen voor 125 woningen, 40 winkels en kantoorruimten. Dit moest een stedelijk karakter krijgen. De functiemenging moest eraan bijdragen dat het gebied ook ná sluitingstijd aantrekkelijk zou zijn. Men wilde een herbergzaam en kleinschalig karakter als contrast met de horizontale uitgestrektheid van het polderlandschap. Aan architect Dick Apon werd een verticale structuur als uitgangspunt meegegeven. Hij had als onderdeel van de redactie van het tijdschrift Forum geijverd voor de terugkeer naar de menselijke schaal in het bouwen.

Het plan ligt in een aantal geknikte volumes aan een heuse gracht. Ze omkaderen aan 3 zijden een marktplein. De hoogte varieert van 2 tot 4 bouwlagen met een bewoonbare kapruimte. Elke 20 m verspringen de de blokken 1,50 m. De woningen bevatten een grote verscheidenheid aan woningtypen wat betreft grootte en indeling. Er zijn 1-, 2-, 3-, 4- en 5-kamerwoningen, alsook enkele woningen met 7 kamers. Met uitzondering van 8 bejaardenwoningen met een eigen tuin zijn de woningen boven de winkels gelegen. Ze worden ontsloten door portiek-trappenhuizen die per 4 traveeën van 5,10 m tussen de winkelruimtes zijn opgenomen. Ze zijn herkenbaar aan een boogvormig betonelement. Aan de expeditie zijde bevinden zich ook de bergingen van de woningen. De winkelpuien zijn teruggelegd ten opzichte van de woninggevels, zodat een overdekte voetgangerspassage is ontstaan. De kantoren zijn op de begane grond en de verdiepingen gelegen.

De architectuur is te kenschetsen als een abstracte interpretatie van een Amsterdams pakhuis. Een verticale geleiding wordt verkregen door de afgeknotte topgevels. Verder wordt de vormgeving gekenmerkt door forse verticale beton details van de half inpandige balkons en de kolommen. De detaillering van de schuine kapvorm roept het beeld van een trapgevel op.

Reden van predicering

Het plan bevatte twee experimentele elementen, aldus de toelichting van de Adviescommissie. Ten eerste betrof dat de functiemenging en wijze waarop de integratie tussen woningen, winkels en kantoren tot stand is gebracht. Ze vullen elkaar aan. De plaatsing van de toegangsportieken was daarbij een vondst.

Het experimentele schilde ten tweede in de stedenbouwkundige en architectonische vormgeving. Het geheel is stedelijk van karakter, doet 'Hollands' aan heeft een uitgesproken eigen identiteit.

Woontechnisch waren er wel wat opmerkingen op enkele woningindelingen, die onlogisch waren ingedeeld met weinig lichtinval

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woningcorporatie Annexum, de Alliantie, De Grutterij, Urban Interest, Maceka, Hoorne Vastgoed-Rotteveelm4**
aanpassingen **renovatie in voorbereiding**

De architectuur van gezellige bakstenen huizen langs een gracht, die in de verte deden denken aan het oude Amsterdam, was bij oplevering nog behoorlijk controversieel. Het ging in tegen het functionalistische dogma van vorm volgt functie, de idee dat een gebouw uitdrukking moest geven aan zijn tijd. Maar ook Han Lammers, landdrost en vanaf 1984 burgemeester van Almere, beschreef het centrum als "kneuterig". Ook nu nog kan men lezen dat de huizen van Apon zijn extreemste reactie op het naoorlogse modernisme vormden.

In de bewonersevaluatie werd evenwel geconcludeerd dat het een geslaagd experiment was, dat had gebracht wat men had beoogd en waarvan de bewoners tevreden waren. Ze waren zelfs positiever over de woningen dan de commissie in haar advies. Enig punt van kritiek betrof enkele bouwtechnische zaken die in de uitvoering waren misgegaan.

Het centrumplan werd gecombineerd met het cultureel centrum 'Corrosia', een met Corten-staal bekleed gebouw naar plannen van R. Blom van Assendelft. Ook een karakteristieke kerk en een gezondheidscentrum maakte het stadje compleet. In de jaren '80 werd het winkelcentrum uitgebreid over de busbaan richting de daadwerkelijke jachthaven van Almere-Haven.

Midden jaren '80 had het winkelcentrum veel last van criminaliteit en inbraken, omdat de enkele politiepost in Almere-Stad te klein was voor de uitdijende stad. Halverwege jaren '90 werden de luifels van de voetgangerspassage aangepast. Zware betonnen elementen werden vervangen door een dunne glazen kapconstructie.

Anno 2017 ziet het centrum er aantrekkelijk en goed onderhouden uit. Desondanks wordt er gewerkt aan een vernieuwing van het centrum. Er is sprake van leegloop, omdat steeds minder mensen er gaan winkelen in verband met de vergrijzing van de buurt. Kinderen gaan het huis uit en er is sprake van steeds kleiner wordende huishoudens, onder meer vanwege echtscheidingen. Een probleem voor de aanpak is dat het winkelgebied is verdeeld over drie vastgoedeigenaren. Onder leiding van procesbegeleiders van het bureau Inbo is er een plan in de maak om het centrum compacter en aantrekkelijker te maken.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving	Woningbouw	Sociaal
+ Stedenbouw algemeen ontwerp verkaveling compact bouwen functiemenging	+ Architectuur algemeen ontwerp vernieuwende vormgeving + Woonkwaliteiten woningdifferentiatie	+ Bewonersparticipatie bij onderhoud/renovatie N Collectiviteit
± Openbare ruimte algemeen ontwerp opzet aan gracht; versteende binnenhoven		
+ Verkeer toegankelijkheid		

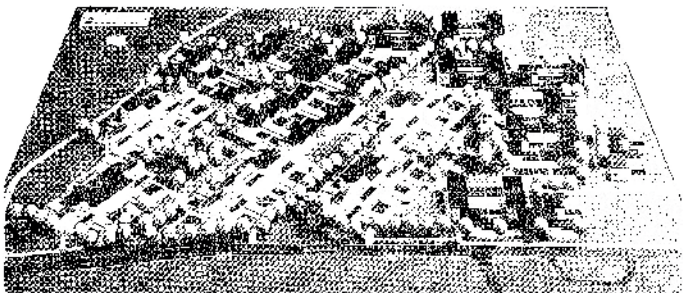
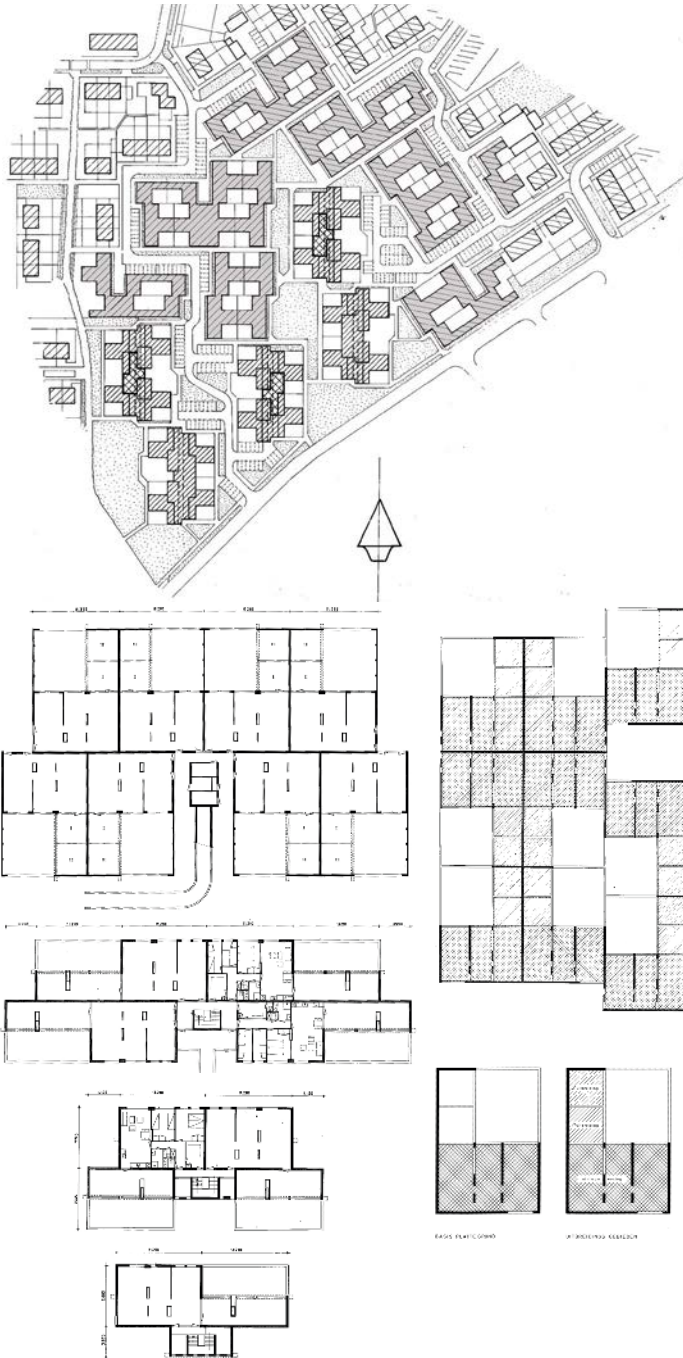
Actualiteitswaarde

Samen met de omliggende wijken de Wierden en de Hoven is het voor de gemeente Almere de eerste keer dat een gebied 'vernieuwd' wordt, want de stad bouwt vooral nieuwe wijken. De aanpak van Almere Haven zou een voorbeeld kunnen worden voor hoe de stad in de toekomst met verouderde wijken uit deze periode omgaat.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Bakker, G.L., Bewonersonderzoek Centrum Almere-Haven, Serie D27s, Ministerie van VRO, 1983
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1975-1976, serie A3, Ministerie v VRO, 1979
- Vletter, M. de; De kritiese jaren zeventig; Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1980, 35, 17, 54-57
- De Architect, 1979, 10, 1, 26-29
- Wonen-TA/BK, 1977, 5, 15, 3-4

Haesselderveld

Geleen **EX 76 - 269**

architect **Ir B. Wauben**
opdrachtgever **Woningbouwvereniging Geleen**
realisatie **1975 - 1979**
adres **Broekbeek, Gansbeek, Sluisbeek, Venbeek, Geleen**
programma **141 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

Het plan in Geleen is de uitwerking van een afstudeerproject dat was gepredikeerd als idee-plan (EX 73-173). Bart Wauben was één van de eerste afstudeerders aan de TH Eindhoven onder prof Habraken. Gebaseerd op het SAR-gedachtengoed en geïnspireerd op de stedenbouw van Pompeï, had hij een stedelijk weefsel op basis van een patiowoning ontworpen, die bewoners zelf konden indelen of uitbreiden. De voorzitter van de adviescommissie Mr. Th.C.M.A. Elzenburg was ook burgemeester van Geleen. Via zijn contacten werd in de uitbreidingswijk Haesselderveld een locatie gevonden.

Het plan bestaat uit 141 uitbreidbare patiowoningen, die kunnen worden geschakeld of gestapeld. Elk beslaat een ommuurd oppervlak van ca. 16 x 11 m. Hiervan wordt de helft ingenomen door de basiswoning. Een deel van de patio is bestemd voor een mogelijke uitbreiding. Daartoe zijn van te voren funderingsbalken aangebracht en een 'gootbalk' in het midden van de patio. In de rug zijn de utilitaire ruimten als badkamer, berging en (open) keuken gelegen; aan de patio de woonkamer en mogelijke slaapkamers. De laagbouwpatio's zijn op verschillende manieren geschakeld: uitgaand van de maximale L-vorm zijn ze of met de koppen van de L of de rug met elkaar verbonden.

Bij stapeling ontstaat een woonheuvel, waarbij telkens op 2 onderliggende woningen 1 nieuwe woning is geprojecteerd. Er zijn 8 woningen op de begane grond, 4 op de eerste verdieping, etc. Elke woning op een verdieping beschikt over een terras op het dak van een onderliggende woning, ook weer gedeeltelijk voor uitbreiding bestemd. Hierbij ontstaat wel een meer langwerpige vorm. De woningen op de tweede woonlaag zijn te bereiken via een lange hellingbaan; van hieruit gaan trappen naar de derde en vierde woonlaag.

In de situatie zijn de 5 gestapelde woonblokken van 2, 3 en 4 lagen en een deel van de laagbouw noord-zuid georiënteerd. De overige laagbouw is ongeveer onder een hoek van 45° op deze richting geprojecteerd. In het midden van het plan is een groene ruimte, en in de buurt van de woonheuvels zijn 2 grotere parkeervelden. De woningen en de patiomuren zijn gematerialiseerd in witte betonsteen. De kap heeft een V-vorm in een flauwe helling. Een zakgoot op ca 3/5e van de gevel vormt de grens van de uitbreidingszone in de patiotuin. Het kapje boven de zone die naar achter mag worden uitgebreid, is met zwarte houten delen afgewerkt.

Reden van predicering

Het eerste experimentele element betreft de grote mogelijkheden voor aanpassing en uitbreiding van de woning. In de toelichting op het idee-plan werd daarbij nog expliciet de woonkwaliteiten van het patiomodel als onderlegger voor de drager genoemd.

Het tweede experimentele element betrof de gestapelde toepassing van patiowoningen als een opmerkelijk alternatief voor het gebruikelijke meergezinshuis. De verschijningsvorm werd omschreven als zeer karakteristiek, ten gevolge van de trapsgewijze opbouw, de sterke horizontale geleiding en de expressieve gevelarchitectuur.

Met de stedenbouwkundige opzet was de commissie iets minder gelukkig. Hoewel uiteindelijk wel aanvaardbaar, vond de commissie dat de hoekverdraaiing in het plan leidde tot een wat starre structuur met enkele ongelukkige knooppunten en restruimten.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woonmaatschappij ZOWonen**
aanpassingen **renovatie 2017, architect Wauben architects**

Het plan is, voor zover na te gaan is, gerealiseerd zoals ontworpen. In het proces en in de indeling van de woningen lijken de bewoners ook behoorlijk wat inspraak te hebben gehad. Vooral nog is niet achterhaald of daarbij al in de basis uitbreidingsvarianten werden gerealiseerd. Het ontwerp van architect Wauben is in 1982 nog bekroond op het Concours Cembureau in Parijs, een architectuurprijs van de Europese cementindustrie.

Anno 2017 is de openbare ruimte van enigszins wisselende kwaliteit, waarbij juist de openbare ruimte, met wat hoogteverschillen en volwassen bomen er aantrekkelijk uitziet. Door de uniforme materialisering van betonsteen ook voor de tuinafscheiding is een sterk en rustig beeld ontstaan. In een artikel uit begin jaren '80 over de SAR-projecten wordt melding gemaakt van de onpraktische karakteristieken van de betonsteen als gevelmateriaal i.v.m. vervuiling. Het feit dat in de beginjaren de Welstand streng was op het gebied van wijzigingen, is te vinden in een artikel uit 2001. Zo mochten er in eerste instantie geen tuindeuren in de patiomuren worden gemaakt.

Inmiddels zijn alle patiowoningen in particulier bezit en hebben ze een wisselend staat van onderhoud. Over het algemeen valt de vervuiling van de gevels op het eerste oog mee. Sommige bezitters hebben de betonsteen geschilderd. Wat opvalt is dat er veel aanpassingen zijn gedaan en meerdere woningen inderdaad zijn uitgebreid. Daarbij is ook gebruik gemaakt van de vooraf aangebrachte gootbalk. Bij veel woningen is deze wel ingekort. Wat ook opvalt is dat door het verschil in materialisering van de gevelvlakken onder de kap en de schakeling van de patiowoningen de individuele woning moeilijk afleesbaar is.

De 5 gestapelde woonheuvels hebben nog steeds een zeer karakteristieke uitstraling en ze worden enthousiast bewoond. In 2017 worden ze gerenoveerd, aan de hand van plannen van de zoon van architect Wauben. Hierbij worden de gevels van betonsteen geïmpregneerd, de daken en goten vernieuwd, de gevelbeplating vervangen (voorheen van asbest), nieuwe afdekkers op de (patio)muren geplaatst, het loodwerk vervangen en de borstweringen verstevigd. De kozijnen krijgen een andere kleur en een extra raam, ten behoeve van bewassing van binnenuit. De woonheuvels zijn nog altijd in het bezit van de woningcorporatie en maar 1 woning blijkt ooit te zijn uitgebouwd.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

beheer en onderhoud

N Verkeer

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

vernieuwende vormgeving

bouwtechnische vernieuwing

+ Woonkwaliteiten

vernieuwende typologie

flexibiliteit

voorbereidingen voor uitbreiding (goten)

woontechnische kwaliteiten

patiotuin

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij totstandkoming

bij onderhoud/renovatie

N Collectiviteit

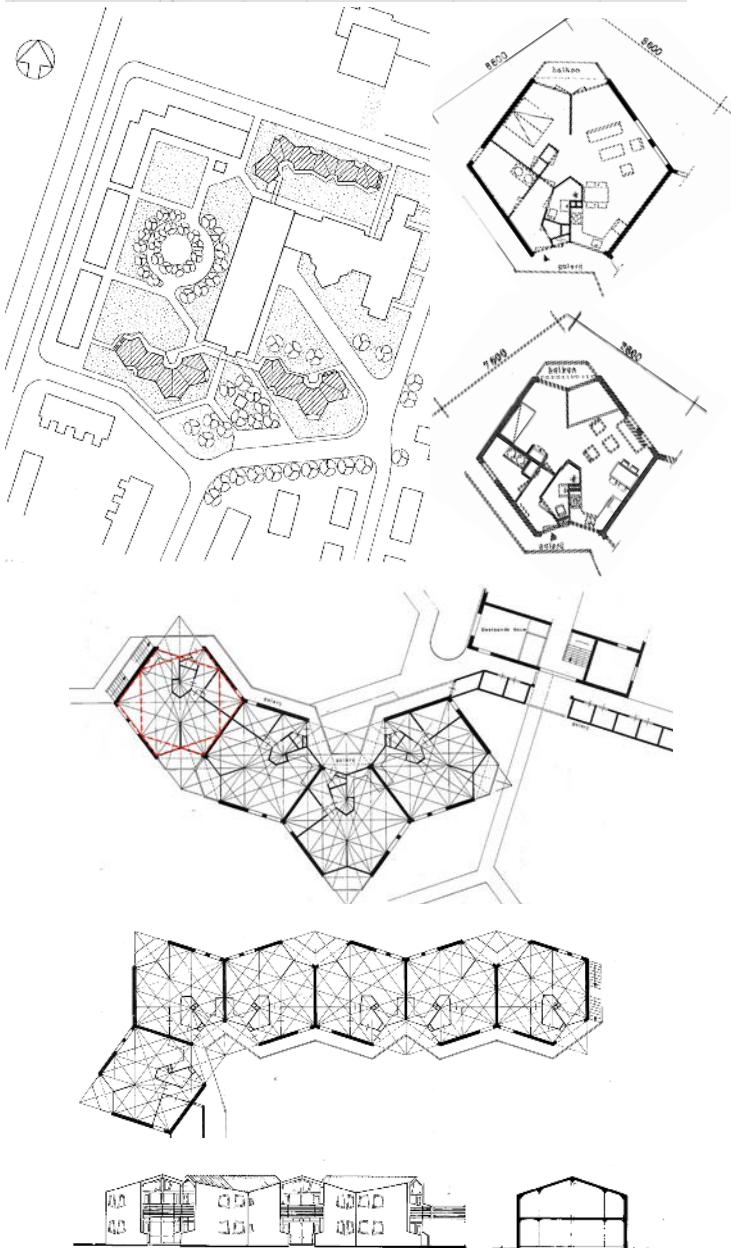
Actualiteitswaarde

De bijna monumentale kwaliteit van de architectuur van - met name - de woonheuvels is bijzonder te noemen voor de periode waarin het gerealiseerd is. Het plan wordt gekenmerkt door herkenbaarheid en identiteit. De beoogde flexibiliteit door het gebruikmaken van patio's die voorbereid zijn op latere woninguitbreidingen zouden ook voor de hedendaagse praktijk uitkomst kunnen bieden. Het is daarmee een welkome variatie op de conventionele uitbouw in de achtertuin die bij hedendaagse nieuwbouw vaak de enige uitbreidingsmogelijkheid betreft.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Baars, H.D., Grossouw, H., Ontwerpen met predikaat, 1973-1974, serie A2, ministerie van VRO, 1978
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1975-1976, serie A3, Ministerie van VRO, 1979
- BOUW, 1980, 35, 17, 58-60
- De Limburger, 4-9-2001
- Limburgsch Dagblad, 15-5-1974, Minister steunt project van Geleense ingenieur
- Limburgsch Dagblad, 15-6-1975, Geleen stelt bouwplannen ter discussie
- NRC Handelsblad, 30-11-1979, Projecten SAR teveel door techniek gedictieerd

Vijfhoek

Marken **EX 76 - 270**

architect **H.W.M. Hupkes** ism. architectenbureau **A.Alberts**
opdrachtgever **Stichting voor Anker**
realisatie **1978 - 1981**
adres **Hoogkampiaan, Marken**
programma **28 wonigwetwoningen voor senioren**

Beschrijving van het plan

Henk Hupkes is een Rotterdamse architect die in de wederopbouw-periode verschillende Hervormde kerken heeft gebouwd, waaronder een aantal die gemeentelijk monument zijn geworden als de Marcuskerk in de Voorhof, Delft. In 1971 bouwt hij voor de Christengemeenschap, een aan de antroposofie gelieerd kerkgenootschap, in Amsterdam-Buitenveldert een samenkomstgebouw in organische, veelhoekige stijl. In diezelfde periode maakt hij een plan voor een bejaardencentrum in Rotterdam-Lombardijen gebaseerd op woonunits met een zeshoekige grondvorm, waarschijnlijk dezelfde competitie die gewonnen werd door het plan Zonnetrap (EX 76-263). Hij realiseert midden jaren '70 een sporthal met een vijfhoekige vorm op het voormalige visserseiland Marken. Na het gereedkomen van de verbinding met het vasteland in 1957, groeit de bevolking van Marken gestaag. Er wordt behoorlijk wat gebouwd, mogelijk ook met het zicht op de plannen voor de inpoldering van de Markerwaard. Midden jaren '70 worden er naast de sportzaal, een buurthuis en een school gerealiseerd.

De woningen zijn gelegen op het terrein van het bejaardentehuis uit 1968 in een wederopbouwbuurtje ten noorden van de haven. Gekoppeld met een droogloop aan het hoofdgebouw liggen drie blokjes beneden-bovenwoningen voor zelfstandige bewoning door senioren of alleenstaanden: een blokje aan de noordzijde (12 eenpersoonswoningen) en twee blokjes met iets grotere woningen aan de zuidzijde (2 x 8 tweepersoonswoningen). De bovenwoningen worden ontsloten door middel van open galerijen. In het hoofdgebouw bevinden zich de liften.

De woningen hebben een zeshoekige grondvorm die ontstaat door 2 in elkaar grijpende vijfhoeken. Door de schakeling ontstaan intieme voorpleintjes. Zij bevatten een woon-/eetkamer - al dan niet met een loggia - een open keuken, een slaapkamer, een doucheruimte en een grote berging, die ook als hobbyruimte is te benutten. De bovenwoningen beschikken over een balkon, de benedenwoningen over een klein terras. Het oppervlak van de eenpersoonswoning bedraagt ongeveer 45 m², dat van de woning voor twee personen ongeveer 60 m²; de indeling van de plattegronden van beide woningen is nagenoeg gelijk. De woningen worden afgedekt met een flauw zadeldak. Het veelhoekige motief komt terug in de vorm van de raamkozijnen. In de toelichting op het ontwerp gaf Hupkes aan met deze vormen een doorbreking te bewerkstelligen van de rechthoek als 'verstarde basis' voor de woningsplattegrond.

Reden van predicering

Het experimentele element van dit project zijn de woningen zelf. De Adviescommissie verwachtte er veel van: bijzondere ruimtelijke kwaliteiten, de relatie binnen-buiten en de gevarieerde mogelijkheden voor de inrichting. Ze vraagt zich wel af of je bejaarden wel een plezier doet met zo'n afwijkende woning. Maar dat hoorde eigenlijk ook bij het experiment.

De commissie komt nog met de suggestie om een loggia als buitenruimte in het volume op te nemen als bij een schakeling twee woonkamers naar elkaar toe komen te liggen. Wat betreft de vormgeving, is de commissie minder gecharmeerd van de scheefhoekige vensters, ondanks dat ze wel begrijpen hoe die uit de (antroposofische) gedachtegang van de architect volgen.

Met geen woord wordt er verder gerept over de specifieke context die het eiland Marken biedt met zijn karakteristieke houten huisjes.

bouwen voor specifieke behoeften

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Woonzorg**
aanpassingen **sloop bejaardentehuis tbv zorgappartementen 2009;**

"De tijd was er in in 1971 nog niet rijp voor, maar nu waren ze dan toch gerealiseerd," aldus een enthousiaste architect in de Nieuwe Noordhollandse Courant bij de oplevering in 1981. De aanleunwoningen blijken ook populair onder senioren op Marken, aldus hetzelfde artikel. De bouw heeft wel wat moeite ondervonden en is ook wat duur uitgevallen. Maar dat lag niet aan het ontwerp. Voor de aanvoer van de materialen moest namelijk een apart spoorlijntje door de weilanden worden aangelegd. Wel was de subsidie van fl 5000 per woning opgehoogd met fl 3000 ter compensatie van rentestijgingen.

Qua wijzigingen is de de schakeling van één van de blokjes van 8 is nog iets aangepast ten opzichte van het gepubliceerde plan. Maar voor de rest zijn de woningen gebouwd zoals ontworpen. Het is niet bekend of Hupkes deze seniorenwoningen ook elders heeft gerealiseerd. Wel worden er in 1984 in de kern de Minnebuurt op een ander deel van het eiland nog 9 zeshoekige huurwoningen gebouwd, zeer waarschijnlijk een vervolgopdracht voor Hupkes.

Anno 2017 zijn de woningen nog voor hetzelfde doel in gebruik als bedoeld. In de wat grotere woningen wonen nog steeds bejaarden - in klederdracht en wel. Het blokje voor alleenstaanden wordt ook nog steeds als sociale huurwoning verhuurd. Woonzorg, een grote organisatie met meer dan 40.000 seniorenwoningen in bezit, heeft het bejaardentehuis aantal jaren geleden gesloopt en vervangen door een complex met moderne seniorenappartementen uit 2009. De droogloop is daarmee verdwenen. Ter compensatie zijn aan de galerijen plateauliften gebouwd.

Gezien de context van Marken met de iconische Marker visserhuizen, is het project erg afwijkend. Het trekt zich in zowel de architectuur als stedenbouw niets aan van het bestaande.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

- (N) Stedenbouw**
verkeering
- (N) Openbare ruimte**
- (N) Verkeer**

Woningbouw

- (+) Architectuur**
algemeen ontwerp
- wezensvreemd in relatie tot omgeving
- (+) Woonkwaliteiten**
vernieuwende typologie
- woontechnische kwaliteiten

Sociaal

- (N) Bewonersparticipatie**
- (N) Collectiviteit**

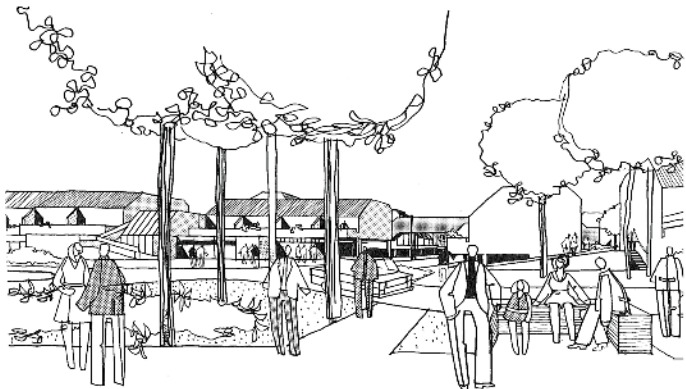
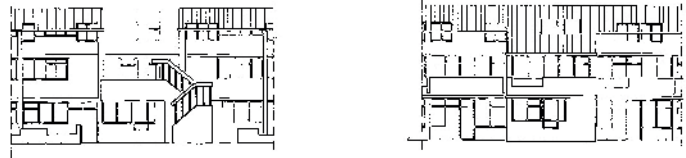
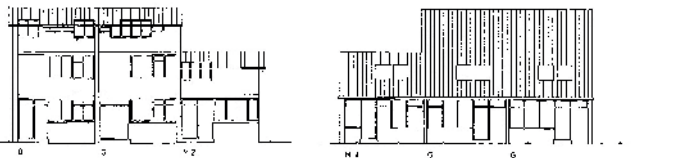
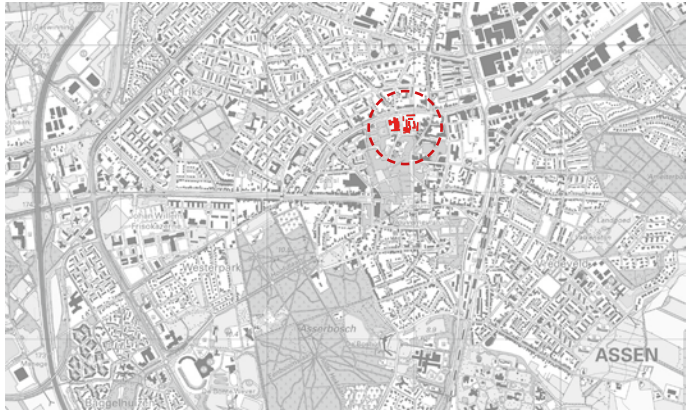
Actualiteitswaarde

De woningen, bedoeld voor senioren en alleenstaanden, blijken als kleine woning in het algemeen zeer geschikt voor doelgroepen die op zoek zijn naar kleine behuizing. De woningen bieden voor op hun kleine plattegrond verrassend veel bruikbare ruimte en zeker de bovenetage (met een hoog oplopend plafond) heeft een zeer ruimtelijk karakter. Als zodanig zou het een interessant voorbeeld kunnen dienen voor de hedendaagse Tiny Houses trend.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1975-1976, serie A3, Ministerie van VRO, 1979
- BOUW, 1971, 26, 12, 450-451
- De Architect, 1977, 8, 1, 15
- Van Hart tot Hart, 2005, 5, 2, 4-9
- NNC, 13-5-1981, Experimenteel project op Marken bijna gereed
- http://schoutenenterprises.com/Marker_Historie/MHN1981-2.htm

Molenstraat

Assen **EX 77 - 282**

architect **architecten en ingenieursbureau Sterenberg**
opdrachtgever **Stichting Woningbeheer Assen**
realisatie **1978 - 1980**
adres **Oude Molenstraat, Korenmolen, Zaagmolen, Eekmolen, De Stelling, Omloop, Assen**
programma **182 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

Het bestemmingsplan Komplan-Noord (1972) kende een aanloop van 12 jaar. Het plan voor de noordelijke Asser binnenstad is nog volledig in de geest van de cityvorming opgesteld en gaat uit van grootschalige sloop en monofunctionele winkelbebouwing met parkeergelegenheid. Pas midden jaren '70 komt er georganiseerd protest op gang. Aan een deel van de plannen wordt de woonfunctie toegevoegd. De gemeente bood de grond aan de lokale woningbouwvereniging aan. De architect J.J. Sterenberg kwam uit het noorden. Hij studeerde Bouwkunde aan de TH Delft, waarna hij zijn eigen architectenbureau in Ter Apel vestigde. Hij werkte mee aan de moderne woonerfwijken in Emmen en was daarna landelijk doorgebroken. Mogelijk via André de Jong was hij na 1973 lid geworden van de Adviescommissie. In 1975 had hij in de wijk Buytenwegh, Zoetermeer al een plan met een woondek gerealiseerd, een vervolg op het experiment in de wijk Meerzicht (Zie EX 72-140). In 1978 werd hij benoemd tot hoogleraar in Delft.

Het plan vult een door sloop ontstane open plek in de bestaande stadsstructuur. Het plangebied wordt door de Molenstraat verdeeld in een oostelijk en een westelijk deel. Ten noorden wordt het gebied begrensd door het Noord-Willemskanaal. Ten westen en ten zuiden lag de nieuwe winkelbebouwing en ten oosten bestond nog de oude negentiende eeuwse woonbebouwing. Het plan omvat 182, voornamelijk kleinere woningen in de woningwet-sector. Een deel van de woningen ligt op of aan 2 woondekken; respectievelijk een groot dek en een klein dek. Het parkeerniveau onder het grote, in de grondvorm gelede dek (westelijk plandeel), ligt 50 cm verdiept ten opzichte van het maaiveld en is naar alle zijden open. De parkeerruimte is mede bestemd voor bezoekers van het aangrenzende winkelgebied. Het parkeerniveau onder het kleine, door woonbebouwing omsloten dek (oostelijk plandeel) ligt 1,20 m verdiept en is uitsluitend bestemd voor de bewoners. Voor de rest bestaat het plan uit woonstraatjes die niet toegankelijk zijn voor de auto. Beide woondekken zijn verbonden door een voetgangersbrug over de Molenstraat.

In het plan komen verschillende typen woningen voor: 32 begane grond-woningen bestemd voor bejaarden en 8 woningen bestemd voor invaliden. Daarnaast 94 kleine woningen in 2 lagen, gestapeld, 29 middelgrote woningen in 2 lagen en ten slotte 19 grote woningen in 3 lagen. Alle woningen beschikken over een royale buitenruimte in de vorm van een tuin of een terras cq. ruim balkon. De woningdichtheid bedraagt ongeveer 75 woningen per ha.

Reden van predicering

Dit is één van de eerste plannen die onder de nieuwe opzet van het subsidieprogramma met de 3 themagebieden is gepredikeerd. Het valt onder het thema II: Nieuwbouw in oudere woonmilieus.

Het experiment betreft met name de inpassing in de stedenbouwkundige situatie. 3 onderdelen worden genoemd: de aanpassing voor wat betreft vormgeving en schaal aan de bestaande, stedelijke structuur, de variatie in micromilieus en het dubbele grondgebruik. De woningtypes zijn niet experimenteel.

De commissie achtte het plan een waardevolle aanwinst voor de binnenstad van Assen. Wel stelde ze voor om het westelijke woondek iets te vergroten om het bezoekersparkeren wat meer uit het zicht te houden.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Actium**
aanpassingen **beperkt**

Het lijkt erop dat naar aanleiding van de opmerkingen van de commissie het westelijke woondek iets breder is geworden, waarbij er op enkele plekken openingen in het dek zijn gemaakt. Het is niet bekend hoe er destijds op het project werd gereageerd. De lokale discussie ging toen vooral over het wel of niet renoveren van nog niet gesloopte woningen.

De voetgangersbrug over de Molenstraat is mogelijk nooit gerealiseerd. In ieder geval is deze tegenwoordig niet aanwezig. Wel werd in dezelfde periode ten zuiden van het plan en aan de rest van de Molenstraat de opgevallende gevelwanden opgevuld met woningen en winkels. In de periode 2007- 2009 is ten westen van het plan grootschalige nieuwbouw verrezen dat wel weer winkels met woningen combineert. Dit complex heeft wel een 'achterkant' uitstraling aan de zijde van het woondek.

Anno 2017 staat het complex er fris bij na een renovatie in 2015. De verschillende blokken worden gekenmerkt door het feit dat het metselwerk geschilderd met opvallende pastelkleuren, geel, blauw, roze en groen. Volgens één van de oorspronkelijke bewoners is dat ook de oorspronkelijke kleurstelling van het complex.

Het plan bevat eigenlijk weinig echt experimentele of vernieuwende elementen. Zowel een woondek, als een woondek in een stadsvernieuwinggebied was al eerder voorgekomen in verschillende plannen. Als startpunt van de nieuwe opzet van het subsidieprogramma Experimentele Woningbouw was dit plan niet bijster opvallend.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

⊕ **Stedenbouw**

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

dubbel grondgebruik

⊕ **Openbare ruimte**

beheer en onderhoud

⊕ **Verkeer**

parkeren

Woningbouw

⊕ **Architectuur**

⊕ **Woonkwaliteiten**

woningdifferentiatie

woontechnische kwaliteiten

Sociaal

⊖ **Bewonersparticipatie**

⊖ **Collectiviteit**

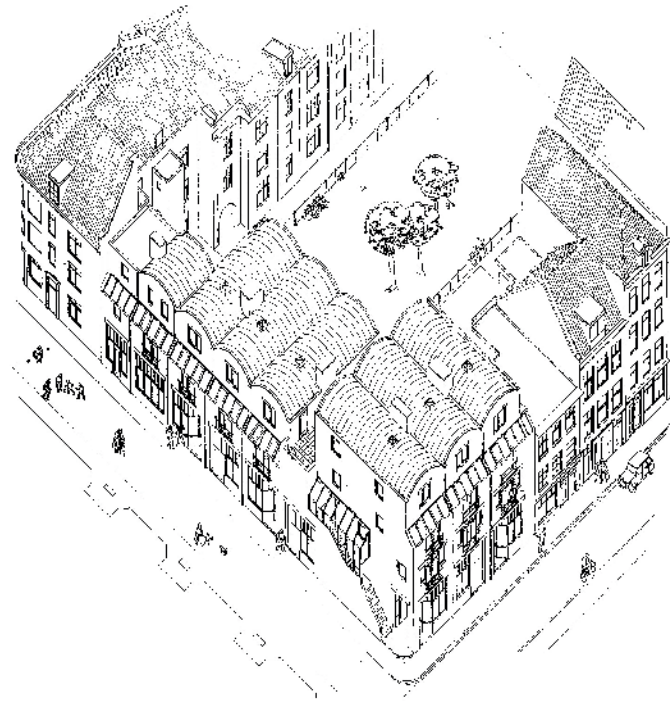
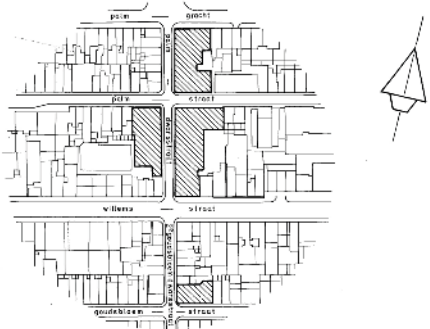
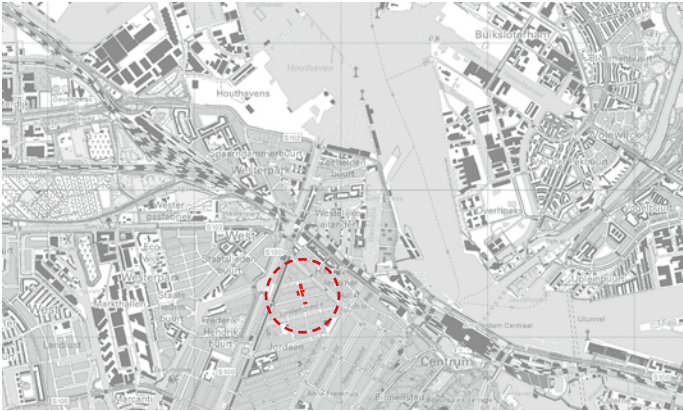
Actualiteitswaarde

Ook in dit project is sprake van meervoudig ruimtegebruik vanwege de combinatie van een woondek met een parkeervoorziening daaronder. Dit maakt het relevant voor de huidige verdichtingsopgave in binnenstedelijke nieuwbouw. De renovatie die het plan heeft doorgaan en waardoor het niet gedateerd aandoet, kan als voorbeeld dienen voor hoe om te gaan met dit soort complexen uit de jaren '70.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Boivin B. red, Assen tussen Droom en Vrees, Werkgroep, 1976
- Boivin, B., Stichting Woningbeheer Assen ten voeten uit, SWA, 2008
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1977-1979, serie A4, Ministerie van VRO, 1981
- De Architect, 1977, 8, 11, 37

Palmdwarsstraat

Amsterdam **EX 77 - 288**

architect **A. van Eyck en Th. Bosch**
opdrachtgever **Gemeentelijke Woningdienst van de Dienst Volkshuisvesting Amsterdam**
realisatie **1972 - 1980**
adres **Palmdwarsstraat, Palmstraat, Palmgracht, Goudsbloemstraat, Amsterdam**
programma **50 woningwetwoningen en 13 bedrijfsruimten**

Beschrijving van het plan

Een eeuw geleden was de Jordaan een notoire achterbuurt. Al vanaf 1920 waren er plannen gemaakt voor sanering, maar rond 1970 was er niet veel veranderd. Vanwege zijn betrokkenheid bij de buurt wijdde Bosch, gestimuleerd door docent Piet Blom, zijn afstudeerproject aan de Academie van Bouwkunst aan de Jordaan. Naar aanleiding hiervan voreg een projectontwikkelaar het bureau Van Eyck en Bosch een plan te maken. Ze maakten een ontwerp met 250 nieuwe woningen, waarvan uiteindelijk een deel werd uitgevoerd.

Het plan bestaat uit 4 blokjes die op verschillende plekken de gevelwand van de Palmdwarsstraat herstellen. Om de Jordaneze levendigheid op straat terug te brengen, bliezen Van Eyck en Bosch de typerende traditionele combinatie van woningen boven bedrijfsruimtes nieuw leven in. Om een aangenaam verblijfsgebied te maken, werd een deel van de gevels op de begane grond teruggelegd ten behoeve van een arcade, waaraan de woningen en winkels op de begane grond aan de straatzijde worden ontsloten. De winkels hebben een insteekverdieping. De maisonnettes worden via galerijen of portieken ontsloten aan de kant van de binnenterreinen. De terrassen en balkons die de semi-openbare binnenhoven flankeren, transformeerden deze benauwde donkere achtergebieden in lichte, groene plekken, die sociaal gecontroleerd worden. De toegang naar deze korte galerijen en portieken is gecreëerd op de hoeken van de bouwblokken, met gedeeltelijk overdekte buitentrappen met bordessen.

Met 2-, 3-, en 4-kamerwoningen werd een grote woningdifferentiatie bereikt. Het accent ligt op de wat grotere woningen, omdat er in de Jordaan al zoveel hele kleine woningen waren. Binnen de smalle beukmaat van 4,50 m zijn toch ruime en lichte woningen gecreëerd. Dit geldt met name voor de maisonnettes waarin de vrije situering van de trap de ruimtelijke relatie tussen de beide woonlagen versterkt. De noodzakelijke betrokkenheid op de straat is verkregen door de toepassing van woonruimtes met een soort serres en Franse balkons. Er is speels met Voorschriften en Wenken omgegaan, bijvoorbeeld wat betreft de voorgeschreven bouwhoogte in relatie tot de lichtinval. Om te voldoen aan de voorwaarde van de maximale hoogtemaat 'straatbreedte plus één meter' werd de hoogste bouwlaag teruggelegd. Zo kon op de bestaande perceelhoogte worden aangesloten, extra licht in de smalle straten worden toegelaten en bovendien kon de woonruimte onder de teruggelegde verdieping met schuine glaskappen van extra licht worden voorzien.

Reden van predicering

Dit is één van de eerste plannen die onder de nieuwe opzet van het subsidieprogramma met de 3 themagebieden is gepredikeerd. Het valt onder het thema II: Nieuwbouw in oudere woonmilieus.

Het experimentele karakter van het plan is gelegen in de 'organische' inpassing van de woningen in deze bij uitstek moeilijke situatie. Daarbij is ingespeeld op de plaatselijke karakteristieken. Genoemd worden daarbij het krappe bouwterrein en de smalle straten, met alle aandacht voor kenmerkende aspecten als kleinschaligheid, 'herbergzaamheid' en afwisseling. Ook worden vermeld de verwevenheid van de functies en de woningdifferentiatie. De vormgeving is karakteristiek en de hoekoplossingen zijn architectonisch bijzonder knap.

De commissie vond het wel jammer dat de ingangsportieken van de bedrijfsruimten minder diep waren geworden ten opzichte van een eerdere versie van het plan.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woningcorporatie Ymere**
aanpassingen **opgangen dichtgezet;**

Het plan is uitgevoerd, zoals in 1976 gepredikeerd. Dat kwam mede door het feit dat er toen al een lang proces achter de rug was. Het bijzondere aan het plan was, dat het in eerste instantie ontwikkeld was in samenwerking met een projectontwikkelaar. In 1971 kocht en sloopte de gemeente een aantal panden aan de Palmdwarsstraat. De grond werd vervolgens in erfpacht uitgegeven aan projectontwikkelaar Van der Meyden. Dat was mede een bron van strijd tussen de verschillende betrokken gemeentelijke diensten. Uiteindelijk trok de ontwikkelaar zich toch terug en werd pas in 1979 begonnen met de bouw.

In 1973 noemde Architectuurcriticus Ruud Brouwers in Wonen TA/BK het plan van Van Eyck en Bosch 'een mirakel' en één van de meest geslaagde stadsvernieuwingprojecten in de Jordaan. Het ging hem om de architectonische elementen als de functiemenging, het toegankelijk maken van de binnenterreinen en het geveelbeeld dat zich voegt naar de schaal van de omgeving, zonder gebruik te maken van historiserende elementen. Maar ook vernieuwend was de samenwerking met een projectontwikkelaar.

Anno 2017 staat het plan er goed bij. De woningen zijn van goede kwaliteit. Het plan werd uitgewerkt in een periode dat de belangstelling voor de bouwfysische kwaliteiten van woningen toenam en kwaliteitseisen werden opgeschroefd, vooral wat betreft de isolatie van warmte en geluid. Bosch vond hiervoor al schetsend goedkope en deugdelijke bouwkundige oplossingen en vermeed de gemakkelijke keuze voor standaard details.

De omstandigheden in de Jordaan, en Amsterdam in het algemeen, zijn 40 jaar later volkomen omgedraaid. Na nog een periode van groeiende problemen rond drugsoverlast in de jaren '80, wordt de buurt juist nu overspoeld door toeristen en kapitaalkrachtige expats. De portieken en trapopgangen naar de de galerijen aan de binnentuinen zijn afgesloten en niet meer openbaar toegankelijk. Ook zijn een aantal woningen in het plan door de woningcorporatie verkocht. De druk op de sociale functie van woningbouw lijkt alleen maar meer toegenomen met de huidige gekte op de Amsterdamse woningmarkt. Maar het raakt ook de multifunctionaliteit van het plan. In de plint worden een heel aantal bedrijfsruimtes met insteekvloer nu omgebouwd naar prijzige appartementen.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

functiemenging

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

beheer en onderhoud

binnenterreinen

+ Verkeer

toegankelijkheid

overgangen

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

vernieuwende vormgeving

bouwtechnische vernieuwing

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

woontechnische kwaliteiten

lichttoetreding

Sociaal

N Bewonersparticipatie

bij totstandkoming

bij onderhoud/renovatie

+ Collectiviteit

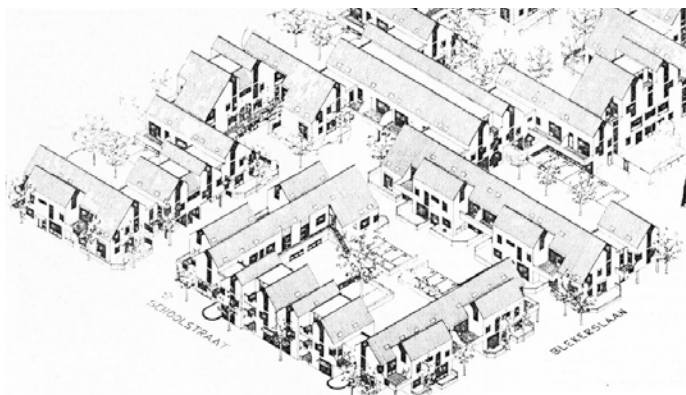
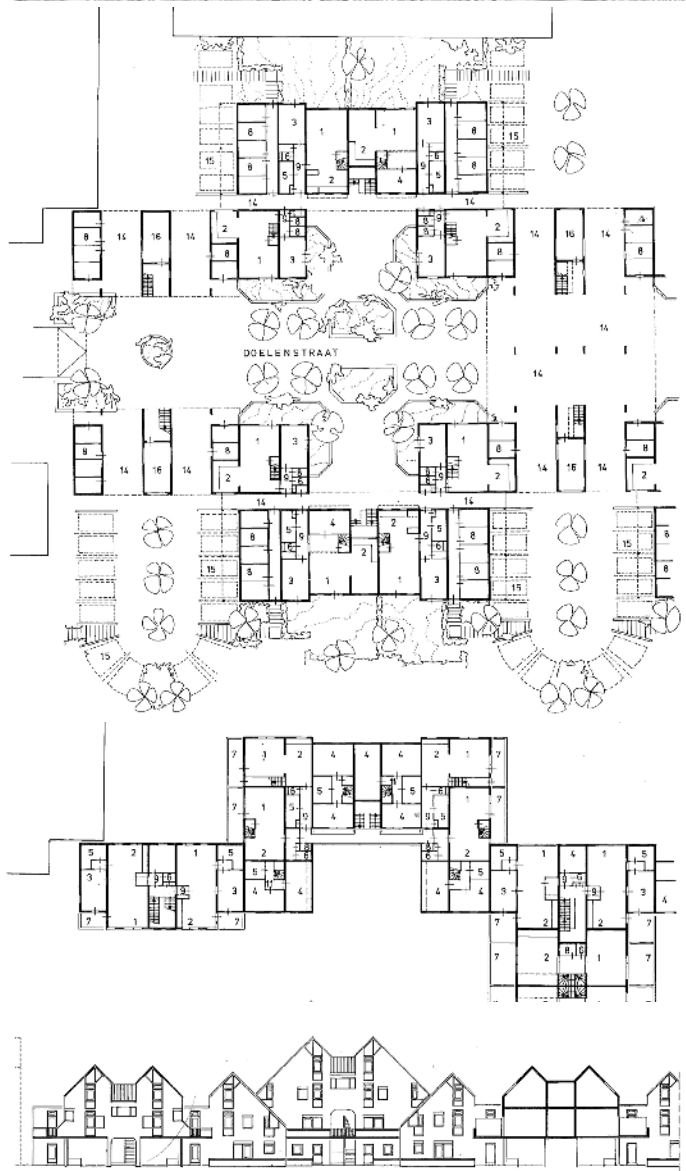
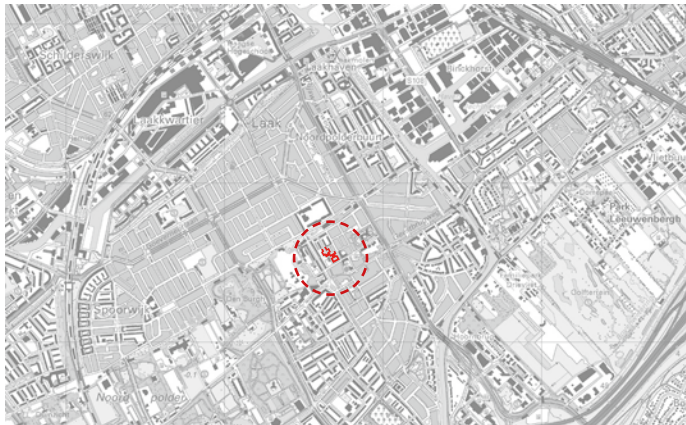
Actualiteitswaarde

De waarde voor de hedendaagse opgave zit hem - net als bij het project Onder de Bogen in Zwolle - in het ontwerp van de woningen en openbaar/privé-overgangen die zeer zorgvuldig tot stand zijn gekomen. Ook vanwege de inpassing in de binnenstedelijke context van Amsterdam, herhaling van elementen die voor herkenbaarheid zorgen en oorspronkelijk bedoelde mix van functies dient het project als inspiratiebron voor actuele opgaven.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Jong, K. de, Invloed van bewoners op architectuur, TU Eindhoven, 2013
- Meijer, R., Roegholt, R., Kurpershoek, E., De Jordaan gaat nooit verloren, Amsterdam, 1997
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1977-1979, serie A4, Ministerie van VRO, 1981
- Strauven, F., Aldo van Eyck, the shape of relativity; Architectura & Natura; 1998
- BOUW, 1977, 32, 24, IV
- De Architect, 1977, 8, 12, 19
- Wonen-TA/BK, 1973, 1, 1, 9-21
- Telegraaf, 22-4-1978, Geslaagde "invul oefening" van Theo Bosch in de Jordaan

Onder één dak

Rijswijk EX 77 - 292

architect **Architectenbureau Treffers en Polgar**
opdrachtgever **Woningbouwvereniging St. Bonifacius**
realisatie **1973 - 1984**
adres **Doelenstraat, Blekerslaan, Schoolstraat, Rijswijk**
programma **84 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

Op basis van inspraak werden in 1973 nieuwe plannen gemaakt voor de oude binnenstad van Rijswijk, waarbij de oude structuur weer werd gerespecteerd. Het deel rond de Doelenstraat en Blekerslaan dat al aan de slopershamers ten deel was gevallen werd bestemd voor sociale woningbouw en parkeren voor het centrumgebied ten zuidoosten rond de Herenstraat en Oude Kerk. Het bureau Treffers en Polgar onder leiding van de Hongaars-Nederlandse architect Kornél Polgar tekende het plan. Zij waren voornamelijk actief in de sociale woningbouw. In 1983 werd Polgar onderscheiden met de Heinrich Tesselow-medaille voor architectuur voor het ontwerpen van sociale woningbouw in samenhang met een humane woonomgeving. Het bureau is vanaf 1994 voortgezet onder de naam TOPOS architecten.

Het plan wordt deels door oude bebouwing aan de Schoolstraat, deels door bebouwing uit de wederopbouwperiode omsloten. Het ontwerp is qua maat en schaal primair op de oude bebouwing afgestemd. Het plan wordt gekenmerkt door een lineaire kapstructuur. Grote zadeldaken zijn met smalle dakstroken aaneengeregen tot één groot daklandschap. Onder deze kap bevinden zich de woningen in een wisselend aantal bouwlagen. Op 2 plekken ontstaan door onderbrekingen in de lineaire structuur woonhofjes, die met een stelsel van onderdoorgangen en paden met elkaar verbonden zijn. Op deze hofjes wordt voornamelijk geparkeerd. In de zuidoost hoek liggen de woningen 90 graden gedraaid met de kappen haaks op de Schoolstraat en omsluiten ze een binnentuin. Onder dit plein bevindt zich een parkeergarage, bestemd voor parkeren door centrumbezoekers. Rondom het binnenplein is een deel van de begane grondruimte gereserveerd voor winkels, bedrijfjes en andere voorzieningen. Deze ruimte was evenwel zodanig ontworpen, dat de mogelijkheid open bleef om hieraan een woonbestemming te geven.

Het plan omvat woningen van verschillend type (eengezinswoningen, maisonnettes, flats) en van verschillende grootte (2 tot 6VE). De woningen zijn gestapeld en geschakeld ('gestapelde laagbouw') waarbij er gestreefd werd naar zoveel mogelijk grondgebonden woningen. De grote woningen liggen beneden, de kleine woningen boven. De bovenwoningen zijn te bereiken open portieken en zijn voorzien van ruime terrassen, die gedeeltelijk de parkeerplaatsen overdekken. De benedenwoningen beschikken over met lage muurtjes omgrensde tuinen.

Reden van predicering

Dit plan valt onder het thema II: Nieuwbouw in oudere woonmilieus. De commissie noemde het stedenbouwkundig plan bijzonder interessant. Het motief van het 'doorlopende dak' vormt een wezenlijk bindend element dat vanzelfsprekend aandeel en organisch alle functies in zich opnam. De architectonische vormgeving is beweeglijk en zeer karakteristiek.

De experimentele kenmerken hebben betrekking op zowel de stedenbouwkundige opzet als de vormgeving. Bij het eerste worden de hoge dichtheid met toch een idee van ruimte, de afwisseling in het plan en het herbergzame karakter genoemd. Bij het tweede gaat het over de aanpassing aan maat, schaal en karakter van de bestaande centrumbebouwing. Enig commentaar was er op enkele woningplattegronden.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie RijswijkWonen**
aanpassingen **gewijzigd uitgevoerd**

Het plan werd in 1979 door de schrijvers van de projectevaluatie van de Kasbah aangehaald als een voorbeeld van de invloed van de Kasbah op de Nederlandse woningbouw. Daarbij werd gewezen op de karakteristieke doorlopende kap en het dubbele grondgebruik. In hoeverre dat ook daadwerkelijk zo is, is vooralsnog niet bekend. Het is wel een plan met een duidelijk structuralistische inslag.

Het project is evenwel belangrijk gewijzigd uitgevoerd. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de crisis op de woningmarkt eind jaren '70 waarbij veel plannen getroffen werden door bezuinigingen. De ondergrondse parkeergarage en de bedrijfsruimtes zijn niet gerealiseerd en er zijn meer kleinere woningen in het plan gekomen.

De karakteristieke doorlopende kapstructuur met hoge en lage blokken is wel overleefd. Er is een verschil in de impact van de wijzigingen op het noordelijke en zuidelijke plandeel. In het noordelijke deel is met het grotere aantal kleine woningen de portiek ontsluitingsstructuur gewijzigd in een galerijontsluiting. Ook is het aantal onderdoorgangen op de begane grond verminderd.

In het zuidelijke deel is het plan ingrijpender gewijzigd. Aan de zuidelijke Doelenstraat is de westelijke vleugel niet gerealiseerd. Naast een blokje met 3 woningen dat sloop bespaard is gebleven, wordt de open vlakte nog steeds voor parkeren gebruikt. Op de zuidoostelijke hoek is de doorlopende kapstructuur van hoge en lage volumes verder doorgezet richting de Schoolstraat en omsluit een gesloten binnenhof. Tussen deze binnenhof en het noordelijke plandeel zijn 2 volumes in 4 lagen tegen elkaar aangelegd met een lift in het midden. Een strook bebouwing aan de Schoolstraat sluit met dwarskappen haaks aan op de lineaire kapstructuur en is uitgevoerd in een lichtere gele in plaats van rode baksteen.

Anno 2017 maakt het geheel een stenige en benauwde indruk door de vele auto's die het maaiveld domineren en het beperkte aantal onderdoorgangen op het maaiveld. Het complex wordt grootschalig gerenoveerd.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

(N) Stedenbouw

verarmd in uitvoering

verkaveling

compact bouwen

(-) Openbare ruimte

versteend

(±) Verkeer

sommige oplossingen zinvol

Woningbouw

(N) Architectuur

verarmd in uitvoering

(+) Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

Sociaal

(N) Bewonersparticipatie

(N) Collectiviteit

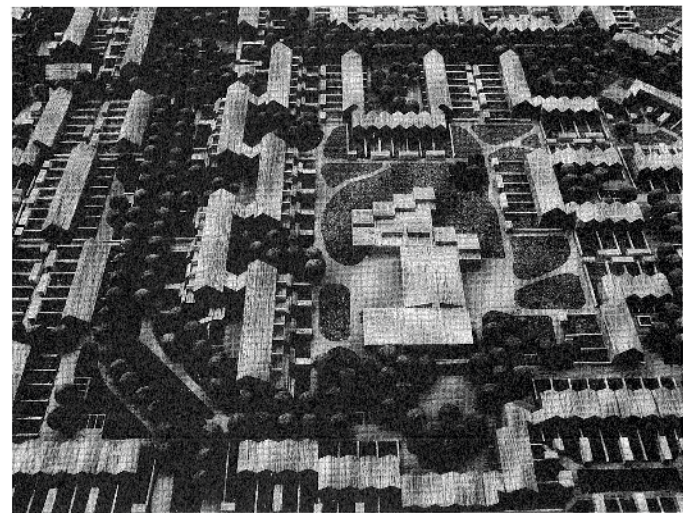
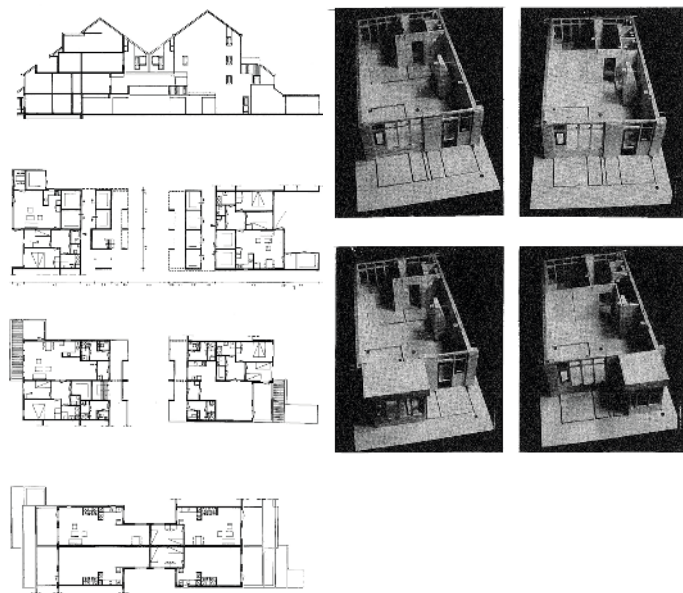
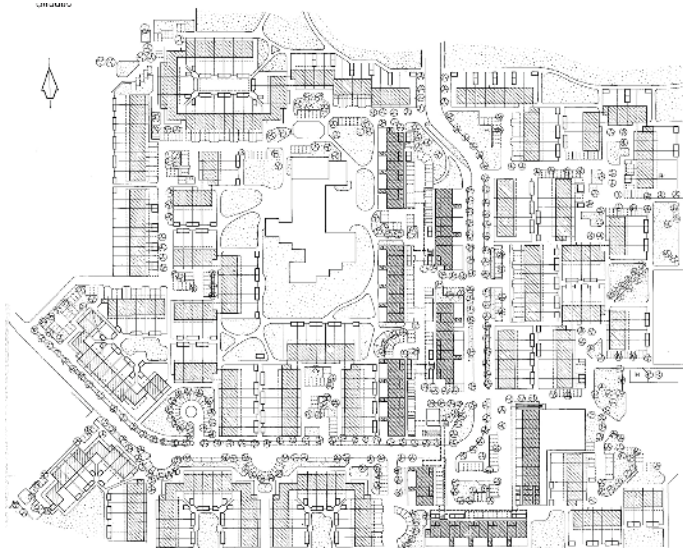
Actualiteitswaarde

Dit project, mogelijk geïnspireerd door de Kasbah, vertegenwoordigt vooral vanwege de toepassing van het principe van meervoudig ruimtegebruik en mix van woningtypen een waarde voor de hedendaagse praktijk. De uitwerking ervan geldt echter niet als voorbeeld.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1977-1979, Serie A4, Ministerie van VRO, 1981
- BOUW, 1977, 32, 26, VI
- De Architect, 1979, 10, 1, 26-29
- De Telegraaf, 24-12-1983
- NRC Handelsblad, 23-12-1977

De Sterrenburg III

Dordrecht **EX 77 - 293**

architect **Ir. F.M. de Jong en H. van Olphen**
opdrachtgever **Maatschappij tot Verbetering van Volkshuisvesting 'Dordrecht-Zwijndrecht'**
realisatie **1977 - 1979**
adres **Assumburg, Hellenburg, Heimerstein, Goudestein, Wittenstein, Remmerstein, Nijenstein, Beekenstein, Dordrecht**
programma **279 woningwetwoningen, 120 middelhoog-bouwwoningen (niet experimenteel)**

Beschrijving van het plan

Sterrenburg is een uitbreidingswijk die tussen 1960 en 1980 gebouwd is in de polder ver ten zuiden van de binnenstad. Leidraad in het ontwerp van de wijk en de woningen zijn de principes van de Stichting Architecten Research (SAR): enerzijds een verregaande standaardisering – merkbaar in het bouwproces, de plattegronden en de verkaveling – anderzijds meer indelingsvrijheid voor bewoners, zowel tijdens als na de bouw. In het noorden werd op basis van deze principes een stempelwijk ontwikkeld, in het zuidelijk deel van de wijk zijn meerdere experimentele projecten gelegen.

Architecten De Jong en Van Olphen waren van 1965 tot 1970 werkzaam voor de SAR. Het plan is een vervolg op eerdere experimentele projecten (EX 73-162 en EX 74-208), waar binnen een casco-structuur (de drager) de woning met behulp van een inbouwpakket op veel verschillende manieren in te delen is. Vanaf 1968 was de SAR bezig samen met het Zaanse deuren- en keukencentrum Bruynzeel zo'n industrieel inbouwpakket te ontwikkelen. Het pakket kon bestaan uit binnenwanden, elementen voor de natte functies en gevelpuien. Namens de SAR was architect Thijs Bax hier bij betrokken. Na een eerste mislukte ontwikkeling voor de Bijlmermeer, was het inbouwpakket ook bij de andere projecten nog niet goed van de grond gekomen. Bax was partner bij de Jong en Van Olphen tot hij in 1976 hoogleraar in Eindhoven werd.

De woningen liggen gegroepeerd rond woonhofjes aan een ringweg met een open ruimte en een school in het midden. Van alle woningen ligt de nok van de kap ongeveer noord-zuid georiënteerd. Daardoor ontstaan woningen in 3 basistypen: woningen met een symmetrisch of asymmetrisch zadeldak en woningen met een dwarskap. De huizen zijn 9,60 m diep en 5,40 m breed. In het midden van het plan liggen aan een doorgaande parkeerstraat 5 hogere bouwblokken. Onder een grote kap worden de woningen ontsloten via een meanderende galerijstraat op de eerste verdieping.

Enkele maanden voor de oplevering van een woning wordt deze toegewezen. De toekomstige bewoner kan vervolgens aan de hand van een catalogus ter plaatse een indeling kiezen. Daarna wordt de woning afgebouwd. Binnen een traditionele plattegrond, gingen de keuzes over de plaats en grootte van de keuken, de entree, een open of gesloten trap, de positie van de berging en een eventuele aanbouw. Ook was de woning voorbereid op latere uitbreidingen.

Reden van predicering

Het project valt onder het thema IIIa: Woningen met grotere aanpassingsmogelijkheden dan gebruikelijk.

Dat is ook meteen het experimentele element van dit project. De Adviescommissie constateert dat in dit project eigenlijk voor het eerst een bruikbaar inbouwpakket beschikbaar is. Daarmee worden er in dit ontwerp reële mogelijkheden voor de bewoners geboden voor de indeling en uitbreiding van de woning, zowel in de eerste als bij een latere fase van de bewoning. Dat laatste element, wijziging tijdens de bewoning, was met name de aanleiding voor de toekenning van het predicaat.

Wel wordt geconstateerd dat de indelingen die ermee gerealiseerd kunnen worden, traditioneel van opzet zijn.

bouwen met bewonersinvloed

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woningcorporatie Trivire**
aanpassingen **beperkt;**

Het project is uitgevoerd zoals gepredikeerd. In de wijk is te zien dat de pui-indeling per woning kleine afwijkingen vertoont. Desondanks is er een uniform beeld ontstaan van rode baksteen met groen geschilderde houten delen en witte kozijnen.

De wijk is stedenbouwkundig van wisselende kwaliteit. Opvallende elementen zijn de hoekoplossingen om tot gesloten hoeken rond de woonhofjes te komen. Daar blijkt gebruik te zijn gemaakt van afwijkende woningtypes als kleine poortwoningen. De rij van hoge bouwblokken in het midden van de wijk doen denken aan de Boerderijwoningen uit het plan in Eibergen (EX 73-180). Ook hier sluit de zijde met de lange kap op onnadrukkelijke wijze aan op de groene ruimte in het midden van het plan.

Op plekken kampt de wijk met de kenmerkende bloemkoolwijken-problematiek als verstening van de woonhofjes ten gevolge van de toegenomen parkeerdruk. Ook heeft de gemeente openbaar groen dat grensde aan de achtertuinen aan de bewoners verkocht. Door de plaatsing van hoge schuttingen zijn daar onoverzichtelijke achterpaden ontstaan.

Niet bekend is of er in de loop van de tijd gebruik is gemaakt van de mogelijkheid om uitbreiding of verbouwingen met het inbouwpakket te realiseren.

Architectenbureau De Jong en Van Olphen heeft ongelooflijk veel gebouwd in de jaren '70 en '80. Nadat het accent op de woningbouw had gelegen, verbreedde hun opdrachtenpakket zich ook naar grote utilitaire projecten als een Rijkskantorencomplex in Assen (1982) en de gezondheidszorg. In 1992, op het moment dat de grote bouwlocaties volgebouwd zijn en het vooral om invullingen gaat, besluiten Van Olphen en de Jong uit elkaar te gaan. Ten gevolge van de malaise in de bouw gingen de Bruynzeel-fabrieken in 1982 failliet. De stichting SAR blijft tot 1990 bestaan.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

- ⊕ **Stedenbouw**
verkaveling
integratie bijzondere wooncomplex; te krappe achterpaden;
- ⊖ **Openbare ruimte**
- ⊖ **Verkeer**

Woningbouw

- ⊖ **Architectuur**
eenvoudig; aanpasbaarheid is af te lezen
- ⊕ **Woonkwaliteiten**
woningdifferentiatie
vernieuwende typologie
flexibiliteit

Sociaal

- ⊕ **Bewonersparticipatie**
bij totstandkoming
- ⊖ **Collectiviteit**

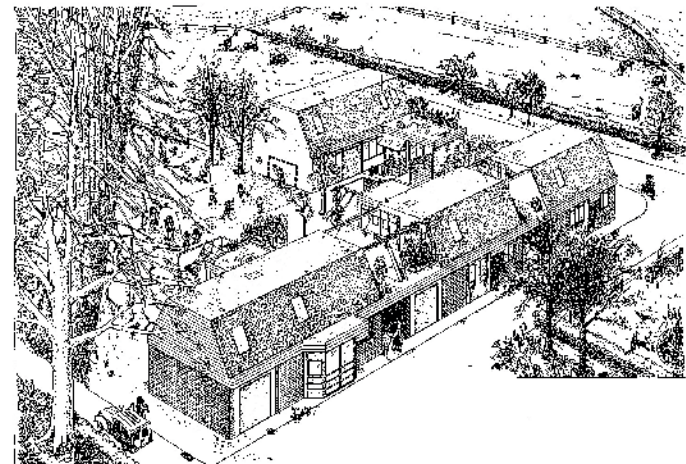
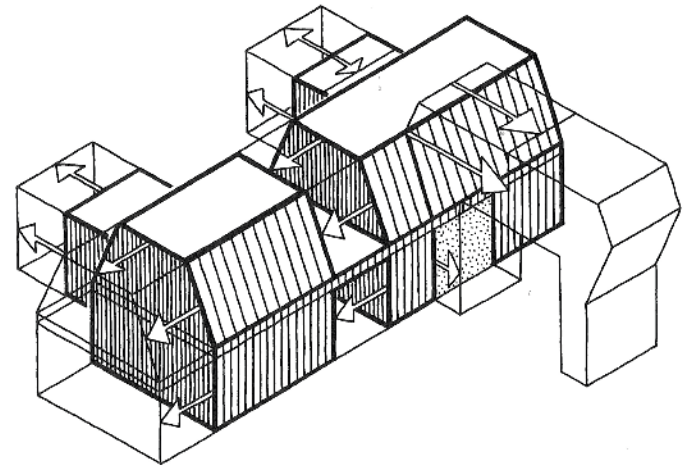
Actualiteitswaarde

De actuele belangstelling en herwaardering van de SAR-methodiek wordt ingegeven door het thema duurzaamheid, vanwege de components-gewijze bouw en de rol van bewoners in het maken van ontwerpkeuzes.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1977-1979, serie A4, Ministerie van VRO, 1981
- Welstandsnota Dordrecht, gemeente Dordrecht, 2015
- BOUW, 1975, 30, 26/27, III
- BOUW, 1978, 33, 6, 9

Aanpasbaar wonen

Nunspeet **EX 77 - 297**

architect **H. Schotman, Amsterdam**
opdrachtgever **Bouwfonds Nederlandse Gemeenten**
realisatie **1975 -1976**
adres **Mauvekant 13 - 21, Nunspeet**
programma **5 proefwoningen in de premiekoopsector**

Beschrijving van het plan

Aan de rand van de wijk De Brake in Nunspeet-Oost had het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten van de gemeente de beschikking gekregen over een terrein voor het realiseren van verschillende prototype-woningen. De Proeftuin met woningen van verschillende architecten had als doel om nieuwe (prefab-)bouwtechnieken uit te proberen, maar ook om als showroom voor gemeentebesturen te fungeren en voor het testen van nieuwe woonconcepten. Eén daarvan betrof het plan voor uitbreidbare woningen van de jonge Amsterdamse architect Schotman. Het plan was ingediend bij de Adviescommissie die er positief tegenover stond met enkele opmerkingen. In plaats van een gewijzigd plan in te dienen, werden eerst 5 proefwoningen gebouwd in Nunspeet. Daarna werd het plan met aanpassingen en een verkavelingsplan opnieuw ingediend voor het predicaat. Het werd toegekend als idee-plan. Het is niet bekend of op basis hiervan woningen zijn gebouwd. In een artikel uit 1978 wordt melding gemaakt van een plan in Almere, maar daarvan is nog geen bewijs gevonden.

Het idee was voor woningen die aanpasbaar en uitbreidbaar zijn in de tijd, bijvoorbeeld in verband met gezinsuitbreiding, beroep aan huis of veranderde leefgewoonten. De premiekoopwoningen hebben een L-vormige plattegrond die een patio tuin omarmt. De woning zijn in de basis 9 m breed en ca 6 m diep met een afgeschuinde kap en een korte poot van ca 4 m die de tuin insteekt. Op de begane grond zijn de woonfuncties en de badkamer gelegen, op de verdieping de slaapkamers. De woningen zijn met een overkapte carport in rijen geschakeld. De mogelijkheden voor uitbreiding zitten in deze zone tussen de woningen. De open ruimte kan worden dichtgezet zodat er een garage ontstaat of extra woonruimte. Ook kan de kap over de carport worden doorgezet. Een andere uitbreidingsmogelijkheid was gelegen in de smalle poot in de tuin en een verdieping daarop.

De entree ligt in een nis, die een extra zij-ingang mogelijk maakt voor een evt. bedrijf aan huis. Met een erker ontstaat nog meer ruimte en in de proefverkaveling was in deze zone een variant opgenomen met een 'poortkamer' een overkluizende verbinding tussen twee huizen.

Om aanpassingen op een eenvoudige manier te realiseren werd gekozen voor een traditionele bouwwijze en materialen als baksteen en hout. De architectuur wordt bijeengehouden door een zwaar aangezette doorlopende houten bakgoot. De zones voor uitbreiding zijn dichtgezet met verdiepingshoge houten gevelelementen.

Reden van predicering

Het project viel onder het thema IIIa: Woningen met grotere aanpassingsmogelijkheden dan gebruikelijk

Het experimentele element schuilt in de wijze waarop in dit plan aan de thema's aanpasbaarheid en uitbreidbaarheid vorm is gegeven. Met het plan wordt een veelheid van aanpassings- en uitbreidingsmogelijkheden geboden, die stuk voor stuk goed en met eenvoudige middelen realiseerbaar lijken. Positief was daarbij, dat bij de vergroting van het aantal slaapkamers - waartoe groei van het gezin kan nopen - de woonkamer kan meegroeien.

De vormgeving was vriendelijk; de enige opmerking betrof het gebruik van dakramen in de schuine kap. Een dakkapel of een glazen pui met inpendig balkon werden meer geschikt bevonden.

bouwen met bewonersinvloed

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom**
aanpassingen **divers**

Er is veel aandacht in de pers geweest voor het proefproject met deze 'rekwoningen'. Niet alleen in vaktijdschriften, maar ook in regionale en landelijke kranten. Helaas is voornamelijk niet bekend of het geplande vervolgproject in Almere tot stand is gekomen of elders in het land deze uitbreidbare woningen zijn gerealiseerd. Van meerdere proefwoningen die in de 'Proeftuin' zijn uitgetoetst, is bekend dat ze daarna elders in het land zijn gerealiseerd.

Anno 2017 staan de woningen er nog. Niet helemaal duidelijk is op welke manier de proefwoningen verschilden van de ontwerpen die met aanpassingen het predicaat hebben gekregen en zijn gepubliceerd. Ook is niet bekend welke uitbouwopties al bij de bouw van de proefwoningen direct werden gerealiseerd. Wanneer we de huidige situatie vergelijken met oude foto's van de proefwoningen is wel te zien dat van zeker 2 woningen de kap naderhand inderdaad is doorgetrokken over de carport/ garage. Ook zijn verschillende dakramen toegevoegd. Bij 1 van die woningen is de garage ook naderhand als kamer bij de woonruimte getrokken. Het staat van onderhoud is wisselend, 1 van de woningen is helemaal witgekeimd.

Een woning op de kop van het blokje van 5 heeft een hele drastische verbouwing ondergaan. Op de positie van de garage bevindt zich nu een volume met een zadeldak haaks op de richting van de andere kappen. De woning is gesplitst en het nieuwbouwdeel is een soort kangerowoning voor familie geworden.

Dit rijtje van aanpasbare woningen staat in zijn algemeenheid er beter bij dan de woningen van een vergelijkbaar experiment in Apeldoorn (EX 76-262).

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predicaat "experimenteel" 1977-1979, serie A4, Ministerie van VRO, 1981
- BOUW, 1978, 33, 3, 17
- Leidse Courant, 15-4-1978, Je moet de bewoner zoveel mogelijk vrijheid laten
- NRC Handelsblad, 17-2-1978, minder verhuizen dankzij 'rekhuis'
- Nunspeet Vooruit, 13-12-1977, Woningexperiment in Nunspeetse Proeftuin

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

- N Stedenbouw**
- N Openbare ruimte**
- N Verkeer**

Woningbouw

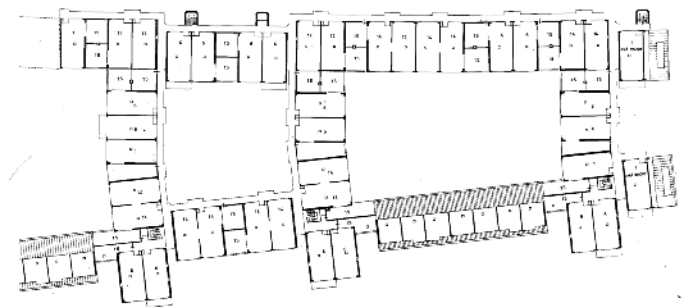
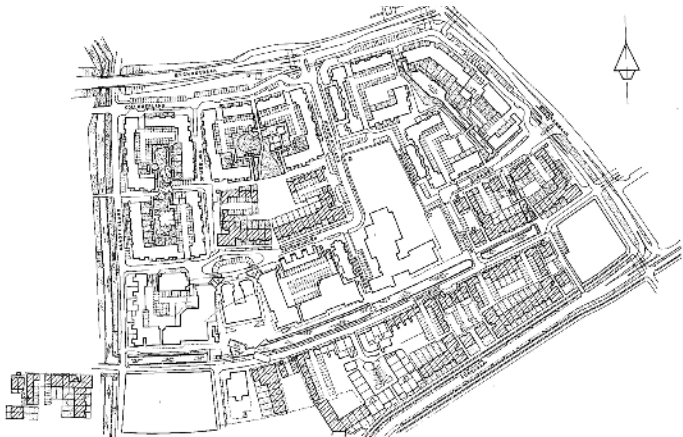
- N Architectuur**
- typisch zware jaren '70 detaillering
- + Woonkwaliteiten**
- flexibiliteit**

Sociaal

- + Bewonersparticipatie**
- bij onderhoud/renovatie**
- N Collectiviteit**

Actualiteitswaarde

De in het oorspronkelijke plan opgenomen open ruimten tussen en achter de woningen, die later ingevuld kunnen worden met uitbreidingen, geven flexibiliteit en vormen een alternatief op de traditionele rijen. Het is een gevolg van de schakeling van de woningen. Dit aspect kan ook in de hedendaagse praktijk opnieuw als alternatief gelden i.p.v. de standaard uitbreidingsmogelijkheid die bij een nieuwbouwwoning nu vaak op de optielijst staat: een uitbouw aan de tuinzijde.

Lunetten

Utrecht **EX 77 - 299**

architect **ir. F.J. van der Werf (werkgroep Kokon)**
opdrachtgever **B.V. Lunetten**
realisatie **1974 - 1978, 1981 - 1983**
adres **Ardennen, Oeral, Oldambt, Hondsrug, Fivelingo, Furkabaan, Sint Gotthard, Opsterland, Zevenwouden, Utrecht**
programma **260 woningen en 30 wooneenheden**

Beschrijving van het plan

De wijk Lunetten, waaraan vanaf 1976 werd gebouwd ligt aan de oostkant van Utrecht. Ze is de laatste van een serie uitbreidingsplannen op basis van een structuurplan uit 1954. Na de grote uniformiteit van de wijken Kanaleiland en Overvecht wilde de gemeente hier meer variatie in het aanbod. Ook moest de bevolking echte medezeggenschap krijgen in de ontwikkeling van de wijk. Daartoe werd gebruik gemaakt van de SAR methodiek. In 6 rondes praatten de toekomstige bewoners mee over bijna alle niveaus van besluitvorming, van het bebouwingsplan voor de vlek, het bouwplan tot het inbouwplan. Het doel was beter aan te sluiten op bewonerswensen, een beter contact tussen toekomstige burens en een grotere affiniteit met de eigen woning.

In deelplan 4 ontwierp architect Frans van der Werf een plan dat in vele opzichten een vervolg was op zijn project in Papendrecht (EX 74-208). Het plan voor 260 woningen en 30 wooneenheden was verdeeld over 4 nabij elkaar gelegen bouwlocaties. De woningen zijn gegroepeerd rondom 'tuinhoven'. Aan de zuidzijde liggen eengezinshuizen. De overige wanden bestaan uit beneden- en bovenwoningen die 4 aan 4 zijn samengevoegd tot korte bouwblokken in 3 lagen met een kap. De begane grondlaag is gedeeltelijk uitgebouwd in de hof voor een overdekte parkeergarage. Op de tweede verdieping liggen tussen de woningen ruime terrassen. De bovenwoningen worden ontsloten via een galerij ook op deze verdieping. Trappenhuisen liggen op regelmatige afstand tegen de galerijen aan.

De woningen variëren in grootte van 2 tot 6 kamers. Ook bevat het plan een aantal wooneenheden voor studenten en/of werkende jongeren, die eventueel later makkelijk zijn samen te voegen tot een volwaardige gezinswoning. Binnen dezelfde structuur van het plan is daarnaast een bejaardentehuis opgenomen, die werd ontworpen door een andere architect.

De traveematen van de drager waren 5,40 m bij 10,80 m, met een natte kern in het midden. Dat was ruim groter dan Molenvliet. Bij het stadium van indeling van het plan waren de eerste 2 fasen van inspraak afgerond. De definitieve indeling van de woningen vond in overleg met de bewoners plaats. De aangegeven plattegronden waren voorbeelden. De architect organiseerde gesprekken met de bewoners. In 10 minuten kon een 1:1 mock-up van de woning gemaakt worden. Twee weken later werd de indeling in een tweede gesprek definitief gemaakt. Het inbouwpakket werd computergestuurd gemaakt.

Reden van predicering

Het project viel onder het thema IIIa: Woningen met grotere aanpassingsmogelijkheden dan gebruikelijk

Bij wijze van uitzondering deed de Adviescommissie een voordracht voor 'vervolgproject' voor toekenning van het predicaat 'experimenteel'. Reden daarvoor was het feit dat bewoners al in een veel eerder stadium binnen het SAR besluitvormingsmodel hadden mogen meepraten, er sprake was van een gewijzigde drager en er nieuwe elementen waren toegevoegd als huisvesting voor jongeren en een overdekte parkeergarage. Verder was experimenteel dat het project geïntegreerd was in omringende bebouwing, op basis van vooraf gemaakte afspraken. Daarbij was zelfs binnen één bouwlichaam een gedeelte door een andere architect ontworpen.

bouwen met bewonersinvloed

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woningbouwvereniging Mitros, Portaal**
aanpassingen **renovatie**

Lunetten is het laatste grote woningbouwproject van de SAR (of daaraan verbonden architecten) met het predicaat experimentele woningbouw. De SAR methoden hebben op velerlei vlak de Nederlandse bouwcultuur beïnvloed, hoewel het geen grote letterlijke navolging heeft gekregen. Dit heeft te maken met de voor de tijd hoge kosten en technische tekortkomingen van de vroege inbouwpakketten. De SAR-filosofie heeft een vervolg gekregen onder de naam het Open Ontwerpen en is recent weer meer in de belangstelling gekomen vanwege duurzaamheid of sociale overwegingen.

Er werd pas in 1981 begonnen met de bouw. Er is geen bewoners-evaluatie uitgevoerd, maar in de nota 'Evaluatie Inspraak Lunetten en Richtlijnen voor verbetering en versobering' (1977) staat beschreven in hoeverre de inspraak aan haar doel heeft beantwoord. De conclusie was dat de bewoners wel degelijk invloed gehad hebben, maar dat het niet mogelijk is om exact aan te geven hoe groot die is geweest. Er was zeker meer variatie in de woningtypen, bijna geen enkele woning was gelijk aan een andere en bewoners kenden elkaar al voor ze er kwamen wonen. Alleen van sommige verschillen in deelplannen vroeg men zich af of die het gevolg waren van inspraak of van de verschillende architecten die er bij betrokken waren. Bij latere deelplannen werd, vanwege kosten die de pan uit rezen, de inspraak weer beperkt.

Anno 2017 is in details in de buitenkant van de woningen te zien dat ze onderling verschillen. De wijk kampt met de bekende problemen van de zgn. bloemkoolwijken uit de jaren '70. Al die jaren is er wel een actief bewonersoverleg geweest. Al in 2001 heeft het Bewoners Overleg Lunetten architecten- en adviesbureau INBO gevraagd maatregelen te benoemen om de kwaliteit van de leefomgeving te verbeteren. Belangrijke aandachtspunten waren toen veiligheid, lucht en geluid en de openbare ruimte.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

functiemenging

± Openbare ruimte

N Verkeer

Woningbouw

N Architectuur

inspraak is afleesbaar

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

flexibiliteit

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij totstandkoming

bij onderhoud/renovatie

woning en woonomgeving!

N Collectiviteit

Actualiteitswaarde

In 2009 en 2011 was Lunetten onderwerp van de Studie Woonerven een project van Nynke Jutten, Willemijn Lofvers en Ivan Nio in opdracht van de SEV. Daarin onderzoek werd gedaan naar het fenomeen bloemkoolwijken en de rol van inspraak. Ze concludeerden dat Lunetten kan worden gezien als een geslaagd voorbeeld voor inspraak en dat ook de huidige bewoners mondig zijn en zich weten te organiseren. Naar aanleiding van die studies zijn er plannen voor vernieuwing van o.a. de binnenhoven gemaakt. Op bewonersavonden was Frans van der Werf ook aanwezig, blij met deze conclusies. De studie "bevestigde wat wij indertijd verwachtten", aldus Van der Werf, wat hem een heel warm applaus van de aanwezige bewoners opleverde.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Min v VRO, Ontwerpen met predicaat "experimenteel" 1977-1979, serie A4, Min v VRO, 1981
- Molenaar, R., Bewonersparticipatie als onderdeel van de waardestelling voor woonwijken, Universiteit Utrecht, 2016
- Nio, I., Jutten, N., Lofvers, W., Studie Woonerven Lunetten, SEV, 2011
- Ubink, M., Steeg, T. van der; Bloemkoolwijken: Analyse en Perspectief; Uitgeverij SUN, 2011
- Werf, F. van der, Open Ontwerpen, Uitgeverij 010, 1993
- Woonerven Lunetten, Architectuurcentrum Aorta, 2010
- BOUW, 1978, 33, 15, 14
- De Architect, 1978, 9, 7, 50-51
- De Architect, 1979, 10, 11, 106-119
- <https://openkaart.wordpress.com/2016/07/05/eerste-blogbericht/>

Wandelstraat

Woerden EX 77 - 303

architect **Es van Ginkel, Vleuten**
opdrachtgever **gemeente Woerden, woningbouwvereniging Patrimonium**
realisatie **1978 - 1979, 1983 - 1984**
adres **De Eem, Het Spaarne, De Zaan, Molenvliet, Woerden**
programma **115 premiekoopwoningen, 15 huurwoningen (cluster)**

Beschrijving van het plan

Molenvliet is de jaren '70 uitbreidingswijk van Woerden. Gelegen in het Groene Hart groeide het vanaf de WOII gestaag door. In de wijk waren ca 3700 woningen gepland. Nadat architect Es van Ginkel eerder in de wijk een cluster van 25 bijzondere woningen had ontworpen, kreeg hij opdracht voor een groter project van 129 woningen. Het plan moest op de schaal van de wijk als een ruggengraat voor meer herkenbaarheid en structuur zorgen. Door het plan voert een beschutte loop- en fietsroute naar het wijkwinkelcentrum en een scholencomplex.

De aan de woonstraten gelegen bouwblokken van verschillende lengte bestaan uit eengezinshuizen en combinaties van in elkaar grijpende boven- en benedenwoningen. Ze hebben veelal een L-vormige grondvorm, waardoor een patio ontstaat. De tuinen zijn op de zon georiënteerd, waardoor de gevelwanden aan weerszijden van de straat verschillen: aan de zuidzijde ontstaat een doorlopende wand, terwijl aan de overkant de tuinen op de openbare ruimte zijn georiënteerd. De 3 gebogen woonstraten komen samen in een centraal plein. Hier is een 'woningcluster' gesitueerd: 3 bouwblokken zijn in 2 tot 5 bouwlagen rondom een binnenplaats gegroepeerd. Dit vrij letterlijke kasteel bestaat uit maisonnettes, atelierflats en een café op een halfverdiepte parkeergarage. Verder komen in het plan nog enkele 'brugwoningen' en praktijkwoningen met extra ruimte voor een winkeltje of klein kantoor aan huis.

In de basis komen er 3 woningtypen voor, die zijn ontworpen op een stramien van 9,5 x 9,5 meter. Door de plaatsing van het trappenhuis in de oksel van de L bij 2 types ontstaat een split-level tussen de twee poten. Als afgeleide variant komen er ook 2 typen beneden-bovenwoningen voor, die zich tot 4 lagen hoog ontwikkelen met in de kap nog ruimte voor een insteekvloer.

Er is veel aandacht besteed aan de overgangen van openbaar naar privé met stoepen, stenen buitentrappen, bordessen en terrassen op verschillend niveau. Er wordt buiten het plan geparkeerd, waarbij een aantal woningen over een eigen halfverdiepte garage beschikt. De woningen worden afgedekt door zadeldaken (in langsrichting) en lessenaarsdaken (in dwarsrichting), die ten opzichte van elkaar verspringen. De architectuur is 'gesloten' van karakter, met naar verhouding kleine vensteropeningen in bakstenen gevels, waarbij in de detaillering de beeldtaal van een vesting wordt gebruikt. Dat is in het plan ver doorgevoerd met o.a. een overkapte brug.

Reden van predicering

Dit plan valt binnen het subsidieprogramma onder het thema I 'Urbanisatie i.p.v. suburbanisatie'.

Het experiment schuilt met name in de stedenbouwkundige opzet en in de vormgeving van het geheel. Dat betrof de ruimtelijke beslotenheid en afwisseling, de kleinschaligheid, de plastische vormgeving van de bouwmassa's en het structuurbepalende karakter van het plan als ruggengraat voor de buurt. Verder was het experiment gelegen in de detaillering van de 'margegebieden', de vloeiende en vanzelfsprekende overgangen tussen privé en openbaar. De commissie had enige moeite met de welhaast middeleeuwse sfeer van het plan en de romantisch aandoende architectuur. Toch vond ze in meerderheid dat er geen sprake was van 'schijnarchitectuur': de vormgeving weerspiegelde wel degelijk het wonen. De vorm gaf uitdrukking aan de inhoud. Ze verwachtte wel dat de vormgeving bij de bewoners zou appelleren aan gevoelens van geborgenheid.

vernieuwende woonomgeving

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom**
aanpassingen **beperkt**

Er waren veel problemen tijdens de bouw, omdat de 3 plandelen door 3 verschillende aannemers zijn gebouwd. Het project had ook veel last van de economische crisis en de winter van 1979. De technische kwaliteit van het project is daarom wisselend. Het geplande 'cluster' van 3 woongebouwen rond een pleintje ging vanwege de tegenvallende verkoop niet door. In 1984 is een versimpelde variant van twee aan elkaar gekoppelde volumes met huurwoningen uitgevoerd. Enkele van de praktijkwoningen konden niet worden verkocht en zijn toen opgedeeld in beneden- bovenwoningen. Het eerste decennium was er een actieve bewonersvereniging. Deze was ontstaan tijdens de bouwperiode om een vuist tegen de gemeente en de aannemers te kunnen maken. Naast het aankaarten van zaken als snelheidsbeperkende maatregelen tegen brommers in de Wandelstraat, organiseerde zij ook regelmatig buurtactiviteiten.

Anno 2017 is het een aantrekkelijke buurt, die enigszins verscholen ligt voor bezoekers met een auto. De gemeente is begonnen aan een herbestratingproject, omdat de wijk kampt met verzakkingen en wateroverlast. De bakstenen architectuur met een gemêleerde steen kan de kleurwijzigingen die bewoners hebben aangebracht goed aan. Op meerdere plekken zijn er dakramen in de schuine kappen aangebracht, omdat de woningen in het algemeen als donker werden ervaren. In veel woningen zijn er vlierinkjes in de torenkamers aangebracht. De mooie baksteen is enigszins poreus en op verschillende plekken zijn delen opnieuw opgemetseld. De woningen blijken zeer populair. Er worden regelmatig briefjes bij bewoners door de bus gedaan met de vraag of men geïnteresseerd is om te verkopen. Is dit het eerste woonwijkje in Retro-stijl van Nederland, gerealiseerd 15 jaar voor Bhalotra en Soeters? De ver doorgevoerde kastelen-sfeer, met de gesloten architectuur, torenkamers met houten opbouwen en een overkapte brug is bijzonder overtuigend.

In 1979 heeft architect Van Ginkel een vergelijkbaar plan, maar nu voor sociale huurwoningen op basis van de L-vormige plattegrond, gemaakt voor de wijk De Grote Waal in Hoorn. De woningen waren iets simpeler van opzet zonder split-level, maar met eenzelfde karakteristieke architectuur. Dit plan kreeg als een van de laatste projecten ook het predicaat experimentele woningbouw. (EX 79-330). Echter is dit plan sterk versoberd uitgevoerd met HAT-eenheden zonder de patio-typologie. In 1995 heeft Van Ginkel voor Rabo Vastgoed een tweede autovrije wandelstraat ontworpen in de wijk De As te Zwijndrecht, waarbij het project in Woerden de directe inspiratie vormde.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

thematisch

+ Openbare ruimte

problemen met bodemdaling

+ Verkeer

toegankelijkheid

parkeren

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

thematisch; neo-traditioneel

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

woontechnische kwaliteiten

patio; split-level; hoge ruimtes

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij totstandkoming

rond oplevering

N Collectiviteit

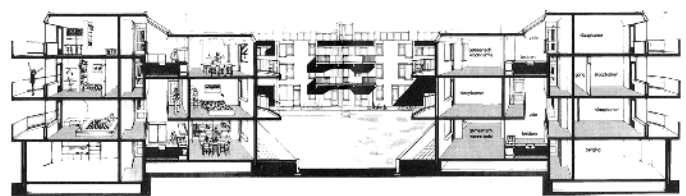
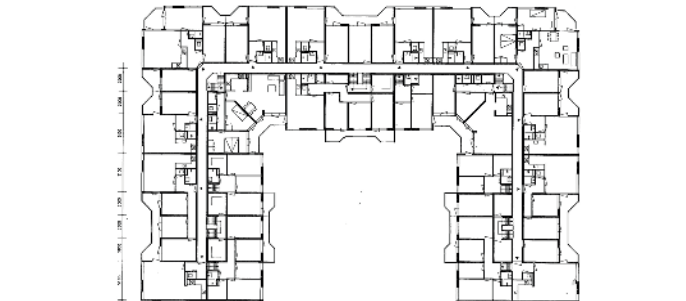
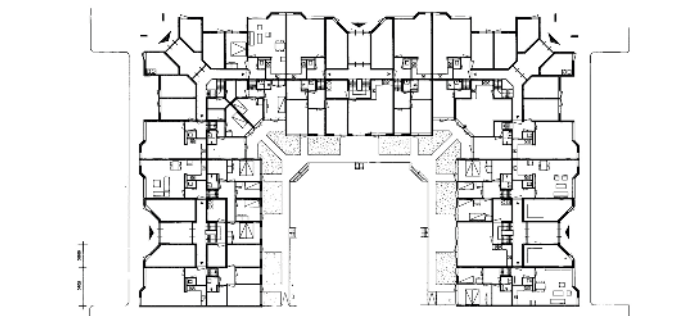
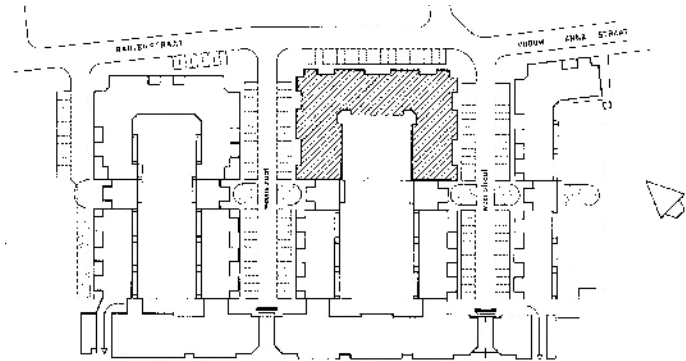
Actualiteitswaarde

Zowel de opzet van het stedenbouwkundig plan als de architectuur van de woningen zijn duidelijk thematisch ingegeven en verschillen in hun detaillering en materiaalgebruik erg van andere jaren '70 plannen. Ook de wijze van scheiding van het auto- en langzaam verkeer is atypisch voor de woonerf-periode en vormt een alternatief. Om deze redenen én de grote verscheidenheid aan woningen, kan het als inspirerend voorbeeld en alternatief gelden voor hedendaagse nieuwbouw. Het probleem rondom bodemdaling zorgt voor verzakkingen die zichtbaar zijn op straat en in de gevels van de woningen. Hoe je op wijk-schaal dient om te gaan met dit soort problematiek is een actuele en urgente vraag.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Min v VRO, Ontwerpen met predicaat "experimenteel" 1977-1979, serie A4, Min v VRO, 1981
- BOUW, 1978, 33, 10, 22
- BOUW, 1981, 36, 22, 62-65
- Woerdense Courant, 12-8-1976, Woord huizenblok helemaal schrappen
- Woerdense Courant, 12-1-1978, Stedenbouwkundig gezien een experiment
- Woerdense Courant, 2-11-1978, Eerste paal Wandelstraat
- Woerdense Courant, 23-5-1979, Huis eigenaren Wandelstraat organiseren zich
- Woerdense Courant, 13-9-1979, Origineel woningbouwproject nadert voltooiing
- Woerdense Courant, 13-12-1979, Oplevering vol problemen
- Woerdense Courant, 20-12-1979, Wandelstraat, de nacalculatie komt nog...
- Woerdense Courant, 13-3-1980, Stichting Molenvliet in discussie
- Woerdense Courant, 11-9-1980, Aannemers en grondproblemen in Woerdens-Molenvliet
- Woerdense Courant, 15-12-1983, Gat in Wandelstraat opgevuld met cluster
- Woerdense Courant, 20-9-1984, Cluster Wandelstraat opgeleverd
- Woerdense Courant, 28-9-1995, Sociaal wonen krijgt navolging in Zwijndrecht

De Banier

Rotterdam **EX 78 - 305**

architect **Architectenbureau Eijkelenboom, Gerritse, Middelkoop, Dordrecht**
opdrachtgever **Patrimoniums Woningstichting te Delfshaven**
realisatie **1978 - 1981**
adres **Banierstraat, Rotterdam**
programma **52 woningwetwoningen plus gemeenschaps-ruimten**

Beschrijving van het plan

Door de sloop van het Sint Franciscusgasthuis kwam een terrein vrij voor 306 woningen en enkele bedrijfsruimten in gesloten bouwblokken. Deze sluiten aan op de structuur van de omringende 19e eeuwse woonbuurt. Het gebied werd in deelplannen met verschillende architecten ontwikkeld. Eén van die deelplannen, gesitueerd op de kop van een gesloten bouwblok, was gereserveerd voor een experiment met groepswonen onder de vlag van Centraal Wonen (zie EX 73-183). Het plan is tot stand gekomen in nauwe samenspraak tussen de toekomstige bewoners, de opdrachtgever, de ontwerpers en de Dienst Volkshuisvesting van de gemeente Rotterdam.

Het gebouw heeft een splitlevel opbouw met 4 bouwlagen aan de straatzijde en 3 bouwlagen aan de tuin. Het complex is opgebouwd uit vijf 'woonclusters' die zijn samengevoegd tot een U-vormig bouwblok. Elke cluster bevat 10 woningen, die in 2 groepen van 5 boven elkaar rondom een centraal trappenhuis zijn gelegen. Er zijn 5 toegangen met bergingen. Op de begane grond, respectievelijk op de tweede verdieping aan de tuinzijde, liggen gemeenschappelijke ruimtes met kookgelegenheid. Via een splitlevel sprong zijn op de eerste verdieping en de derde verdieping alle clusters met een doorlopende gang verbonden. In de hoekclusters kunnen gemeenschappelijke ruimten ten behoeve van het gehele complex worden opgenomen. De binnentuin is een collectieve tuin met privé terrassen langs de gevel.

Het complex bevat etagewoningen van verschillende grootte (1, 2, 3 of 4 slaapkamers). De kleine woningen liggen merendeels rug-aan-rug, de grotere woningen lopen over de split-level door. Het woon-eet-kookgedeelte van alle woningen is beperkt tot het minimaal vereiste oppervlak volgens de 'Voorschriften en Wenken'.

Met de splitlevel opzet wordt een ruimtelijke relatie gecreëerd tussen privé- en gemeenschappelijk wonen. De verhouding privé - gemeenschappelijke ruimte is in de tijd veranderbaar, al naar gelang de ontwikkeling binnen de woongemeenschap. Aan de straatzijde zijn in de eerste opzet wisselkamers opgenomen. Het idee was dat dit hobbyruimtes of logeerkamers konden worden. Aan de tuinzijde konden verschillende slaapkamers tot een gemeenschappelijke verblijfsruimte worden samengevoegd. In het gietbouw betonskelet van het gebouw waren sparingen opgenomen, dichtgezet met betonblokken, zodat uiteindelijk ook standaard eengezinswoningen konden worden teruggebouwd.

Reden van predicering

Dit is het enige gepredikeerde project onder het thema 3b 'Huisvestingsvormen voor bewoners met specifieke woonbehoeften'.

De experimentele elementen waren het dienstbaar maken van de bouwkundige structuur van het complex aan de 'centraal wonen' gedachte, de ruimtelijke vertaling van het streven naar onderlinge betrokkenheid en communicatie en de ingebouwde mogelijkheden om veranderingen in de samenstelling van de wooneenheden en de voor gemeenschappelijk gebruik bestemde ruimten te kunnen realiseren. Verder was een positief element dat het complex onderdeel uitmaakt van een groter geheel.

De woonvertrekken zijn - met name voor de grotere woningen - aan de krappe kant, maar vloeit rechtstreeks voort uit de 'centraal wonen'-filosofie. In dat kader wordt immers het privé wonen ten dele ondergeschikt gemaakt aan het wonen in de woongemeenschap.

bouwen voor specifieke behoeften

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **vereniging Centraal Wonen 'De banier' via woningcorporatie Havensteder**
aanpassingen **beperkt**

Het gaat goed in de De Agniesebuurt in het Oude Noorden. Het is een levendige binnenstadswijk. In 1988 ontwikkelde DKV een wooncomplex aan de Vrouw Jannestraat met een groot speelplein, dat druk door kinderen wordt bezocht. Midden door de wijk loopt de vroegere Hofpleinlijn met zijn karakteristieke hofbogen, die nu zijn gerestaureerd. Ze bieden plaats aan diverse restaurants, mooie winkels en creatieve werkplaatsen.

Het blijkt niet nodig te zijn geweest om het Centraal Wonen complex weer om te bouwen tot standaard appartementen: bijna 40 jaar later bestaat woongemeenschap De Banier nog steeds en functioneert ze nog tot volle tevredenheid van haar bewoners. In De Banier wonen ruim 75 mensen met verschillende achtergronden en interesses. De jongste bewoner is 5 en de oudste 78.

Geen twee woningen in De Banier zijn hetzelfde. Het complex bestaat op dit moment uit 13 2-kamerwoningen, 13 kleine 3-kamerwoningen, 7 split-level 3-kamerwoningen, 2 kleine 4-kamerwoningen, 5 4-kamerhoekwoningen, 8 split-level 4-kamerwoningen en 4 split-level 5-kamerwoningen. Voor de verschillende type woningen bestaan wachtlijsten van geïnteresseerden. Het gebouw telt verder de volgende gemeenschappelijke ruimten: 3 clusterruimtes, een atelier, een kantoor, een klushok, 5 fietsenbergingen, 5 wasmachineruimtes, een logeerkamer, een bar met een feestruimte ('het Pandje') en een koffieruimte ('het Onderpandje'). De bewoners zijn georganiseerd in allerlei werkgroepen, o.a. voor het onderhoud van de collectieve binnentuin. Dat is inmiddels verworven tot een volwassen park, bestaande uit een rondloop met gezellige zitplekjes en rondom een beplant talud met een lager gelegen grasveld. Voor de aanleg van de tuin zijn planten gekregen uit verschillende plekken in de stad. Bijvoorbeeld struiken en bomen uit het parkje Schoonoord en van het oude Emmahuis, dat toen werd opgeheven.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1977-1979, serie A4, Ministerie van VRO, 1981
- <http://www.cwdebanier.nl/gebouwwoningenomgeving>
- https://rotterdamwoont.nl/items/view/120/Centraal_Wonen_De_Banier

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

(N) Stedenbouw

inpassing in gesloten bouwblok

(+) Openbare ruimte

algemeen ontwerp

beheer en onderhoud

collectieve binnentuin

(N) Verkeer

Woningbouw

(N) Architectuur

niet opvallend

(+) Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

flexibiliteit

woontechnische kwaliteiten

groepswonen

Sociaal

(+) Bewonersparticipatie

bij totstandkoming

bij onderhoud/renovatie

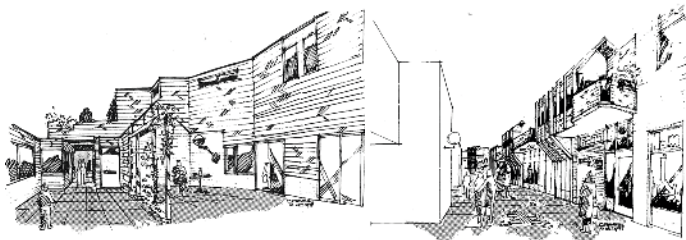
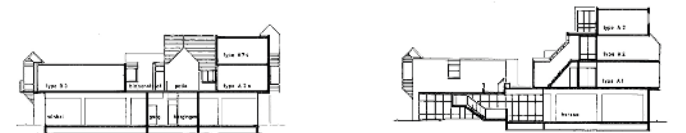
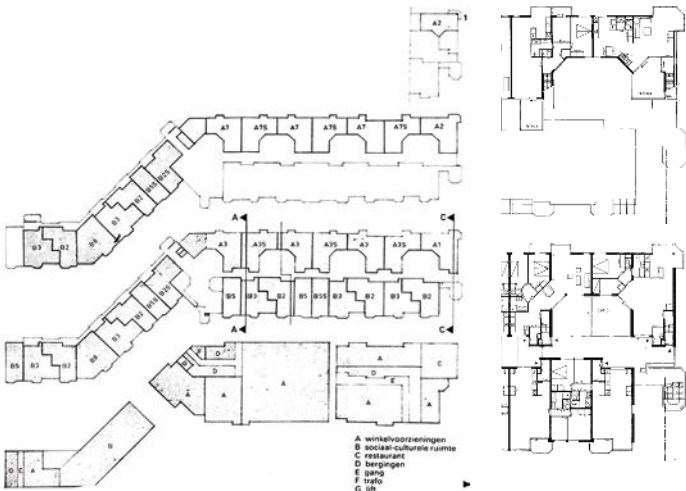
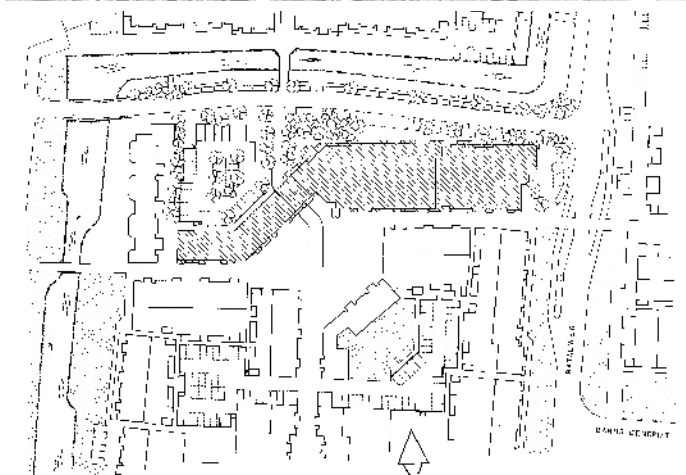
(+) Collectiviteit

Toen

Nu

Actualiteitswaarde

Het gedachtegoed van Centraal Wonen verdient vanuit sociaal perspectief een herwaardering. In tegenstelling tot een ander experimenteel project van Centraal Wonen, De Wandelmeent, dat vooral een dorpse opzet kent, vormt De Banier een stedelijke ruimtelijke uitwerking daarvan met een hoge dichtheid. Het kan als voorbeeld dienen hoe je in binnenstedelijke omgevingen vorm kunt geven aan collectieve woonvormen.

De Gaarde

Nieuwegein **EX 78 - 311**

architect **Architectenbureau Broekema-Lichtenberg, Den Haag**
opdrachtgever **Woningbouwvereniging 'Jutphaas'**
realisatie **1977 - 1979**
adres **Moerbeigaarde, Walnootgaarde, Nieuwegein**
programma **38 woningwetwoningen (4 typen) met winkels, kantoren en sociaal-culturele ruimtes.**

Beschrijving van het plan

Reeds vanaf 1958 bestond bij het provinciebestuur van Utrecht het plan om ten zuiden van de stad op het grondgebied van de dorpen Jutphaas en Vreeswijk een nieuwe stad te bouwen om de bevolkingsgroei op te vangen. Nieuwegein is ontstaan op 1 juli 1971 na samenvoeging van de beide dorpen. In 1976 werd deze New Town aangewezen als groeikern. De wijk Batau-Zuid is gebouwd tussen 1975 en 1980 en kent een woonerfstructuur.

Binnen het stedenbouwkundig plan van Bureau Van Hezik Partners vervult dit woon- werk en winkelcomplex van architectenbureau Broekema en Lichtenberg een centrumfunctie. De verschillende onderdelen zijn in één bouwblok opgenomen. Het bouwblok bestaat uit een smalle en brede vleugel en heeft twee knikken onder een stompe hoek. Samen met een blok met premiekoopwoningen van dezelfde architect omsluit de smalle vleugel een pleinruimte

De winkels en overige voorzieningen zijn gesitueerd op de begane grond. De woningen bevinden zich met uitzondering van 1 woning op de kop op de eerste en tweede verdieping. De woningen zijn bedoeld voor kleine huishoudens, senioren en alleenstaanden. In het smalle deel bevinden zich voornamelijk 3-kamer woningen in 2 lagen die toegankelijk zijn via galerijen. De appartementen grijpen met een wisselbeuk in elkaar. Woonkamer en keuken nemen 1 travee van 5,40 m in, terwijl de aanliggende travee slaapkamers van 2 woningen bevat.

In de brede vleugel is op de eerste verdieping een 'binnenstraatje' gesitueerd, dat op een centraal pleintje uitkomt. Dit pleintje en de galerijen zijn vanaf de begane grond via buitentrappen en een lift te bereiken. Aan de zuidzijde van het straatje liggen 3-kamerwoningen. Dit type is opgezet met eenzelfde wisselbeuk als de galerijwoningen en zijn bestemd voor senioren. Aan de noordzijde van het binnenstraatje bevinden zich L-vormige appartementen in twee lagen, die met een patio tuin aan de binnenstraat zijn gelegen. De woningen op de tweede laag zijn vanaf het binnenstraatje toegankelijk en hebben een terras dat als een brug over het straatje is uitgebouwd.

Het gebouw is uitgevoerd in baksteen met houten pui-invullingen. De positie van de ramen van de bovengelegen appartementen is zodanig gekozen dat er minimale inijk in de onder gelegen tuinen is. De bij iedere woning aanwezige erkers worden in de gevel geaccentueerd door een boven de dakrand uitstekend zadelpapje.

Reden van predicering

Dit plan valt binnen het subsidieprogramma onder het thema I 'Urbanisatie i.p.v. suburbanisatie'. Het experiment in dit plan betreft de functiemenging binnen 1 bouwblok met een grote diversiteit aan woningtypen en de toepassing van een verhoogd binnenstraatje met een zeer specifieke woonsfeer. Ook de patio-appartementen zelf zijn experimenteel, zowel qua type als qua uitwerking. De commissie noemt ze speels en ziet aantrekkelijke bewoningsmogelijkheden, omdat ze zowel naar binnen als naar buiten zijn gericht.

De commissie vond het gebouw op tekening wat hard overkomen, maar verwachtte dat na realisatie het geheel toch een vriendelijke indruk zou maken. Wel moest het dak worden aangekleed om het uitzicht vanaf de goede terrassen aantrekkelijker te maken. Zonder extra voorzieningen zou de bevoorrading van de winkels mogelijk tot geluidsoverlast en visuele hinder kunnen leiden voor enkele woningen.

vernieuwing middelhoogbouw

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **particulier eigendom en woning-corporatie Jutphaas Wonen**
aanpassingen **beperkt**

Er is weinig bekend over de ervaringen van winkelcentrum De Gaarde de eerste jaren na oplevering. De zwart-wit foto's van een publicatie in Bouw uit 1981 laten een schijnbaar groene wereld zien aan het binnenstraatje, waar de patiotuinen met een pergola nog in open verbinding mee staan. Ook lijkt het dat een deel van het dak begroeid is.

Anno 2017 zijn al deze pergola's echter dichtgezet met verschillende typen schuttingen en is er geen beplanting op het dak te vinden. De verwachtingen van de commissie zijn niet bewaarheid, want het geheel maakt een enorme harde en onaangename indruk. De oorspronkelijke tegels van 30x30 cm als afwerking van de binnenstraat zijn vervangen door bitumen, mogelijk ten gevolge van lekkage. Dit doet afbreuk aan het idee van een straatje, zeker vergeleken met andere opgetilde woondekken, die ook zijn vernieuwd als de Nieuwe Weerdjes (EX 76-258) of de Molenstraat Assen (EX 77-282). Het complex verkeert in een slechte staat van onderhoud en bewoners lijken weinig waarde te hechten aan het dak als semi-openbare ruimte, getuige de vele winkelwagentjes en rommel die er te vinden is.

De buitentrap vanaf de begane grond naar het centrale pleintje is verwijderd. Deze zuidzijde is verworden tot een grote anonieme achtergevel. Dit komt omdat de begane grond van het brede deel tegenwoordig ingenomen wordt door een enorme supermarkt, die zich uitstrekt over meerdere van de oorspronkelijke winkelruimtes. De supermarkt heeft aan de zuidzijde alle ramen dichtgeplakt. Om deze schaamgevel te verbergen is er een haag voor gezet.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

⊖ **Stedenbouw**
functiemenging

⊖ **Openbare ruimte**
verloederd

Ⓝ **Verkeer**

Woningbouw

⊖ **Architectuur**
armoedig

⊕ **Woonkwaliteiten**
woningdifferentiatie
vernieuwende typologie
patiotype; door 'verschutting' verminderde kwaliteit

Sociaal

Ⓝ **Bewonersparticipatie**
Ⓝ **Collectiviteit**

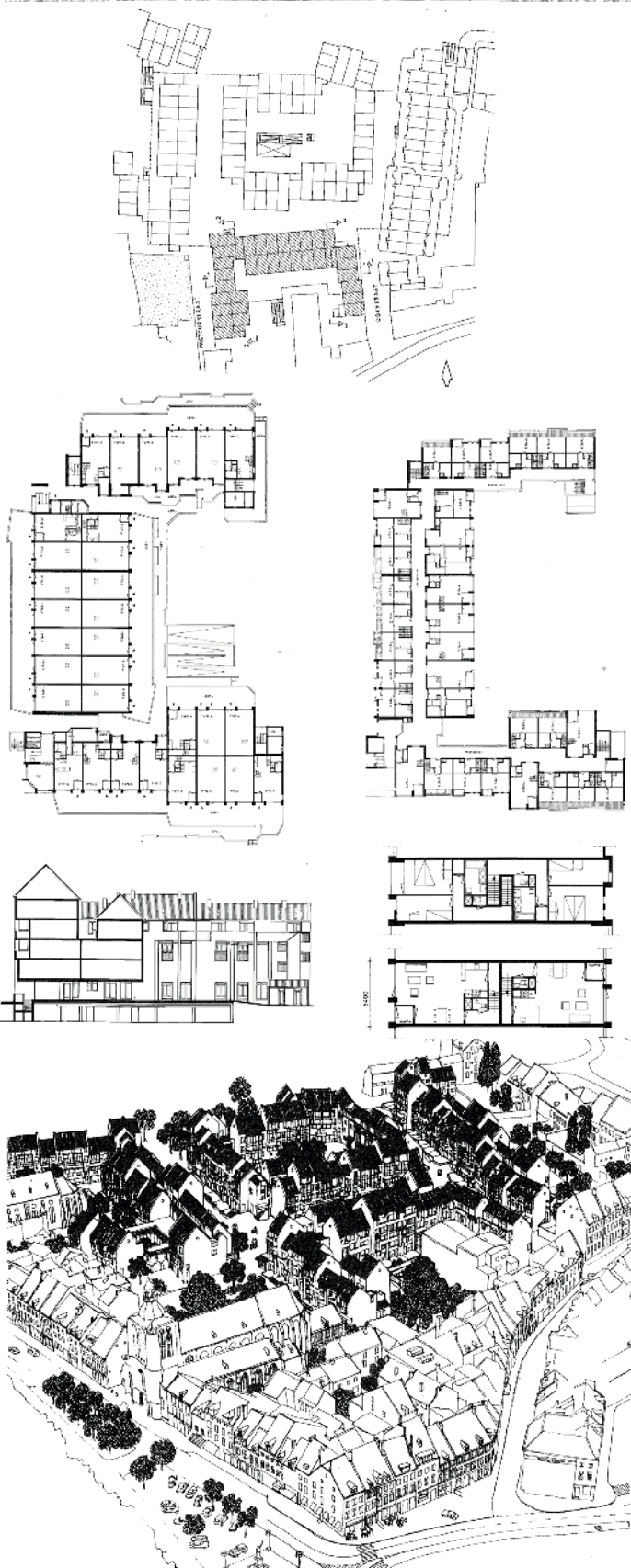
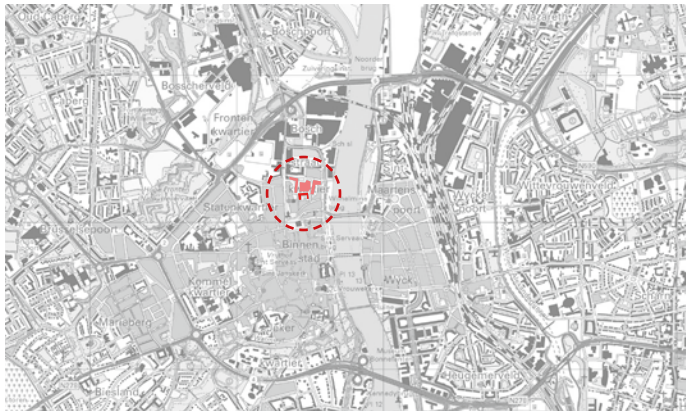
Actualiteitswaarde

Als één van de weinige voorbeelden die in zeer slechte staat zijn verkeert, vormt dit plan vooral een voorbeeld van hoe het niet (opnieuw) moet. Een actuele vraag zou vooral zijn hoe een dergelijke plek opnieuw kan worden ingevuld, als centrum van de wijk.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1977-1979, serie A4,
- Ministerie van VRO, 1981
- BOUW, 1981, 36, 7, 62-64

Boschstraatkwartier

Maastricht EX 78 - 315

architect **samenwerkende bureaus Boosten en Sigmond**
opdrachtgever **woningbouwvereniging St. Mathias**
realisatie **1978 - 1980**
adres **Veerlinxstraat, Hoog Veerlinxstraat, Antonietenstraat, Coxstraat, Maastrichter Pastoorstraat, Maastricht**
programma **65 woningwetwoningen en 266 premiekoopwoningen**

Beschrijving van het plan

In de jaren '50 was voorzien in sanering en uitbreiding van de 'City' met een grote vierbaansweg en ruimte voor parkeren in dit vervallen gebied van de Maastrichtse binnenstad. Net als elders werden deze plannen na protesten herzien in de jaren '70. Geïnspireerd door het afstudeerproject van architect Jan Dautzenberg, werden de plannen ontworpen door de architecten Theo Boosten en Peter Sigmond, die in deze periode een korte tijd een samenwerkingsverband hadden. Het stedenbouwkundig patroon van het plan is geënt op de vroegere situatie en sluit aan op het weefsel van de bestaande binnenstad.

Het plan bestaat naast het gepredikeerde deel uit een aantal blokken in de vrije sector. Onder het geheel is een parkeergarage, overdag voor bezoekers van de binnenstad en 's avonds voor de bewoners. De 65 huurwoningen zijn samengevoegd tot een U-vormig bouwblok dat in hoogte varieert van 3 tot 5 bouwlagen met een kap. Om een zo groot mogelijke dichtheid te kunnen bereiken zijn smalle, diepe woningen ontworpen, waarbij de grootte varieert van 1 tot 4 slaapkamers. De toegangen van de woningen bevinden zich óf aan de straat (aan beide zijden van het blok) óf aan een 'binnenstraatje' op de vierde woonlaag.

Bijna alle woningen die vanaf het straatniveau worden ontsloten zijn maisonnettes. In het brede deel van het blok liggen deze maisonnettes rug aan rug. Met een diagonale ontsluiting ligt de slaapverdieping van de ene woning steeds boven het woongedeelte van de andere woning en heeft dus van 2 kanten zon. Aan het binnenstraatje op de vierde woonlaag liggen enkele appartementen en verder maisonnettes in 3 typen. De meeste maisonnettes hebben een entree met slaapkamer en badkamer op het niveau van het binnenstraatje en ligt de woonkamer met keuken een verdieping lager. Sommige types hebben nog extra slaapkamers op deze laag. De woonkamers bevinden zich afwisselend aan de 'voorzijde' of 'achterzijde' van het bouwblok. De andere maisonnettes ontwikkelen zich vanaf het woonstraatje gewoon in de hoogte. Alle woningen beschikken over een privé-buitenruimte in de vorm van een terras, balkon of loggia.

In de architectuur sluit het plan aan op het beeld van de Maastrichtse binnenstad met haar hoge stadshuizen. Naast de variërende hoogte is dit bereikt door de toepassing van steile zadeldaken met kopgevels opgetrokken tot boven het dakvlak: een brandweereis uit vroegere tijden die overslaand vuur moest voorkomen, en de toevoeging van dakkapellen en erkers.

Reden van predicering

Het experiment valt onder het thema II: 'Nieuwbouw in oudere woonmilieus' van het subsidieprogramma.

De experimentele elementen in het plan zijn tweeledig: Door de toepassing van een minimaal aantal ontsluitingsniveaus - alleen op de begane grond en op de derde verdieping - is een hoge dichtheid bereikt. Het tweede element is de opbouw van de woningen met woonkamers aan beide zijden van het bouwblok die zo gelijkwaardig worden. Daarvoor zijn 2 experimentele woningtypen gebruikt: de rug-aan-rug maisonnettes met een verticaal-diagonale opbouw en de maisonnettes met de entree aan het binnenstraatje en het woongedeelte een verdieping lager. Beide elementen worden als voorbeeld voor andere binnenstadsprojecten genoemd. Verder is er veel waardering voor de manier waarop met de vormgeving en massapopbouw is ingespeeld op het specifieke karakter van de Maastrichtse binnenstad. Het predicaat geldt alleen de woningwetwoningen.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Woonpunt**
aanpassingen **beperkt**;

Dit project is na een lange strijd tot stand gekomen, waarbij niet alleen het stadsbestuur tot aan de Raad van State bevochten moest worden, maar ook de conservatieve katholieke woningbouwverenigingen. Dat een deel van de woningen in de binnenstad specifiek zou worden ingericht voor een- en tweepersoonshuishoudens stuitte hen tegen de borst. Zulke huizen stonden haaks op de visie van het gezin als hoeksteen van de samenleving. De geplande wooneenheden zouden die het in behoudende kringen zo verfoeide 'hokken', zoals ongehuwd samenwonen toen nog heette, in de hand werken.

Het project is uitgevoerd zoals aangevraagd. Oorspronkelijk vouwde het U-vormige blok zich om een bioscoop. Deze is inmiddels gesloopt en er is een hotel voor in de plaats gekomen. Dat is wat hoger gebouwd, maar op grotere afstand van het woonblok zodat er meer lucht is gekomen in het openbare binnenterrein. Het geheel is goed ingepast en de openbare ruimte heeft veel ruimtelijke kwaliteit. Verder zijn de toegangen tot de ondergrondse parkeergarage afgesloten met een kaartlezer.

Anno 2017 staat het complex zelf er in uitstekende staat bij. Er wonen nog een heel aantal oorspronkelijke bewoners wonen. Het complex is goed onderhouden, alhoewel de bewonersvereniging minder actief is dan vroeger. De binnenstraat heeft een heel prettige uitstraling door enkele groene potten en de verschillende doorkijkjes. Een groot verschil met een binnenstraatje van het project in Nieuwegein uit dezelfde periode (Zie EX 78-315).

Het project is van hoge kwaliteit en getuigt van een gevoelige originaliteit. De wijze waarop de plattegronden in elkaar zijn verweven blijkt een vroege voorloper te zijn van de projecten van Superdutch-architecten uit de jaren '90 als Neutelings/Riedijk en MVRDV. Het project was het begin van de wederopstanding van de Maastrichtse binnenstad, die tegenwoordig weer bijna de andere kant opslaat: door de groei van het aantal toeristen, evenementen en studenten, staat de woonfunctie in de binnenstad weer onder druk. Het jaagt de prijzen omhoog.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

+ Stedenbouw

algemeen ontwerp

verkaveling

compact bouwen

+ Openbare ruimte

algemeen ontwerp

beheer en onderhoud

+ Verkeer

toegankelijkheid

parkeren

Woningbouw

+ Architectuur

algemeen ontwerp

aangepast aan Maastrichtse schaal

vernieuwende vormgeving

+ Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

vernieuwende typologie

diagonale rug-aan-rug ontsluiting

Sociaal

+ Bewonersparticipatie

bij totstandkoming

N Collectiviteit

Actualiteitswaarde

De wijze waarop binnen de stedelijke structuur van Maastricht dit nieuwe open bouwblok is ingepast verdient navolging. Zowel op straatniveau als op het hoger gelegen binnenstraatje wordt een hoog-stedelijk woonmilieu gecreëerd en een hoge dichtheid verkregen met ruimtelijke kwaliteit. Aan zowel de buiten- als binnenzijde van het blok zijn adressen gelegen, met woningen die over elkaar geplaatst zijn. Hierdoor kan het als inspirerend voorbeeld fungeren voor binnenstedelijke nieuwbouw en verdichting.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1977-1979, Serie A4, Ministerie van VRO, 1981
- Bertholet, R. monografie Peter Sigmond, 2015
- BOUW, 1981, 36, 5, 61-63
- <http://www.zuiderlucht.eu/een-binnenstad-met-maastrichtse-maat/>

Alkmaar **EX 78 - 317**

Beschrijving van het plan

Reden van predicering

vernieuwende woontypologie

Staat in 2017

Kernqualitäten

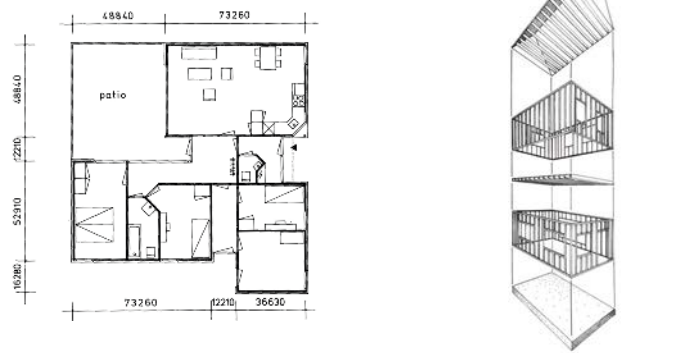
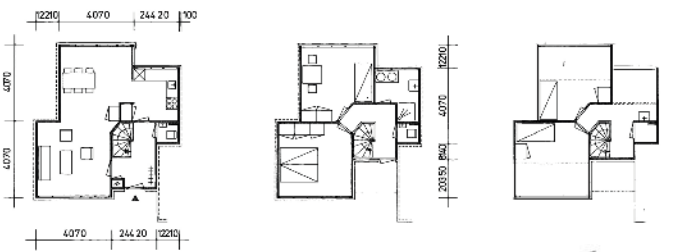
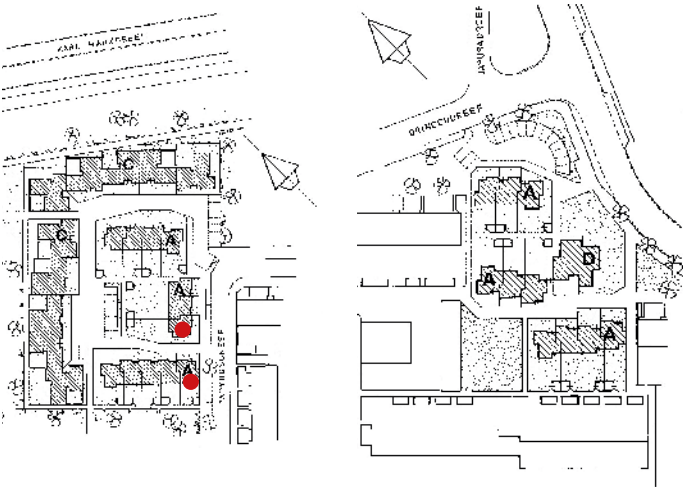
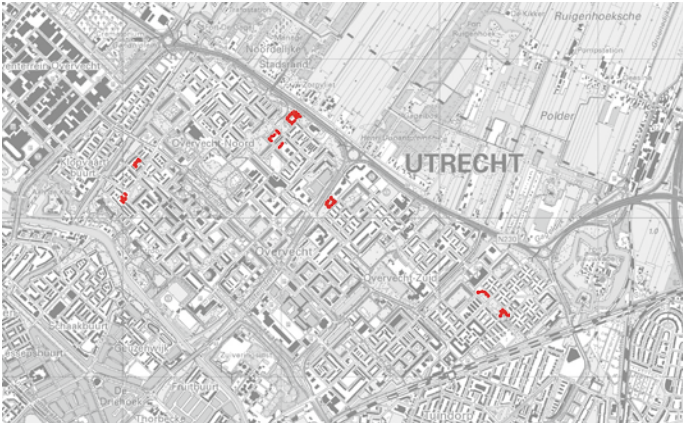
Actualiteitswaarde

A row of modern, colorful houses with red and white facades, situated along a canal in Amsterdam. The houses have unique, angular designs and are reflected in the calm water of the canal. A small boat is docked near the houses, and a weeping willow tree is visible in the foreground.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Koeman, H., et al, inhoud, sedert 1979, Ellen Bouma, 2014
- Martin, M., Abe Bonnema, architect, uitgeverij 010, 1998, pg 86
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1977-1979, Serie A4, Ministerie van VRO, 1981
- Vletter, M. de; De kritiese jaren zeventig; Nai Uitgevers/ Publishers, 2004
- BOUW, 1978, 33, 23, 21
- BOUW, 1980, 35, 21, 73
- De Architect, 1977, 8, 5, 54-61
- De Architect, 1979, 10, 12, 67-71
- Wonen-TA/BK 1977, 5, 13, 13-17

Inbreiwoningen

Utrecht - Overvecht **EX 79 - 338**

architect **Architectenbureau Bokelman en De Lange**
opdrachtgever **Stichting Sociale Woningbouw Utrecht**
realisatie **1979 - 1980**
adres **Guyanadreef, Sabadreef, Cheopsdreef, Papyrusdreef, Faraodreef, Vreuchdenberchdreef, Ikarosdreef, Anna van Burendreef, Heradreef, Utrecht-Overvecht**
programma **op 8 locaties een wisselende mix van in totaal: 42 eengezinshuizen (woningwet/ premiekoop) (type A) 17+16 patiowoningen (premie-koop/ vrije sector) (type C) 21 wooneenheden voor 1- & 2-persoonshuishoudens (type D)**

Beschrijving van het plan

Overvecht is een wederopbouwwijk ten noorden van Utrecht met een duidelijke stempel-structuur. Deze rationeel opgezette wijken met veel hoogbouw werden in de jaren '70 bekritiseerd om hun gebrek aan 'herbergzaamheid'. Op 8 braakliggende locaties die oorspronkelijke bedoeld waren voor hoogbouw en scholen, is in een verdichtingsslag met woningbouw geprobeerd de wijk te verlevendigen. Het aantal woningen varieert per locatie van 5 tot 22 in wisselende mix van 3 type woningen. Om overlast van de bouw te beperken voor de buurt is gekozen voor een prefab houtskeletbouwsysteem (zgn. platformmethode). In een proces van inspraak met omwonenden en toekomstige bewoners zijn de plannen gemaakt, waarbij gekeken is naar het uitzicht en de privacy ten opzichte van omliggende woningen, geluidshinder van bestaande wegen en de relatie tot bestaande parken en groenelementen.

De 3 type woningen betreffen eengezinsrijwoningen, patiowoningen voor senioren en een 3-tal appartementsgebouwtjes met HAT-eenheden voor jongeren. De indeling van de verschillende woningen is gebaseerd op het principe van 4 ten opzichte van elkaar verschoven rechthoeken, die weer bestaan uit een smal en een breed element.

De eengezinsrijwoning kennen een kleine bajonet-achtige verspringsing in de plattegrond. De woningen kunnen hiermee op 2 manieren aan elkaar worden geschakeld: in een schuine verstaffeling of in een gewone rij, waarbij een terugliggende nis ontstaat. Op de eerste verdieping is in die nis een klein balkon ontworpen.

De patiowoning is geïntroduceerd vanuit overwegingen van privacy voor de omwonenden en geluidbuffering. De patiowoning kent een variant met opbouw. De blokjes voor de 1- en 2-persoonshuishoudens hebben appartementen op de begane grond en 2-laagse maisonnettes op de verdieping met slaapruiimte in de lessenaarskap.

De gevels van de woningen werden bekleed met beige Eternit leien. De rijwoningen en de appartementenblokjes hebben een onderbouw die witgepleisterd is. De bergingen waren van asbestcementstroken.

Reden van predicering

Dit plan valt onder het thema II 'Nieuwbouw in Oudere Woonmilieus' van het subsidieprogramma. De commissie vond dat met de opgave een voor die tijd nieuw en actueel probleem aan de orde werd gesteld. Het ontwerp speelde daar goed op in en dat was de reden voor toekenning van het predicaat.

Specifiek worden positief benoemd: de ruimtelijke uitwerking en de speelse vormgeving van de eengezinshuizen en de maisonnettes. Ook de variatie in schakelmogelijkheden wordt positief beoordeeld, omdat zo goed kan worden ingespeeld op de eisen van de diverse locaties, waarbij toch een eenheid ontstaat. Er is enige twijfel of dat in de praktijk ook daadwerkelijk kan worden waargemaakt. Ook over de patiowoningen was de commissie wat kritischer.

De commissie verwachtte dat de verschillende deelplannen als herkenningpunten in de wijk kunnen gaan fungeren.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **grotendeels particulier eigendom; woningcorporatie Bo-Ex**
aanpassingen **behoudens enkele particuliere aanpassingen is grootste wijziging zwart schilderen Eternit leien**

Het plan bestaat uit 8 zeer verschillende postzegels. Het plan is grotendeels uitgevoerd zoals aangevraagd. De grootste wijziging is dat de verstaffelde schakeling van de eengezinshuizen uiteindelijk niet is toegepast. Ook zijn ze iets versimpeld. De nis is komen te vervallen, omdat de ruimte voor de keuken en wc gelijk getrokken is met de gevel.

In een gesprek met een bewoonster van het eerste uur bleek dat mensen destijds vaak bewust vanwege de duurzame aspecten de woningen hebben gekocht. De woningen waren op de stadsverwarming aangesloten en er wordt elektrisch gekookt. Binnen de buurt stonden de woningen bekend als het "elite-hoekje", waar mensen kwamen wonen met een hoger opleidingsniveau dan gemiddeld.

Anno 2017 tonen de inbreilocaties zich wisselend in de omgeving. Soms vormen ze een opvallende dissonant in de omgeving, soms zijn ze juist volledig onopvallend ingepakt in volwassen begroeiing. Stedenbouwkundig reageren de verschillende locaties weinig op de omgeving. Het lijkt dat de opzet vooral bepaald is door het beperken van hinder voor de omwonenden. Ze zijn opgezet volgens het shared space-principe van een woonerf en zijn op die manier afwijkend van de formele straat en stoep opzet van de omringende stempelwijk.

Ook de uitstraling van de blokjes is wisselend, afhankelijk van de staat van het onderhoud. De grootste wijziging is dat bij veel woningen de Eternit-leien zwart zijn geveerd. Ze hadden oorspronkelijk een beige-kleur, maar die verschoot behoorlijk, zoals op een enkele plek nog te zien is. Dit is waarschijnlijk een keer collectief gedaan, maar op welke wijze is voorsnog niet bekend. Net als bij de woningen in Alkmaar (EX 78-317) blijkt de houtskeletbouwmethode erg praktisch voor het zelfstandig uitvoeren van aanpassingen aan de woning, zoals het wijzigen van de indeling. Ook zijn een aantal balkons bij de woning getrokken.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving	Woningbouw	Sociaal
± Stedenbouw algemeen ontwerp wisselende kwaliteit per inbreidingslocatie	± Architectuur opvallende leiafwerking bouwtechnische vernieuwing	+ Bewonersparticipatie bij totstandkoming
± Openbare ruimte	+ Woonkwaliteiten woningdifferentiatie vernieuwende typologie flexibiliteit makkelijk aanpasbaar woontechnische kwaliteiten aandacht voor duurzaamheid, oa. middels stadsverwarming	N Collectiviteit
N Verkeer		

Actualiteitswaarde

Hoewel inbreiding een actueel thema is, vervult dit project geen voorbeeldfunctie voor de actuele praktijk. Wel verdient het, net als bij het experimentele project Vier Vierkanten te Alkmaar (EX 78-317), aandacht vanwege het gebruikte houtskeletbouwsysteem. Hoewel het systeem niet zo vernieuwend van karakter is als voornoemde project, kennen deze woningen een hoge mate van aanpasbaarheid, die de bewoners zelf weten te benutten. In dit opzicht verdient het gebruik van hout een herwaardering in de huidige woningbouwpraktijk.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Houtskeletbouw in Lommerijk Overvecht, verkoopbrochure, SWU
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predikaat "experimenteel" 1977-1979, serie A4, Ministerie van VRO, 1981

1e Jan Steenstraat

Amsterdam **EX 79 - 344**

architect **Ir. R.J. Ouëndag**
opdrachtgever **Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting**
realisatie **1979 - 1981**
adres **1e Jan Steenstraat, Amsterdam**
programma **53 woningwetwoningen**

Beschrijving van het plan

De Pijp gold tot aan de jaren '60 als een ellendige arbeiderswijk met zogeheten 19e eeuwse 'Revolutiebouw'. In de wijk waar in de jaren '30 bijna 75.000 mensen wonen stond een melkfabriek. Vanwege de komst van het kartonnen melkpak en de koelkast verdween de noodzaak van melkproductie dichtbij de consument. Na sluiting van de voormalige Melkfabriek Holland in 1974 kocht de gemeente Amsterdam het pand. Buurtbewoners, ondersteund door het Aktiekomitee De Pijp, kraakten het leegstaande pand en gebruikten het als buurtcentrum. In 1977 volgde sloop ten behoeve van sociale woningbouw. Architect Robert Ouëndag kwam uit een Amsterdamse architectenfamilie. Hij had als projectarchitect onder Choisy de faculteit werktuigbouwkunde van de TH Eindhoven gerealiseerd. In 1982 overleed hij op 48-jarige leeftijd.

Het plan omvat 53 woningen in een L-vormig bouwblok van 5 lagen met haaks erop een kort blok in 2 lagen om een collectieve binnentuin gelegen. De woningen zijn gebouwd op de oude kelder van de melkfabriek. De kelder wordt hergebruikt als parkeergarage voor 29 auto's en voor bergingen. Hierdoor kan de begane grondlaag volledig voor de woonfunctie worden benut. De binnentuin heeft deels een verhoging ten gevolge van een pakket aarde dat dient als ballast voor het niet-bebouwde deel van de kelder.

Op de kelder is een extra verstevigde vloer aangebracht, waardoor de woningen een ander stramien volgen dan de kelder. Dit stramien wisselt waardoor een ruime woningdifferentiatie is gerealiseerd met 2- en 3-kamerwoningen, maisonnettes (4 of 5-kamers) en een atelierwoning in de lage vleugel. Vanwege de dikte van de dragende vloer liggen de begane grondwoningen 90 cm boven straatniveau.

De eerste 2 lagen worden ontsloten via de straat en de overige woningen via een galerijstraat op de derde verdieping. Hiermee is geprobeerd zoveel mogelijk het contact met de straat te behouden. Kenmerkend voor de woningplattengronden is de centrale plaats van de sanitaire unit. Daarbij is bij enkele woningtypen een inpandige 'doorloopkeuken' ontstaan die contact mogelijk maakt tussen de tuinzijde (veelal wonen) en straatzijde (veelal slapen).

De voorgevel is een jaren '70 interpretatie van Amsterdamse School architectuur. De gevel is gesloten om de woning af te schermen van het geluid vanaf de straat. De achtergevel, gelegen op het zuiden, is daarentegen heel open met balkons en terrassen gevat in een staalraster.

Reden van predicering

Dit betreft het laatste gerealiseerde project dat het predicaat van de Adviescommissie Experimentele Woningbouw heeft ontvangen, voordat de regeling werd stopgezet in april 1980. Het valt onder het thema II: 'Nieuwbouw in oudere woonmilieus'.

Het thema hergebruik is de reden voor de toekenning van het predicaat. De logische opzet van het inpassingsplan maakte het tot een voorbeeld, omdat het hergebruik niet ten nadele van de woningen was gegaan. De commissie merkte nog op dat in de vormgeving, in de stijl van de Amsterdamse school, niet de verticale scandering van een individuele woning wordt benadrukt. Daardoor zal de beoogde aansluiting met de omringende bebouwing minder groot zal zijn dan de ontwerper wil bereiken.

stadsvernieuwing

Staat in 2017

huidige eigendomssituatie **woningcorporatie Ymere**
aanpassingen **beperkt**;

De Pijp heeft over de jaren veel radicale saneringsplannen overleefd. Ook de stadsvernieuwing heeft anders dan in andere buurten geen grote schade aangericht, mede door de actieve krakersbeweging. Uiteindelijk zijn veel 19e eeuwse panden in de jaren '80 gerenoveerd in plaats van gesloopt. Dat de oude melkfabriek verdween werd in de wijk niet betreurd. De buurt had in de laatste jaren van het bestaan ook geprotesteerd tegen overlast die de fabriek gaf: lawaai van het laden en lossen van de kratten en melkbussen en de roet die neersloeg op de was die buiten hing te drogen.

De realisatie van dit complex is indertijd grotendeels onder de radar gebleven, hoewel het toch opvallend afwijkt van de in die tijd gangbare stadsvernieuwingsarchitectuur. Mogelijk werd het juist genegeerd vanwege de Retro-baksteenarchitectuur? Juist deze toepassing van baksteen zorgt ervoor dat het gebouw geen gedateerde indruk maakt, zoals wel het geval is bij een groot deel van de stadsvernieuwingsarchitectuur uit de jaren '80. Hier zijn eens geen trespaplatten toegepast, die vaal verkleuren na enige tijd. Wat de aanleiding was voor architect Ouëndag om het complex in de stijl van de Amsterdamse School te ontwerpen is niet geheel duidelijk. De oude melkfabriek bood daarvoor ook geen aanleiding, want dat was juist een bijzonder modern functionalistisch ontwerp met grote glasvlakken. Het oorspronkelijke gebouw zou overigens heden ten dage in zijn geheel worden gerestaureerd en omgebouwd naar geliefde en prijzige 'loft'-woningen, maar destijds werd gekozen voor sloop en vervanging, met enkel hergebruik van de kelder.

Het gebouw wordt nog altijd verhuurd in de sociale sector en goed onderhouden door de woningbouwvereniging. In 2017 is nog groot onderhoud gepleegd. Het Amsterdamse School karakter van het complex zou nog kunnen worden verhoogd als de typische golfplaat met diepe golf uit de jaren '80, waarmee de bovenste gevelvlakken zijn bekleed, zou worden vervangen door echte verticale pannen.

Kernkwaliteiten

Woonomgeving

(N) Stedenbouw

compact bouwen

(+) Openbare ruimte

beheer en onderhoud

binnentuin

(+) Verkeer

parkeren

Woningbouw

(+) Architectuur

algemeen ontwerp

vernieuwende vormgeving

vroege Retro-architectuur;
interpretatie Amsterdamse
School

(+) Woonkwaliteiten

woningdifferentiatie

Sociaal

(N) Bewonersparticipatie

(N) Collectiviteit

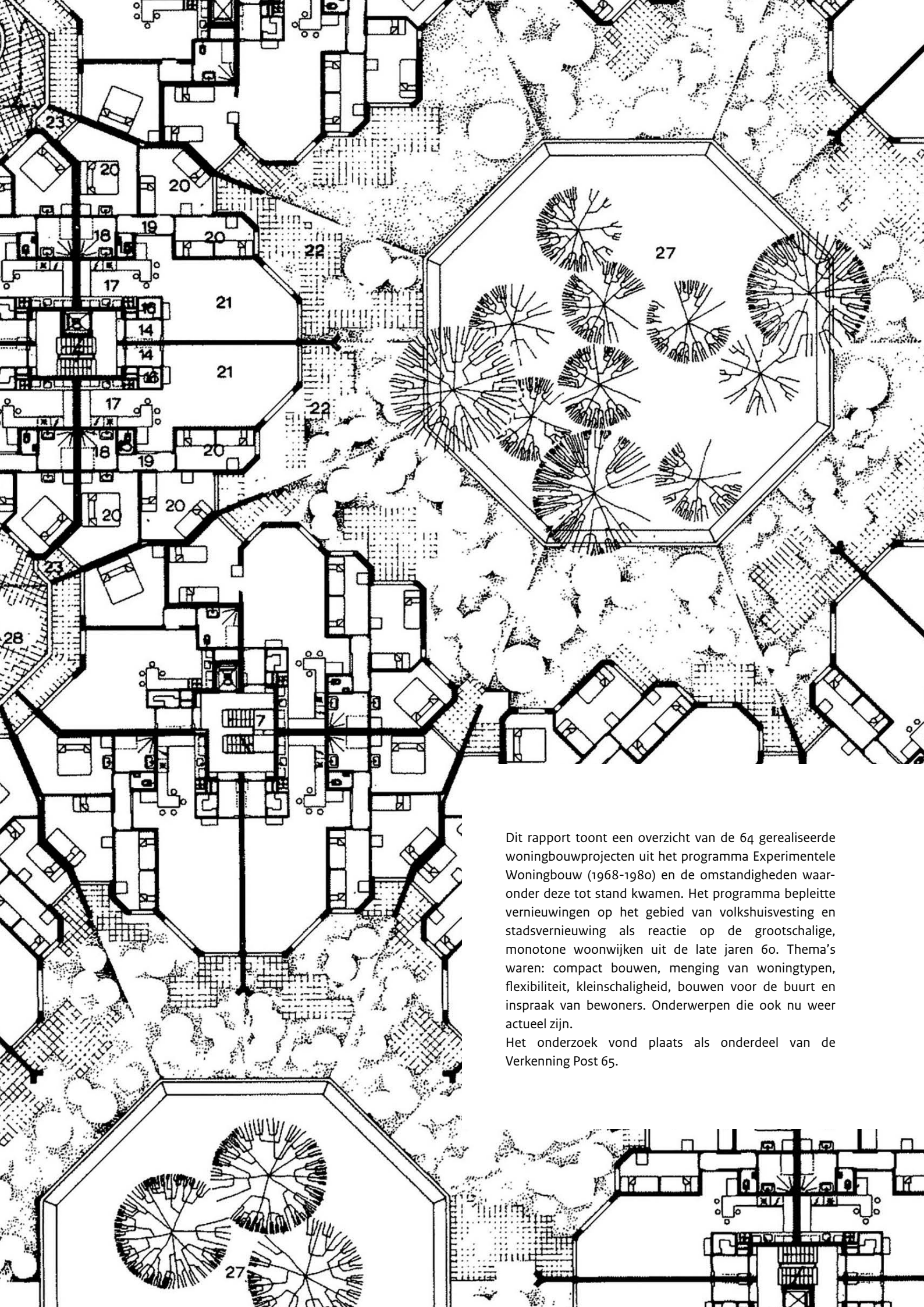
Actualiteitswaarde

Dit is het enige project uit de serie gepredikeerde plannen waarbij direct sprake is van hergebruik van de oorspronkelijke situatie. Nu dit soort situaties zich bij stedelijke inbreidings- en herstructureringsopgaven steeds meer zullen voordoen, is dit project vanuit dat perspectief bezien van waarde als voorbeeld uit de periode jaren '70. In de uitwerking ervan zit geen actuele waarde.

verwijzingen beschikbare documentatie

- Boer, O. de, Stadsvernieuwingsverzet als katalysator voor De Pijp, TU Eindhoven, 2013
- Koelink, M. De pijp bouwen voor bewoners, Ymere, 2012
- Ministerie van VRO, Ontwerpen met predicaat "experimenteel" 1977-1979, serie A4, Ministerie van VRO, 1981

Dit rapport toont een overzicht van de 64 gerealiseerde woningbouwprojecten uit het programma Experimentele Woningbouw (1968-1980) en de omstandigheden waaronder deze tot stand kwamen. Het programma bepleitte vernieuwingen op het gebied van volkshuisvesting en stadsvernieuwing als reactie op de grootschalige, monotone woonwijken uit de late jaren 60. Thema's waren: compact bouwen, menging van woningtypen, flexibiliteit, kleinschaligheid, bouwen voor de buurt en inspraak van bewoners. Onderwerpen die ook nu weer actueel zijn.

Het onderzoek vond plaats als onderdeel van de Verkenning Post 65.